

प्रस्तावना।

अस्ति विदितमेवैतत्तत्रभवतां यत्किल धर्मार्थकाममोक्षाख्येषु चतुर्विधेषु पुरुषार्थेषु चरमएव ज्यायानुपनिषदर्थविज्ञानैकसाध्यश्चेति। निश्रेयससाधनात्मैक्यप्रतिपत्तिहेतुतयैव ह्युपनिषदो रहस्यपदेनाभिलपन्ति वेदार्थविज्ञानविपुणाः। उपनिषच्छब्दश्च मुख्यवृत्त्या ब्रह्मविद्यामभिदधाति। तथाहि—उपनि-पूर्वकस्य विशरणगत्यवसादनार्थस्य षद्लृधातोः क्विप्प्रत्ययान्तस्येदं रूपमुपनिषदिति। तत्र उप-उपगम्य गुरूपदेशाल्लब्ध्वेति यावत्। उपस्थितत्वाद्ब्रह्मविद्यां नि-निश्चयेन तन्निष्ठतया परिशीलयन्ति ये दृष्टानुश्रविकविषयवितृष्णाः सन्तस्तेषामविद्यादेः संसारबीजस्य सद्-विशरणकर्त्री शिथिलयित्री, अवसादयित्री, विनाशयित्री, अथवा प्रोक्तविशेषणविशिष्टानां मुमुक्षूणां ब्रह्मगमयित्रीति तत्तदर्थवैरर्थैःसमर्पणात्। उपनिषच्छब्दवाच्यब्रह्मविद्याहेतुतया तत्प्रतिपादकग्रन्थेऽप्युपनिषच्छब्दो गौण्या वृत्त्या वर्तते। तच मुमुक्षूणां ब्रह्मविद्यामभ्यस्यतामत्यन्तावश्यकतामवेत्योपनिषदामष्टोत्तरशतसंख्याभ्य उपनिषद्भ्योऽष्टाविंशतिसंख्याका मुख्या उपनिषद उद्धृत्य संगृह्णन्मुमुक्षूनुपसेवते—

पणशीकरोपाह्वो वासुदेवशर्मा।

श्रीः ।

ईशाद्यष्टाविंशत्युपनिषदनुक्रमः ।

उपनिषत्

समाप्तेयमीशाद्यष्टाविंशत्युपनिषदनुक्रमणी ।

अष्टाविंशत्युपनिषदः ।

ॐतत्सत् ॥

ईशावास्योपनिषत् ॥ १ ॥

ॐपूर्णमदः पूर्णमिदं पूर्णात्पूर्णमुदच्यते ॥ पूर्णस्य पूर्ण-
दाय पूर्णमेवावशिष्यते ॥ ॐशान्तिः शान्तिः शान्तिः॥

ॐईशावास्यमिदꣳ सर्वं यत्किंच जगत्यां जगत् ॥ तेन
क्तेन भुञ्जीथा मा गृधः कस्य स्विद्धनम् ॥ १ ॥ कुर्व-
वेह कर्माणि जीजीविषेच्छतꣳ समाः ॥ एवं त्वयि
न्यथेतोऽस्ति न कर्म लिप्यते नरे ॥ २ ॥ असुर्या नाम
लोका अन्धेन तमसावृताः ॥ ताꣳस्ते प्रेत्याभिगच्छन्ति
के चात्महनो जनाः ॥३॥ अनेजदेकं मनसो जवीयो
नद्देवा आप्नुवन्पूर्वमर्शत् ॥ तद्धावतोऽन्यानत्येति तिष्ठ-
तस्मिन्नपो मातरिश्वा दधाति ॥ ४ ॥ तदेजति तन्नैजति

तद्दूरे तद्वन्तिके ॥ तदन्तरस्य सर्वस्य तदु सर्वस्यास्य बाह्यतः ॥५॥ यस्तु सर्वाणि भूतान्यात्मन्येवानुपश्यति ॥ सर्वभूतेषु चात्मानं ततो न विजुगुप्सते ॥ ६ ॥ यस्मिन्सर्वाणि भूतान्यात्मैवाभूद्विजानतः । तत्र को मोहः कः शोक एकत्वमनुपश्यतः ॥ ७ ॥ स पर्यगाच्छुक्रमकायमव्रणमस्नाविरꣳशुद्धमपापविद्धम् ॥ कविर्मनीषी परिभूः स्वयम्भूर्याथातथ्यतोऽर्थान्व्यदधाच्छाश्वतीभ्यः समाभ्यः ॥ ८ ॥ अन्धं तमः प्रविशन्ति येऽविद्यामुपासते ॥ ततो भूय इव तेऽतमो य उ विद्यायाꣳ रताः ॥ ९ ॥ अन्यदेवाहुर्विद्ययाऽन्यदाहुरविद्यया ॥ इति शुश्रुम धीराणां ये नस्तद्विचचक्षिरे ॥ १० ॥ विद्यां चाविद्यां च यस्तद्वेदोभयꣳ सह ॥ अविद्यया मृत्युं तीर्त्वा विद्ययाऽमृतमश्नुते ॥ ११ ॥ अन्धं तमः प्रविशन्ति येऽसंभूतिमुपासते ॥ ततो भूय इव ते तमो य उ संभूत्याꣳरताः ॥ १२ ॥ अन्यदेवाहुः संभवादन्यदाहुरसंभवात् ॥ इति शुश्रुम धीराणां ये नस्तद्विचचक्षिरे ॥ १३ ॥ संभूतिं च विनाशं च यस्तद्वेदोभयꣳ सह ॥ विनाशेन मृत्युं तीर्त्वा संभूत्यामृतमश्नुते ॥ १४ ॥ हिरण्मयेन पात्रेण सत्यस्यापिहितं मुखम् ॥ तत्त्वं पूषन्नपावृणु सत्यधर्माय दृष्टये ॥ १५ ॥ पूषन्नेकर्षे यम सूर्य प्राजापत्य व्यूह रश्मीन्समूह ॥ तेजो यत्ते रूपं कल्याणतमं तत्ते पश्यामि योऽसावसौ पुरुषः सोऽहमस्मि ॥ १६ ॥ वायुरनिलममृतमथेदं

भस्मान्तꣳ शरीरम् ॥ ॐ क्रतो स्मर कृतꣳ स्मर क्रतो स्मर कृतꣳ स्मर ॥ १७ ॥ अग्ने नय सुपथा राये अस्मान्विश्वानि देव वयुनानि विद्वान् ॥ युयोध्यस्मज्जुहुराणमेनो भूयिष्ठां ते नम उक्तिं विधेम ॥ १८ ॥

ॐ पूर्णमदः पूर्णमिदं पूर्णात्पूर्णमुदच्यते ॥ पूर्णस्य पूर्णमादाय पूर्णमेवावशिष्यते ॥ ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः ॥ इति वाजसनेयसंहितोपनिषत्संपूर्णा ॥ १ ॥

ॐ तत्सत् ॥

केनोपनिषत् ॥ २ ॥

ॐ आप्यायन्तु ममाङ्गानि वाक् प्राणश्चक्षुः श्रोत्रमथो बलमिन्द्रियाणि च सर्वाणि सर्वं ब्रह्मोपनिषदं माहं ब्रह्म निराकुर्यां मा मा ब्रह्म निराकरोदनिराकरणमस्त्वनिराकरणमस्तु तदात्मनि निरते य उपनिषत्सु धर्मास्ते मयि सन्तु ते मयि सन्तु ॥ ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः ॥

ॐ केनेषितं पतति प्रेषितं मनः केन प्राणः प्रथमः प्रैति युक्तः ॥ केनेषितां वाचमिमां वदन्ति चक्षुः श्रोत्रं क उ देवो युनक्ति ॥ १ ॥ श्रोत्रस्य श्रोत्रं मनसो मनो यद्वाचो ह वाचꣳ स उ प्राणस्य प्राणश्चक्षुषश्चक्षुरतिमुच्य धीराः प्रेत्यास्माल्लोकादमृता भवन्ति ॥ २ ॥ न तत्र चक्षुर्गच्छति न वाग्गच्छति नो मनो न विद्मो न विजानीमो यथैतदनुशिष्यादन्यदेव तद्विदितादथो अवि-

दितादधि ॥ इति शुश्रुम पूर्वेषां ये नस्तद्व्याचचक्षिरे ॥ ३ ॥ यद्वाचानभ्युदितं येन वागभ्युद्यते ॥ तदेव ब्रह्म त्वं विद्धि नेदं यदिदमुपासते ॥ ४ ॥ यन्मनसा न मनुते येनाहुर्मनो मतम् ॥ तदेव ब्रह्म त्वं विद्धि नेदं यदिदमुपासते ॥५॥ यच्चक्षुषा न पश्यति येन चक्षूꣳषि पश्यति । तदेव ब्रह्म त्वं विद्धि नेदं यदिदमुपासते ॥ ६ ॥ यच्छ्रोत्रेण न शृणोति येन श्रोत्रमिदꣳश्रुतम् ॥ तदेव ब्रह्म त्वं विद्धि नेदं यदिदमुपासते ॥ ७ ॥ यत्प्राणेन न प्राणिति येन प्राणः प्रणीयते ॥ तदेव ब्रह्म त्वं विद्धि नेदं यदिदमुपासते ॥ ८ ॥ इति प्रथमः खण्डः ॥ १ ॥

यदि मन्यसे सुवेदेति दभ्रमेवापि नूनं त्वं वेत्थ ब्रह्मणो रूपं यदस्य त्वं यदस्य च देवेष्वथ नु मीमांस्यमेव ते मन्ये विदितम् ॥ ९ ॥ १ ॥ नाहं मन्ये सुवेदेति नो न वेदेति वेद च । यो नस्तद्वेद तद्वेद नो न वेदेति वेद च ॥ १० ॥ २ ॥ यस्यामतं तस्य मतं मतं यस्य न वेद सः ॥ अविज्ञातं विजानतां विज्ञातमविजानताम् ॥ ११ ॥ ३ ॥ प्रतिबोध विदितं मतममृतत्वं हि विन्दते ॥ आत्मना विन्दते वीर्यं विद्यया विन्दतेऽमृतम् ॥ १२ ॥ ॥ ४ ॥ इह चेदवेदीदथ सत्यमस्ति न चेदिहावेदीन्महती विनष्टिः ॥ भूतेषु भूतेषु विचित्य धीराः प्रेत्यास्माल्लोकादमृता भवन्ति ॥१३॥५॥ इति द्वितीयः खण्डः ॥२॥

ब्रह्म ह देवेभ्यो विजिग्ये तस्य ह ब्रह्मणो विजये देवा

अमहीयन्त त ऐक्षन्तास्माकमेवायं विजयोऽस्माकमेवायं महिमेति ॥ १४ ॥ १ ॥ तद्धैषां विजज्ञौ तेभ्यो ह प्रादुर्बभूव तन्न व्यजानन्त किमिदं यक्षमिति ॥ १५ ॥ २ ॥ तेऽग्निमब्रुवञ्जातवेद एतद्विजानीहि किमेतद्यक्षमिति तथेति ॥ १६ ॥ ३ ॥ तदभ्यद्रवत्तमभ्यवदत्कोऽसीत्यग्निर्वा अहमस्मीत्यब्रवीज्जातवेदा वा अहमस्मीति ॥ १७ ॥ ॥ ४ ॥ यस्मिंस्त्वयि किं वीर्यमित्यपीदꣳ सर्वं दहेयं यदिदं पृथिव्यामिति ॥ १८ ॥ ५ ॥ तस्मै तृणं निदधावेतद्दहेति तदुप प्रेयाय सर्वजवेन तन्न शशाक दग्धुं स तत एव निववृते नैतदशकं विज्ञातुं यदेतद्यक्षमिति ॥ १९ ॥ ६ ॥ अथ वायुमब्रुवन्वायवेतद्विजानीहि किमेतद्यक्षमिति तथेति ॥ २० ॥ ७ ॥ तदभ्यद्रवत्तमभ्यवदत्कोऽसीति वायुर्वा अहमस्मीत्यब्रवीन्मातरिश्वा वा अहमस्मीति ॥ २१ ॥ ८ ॥ तस्मिंस्त्वयि किं वीर्यमित्यपीदꣳ सर्वमाददीयं यदिदं पृथिव्यामिति ॥ २२ ॥ ९ ॥ तस्मै तृणं निदधावेतदादत्स्वेति तदुप प्रेयाय सर्वजवेन तन्न शशाकादातुं स तत एव निववृते नैतदशकं विज्ञातुं यदेतद्यक्षमिति ॥ २३ ॥ १० ॥ अथेन्द्रमब्रुवन्मघवन्नेतद्विजानीहि किमेतद्यक्षमिति ॥ तथेति तदभ्यद्रवत्तस्मात्तिरोदधे ॥ २४ ॥ ११ ॥ स तस्मिन्नेवाकाशे स्त्रियमाजगाम बहुशोभमानामुमां हैमवतीं ताꣳ होवाच किमेतद्यक्षमिति ॥ २५ ॥ १२ ॥ इति तृतीयः खण्डः ॥ ३ ॥

सा ब्रह्मेति होवाच ब्रह्मणो वा एतद्विजये महीयध्वमिति ततो हैव विदांचकार ब्रह्मेति ॥ २६ ॥ १ ॥ तस्माद्वा एते देवा अतितरामिवान्यान्देवान्यदग्निर्वायुरिन्द्रस्ते ह्येनं नेदिष्ठं पस्पर्शुस्ते ह्येनत्प्रथमो विदांचकार ब्रह्मेति ॥ २७ ॥ २ ॥ तस्माद्वा इन्द्रोऽतितरामिवान्यान्देवान्स ह्येनन्नेदिष्ठं पस्पर्श स ह्येनं प्रथमो विदांचकार ब्रह्मेति ॥ २८ ॥ ३ ॥ तस्यैष आदेशो यदेतद्विद्युतो व्यद्युतदा ३ इतीति न्यमीमिषदा ३ इत्यधिदैवतम् ॥ २९ ॥ ४ ॥ अथाध्यात्मं यदेतद्गच्छतीव च मनोऽनेन चैतदुपस्मरत्यभीक्ष्णं संकल्पः ॥ ३० ॥ ५ ॥ तद्ध तद्वनं नाम तद्वनमित्युपासितव्यं स य एतदेवं वेदाऽभि हैनं सर्वाणि भूतानि संवाञ्छन्ति ॥ ३१ ॥ ६ ॥ उपनिषदं भो ब्रूहीत्युक्ता त उपनिषद्ब्राह्मीं वाव त उपनिषदमब्रूमेति ॥ ३२ ॥ ७ ॥ तस्यै तपो दमः कर्मेति प्रतिष्ठा वेदाः सर्वाङ्गानि सत्यमायतनम् ॥ ३३ ॥ ८ ॥ यो वा एतामेवं वेदापहत्य पाप्मानमनन्ते स्वर्गे लोके ज्येये प्रतितिष्ठति प्रतितिष्ठति ॥ ३४ ॥ ९ ॥ इति चतुर्थः खण्डः ॥ ४ ॥

ॐ आप्यायन्तु ममाङ्गानि वाक्प्राणश्चक्षुः श्रोत्रमथो बलमिन्द्रियाणि च सर्वाणि सर्वं ब्रह्मोपनिषदं माहं ब्रह्म निराकुर्यां मा मा ब्रह्म निराकरोदनिराकरणं मेऽस्त्वनिराकरणं मेऽस्तु तदात्मनि निरते य उपनिषत्सु धर्मास्ते

मयि सन्तु ते मयि सन्तु ॥ ॐशान्तिः शान्तिः शान्तिः ॥
इति सामवेदीयकेनोपनिषत्समाप्ता ॥

॥ ॐ तत्सत् ॥

कठोपनिषत् ॥ ३ ॥

ॐ सह नाववतु ॥ सह नौ भुनक्तु ॥ सह वीर्यं करवावहै ॥ तेजस्विनावधीतमस्तु मा विद्विषावहै ॥ ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः ॥

ॐ ॥ उशन् ह वै वाजश्रवसः सर्ववेदसं ददौ ॥ तस्य ह नचिकेता नाम पुत्र आस ॥ १ ॥ तꣳह कुमारꣳ सन्तं दक्षिणासु नीयमानासु श्रद्धाविवेश सोऽमन्यत ॥ २ ॥ पीतोदका जग्धतृणा दुग्धदोहा निरिन्द्रियाः ॥ अनन्दा नाम ते लोकास्तान्स गच्छति ता ददत् ॥ ३ ॥ स होवाच पितरं तत कस्मै मां दास्यसीति ॥ द्वितीयं तृतीयं तꣳ होवाच मृत्यवे त्वा ददामीति ॥ ४ ॥ बहूनामेमि प्रथमो बहूनामेमि मध्यमः ॥ किꣳस्विद्यमस्य कर्तव्यं यन्मयाद्य करिष्यति ॥ ५ ॥ अनुपश्य यथा पूर्वे प्रतिपश्य यथा परे ॥ सस्यमिव मर्त्यः पच्यते सस्यमिवाजायते पुनः ॥ ६ ॥ वैश्वानरः प्रविशत्यतिथिर्ब्राह्मणो गृहान् ॥ तस्यैताꣳ शान्तिं कुर्वन्ति हर वैवस्वतोदकम् ॥ ७ ॥ आशाप्रतीक्षे सङ्गतꣳ सूनृतां चेष्टापूर्ते पुत्रपशूꣳश्च सर्वान् ॥ एतद्वृङ्क्ते पुरुष-

स्याल्पमेधसो यस्यानश्नन्वसति ब्राह्मणो गृहे ॥ ८ ॥
तिस्रो रात्रीर्यदवात्सीर्गृहे मेऽनश्नन्ब्रह्मन्नतिथिर्नमस्यः ॥
नमस्तेऽस्तु ब्रह्मन्स्वस्ति मेऽस्तु तस्मात्प्रति त्रीन्वरान्वृ-
णीष्व ॥ ९ ॥ शान्तसंकल्पः सुमना यथा स्याद्वीतम-
न्युर्गौतमो माभि मृत्यो ॥ त्वत्प्रसृष्टं माभिवदेत्प्रतीत
एतत्त्रयाणां प्रथमं वरं वृणे ॥ १० ॥ यथा पुरस्ताद्भविता
प्रतीत औद्दालकिरारुणिर्मत्प्रसृष्टः ॥ सुखꣳरात्रीः शयिता
वीतमन्युस्त्वां ददृशिवान्मृत्युमुखात्प्रमुक्तम् ॥ ११ ॥
स्वर्गे लोके न भयं किंचनास्ति न तत्र त्वं न जरया
बिभेति ॥ उभे तीर्त्वाशनायापिपासे शोकातिगो मोदते
स्वर्गलोके ॥ १२ ॥ स त्वमग्निꣳस्वर्ग्यमध्येषि मृत्यो प्रब्रूहि
तꣳ श्रद्दधानाय मह्यम् ॥ स्वर्गलोका अमृतत्वं भजन्त
एतद्द्वितीयेन वृणे वरेण ॥ १३ ॥ प्र ते ब्रवीमि तदु मे
निबोध स्वर्ग्यमग्निं नचिकेतः प्रजानन् ॥ अनन्तलोकाप्ति-
मथो प्रतिष्ठां विद्धि त्वमेतन्निहितं गुहायाम् ॥ १४ ॥
लोकादिमग्निं तमुवाच तस्मै या इष्टका यावतीर्वा यथा
वा ॥ स चापि तत्प्रत्यवदद्यथोक्तमथास्य मृत्युः पुनरेवाह
तुष्टः ॥ १५ ॥ तमब्रवीत्प्रीयमाणो महात्मा वरं तवेहाद्य
ददामि भूयः ॥ तवैव नाम्ना भवितायमग्निः सृंकां च
मामनेकरूपां गृहाण ॥ १६ ॥ त्रिणाचिकेतस्त्रिभिरेत्य
सन्धिं त्रिकर्मकृत्तरति जन्ममृत्यू ॥ ब्रह्मजज्ञं देवमीड्यं
विदित्वा निचाय्येमाꣳ शान्तिमत्यन्तमेति ॥ १७ ॥

त्रिणाचिकेतस्त्रयमेतद्विदित्वा य एवं विद्वाꣳश्चिनुते नाचिकेतम् ॥ स मृत्युपाशान्पुरतः प्रणोद्य शोकातिगो मोदते स्वर्गलोके ॥ १८ ॥ एष तेऽग्निर्नचिकेतः स्वर्ग्यो यमवृणीथा द्वितीयेन वरेण ॥ एतमग्निं तवैव प्रवक्ष्यन्ति जनासस्तृतीयं वरं नचिकेतो वृणीष्व ॥ १९ ॥ येयं प्रेते विचिकित्सा मनुष्येऽस्तीत्येके नायमस्तीति चैके ॥ एतद्विद्यामनुशिष्टस्त्वयाहं वराणामेष वरस्तृतीयः ॥ २० ॥ देवैरत्रापि विचिकित्सितं पुरा न हि सुविज्ञेयमणुरेष धर्मः ॥ अन्यं वरं नचिकेतो वृणीष्व मा मोपरोत्सीरति मा सृजैनम् ॥ २१ ॥ देवैरत्रापि विचिकित्सितं किल त्वं च मृत्यो यन्न सुविज्ञेयमात्थ ॥ वक्ता चास्य त्वादृगन्यो न लभ्यो नान्यो वरस्तुल्य एतस्य कश्चित् ॥ २२ ॥ शतायुषः पुत्रपौत्रान्वृणीष्व बहून्पशून्हस्तिहिरण्यमश्वान् ॥ भूमेर्महदायतनं वृणीष्व स्वयं च जीव शरदो यावदिच्छसि ॥ २३ ॥ एततुल्यं यदि मन्यसे वरं वृणीष्व वित्तं चिरजीविकां च ॥ महाभूमौ नचिकेतस्त्वमेधि कामानां त्वा कामभाजं करोमि ॥ २४ ॥ ये ये कामा दुर्लभा मर्त्यलोके सर्वान्कामाꣳश्छन्दतः प्रार्थयस्व ॥ इमा रामाः सरथाः सतूर्या नहीदृशा लम्भनीया मनुष्यैः ॥ आभिर्मत्प्रत्ताभिः परिचारयस्व नचिकेतो मरणं मानुप्राक्षीः ॥ २५ ॥ श्वो भावा मर्त्यस्य यदन्तकैतत्सर्वेन्द्रियाणां जरयन्ति तेजः ॥ अपि सर्वं जीवितमल्पमेव तवैव

वाहास्तव नृत्तगीते ॥ २६ ॥ न वित्तेन तर्पणीयो मनुष्यो लप्स्यामहे वित्तमद्राक्ष्म चेत्त्वा ॥ जीविष्यामो यावदीशिष्यसि त्वं वरस्तु मे वरणीयः स एव ॥ २७ ॥ अजीर्यताममृतानामुपेत्य जीर्यन्मर्त्यः क्वधःस्थः प्रजानन्॥अभिध्यायन्वर्णरतिप्रमोदानतिदीर्घे जीविते को रमेत ॥२८॥ यस्मिन्निदं विचिकित्सन्ति मृत्यो यत्साम्पराये महति ब्रूहि नस्तत् ॥ योऽयं वरो गूढमनुप्रविष्टो नान्यं तस्मान्नचिकेता वृणीते ॥२९॥ इति प्रथमेऽध्याये प्रथमा वल्ली ॥१॥

अन्यच्छ्रेयोऽन्यदुतैव प्रेयस्ते उभे नानार्थे पुरुषꣳसिनीतः ॥ तयोः श्रेय आददानस्य साधु भवति हीयतेऽर्थाद्य उ प्रेयो वृणीते ॥ १ ॥ श्रेयश्च प्रेयश्च मनुष्यमेतस्तौ संपरीत्य विविनक्ति धीरः ॥ श्रेयो हि धीरोऽभिप्रेयसो वृणीते प्रेयो मन्दो योगक्षेमा वृणीते ॥ २ ॥ स त्वं प्रियान्प्रियरूपाꣳश्च कामानभिध्यायन्नचिकेतोऽत्यस्राक्षीः । नैतां सृङ्कां वित्तमयीमवाप्तो यस्यां मज्जन्ति बहवो मनुष्याः ॥ ३ ॥ दूरमेते विपरीते विषूची अविद्या या च विद्येति ज्ञाता ॥ विद्याभीप्सितं नचिकेतसं मन्ये न त्वा कामा बहवो लोलुपन्तः ॥४॥ अविद्यायामन्तरे वर्तमानाः स्वयं धीराः पण्डितंमन्यमानाः ॥ दन्द्रम्यमाणाः परियन्ति मूढा अन्धेनैव नीयमाना यथान्धाः ॥ ५ ॥ न सांपरायः प्रतिभाति बालं प्रमाद्यन्तं वित्तमोहेन मूढम् ॥ अयं लोको नास्ति पर इति मानी पुनः पुनर्वशमापद्यते मे

॥ ६ ॥ श्रवणायापि बहुभिर्यो न लभ्यः शृण्वन्तोऽपि
बहवो यं न विद्युः ॥ आश्चर्यो वक्ता कुशलोऽस्य लब्धा-
श्चर्यो ज्ञाता कुशलानुशिष्टः ॥ ७ ॥ न नरेणावरेण प्रोक्त
एष सुविज्ञेयो बहुधा चिन्त्यमानः ॥ अनन्यप्रोक्ते गतिरत्र
नास्त्यणीयान्ह्यतर्क्यमणुप्रमाणात् ॥ ८॥ नैषा तर्केण मति-
रापनेया प्रोक्तान्येनैव सुज्ञानाय प्रेष्ठ ॥ यां त्वमापः
सत्यधृतिर्बतासि त्वादृङ्नो भूयान्नचिकेतः प्रष्टा ॥ ९ ॥
जानाम्यहꣳ शेवधिरित्यनित्यं न ह्यध्रुवैः प्राप्यते हि ध्रुवं
तत् ॥ ततो मया नचिकेतश्चितोऽग्निरनित्यैर्द्रव्यैः प्राप्त-
वानस्मि नित्यम् ॥ १० ॥ कामस्याप्तिं जगतः प्रतिष्ठां
क्रतोरानन्त्यमभयस्य पारम् ॥ स्तोमं महदुरुगायं प्रतिष्ठां
दृष्ट्वा धृत्या धीरो नचिकेतोऽत्यस्राक्षीः ॥ ११ ॥ तं दुर्दर्शं
गूढमनुप्रविष्टं गुहाहितं गह्वरेष्ठं पुराणम् ॥ अध्यात्मयो-
गाधिगमेन देवं मत्वा धीरो हर्षशोकौ जहाति ॥ १२ ॥
एतच्छ्रुत्वा संपरिगृह्य मर्त्यः प्रवृह्य धर्म्यमणुमेतमाप्य ॥
स मोदते मोदनीयꣳ हि लब्ध्वा विवृतꣳ सद्म नचिके-
तसं मन्ये ॥ १३ ॥ अन्यत्र धर्मादन्यत्राधर्मादन्यत्रास्मा-
त्कृताकृतात् ॥ अन्यत्र भूताच्च भव्याच्च यत्तत्पश्यसि
तद्वद ॥ १४ ॥ सर्वे वेदा यत्पदमामनन्ति तपाꣳसि
सर्वाणि च यद्वदन्ति ॥ यदिच्छन्तो ब्रह्मचर्यं चरन्ति तत्ते
पदꣳ संग्रहेण ब्रवीम्योमित्येतत् ॥ १५ ॥ एतद्ध्येवाक्षरं
ब्रह्म ह्येतदेवाक्षरं परम् ॥ एतद्ध्येवाक्षरं ज्ञात्वा यो यदि-

च्छति तस्य तत् ॥ १६ ॥ एतदालम्बनꣳ श्रेष्ठमेतदालम्बनं परम् ॥ एतदालम्बनं ज्ञात्वा ब्रह्मलोके महीयते ॥ १७ ॥ न जायते म्रियते वा विपश्चिन्नायं कुतश्चिन्न बभूव कश्चित् ॥ अजो नित्यः शाश्वतोऽयं पुराणो न हन्यते हन्यमाने शरीरे ॥ १८ ॥ हन्ता चेन्मन्यते हन्तुं हतश्चेन्मन्यते हतम् ॥ उभौ तौ न विजानीतो नायं हन्ति न हन्यते ॥ १९ ॥ अणोरणीयान्महतो महीयानात्मास्य जन्तोर्निहितो गुहायाम् ॥ तमक्रतुः पश्यति वीतशोको धातुः प्रसादान्महिमानमात्मनः ॥ आसीनो दूरं व्रजति शयानो याति सर्वतः ॥ कस्तं मदामदं देवं मदन्यो ज्ञातुमर्हति ॥ २० ॥ अशरीरꣳ शरीरेष्वनवस्थेष्ववस्थितम् ॥ महान्तं विभुमात्मानं मत्वा धीरो न शोचति ॥ २१ ॥ नायमात्मा प्रवचनेन लभ्यो न मेधया न बहुना श्रुतेन ॥ यमेवैष वृणुते तेन लभ्यस्तस्यैष आत्मा विवृणुते तनूꣳ स्वाम् ॥ २२ ॥ नाविरतो दुश्चरितान्नाशान्तो नासमाहितः ॥ नाशान्तमानसो वापि प्रज्ञानेनैनमाप्नुयात् ॥ २३ ॥ यस्य ब्रह्म च क्षत्रं चोभे भवत ओदनः ॥ मृत्युर्यस्योपसेचनं क इत्था वेद यत्र सः ॥ २४ ॥ इति प्रथमेऽध्याये द्वितीया वल्ली ॥ २ ॥

ऋतं पिबन्तौ सुकृतस्य लोके गुहां प्रविष्टौ परमे परार्धे॥ छायातपौ ब्रह्मविदो वदन्ति पञ्चाग्नयो ये च त्रिणाचिकेताः ॥ १ ॥ यः सेतुरीजानानामक्षरं ब्रह्म यत्परम् ॥

अभयं तितीर्षतां पारं नाचिकेतꣳ शकेमहि ॥ २ ॥ आत्मानं रथिनं विद्धि शरीरं रथमेव तु ॥ बुद्धिं तु सारथिं विद्धि मनः प्रग्रहमेव च ॥ ३ ॥ इन्द्रियाणि हयानाहुर्विषयांस्तेषु गोचरान् ॥ आत्मेन्द्रियमनोयुक्तं भोक्तेत्याहुर्मनीषिणः ॥ ४ ॥ यस्त्वविज्ञानवान्भवत्ययुक्तेन मनसा सदा ॥ तस्येन्द्रियाण्यवश्यानि दुष्टाश्वा इव सारथेः ॥ ५ ॥ यस्तु विज्ञानवान्भवति युक्तेन मनसा सदा ॥ तस्येन्द्रियाणि वश्यानि सदश्वा इव सारथेः ॥६॥ यस्त्वविज्ञानवान्भवत्यमनस्कः सदाऽशुचिः ॥ न स तत्पदमाप्नोति संसारं चाधिगच्छति ॥ ७ ॥ यस्तु विज्ञानवान्भवति समनस्कः सदा शुचिः ॥ स तु तत्पदमाप्नोति यस्माद्भूयो न जायते ॥ ८ ॥ विज्ञानसारथिर्यस्तु मनःप्रग्रहवान्नरः ॥ सोऽध्वनः पारमाप्नोति तद्विष्णोः परमं पदम् ॥९॥ इन्द्रियेभ्यः परा ह्यर्था अर्थेभ्यश्च परं मनः ॥ मनसस्तु परा बुद्धिर्बुद्धेरात्मा महान्परः ॥ १० ॥ महतः परमव्यक्तमव्यक्तात्पुरुषः परः ॥ पुरुषान्न परं किंचित्सा काष्ठा सा परा गतिः ॥ ११ ॥ एष सर्वेषु भूतेषु गूढोत्मा न प्रकाशते ॥ दृश्यते त्वग्र्यया बुद्ध्या सूक्ष्मया सूक्ष्मदर्शिभिः ॥ १२ ॥ यच्छेद्वाङ्मनसी प्राज्ञस्तद्यच्छेज्ज्ञान आत्मनि ॥ ज्ञानमात्मनि महति नियच्छेत्तद्यच्छेच्छान्त आत्मनि ॥ १३ ॥ उत्तिष्ठत जाग्रत प्राप्य वरान्निबोधत ॥ क्षुरस्य धरा निशिता दुरत्यया दुर्गं पथस्तत्कवयो वदन्ति

॥ १४ ॥ अशब्दमस्पर्शमरूपमव्ययं तथाऽरसं नित्यमग
न्धवच्च यत् ॥ अनाद्यनन्तं महतः परं ध्रुवं निचाय्य तन्मृत्यु
मुखात्प्रमुच्यते ॥ १५ ॥ नाचिकेतमुपाख्यानं मृत्युप्रोक्तं
सनातनम् ॥ उक्त्वा श्रुत्वा च मेधावी ब्रह्मलोके महीयते
॥ १६ ॥ य इमं परमं गुह्यं श्रावयेद्ब्रह्मसंसदि ॥ प्रयतः
श्राद्धकाले वा तदानन्त्याय कल्पते तदानन्त्याय कल्पत
इति ॥ १७ ॥ इति प्रथमाध्याये तृतीया वल्ली ॥ ३ ॥

॥ इति प्रथमोऽध्यायः समाप्तः ॥ १ ॥

पराञ्चि खानि व्यतृणत्स्वयंभूस्तस्मात्पराङ् पश्यति
नान्तरात्मन् ॥ कश्चिद्धीरः प्रत्यगात्मानमैक्षदावृत्तचक्षुर
मृतत्वमिच्छन् ॥ १ ॥ पराचः कामाननुयन्ति बालास्ते
मृत्योर्यन्ति विततस्य पाशम् ॥ अथ धीरा अमृतत्वं वि
दित्वा ध्रुवमध्रुवेष्विह न प्रार्थयन्ते ॥ २ ॥ येन रूपं रसं
गन्धं शब्दान्स्पर्शांश्च मैथुनान् ॥ एतेनैव विजानाति
किमत्र परिशिष्यत एतद्वै तत् ॥ ३ ॥ स्वप्नान्तं जागरि
तान्तं चोभौ येनानुपश्यति ॥ महान्तं विभुमात्मानं मत्वा
धीरो न शोचति ॥ ४ ॥ य इमं मध्वदं वेद आत्मानं
जीवमन्तिकात् ॥ ईशानं भूतभव्यस्य न ततो विजुगु
प्सत एतद्वै तत् ॥ ५ ॥ यः पूर्वं तपसो जातमद्भ्यः पूर्व
मजायत ॥ गुहां प्रविश्य तिष्ठन्तं यो भूतेभिर्व्यपश्यत
एतद्वै तत् ॥ ६ ॥ या प्राणेन संभवत्यदितिर्देवतामयी ॥
गुहां प्रविश्य तिष्ठन्ती या भूतेभिर्व्यजायत एतद्वै तत्

॥ ७ ॥ अरण्योर्निहितो जातवेदा गर्भ इव सुभृतो गर्भिणीभिः ॥ दिवेदिव ईड्यो जागृवद्भिर्हविष्मद्भिर्मनुष्येभिरग्निरेतद्वै तत् ॥ ८ ॥ यतश्चोदेति सूर्योऽस्तं यत्र च गच्छति ॥ तं देवाः सर्वेऽर्पितास्तदु नात्येति कश्चन एतद्वै तत् ॥ ९ ॥ यदेवेह तदमुत्र यदमुत्र तदन्विह ॥ मृत्योः स मृत्युमाप्नोति य इह नानेव पश्यति ॥ १० ॥ मनसैवेदमाप्तव्यं नेह नानास्ति किंचन ॥ मृत्योः स मृत्युं गच्छति य इह नानेव पश्यति ॥ ११ ॥ अङ्गुष्ठमात्रः पुरुषो मध्य आत्मनि तिष्ठति ॥ ईशानो भूतभव्यस्य न ततो विजुगुप्सत एतद्वै तत् ॥१२॥ अङ्गुष्ठमात्रः पुरुषो ज्योतिरिवाधूमकः ॥ ईशानो भूतभव्यस्य स एवाद्य स उ श्व एतद्वै तत् ॥ १३ ॥ यथोदकं दुर्गे वृष्टं पर्वतेषु विधावति ॥ एवं धर्मान्पृथक्पश्यंस्तानेवानुविधावति ॥ १४ ॥ यथोदकं शुद्धे शुद्धमासिक्तं तादृगेव भवति ॥ एवं मुनेर्विजानत आत्मा भवति गौतम ॥ १५ ॥ इति द्वितीयेऽध्याये चतुर्थी वल्ली ॥ ४ ॥

पुरमेकादशद्वारमजस्यावक्रचेतसः ॥ अनुष्ठाय न शोचति विमुक्तश्च विमुच्यत एतद्वै तत् ॥ १ ॥ हंसः शुचिषद्वसुरन्तरिक्षसद्धोता वेदिषदतिथिर्दुरोणसत्। नृषद्वरसदृतसद्व्योमसदब्जा गोजा ऋतजा अद्रिजा ऋतं बृहत् ॥ २ ॥ ऊर्ध्वं प्राणमुन्नयत्यपानं प्रत्यगस्यति ॥ मध्ये वामनमासीनं विश्वेदेवा उपासते ॥ ३ ॥ अस्य विस्रं-

समानस्य शरीरस्थस्य देहिनः ॥ देहाद्विमुच्यमानस्य किमत्र परिशिष्यत एतद्वै तत् ॥४॥ न प्राणेन नापानेन मर्त्यो जीवति कश्चन ॥ इतरेण तु जीवन्ति यस्मिन्नेतावुपाश्रितौ ॥ ५ ॥ हन्त त इदं प्रवक्ष्यामि गुह्यं ब्रह्म सनातनम् ॥ यथा च मरणं प्राप्य आत्मा भवति गौतम ॥ ६ ॥ योनिमन्ये प्रपद्यन्ते शरीरत्वाय देहिनः ॥ स्थाणुमन्येऽनुसंयन्ति यथाकर्म यथाश्रुतम् ॥ ७ ॥ य एष सुप्तेषु जागर्ति कामं कामं पुरुषो निर्मिमाणः ॥ तदेव शुक्रं तद्ब्रह्म तदेवामृतमुच्यते ॥ तस्मिँल्लोकाः श्रिताः सर्वे तदु नात्येति कश्चन एतद्वै तत् ॥ ८ ॥ अग्निर्यथैको भुवनं प्रविष्टो रूपं रूपं प्रतिरूपो बभूव ॥ एकस्तथा सर्वभूतान्तरात्मा रूपं रूपं प्रतिरूपो बहिश्च ॥ ९ ॥ वायुर्यथैको भुवनं प्रविष्टो रूपं रूपं प्रतिरूपो बभूव ॥ एकस्तथा सर्वभूतान्तरात्मा रूपं रूपं प्रतिरूपो बहिश्च ॥ १० ॥ सूर्यो यथा सर्वलोकस्य चक्षुर्न लिप्यते चाक्षुषैर्बाह्यदोषैः ॥ एकस्तथा सर्वभूतान्तरात्मा न लिप्यते लोकदुःखेन बाह्यः ॥ ११ ॥ एको वशी सर्वभूतान्तरात्मा एकं रूपं बहुधा यः करोति ॥ तमात्मस्थं येऽनुपश्यन्ति धीरास्तेषां सुखं शाश्वतं नेतरेषाम् ॥ १२ ॥ नित्यो नित्यानां चेतनश्चेतनानामेको बहूनां यो विदधाति कामान् ॥ तमात्मस्थं येऽनुपश्यन्ति धीरास्तेषां शान्तिः शाश्वती नेतरेषाम् ॥ १३ ॥ तदेतदिति मन्यन्तेऽनिर्देश्यं परमं सुखम् ॥

कथं नु तद्विजानीयां किमु भाति विभाति वा ॥ १४ ॥
न तत्र सूर्यो भाति न चन्द्रतारकं नेमा विद्युतो भान्ति
कुतोऽयमग्निः ॥ तमेव भान्तमनुभाति सर्वं तस्य भासा
सर्वमिदं विभाति ॥ १५ ॥ इति द्वितीयेऽध्याये पञ्चमी
वल्ली ॥ ५ ॥

ऊर्ध्वमूलोऽवाक्शाख एषोऽश्वत्थः सनातनः ॥ तदेव
शुक्रं तद्ब्रह्म तदेवामृतमुच्यते ॥ तस्मिँल्लोकाः श्रिताः
सर्वे तदु नात्येति कश्चन एतद्वै तत् ॥ १ ॥ यदिदं
किंच जगत्सर्वं प्राण एजति निःसृतम् ॥ महद्भयं वज्र-
मुद्यतं य एतद्विदुरमृतास्ते भवन्ति ॥ २ ॥ भयादस्या-
ग्निस्तपति भयात्तपति सूर्यः ॥ भयादिन्द्रश्च वायुश्च मृत्यु-
र्धावति पञ्चमः ॥ ३ ॥ इह चेदशकद्बोद्धुं प्राक् शरीरस्य
विस्रसः ॥ ततः सर्गेषु लोकेषु शरीरत्वाय कल्पते ॥ ४ ॥
यथादर्शे तथात्मनि यथा स्वप्ने तथा पितृलोके ॥ यथाप्सु
परीव ददृशे तथा गन्धर्वलोके छायातपयोरिव ब्रह्मलोके
॥ ५ ॥ इन्द्रियाणां पृथग्भावमुदयास्तमयौ च यत् ॥
पृथगुत्पद्यमानानां मत्वा धीरो न शोचति ॥ ६ ॥ इन्द्रि-
येभ्यः परं मनो मनसः सत्त्वमुत्तमम् ॥ सत्त्वादधि
महानात्मा महतोऽव्यक्तमुत्तमम् ॥ ७ ॥ अव्यक्तात्तु परः
पुरुषो व्यापकोऽलिङ्ग एव च ॥ यज्ज्ञात्वा मुच्यते जन्तु-
रमृतत्वं च गच्छति ॥ ८ ॥ न संदृशे तिष्ठति रूपमस्य
न चक्षुषा पश्यति कश्चनैनम् ॥ हृदा मनीषी मनसा-

भिक्षुसो य एतद्विदुरमृतास्ते भवन्ति ॥ ९ ॥ यदा पञ्चा-वतिष्ठन्ते ज्ञानानि मनसा सह ॥ बुद्धिश्च न विचेष्टति तामाहुः परमां गतिम् ॥ १० ॥ तां योगमिति मन्यन्ते स्थिरामिन्द्रियधारणाम् ॥ अप्रमत्तस्तदा भवति योगो हि प्रभवाप्ययौ ॥ ११ ॥ नैव वाचा न मनसा प्राप्तुं शक्यो न चक्षुषा ॥ अस्तीति ब्रुवतोऽन्यत्र कथं तदुपलभ्यते॥१२॥ अस्तीत्येवोपलब्धव्यस्तत्त्वभावेन चोभयोः॥ अस्तीत्येवोपलब्धस्य तत्त्वभावः प्रसीदति ॥ १३ ॥ यदा सर्वे प्रमुच्यन्ते कामा येऽस्य हृदि स्थिताः ॥ अथ मर्त्यो-ऽमृतो भवत्यत्र ब्रह्म समश्नुते ॥ १४ ॥ यदा सर्वे प्रभिद्यन्ते हृदयस्येह ग्रन्थयः ॥ अथ मर्त्योऽमृतो भवत्येतावदनुशासनम् ॥ १५ ॥ शतं चैका च हृदयस्य नाड्यस्तासां मूर्धानमभिनिःसृतैका ॥ तयोर्ध्वमायन्नमृतत्वमेति विष्वङ्ङन्या उत्क्रमणे भवन्ति ॥ १६ ॥ अङ्गुष्ठमात्रः पुरुषोऽन्तरात्मा सदा जनानां हृदये संनिविष्टः ॥ तं स्वाच्छरीरात्प्रवृहेन्मुञ्जादिवेषीकां धैर्येण ॥ तं विद्याच्छुक्रममृतं तं विद्याच्छुक्रममृतमिति ॥ १७ ॥ मृत्युप्रोक्तां नचिकेतोऽथ लब्ध्वा विद्यामेतां योगविधिं च कृत्स्नम् ॥ ब्रह्मप्राप्तो विरजोऽभूद्विमृत्युरन्योप्येवं यो विदध्यात्ममेव ॥ १८ ॥ इति द्वितीयेऽध्याये षष्ठी वल्ली ॥ ६ ॥

इति द्वितीयोऽध्यायः ॥ २ ॥

ॐ सह नाववतु ॥ सह नौ भुनक्तु ॥ सह वीर्यं कर-

वावहै ॥ तेजस्विनावधीतमस्तु मा विद्विषावहै ॥ ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः ॥ इति यजुर्वेदीयकठोपनिषत्समाप्ता ॥ ३ ॥

ॐ तत्सत् ॥

प्रश्नोपनिषत् ॥ ४ ॥

ॐ भद्रं कर्णेभिः शृणुयाम देवा भद्रं पश्येमाक्षभिर्यजत्राः ॥ स्थिरैरङ्गैस्तुष्टुवांऽसस्तनूभिर्व्यशेम देवहितं यदायुः ॥ स्वस्ति न इन्द्रो वृद्धश्रवाः स्वस्ति नः पूषा विश्ववेदाः ॥ स्वस्ति नस्तार्क्ष्यो अरिष्टनेमिः स्वस्ति नो बृहस्पतिर्दधातु ॥ ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः ॥

ॐ सुकेशा च भारद्वाजः शैब्यश्च सत्यकामः सौर्यायणी च गार्ग्यः कौशल्यश्चाश्वलायनो भार्गवो वैदर्भिः कबन्धी कात्यायनस्ते हैते ब्रह्मपरा ब्रह्मनिष्ठाः परं ब्रह्मान्वेषमाणा एष ह वै तत्सर्वं वक्ष्यतीति ते ह समित्पाणयो भगवन्तं पिप्पलादमुपसन्नाः ॥ १ ॥ तान्ह स ऋषिरुवाच भूय एव तपसा ब्रह्मचर्येण श्रद्धया संवत्सरं संवत्स्यथ यथाकामं प्रश्नान्पृच्छथ यदि विज्ञास्यामः सर्वं ह वो वक्ष्याम इति ॥ २ ॥ अथ कबन्धी कात्यायन उपेत्य पप्रच्छ भगवन्कुतो ह वा इमाः प्रजाः प्रजायन्त इति ॥ ३ ॥ तस्मै स होवाच प्रजाकामो वै प्रजापतिः स तपोऽतप्यत स तपस्तप्त्वा स मिथुनमुत्पादयते रयिं च प्राणं

चेत्येतौ मे बहुधा प्रजाः करिष्य इति ॥ ४ ॥ आदित्यो
ह वै प्राणो रयिरेव चन्द्रमा रयिर्वा एतत्सर्वं यन्मूर्तं
चामूर्तं च तस्मान्मूर्तिरेव रयिः ॥ ५ ॥ अथादित्य उदय
न्यत्प्राचीं दिशं प्रविशति तेन प्राच्यान्प्राणान्रश्मिषु
संनिधत्ते ॥ यद्दक्षिणां यत्प्रतीचीं यदुदीचीं यदधो यदूर्ध्वं
यदन्तरा दिशो यत्सर्वं प्रकाशयति तेन सर्वान्प्राणान्
रश्मिषु संनिधत्ते ॥ ६ ॥ स एष वैश्वानरो विश्वरूपः
प्राणोऽग्निरुदयते ॥ तदेतदृचाभ्युक्तम् ॥ ७ ॥ विश्वरूपं
हरिणं जातवेदसं परायणं ज्योतिरेकं तपन्तम् ॥ सहस्र
रश्मिः शतधा वर्तमानः प्राणः प्रजानामुदयत्येष सूर्यः
॥८॥ संवत्सरो वै प्रजापतिस्तस्यायने दक्षिणं चोत्तरं च।
तद्ये ह वै तदिष्टापूर्ते कृतमित्युपासते ते चान्द्रमसमेव
लोकमभिजयन्ते ॥ त एव पुनरावर्तन्ते तस्मादेते ऋषयः
प्रजाकामा दक्षिणं प्रतिपद्यन्ते ॥ एष ह वै रयिर्यः पितृयाणः
॥ ९ ॥ अथोत्तरेण तपसा ब्रह्मचर्येण श्रद्धया विद्ययात्मा
नमन्विष्यादित्यभिजयन्त एतद्वै प्राणानामायतनमेत
दमृतमभयमेतत्परायणमेतस्मान्न पुनरावर्तन्त इत्येष
निरोधः ॥ तदेष श्लोकः ॥ १० ॥ पञ्चपादं पितरं द्वादशा
कृतिं दिव आहुः परे अर्धे पुरीषिणम् ॥ अथेमे अन्य
उ परे विचक्षणं सप्तचक्रे षळर आहुरर्पितमिति ॥ ११ ॥
मासो वै प्रजापतिस्तस्य कृष्णपक्ष एव रयिः शुक्लः प्राण
स्तस्मादेते ऋषयः शुक्ल इष्टिं कुर्वन्तीतर इतरस्मिन्

॥ १२ ॥ अहोरात्रो वै प्रजापतिस्तस्याहरेव प्राणो रात्रिरेव रयिः प्राणं वा एते प्रस्कन्दन्ति ॥ ये दिवा रत्या संयुज्यन्ते ब्रह्मचर्यमेव तद्यद्रात्रौ रत्या संयुज्यन्ते ॥ १३ ॥ अन्नं वै प्रजापतिस्ततो ह वै तद्रेतस्तस्मादिमाः प्रजाः प्रजायन्त इति ॥ १४ ॥ तद्ये ह वै तत्प्रजापतिव्रतं चरन्ति ये मिथुनमुत्पादयन्ते ॥ तेषामेवैष ब्रह्मलोको येषां तपो ब्रह्मचर्यं येषु सत्यं प्रतिष्ठितम् ॥ १५ ॥ तेषामसौ विरजो ब्रह्मलोको न येषु जिह्ममनृतं न माया चेति ॥ १६ ॥ इति प्रथमः प्रश्नः ॥ १ ॥

अथ हैनं भार्गवो वैदर्भिः पप्रच्छ ॥ भगवन्कत्येव देवाः प्रजां विधारयन्ते कतर एतत्प्रकाशयन्ते कः पुनरेषां वरिष्ठ इति ॥ १ ॥ तस्मै स होवाचाकाशो ह वा एष देवो वायुरग्निरापः पृथिवी वाङ्मनश्चक्षुः श्रोत्रं च ॥ ते प्रकाश्याभिवदन्ति वयमेतद्बाणमवष्टभ्य विधारयामः ॥ २ ॥ तान्वरिष्ठः प्राण उवाच मा मोहमापद्यथाहमेवैतत्पञ्चधात्मानं प्रविभज्यैतद्बाणमवष्टभ्य विधारयामीति ॥ २ ॥ तेऽश्रद्दधाना बभूवुः सोऽभिमानादूर्ध्वमुत्क्रमत इव तस्मिन्नुत्क्रामत्यथेतरे सर्व एवोत्क्रामन्ते तस्मिंश्च प्रतिष्ठमाने सर्व एव प्रातिष्ठन्ते तद्यथा मक्षिका मधुकरराजानमुत्क्रामन्तं सर्वा एवोत्क्रामन्ते एवमस्मिंश्च प्रतिष्ठमाने सर्वा एव प्रातिष्ठन्त एवं वाङ्मनश्चक्षुः श्रोत्रं च ते प्रीताः प्राणं स्तुन्वन्ति ॥ ४ ॥ एषोऽग्निस्त-

पत्येष सूर्य एष पर्जन्यो मघवानेष वायुरेष पृथिवी रयिर्देवः सदसच्चामृतं च यत् ॥ ५ ॥ अरा इव रथनाभौ प्राणे सर्वं प्रतिष्ठितम् ॥ ऋचो यजूंषि सामानि यज्ञः क्षत्रं ब्रह्म च ॥ ६ ॥ प्रजापतिश्चरसि गर्भे त्वमेव प्रतिजायसे ॥ तुभ्यं प्राणः प्रजास्त्विमा बलिं हरन्ति यः प्राणैः प्रतितिष्ठसि ॥ ७ ॥ देवानामसि वह्नितमः पितॄणां प्रथमा स्वधा ॥ ऋषीणां चरितं सत्यमथर्वाङ्गिरसामसि ॥ ८ ॥ इन्द्रस्त्वं प्राण तेजसा रुद्रोऽसि परिरक्षिता । त्वमन्तरिक्षे चरसि सूर्यस्त्वं ज्योतिषां पतिः ॥ ९ ॥ यदा त्वमभिवर्षस्यथेमाः प्राण ते प्रजाः ॥ आनन्दरूपास्तिष्ठन्ति कामायान्नं भविष्यतीति ॥ १० ॥ व्रात्यस्त्वं प्राणैकऋषिरत्ता विश्वस्य सत्पतिः ॥ वयमाद्यस्य दातारः पिता त्वं मातरिश्वनः ॥ ११ ॥ या ते तनूर्वाचि प्रतिष्ठिता या श्रोत्रे या च चक्षुषि ॥ या च मनसि संतता शिवां तां कुरु मोत्क्रमीः ॥ १२ ॥ प्राणस्येदं वशे सर्वं त्रिदिवे यत्प्रतिष्ठितम् ॥ मातेव पुत्रान्रक्षस्व श्रीश्च प्रज्ञां च विधेहि इति ॥ १३ ॥ इति द्वितीयः प्रश्नः ॥ २ ॥

अथ हैनं कौसल्यश्चाश्वलायनः पप्रच्छ ॥ भगवन्कुत एष प्राणो जायते कथमायात्यस्मिञ्छरीर आत्मानं वा प्रविभज्य कथं प्रातिष्ठते केनोत्क्रमते कथं बाह्यमभिधत्ते कथमध्यात्ममिति ॥ १ ॥ तस्मै स होवाचाति प्रश्नान्पृच्छसि ब्रह्मिष्ठोऽसीति तस्मात्तेऽहं ब्रवीमि ॥ २ ॥ आत्मन

एष प्राणो जायते ॥ यथैषा पुरुषे छायैतस्मिन्नेतदाततं
मनोधिकृतेनायात्यस्मिञ्छरीरे ॥ ३ ॥ यथा सम्राडेवाधि-
कृतान्विनियुङ्क्ते ॥ एतान्ग्रामानेतान्ग्रामानधितिष्ठस्वेत्येव-
मेवैष प्राणः ॥ इतरान्प्राणान्पृथक्पृथगेव संनिधत्ते ॥४॥
पायूपस्थेऽपानं चक्षुःश्रोत्रे मुखनासिकाभ्यां प्राणः स्वयं
प्रातिष्ठते मध्ये तु समानः ॥ एष ह्येतद्धुतमन्नं समुन्नयति
तस्मादेताः सप्तार्चिषो भवन्ति ॥ ५ ॥ हृदि ह्येष आत्मा ॥
अत्रैतदेकशतं नाडीनां तासां शतं शतमेकैकस्यां द्वासप्त-
तिर्द्वासप्ततिः प्रतिशाखानाडीसहस्राणि भवन्त्यासु व्यान-
श्चरति ॥ ६ ॥ अथैकयोर्ध्व उदानः पुण्येन पुण्यं लोकं
नयति पापेन पापमुभाभ्यामेव मनुष्यलोकम् ॥ ७ ॥
आदित्यो ह वै बाह्यः प्राण उदयत्येष ह्येनं चाक्षुषं प्राण-
मनुगृह्णानः ॥ पृथिव्यां या देवता सैषा पुरुषस्यापान-
मवष्टभ्यान्तरा यदाकाशः स समानो वायुर्व्यानः ॥ ८ ॥
तेजो ह वाव उदानस्तस्मादुपशान्ततेजाः ॥ पुनर्भवमिन्द्रि-
यैर्मनसि संपद्यमानैः ॥ ९ ॥ यच्चित्तस्तेनैष प्राणमायाति
प्राणस्तेजसा युक्तः ॥ सहात्मना यथासंकल्पितं लोकं
नयति ॥ १० ॥ य एवं विद्वान्प्राणं वेद ॥ न हास्य
प्रजा हीयतेऽमृतो भवति तदेष श्लोकः ॥ ११ ॥ उत्प-
त्तिमायतिं स्थानं विभुत्वं चैव पञ्चधा ॥ अध्यात्मं चैव
प्राणस्य विज्ञायामृतमश्नुते विज्ञायामृतमश्नुत इति ॥१२॥
इति तृतीयः प्रश्नः ॥ ३ ॥

अथ हैनं सौर्यायणी गार्ग्यः पप्रच्छ ॥ भगवन्नेतस्मिन्सर्वं
न्पुरुषे कानि स्वपन्ति कान्यस्मिन् जाग्रति कतर एषमात्र
देवः स्वप्नान्पश्यति कस्यैतत्सुखं भवति कस्मिन्नु सायुसा
संप्रतिष्ठिता भवन्तीति ॥ १ ॥ तस्मै स होवाच ॥ यथैत्रं च
गार्ग्य मरीचयोऽर्कस्यास्तं गच्छतः सर्वा एतस्मिंस्तेजः त्वक्
मण्डल एकी भवन्ति ॥ ताः पुनःपुनरुदयतः प्रचरन्त्येवादात
ह वैतत्सर्वं परे देवे मनस्येकीभवति ॥ तेन तर्हि पादे
पुरुषो न शृणोति न पश्यति न जिघ्रति न रसयते नं चा
स्पृशते नाभिवदते नादत्ते नानन्दयते न विसृजते नेयजश्च
यते स्वपितीत्याचक्षते ॥ २ ॥ प्राणाग्नय एवैतस्मिन्पुर हि
जाग्रति गार्हपत्यो ह वा एषोऽपानो व्यानोऽन्वाहार्यता वि
चनो यद्गार्हपत्यात्प्रणीयते प्रणयनादाहवनीयः प्राणः ॥३ष्टते
यदुच्छ्वासनिःश्वासावेतावाहुती समं नयतीति स समाछायस
मनो ह वाव यजमान इष्टफलमेवोदानः स एनं यजम सर्वज्ञ
नमहरहर्ब्रह्म गमयति ॥ ४ ॥ अत्रैष देवः स्वप्ने महि देवे
मानमनुभवति ॥ यद्दृष्टं दृष्टमनुपश्यति श्रुतं श्रुतमेवार्थं वेद
मनुश्रृणोति देशदिगन्तरैश्च प्रत्यनुभूतं पुनःपुनः प्रत्यनु १,१
भवति दृष्टं चादृष्टं च श्रुतं चाश्रुतं चानुभूतं चाननुभू अथ
च सच्चासच्च सर्वं पश्यति सर्वः पश्यति ॥ ५ ॥ भगवन्
यदा तेजसाभिभूतो भवत्यत्रैष देवः स्वप्नान्न पश्यत्यव स
तदैतस्मिञ्छरीरे एतत्सुखं भवति ॥ ६ ॥ स यथा स
सोम्य वयांसि वासो वृक्षं संप्रतिष्ठन्ते ॥ एवं ह वैनेतेनै

तत्सर्वं पर आत्मनि संप्रतिष्ठते ॥ ७ ॥ पृथिवी च पृथि-
वीमात्रा चापश्चापोमात्रा च तेजश्च तेजोमात्रा च वायुश्च
वायुमात्रा चाकाशश्चाकाशमात्रा च चक्षुश्च द्रष्टव्यं च
श्रोत्रं च श्रोतव्यं च घ्राणं च घ्रातव्यं च रसश्च रसयितव्यं
च त्वक् च स्पर्शयितव्यं च वाक् च वक्तव्यं च हस्तौ
चादातव्यं चोपस्थश्चानन्दयितव्यं च पायुश्च विसर्जयितव्यं
च पादौ च गन्तव्यं च मनश्च मन्तव्यं च बुद्धिश्च बोद्ध-
व्यं चाहंकारश्चाहंकर्तव्यं च चित्तं च चेतयितव्यं च
तेजश्च विद्योतयितव्यं च प्राणश्च विधारयितव्यं च ॥ ८ ॥
एष हि द्रष्टा स्प्रष्टा श्रोता घ्राता रसयिता मन्ता बोद्धा
कर्ता विज्ञानात्मा पुरुषः ॥ स परेऽक्षरे आत्मनि संप्र-
तिष्ठते ॥ ९ ॥ परमेवाक्षरं प्रतिपद्यते स यो ह वै तद-
च्छायमशरीरमलोहितं शुभ्रमक्षरं वेदयते यस्तु सोम्य ॥
स सर्वज्ञः सर्वो भवति तदेष श्लोकः ॥१०॥ विज्ञानात्मा
सह देवैश्च सर्वैः प्राणा भूतानि संप्रतिष्ठन्ति यत्र ॥ तद-
क्षरं वेदयते यस्तु सोम्य स सर्वज्ञः सर्वमेवाविवेशेति
॥ ११ ॥ इति चतुर्थः प्रश्नः ॥ ४ ॥

अथ हैनं शैब्यः सत्यकामः पप्रच्छ ॥ स यो ह वै-
भगवन्मनुष्येषु प्रायणान्तमोङ्कारमभिध्यायीत ॥ कतमं
वाव स तेन लोकं जयतीति ॥ १ ॥ तस्मै स होवाच ॥
एतद्वै सत्यकाम परं चापरं च ब्रह्म यदोंकारस्तस्माद्वि-
द्वानेतेनैवायतनेनैकतरमन्वेति ॥ २ ॥ स यद्येकमात्रम-

२

भिध्यायीत स तेनैव संवेदितस्तूर्णमेव जगत्यामभिच्छाभि
द्यते ॥ तमृचो मनुष्यलोकमुपनयन्ते स तत्र तहैवान्त
ब्रह्मचर्येण श्रद्धया संपन्नो महिमानमनुभवति ॥ ला: प्र
अथ यदि द्विमात्रेण मनसि संपद्यते सोऽन्तरिक्षं यक्षान्त
रुन्नीयते स सोमलोकं स सोमलोके विभूतिमनुभ्यामि
पुनरावर्तते ॥ ४ ॥ यः पुनरेतं त्रिमात्रेणोमित्येतेनायुज्यो
क्षरेण परं पुरुषमभिध्यायीत स तेजसि सूर्ये संपन्नाः
यथा पादोदरस्त्वचा विनिर्मुच्यत एवं ह वै स पाप्मः स्य
विनिर्मुक्तः स सामभिरुन्नीयते ब्रह्मलोकं स एतस्माज्जेते
घनात्परात्परं पुरिशयं पुरुषमीक्षते तदेतौ श्लोकौ भास्य
॥ ५ ॥ तिस्रो मात्रा मृत्युमत्यः प्रयुक्ता अन्योन्यसक्ता
अनुविप्रयुक्ताः ॥ क्रियासु बाह्याभ्यन्तरमध्यमासु सोच्यते
प्रयुक्तासु न कम्पते ज्ञः ॥ ६ ॥ ऋग्भिरेतं यजुर्भिरा इव
रिक्षं सामभिर्यत्तत्कवयो वेदयन्ते ॥ तमोंकारेणैवायतनेन
नेनान्वेति विद्वान्यत्तच्छान्तमजरममृतमभयं परं चेति
॥ ७ ॥ इति पञ्चमः प्रश्नः ॥ ५ ॥ ॥ ७

अथ हैनं सुकेशा भारद्वाजः पप्रच्छ ॥ भगवन्हिरण्यनाभ
नाभः कौसल्यो राजपुत्रो मामुपेत्यैतं प्रश्नमपृच्छत । मः प
षोडशकलं भारद्वाज पुरुषं वेत्थ तमहं कुमारम् ॐ
नाहमिमं वेद यद्यहमिममवेदिषं कथं ते नावक्ष्यमिति ।
समूलो वा एष परिशुष्यति योऽनृतमभिवदति तस्मान्ना
नार्हाम्यनृतं वक्तुं स तूष्णीं रथमारुह्य प्रवव्राज तं त्वेद

च्छामि कासौ पुरुष इति ॥ १ ॥ तस्मै स होवाच ॥
तहैवान्तःशरीरे सोम्य स पुरुषो यस्मिन्नेताः षोडश-
कलाः प्रभवन्तीति ॥ २ ॥ स ईक्षांचक्रे ॥ कस्मिन्नहमु-
त्क्रान्त उत्क्रान्तो भविष्यामि कस्मिन्वा प्रतिष्ठिते प्रति-
ष्ठास्यामीति ॥ ३ ॥ स प्राणमसृजत प्राणाच्छ्रद्धां खं
वायुर्ज्योतिरापः पृथिवीन्द्रियम् ॥ मनोऽन्नमन्नाद्वीर्यं तपो
संपन्नाः कर्म लोका लोकेषु नाम च ॥ ४ ॥ स यथेमा
नद्यः स्यन्दमानाः समुद्रायणाः समुद्रं प्राप्यास्तं गच्छन्ति
भिद्येते चासां नामरूपे समुद्र इत्येवं प्रोच्यते ॥ एवमे-
वास्य परिद्रष्टुरिमाः षोडशकलाः पुरुषायणाः पुरुषं
प्राप्यास्तं गच्छन्ति भिद्येते तासां नामरूपे पुरुष इत्येवं
प्रोच्यते स एषोऽकलोऽमृतो भवति तदेष श्लोकः ॥ ५ ॥
अरा इव रथनाभौ कला यस्मिन्प्रतिष्ठिताः ॥ तं वेद्यं
पुरुषं वेद यथा मा वो मृत्युः परिव्यथा इति ॥ ६ ॥
तान्होवाचैतावदेवाहमेतत्परं ब्रह्म वेद नातः परमस्ती-
ति ॥ ७ ॥ ते तमर्चयन्तस्त्वं हि नः पिता योऽस्माकम-
विद्यायाः परं पारं तारयसीति ॥ नमः परमऋषिभ्यो
नमः परमऋषिभ्यः ॥ ८ ॥ इति षष्ठः प्रश्नः ॥ ६ ॥

ओं भद्रं कर्णेभिः शृणुयाम देवा भद्रं पश्येमाक्षभि-
र्यजत्राः ॥ स्थिरैरङ्गैस्तुष्टुवांसस्तनूभिर्व्यशेम देवहितं
यदायुः ॥ स्वस्ति न इन्द्रो वृद्धश्रवाः स्वस्ति नः पूषा
विश्ववेदाः ॥ स्वस्ति नस्तार्क्ष्यो अरिष्टनेमिः स्वस्ति नो

बृहस्पतिर्दधातु ॥ ओम् शान्तिः शान्तिः शान्तिः
इति प्रश्नोपनिषत्समाप्ता ॥

ॐतत्सत् ॥

मुण्डकोपनिषत् ॥ ५ ॥

ॐ भद्रं कर्णेभिः शृणुयाम देवा भद्रं पश्येमाक्षभिर्यजत्राः ॥ स्थिरैरङ्गैस्तुष्टुवाꣳसस्तनूभिर्व्यशेम देवहितं यदायुः ॥ स्वस्ति न इन्द्रो वृद्धश्रवाः स्वस्ति नः पूषा विश्ववेदाः ॥ स्वस्ति नस्तार्क्ष्यो अरिष्टनेमिः स्वस्ति नो बृहस्पतिर्दधातु ॥ ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः ॥

ॐ ब्रह्मा देवानां प्रथमः संबभूव विश्वस्य कर्ता भुवनस्य गोप्ता ॥ स ब्रह्मविद्यां सर्वविद्याप्रतिष्ठामथर्वाय ज्येष्ठपुत्राय प्राह ॥ १ ॥ अथर्वणे यां प्रवदेत ब्रह्माथर्वा तां पुरोवाचाङ्गिरे ब्रह्मविद्याम् ॥ स भारद्वाजाय सत्यवाहाय प्राह भारद्वाजोऽङ्गिरसे परावराम् ॥ २ ॥ शौनको ह वै महाशालोऽङ्गिरसं विधिवदुपसन्नः पप्रच्छ ॥ कस्मिन्नु भगवो विज्ञाते सर्वमिदं विज्ञातं भवतीति ॥ ३ ॥ तस्मै स होवाच ॥ द्वे विद्ये वेदितव्ये इति ह स्म यद्ब्रह्मविदो वदन्ति परा चैवापरा च ॥ ४ ॥ तत्रापरा ऋग्वेदो यजुर्वेदः सामवेदोऽथर्ववेदः शिक्षा कल्पो व्याकरणं निरुक्तं छन्दो ज्योतिषमिति ॥ अथ परा यया तदक्षरमधिगम्यते ॥ ५ ॥ यत्तदद्रेश्यमग्राह्यमगोत्रमवर्णम

ुःश्रोत्रं तदपाणिपादं नित्यं विभुं सर्वगतं सुसूक्ष्मं तद-
व्ययं तद्भूतयोनिं परिपश्यन्ति धीराः ॥ ६ ॥ यथोर्णना-
भिः सृजते गृह्णते च यथा पृथिव्यामोषधयः संभवन्ति ॥
यथा सतः पुरुषात्केशलोमानि तथाक्षरात्संभवतीह वि-
श्वम् ॥ ७ ॥ तपसा चीयते ब्रह्म ततोऽन्नमभिजायते ॥
अन्नात्प्राणो मनः सत्यं लोकाः कर्मसु चामृतम् ॥ ८ ॥
यः सर्वज्ञः सर्वविद्यस्य ज्ञानमयं तपः । तस्मादेतद्ब्रह्म
नाम रूपमन्नं च जायते ॥९॥ इति प्रथममुण्डके प्रथमः
खण्डः ॥ १ ॥

तदेतत्सत्यं मन्त्रेषु कर्माणि कवयो यान्यपश्यंस्तानि
त्रेतायां बहुधा संततानि ॥ तान्याचरथ नियतं सत्यकामा
एष वः पन्था: सुकृतस्य लोके ॥ १ ॥ यदा लेलायते
ह्यर्चिः समिद्धे हव्यवाहने ॥ तदाज्यभागावन्तरेणाहुतीः
प्रतिपादयेच्छ्रद्धया हुतम् ॥ २ ॥ यस्याग्निहोत्रमदर्शमपौ-
र्णमासमचातुर्मास्यमनाग्रयणमतिथिवर्जितं च ॥ अहुत-
मवैश्वदेवमविधिना हुतमासप्तमांस्तस्य लोकान्हिनस्ति
॥ ३ ॥ काली कराली च मनोजवा च सुलोहिता या
च सुधूम्रवर्णा ॥ स्फुलिङ्गिनी विश्वरुची च देवी लेलाय-
माना इति सप्तजिह्वाः ॥ ४ ॥ एतेषु यश्चरते भ्राजमा-
नेषु यथाकालं चाहुतयो ह्याददायन् ॥ तन्नयन्त्येताः
सूर्यस्य रश्मयो यत्र देवानां पतिरेकोऽधिवासः ॥ ५ ॥
एह्येहीति तमाहुतयः सुवर्चसः सूर्यस्य रश्मिभिर्यजमानं

वहन्ति ॥ प्रियां वाचमभिवदन्त्योऽर्चयन्त्य एष वः पुण्
सुकृतो ब्रह्मलोकः ॥ ६ ॥ प्लवा ह्येते अदृढा यज्ञरू
अष्टादशोक्तमवरं येषु कर्म ॥ एतच्छ्रेयो येऽभिनन्दन्ति
मूढा जरामृत्युं ते पुनरेवापियन्ति ॥ ७ ॥ अविद्याया
मन्तरे वर्तमानाः स्वयं धीराः पण्डितंमन्यमानाः
जङ्घन्यमानाः परियन्ति मूढा अन्धेनैव नीयमाना यथा
न्धाः ॥ ८ ॥ अविद्यायां बहुधा वर्तमाना वयं कृता
इत्यभिमन्यन्ति बालाः ॥ यत्कर्मिणो न प्रवेदयन्ति रा
तेनातुराः क्षीणलोकाश्च्यवन्ते ॥ ९ ॥ इष्टापूर्तं मन्यमा
वरिष्ठं नान्यच्छ्रेयो वेदयन्ते प्रमूढाः ॥ नाकस्य पृष्ठे
सुकृतेऽनुभूत्वेमं लोकं हीनतरं वाविशन्ति ॥ १०
तपःश्रद्धे ये ह्युपवसन्त्यरण्ये शान्ता विद्वांसो भैक्षच
चरन्तः ॥ सूर्यद्वारेण ते विरजाः प्रयान्ति यत्रामृतः स
पुरुषो ह्यव्ययात्मा ॥ ११ ॥ परीक्ष्य लोकान्कर्मचित
न्ब्राह्मणो निर्वेदमायान्नास्त्यकृतः कृतेन ॥ तद्विज्ञानार्थं
गुरुमेवाभिगच्छेत्समित्पाणिः श्रोत्रियं ब्रह्मनिष्ठम् ॥ १२
तस्मै स विद्वानुपसन्नाय सम्यक् प्रशान्तचित्ताय श
न्विताय ॥ येनाक्षरं पुरुषं वेद सत्यं प्रोवाच तां तत्त्व
ब्रह्मविद्याम्॥१३॥ इति प्रथममुण्डके द्वितीयः खण्डः ॥

इति प्रथममुण्डकं समाप्तम् ।

तदेतत्सत्यं यथा सुदीप्तात्पावकाद्विस्फुलिङ्गाः स

स्रशः प्रभवन्ते सरूपाः ॥ तथाक्षराद्विविधाः सोम्य
भावाः प्रजायन्ते तत्र चैवापियन्ति ॥ १ ॥ दिव्यो
ह्यमूर्तः पुरुषः स बाह्याभ्यन्तरो ह्यजः ॥ अप्राणो ह्यमनाः
शुभ्रो ह्यक्षरात्परतः परः ॥२॥ एतस्माज्जायते प्राणो मनः
सर्वेन्द्रियाणि च ॥ खं वायुर्ज्योतिरापः पृथिवी विश्वस्य
धारिणी ॥ ३ ॥ अग्निर्मूर्धा चक्षुषी चन्द्रसूर्यौ दिशः
श्रोत्रे वाग्विवृताश्च वेदाः ॥ वायुः प्राणो हृदयं विश्वमस्य
पद्भ्यां पृथिवी ह्येष सर्वभूतान्तरात्मा ॥ ४ ॥ तस्मादग्निः
समिधो यस्य सूर्यः सोमात्पर्जन्य ओषधयः पृथिव्याम् ॥
पुमान्रेतः सिञ्चति योषितायां बह्वीः प्रजाः पुरुषात्सं-
प्रसूताः ॥ ५ ॥ तस्मादृचः साम यजूंषि दीक्षा यज्ञाश्च
सर्वे क्रतवो दक्षिणाश्च ॥ संवत्सरश्च यजमानश्च लोकाः
सोमो यत्र पवते यत्र सूर्यः ॥ ६ ॥ तस्माच्च देवा बहुधा
संप्रसूताः साध्या मनुष्याः पशवो वयांसि ॥ प्राणापानौ
व्रीहियवौ तपश्च श्रद्धा सत्यं ब्रह्मचर्यं विधिश्च ॥ ७ ॥
सप्त प्राणाः प्रभवन्ति तस्मात्सप्तार्चिषः समिधः सप्त
होमाः ॥ सप्त इमे लोका येषु चरन्ति प्राणा गुहाशया
निहिताः सप्त सप्त ॥ ८ ॥ अतः समुद्रा गिरयश्च सर्वे-
ऽस्मात्स्यन्दन्ते सिन्धवः सर्वरूपाः ॥ अतश्च सर्वा ओष-
धयो रसश्च येनैष भूतैस्तिष्ठते ह्यन्तरात्मा ॥ ९ ॥ पुरुष
एवेदं विश्वं कर्म तपो ब्रह्म परामृतम् ॥ एतद्यो वेद निहितं

गुहायां सोऽविद्याग्रन्थिं विकिरतीह सोम्य ॥ १० ॥

द्वितीयमुण्डके प्रथमः खण्डः ॥ १ ॥

आविः संनिहितं गुहाचरन्नाम महत्पदमत्रैतत्समर्पि-
तम् ॥ एजत्प्राणन्निमिषच्च यदेतज्जानथ सदसद्वरेण्यं परं
विज्ञानाद्यद्वरिष्ठं प्रजानाम् ॥ १ ॥ यदर्चिमद्यदणुभ्योऽणु च
यस्मिँल्लोका निहिता लोकिनश्च ॥ तदेतदक्षरं ब्रह्म स
प्राणस्तदु वाङ्मनः ॥ तदेतत्सत्यं तदमृतं तद्वेद्धव्यं सोम्य
विद्धि ॥ २ ॥ धनुर्गृहीत्वौपनिषदं महास्त्रं शरं ह्युपासा
निशितं संधयीत ॥ आयम्य तद्भावगतेन चेतसा लक्ष्यं
तदेवाक्षरं सोम्य विद्धि ॥३॥ प्रणवो धनुः शरो ह्यात्मा
ब्रह्म तल्लक्ष्यमुच्यते ॥ अप्रमत्तेन वेद्धव्यं शरवत्तन्मयो
भवेत् ॥ ४ ॥ यस्मिन्द्यौः पृथिवी चान्तरिक्षमोतं मनः
सह प्राणैश्च सर्वैः ॥ तमेवैकं जानथ आत्मानमन्या वाचो
विमुञ्चथामृतस्यैष सेतुः ॥ ५ ॥ अरा इव रथनाभौ
संहता यत्र नाड्यः ॥ स एषोऽन्तश्चरते बहुधा जायमानः ॥
ओमित्येवं ध्यायथ आत्मानं स्वस्ति वः पाराय तमसः
परस्तात् ॥ ६ ॥ यः सर्वज्ञः सर्वविद्यस्यैष महिमा भुवि ॥
दिव्ये ब्रह्मपुरे ह्येष व्योम्न्यात्मा प्रतिष्ठितः ॥ मनोमयः
प्राणशरीरनेता प्रतिष्ठितोऽन्ने हृदयं संनिधाय ॥ तद्वि-
ज्ञानेन परिपश्यन्ति धीरा आनन्दरूपममृतं यद्विभाति
॥ ७ ॥ भिद्यते हृदयग्रन्थिश्छिद्यन्ते सर्वसंशयाः ।
क्षीयन्ते चास्य कर्माणि तस्मिन्दृष्टे परावरे ॥ ८ ॥ हिरण्मये

हिरण्मये परे कोशे विरजं ब्रह्म निष्कलम् ॥ तच्छुभ्रं ज्योतिषां ज्योतिस्तद्यदात्मविदो विदुः ॥ ९ ॥ न तत्र सूर्यो भाति न चन्द्रतारकं नेमा विद्युतो भान्ति कुतोऽयमग्निः ॥ तमेव भान्तमनु भाति सर्वं तस्य भासा सर्वमिदं विभाति ॥ १० ॥ ब्रह्मैवेदममृतं पुरस्ताद्ब्रह्म पश्चाद्ब्रह्म दक्षिणतश्चोत्तरेण ॥ अधश्चोर्ध्वं च प्रसृतं ब्रह्मैवेदं विश्वमिदं वरिष्ठम् ॥ ११ ॥ इति द्वितीयमुण्डके द्वितीयः खण्डः॥२॥

॥ इति द्वितीयमुण्डकं समाप्तम् ॥

द्वा सुपर्णा सयुजा सखाया समानं वृक्षं परिषस्वजाते॥ तयोरन्यः पिप्पलं स्वाद्वत्त्यनश्नन्नन्यो अभिचाकशीति ॥ १ ॥ समाने वृक्षे पुरुषो निमग्नोऽनीशया शोचति मुह्यमानः ॥ जुष्टं यदा पश्यत्यन्यमीशमस्य महिमानमिति वीतशोकः ॥ २ ॥ यदा पश्यः पश्यते रुक्मवर्णं कर्तारमीशं पुरुषं ब्रह्मयोनिम् ॥ तदा विद्वान्पुण्यपापे विधूय निरञ्जनः परमं साम्यमुपैति ॥ ३ ॥ प्राणो ह्येष यः सर्वभूतैर्विभाति विजानन्विद्वान्भवते नातिवादी ॥ आत्मक्रीड आत्मरतिः क्रियावानेष ब्रह्मविदां वरिष्ठः ॥ ४ ॥ सत्येन लभ्यस्तपसा ह्येष आत्मा सम्यग्ज्ञानेन ब्रह्मचर्येण नित्यम् ॥ अन्तःशरीरे ज्योतिर्मयो हि शुभ्रो यं पश्यन्ति यतयः क्षीणदोषाः ॥ ५ ॥ सत्यमेव जयते नानृतं सत्येन पन्था विततो देवयानः ॥ येनाक्रमन्त्यृषयो ह्याप्तकामा यत्र तत्सत्यस्य परमं निधानम् ॥ ६ ॥ बृहच्च

तद्दिव्यमचिन्त्यरूपं सूक्ष्माच्च तत्सूक्ष्मतरं विभाति ।
दूरात्सुदूरे तदिहान्तिके च पश्यत्स्विहैव निहितं गुहा-
याम् ॥ ७ ॥ न चक्षुषा गृह्यते नापि वाचा नान्यैर्देवैस्त-
पसा कर्मणा वा ॥ ज्ञानप्रसादेन विशुद्धसत्त्वस्ततस्तु तं
पश्यते निष्कलं ध्यायमानः ॥ ८ ॥ एषोऽणुरात्मा चेतसा
वेदितव्यो यस्मिन्प्राणः पञ्चधा संविवेश ॥ प्राणैश्चित्तं
सर्वमोतं प्रजानां यस्मिन्विशुद्धे विभवत्येष आत्मा
॥ ९ ॥ यं यं लोकं मनसा संविभाति विशुद्धसत्त्वः
कामयते यांश्च कामान् ॥ तं तं लोकं जयते तांश्च का-
मांस्तस्मादात्मज्ञं ह्यर्चयेद्भूतिकामः ॥ १० ॥ इति तृतीय-
मुण्डके प्रथमः खण्डः ॥ १ ॥

स वेदैतत्परमं ब्रह्म धाम यत्र विश्वं निहितं भाति
शुभ्रम्॥ उपासते पुरुषं ये ह्यकामास्ते शुक्रमेतदतिवर्तन्ति
धीराः ॥ १ ॥ कामान्यः कामयते मन्यमानः स कामभि-
भिर्जायते तत्र तत्र ॥ पर्याप्तकामस्य कृतात्मनस्तु इहैव
सर्वे प्रविलीयन्ति कामाः ॥ २ ॥ नायमात्मा प्रवचनेन
लभ्यो न मेधया न बहुना श्रुतेन ॥ यमेवैष वृणुते तेन
लभ्यस्तस्यैष आत्मा विवृणुते तनूं स्वाम् ॥३॥ नायमात्मा
बलहीनेन लभ्यो न च प्रमादात्तपसो वाप्यलिङ्गात् ।
एतैरुपायैर्यतते यस्तु विद्वांस्तस्यैष आत्मा विशते ब्रह्म
धाम ॥ ४ ॥ संप्राप्यैनमृषयो ज्ञानतृप्ताः कृतात्मानो
वीतरागाः प्रशान्ताः ॥ ते सर्वगं सर्वतः प्राप्य धीरा

शुक्तात्मानः सर्वमेवाविशन्ति ॥ ५ ॥ वेदान्तविज्ञानसु-
निश्चितार्थाः संन्यासयोगाद्यतयः शुद्धसत्त्वाः ॥ ते ब्रह्म-
लोकेषु परान्तकाले परामृतात्परिमुच्यन्ति सर्वे ॥ ६ ॥
गताः कलाः पञ्चदश प्रतिष्ठा देवाश्च सर्वे प्रतिदेवतासु ॥
कर्माणि विज्ञानमयश्च आत्मा परेऽव्यये सर्वं एकीभव-
न्ति ॥ ७ ॥ यथा नद्यः स्यन्दमानाः समुद्रेऽस्तं गच्छन्ति
नामरूपे विहाय ॥ तथा विद्वान्नामरूपाद्विमुक्तः परात्परं
पुरुषमुपैति दिव्यम् ॥ ८ ॥ स यो ह वै तत्परमं ब्रह्म
वेद ब्रह्मैव भवति नास्याब्रह्मवित्कुले भवति तरति
शोकं तरति पाप्मानं गुहाग्रन्थिभ्यो विमुक्तोऽमृतो भवति
॥९॥ तदेतदृचाऽभ्युक्तं । क्रियावन्तः श्रोत्रिया ब्रह्मनिष्ठाः
स्वयं जुह्वत एकर्षिं श्रद्धयन्तः । तेषामेवैतां ब्रह्मविद्यां
वदेत शिरोव्रतं विधिवद्यैस्तु चीर्णम् ॥ १० ॥ तदेतत्स-
त्यमृषिरङ्गिराः पुरोवाच नैतदचीर्णव्रतोऽधीते नमः
परमऋषिभ्यो नमः परमऋषिभ्यः ॥११॥ इति तृतीयमु-
ण्डके द्वितीयः खण्डः ॥ २ ॥

ॐ भद्रं कर्णेभिः शृणुयाम देवाः ॥ भद्रं पश्येमाक्ष-
भिर्यजत्राः ॥ स्थिरैरङ्गैस्तुष्टुवांसस्तनूभिः । व्यशेम
देवहितं यदायुः ॥ स्वस्ति न इन्द्रो वृद्धश्रवाः॥ स्वस्ति नः
पूषा विश्ववेदाः ॥ स्वस्ति नस्तार्क्ष्यो अरिष्टनेमिः ॥ स्वस्ति
नो बृहस्पतिर्दधातु ॥ ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः ॥

इति मुण्डकोपनिषत्समाप्ता ॥ ५ ॥

॥ ॐ तत्सत् ॥

माण्डूक्योपनिषत् ॥ ६ ॥

ॐ भद्रं कर्णेभिः शृणुयाम देवाः ॥ भद्रं पश्येमाक्ष-भिर्यजत्राः ॥ स्थिरैरङ्गैस्तुष्टुवाꣳसस्तनूभिः ॥ व्यशे देवहितं यदायुः ॥ स्वस्ति न इन्द्रो वृद्धश्रवाः ॥ स्व नः पूषा विश्ववेदाः ॥ स्वस्ति नस्तार्क्ष्यो अरिष्टनेमिः स्वस्ति नो बृहस्पतिर्दधातु॥ ॐशान्तिः शान्तिः शान्तिः॥

ओमित्येतदक्षरमिदꣳसर्वं तस्योपव्याख्यानं भूतं भव-द्भविष्यदिति सर्वमोङ्कार एव ॥ यच्चान्यत्त्रिकालातीतं तद-प्योङ्कार एव ॥ १ ॥ सर्वꣳह्येतद्ब्रह्मायमात्मा ब्रह्म सोऽयमात्मा चतुष्पात् ॥२॥ जागरितस्थानो बहिःप्रज्ञः सप्ताङ्ग एकोनविंशतिमुखः स्थूलभुग्वैश्वानरः प्रथमःपादः ॥ ३ ॥ स्वप्नस्थानोऽन्तःप्रज्ञः सप्ताङ्ग एकोनविंशतिमुखः प्रविविक्तभुक् तैजसो द्वितीयः पादः ॥ ४ ॥ यत्र सुप्तो न कंचन कामं कामयते न कंचन स्वप्नं पश्यति तत्सुषुप्तम्। सुषुप्तस्थान एकीभूतः प्रज्ञानघन एवानन्दमयो ह्यानन्द-भुक् चेतोमुखः प्राज्ञस्तृतीयः पादः ॥ ५ ॥ एष सर्वेश्वर एष सर्वज्ञ एषोऽन्तर्याम्येष योनिः सर्वस्य प्रभवाप्ययौ हि भूतानाम् ॥६॥ नान्तःप्रज्ञं न बहिःप्रज्ञं नोभयतःप्रज्ञं न प्रज्ञानघनं न प्रज्ञं नाप्रज्ञम् ॥ अदृष्टमव्यवहार्यमग्राह्यमल

क्षणमचिन्त्यमव्यपदेश्यमेकात्मप्रत्ययसारं प्रपञ्चोपशमं शान्तं शिवमद्वैतं चतुर्थं मन्यन्ते स आत्मा स विज्ञेयः ॥७॥ सोऽयमात्माऽध्यक्षरमोङ्कारोऽधिमात्रं पादा मात्रा मात्राश्च पादा अकार उकार मकार इति ॥ ८ ॥ जागरितस्थानो वैश्वानरोऽकारः प्रथमा मात्राप्तेरादिमत्त्वाद्वा आप्नोति ह वै सर्वान्कामानादिश्च भवति य एवं वेद ॥ ९ ॥ स्वप्नस्थानस्तैजस उकारो द्वितीया मात्रोत्कर्षादुभयत्वाद्वोत्कर्षति ह वै ज्ञानसंततिं समानश्च भवति नास्याब्रह्मवित्कुले भवति य एवं वेद ॥१०॥ सुषुप्तस्थानः प्राज्ञो मकारस्तृतीया मात्रा मितेरपीतेर्वा मिनोति ह वा इदं सर्वमपीतिश्च भवति य एवं वेद ॥११॥ अमात्रश्चतुर्थोऽव्यवहार्यः प्रपञ्चोपशमः शिवोऽद्वैतं एवमोङ्कार आत्मैव संविशत्यात्मनात्मानं य एवं वेद य एवं वेद ॥ १२ ॥

ॐ भद्रं कर्णेभिः शृणुयाम देवाः ॥ भद्रं पश्येमाक्षभिर्यजत्राः ॥ स्थिरैरङ्गैस्तुष्टुवाꣳसस्तनूभिः ॥ व्यशेम देवहितं यदायुः ॥ स्वस्ति न इन्द्रो वृद्धश्रवाः ॥ स्वस्ति नः पूषा विश्ववेदाः ॥ स्वस्ति नस्तार्क्ष्यो अरिष्टनेमिः ॥ स्वस्ति नो बृहस्पतिर्दधातु ॥ ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः॥

इति माण्डूक्योपनिषत्समाप्ता ॥ ६ ॥

ॐ तत्सत् ॥

तैत्तिरीयोपनिषत् ॥ ७ ॥

अथ शीक्षोपनिषद् वल्ली ॥ १ ॥

ॐ शं नो मित्रः शं वरुणः ॥ शं नो भवत्वर्यमा ॥ शं न इन्द्रो बृहस्पतिः ॥ शं नो विष्णुरुरुक्रमः ॥ नमो ब्रह्मणे ॥ नमस्ते वायो ॥ त्वमेव प्रत्यक्षं ब्रह्मासि ॥ त्वामेव प्रत्यक्षं ब्रह्म वदिष्यामि ॥ ऋतं वदिष्यामि ॥ सत्यं वदिष्यामि ॥ तन्मामवतु ॥ तद्वक्तारमवतु ॥ अवतु माम् ॥ अवतु वक्तारम् ॥ ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः ॥

ॐ शं नो मित्रः शं वरुणः ॥ शं नो भवत्वर्यमा ॥ शं न इन्द्रो बृहस्पतिः ॥ शं नो विष्णुरुरुक्रमः ॥ न ब्रह्मणे ॥ नमस्ते वायो ॥ त्वमेव प्रत्यक्षं ब्रह्मासि ॥ त्वामे प्रत्यक्षं ब्रह्म वदिष्यामि ॥ ऋतं वदिष्यामि ॥ स वदिष्यामि ॥ तन्मामवतु ॥ तद्वक्तारमवतु ॥ अव माम् ॥ अवतु वक्तारम् ॥ ॐ शान्तिः शान्तिः शान्ति ॥ १ ॥ (सत्यं वदिष्यामि पञ्च च) ॥ इति प्रथमो ऽनुवाकः ॥ १ ॥

ॐ शीक्षां व्याख्यास्यामः ॥ वर्णः स्वरः ॥ मात्रा ब लम्॥साम संतानः॥ इत्युक्तः शीक्षाध्यायः ॥१॥ (शीक्षां पञ्च) ॥ इति द्वितीयोऽनुवाकः ॥ २ ॥

सह नौ यशः ॥ सह नौ ब्रह्मवर्चसम् ॥ अथात

सꣳहिताया उपनिषदं व्याख्यास्यामः ॥ पञ्चस्वधिकरणेषु ॥ अधिलोकमधिज्यौतिषमधिविद्यमधिप्रजमध्यात्मम् ॥ ता महासꣳहिता इत्याचक्षते ॥ अथाधिलोकम् ॥ पृथिवी पूर्वरूपम् ॥ द्यौरुत्तररूपम् ॥ आकाशः संधिः ॥ १ ॥ वायुः संधानम् ॥ इत्यधिलोकम् ॥ अथाधिज्यौतिषम् ॥ अग्निः पूर्वरूपम् ॥ आदित्य उत्तररूपम् ॥ आपः संधिः ॥ वैद्युतः संधानम् ॥ इत्यधिज्यौतिषम् ॥ अथाधिविद्यम् ॥ आचार्यः पूर्वरूपम् ॥ २ ॥ अन्तेवास्युत्तररूपम् ॥ विद्या संधिः ॥ प्रवचनꣳ संधानम् ॥ इत्यधिविद्यम् ॥ अथाधिप्रजम् ॥ माता पूर्वरूपम् ॥ पितोत्तररूपम् ॥ प्रजा संधिः ॥ प्रजननꣳ संधानम् ॥ इत्यधिप्रजम् ॥ ३ ॥ अथाध्यात्मम् ॥ अधरा हनुः पूर्वरूपम् ॥ उत्तरा हनुरुत्तररूपम् ॥ वाक् संधिः ॥ जिह्वा संधानम् ॥ इत्यध्यात्मम् ॥ इतीमा महासꣳहिताः ॥ य एवमेता महासꣳहिता व्याख्याता वेद ॥ संधीयते प्रजया पशुभिर्ब्रह्मवर्चसेनान्नाद्येन सुवर्ग्येण लोकेन ॥ ४ ॥(संधिराचार्यः पूर्वरूपमित्यधिप्रजं लोकेन)॥ इति द्वितीयोऽनुवाकः ॥ ३ ॥

यश्छन्दसामृषभो विश्वरूपः ॥ छन्दोभ्योऽध्यमृतात्संबभूव ॥ स मेन्द्रो मेधया स्पृणोतु ॥ अमृतस्य देवधारणो भूयासम् ॥ शरीरं मे विचर्षणम् ॥ जिह्वा मे मधुमत्तमा ॥ कर्णाभ्यां भूरि विश्रुवम् ॥ ब्रह्मणः कोशो-

ऽसि मेधया पिहितः ॥ श्रुतं मे गोपाय ॥ आवहन्ती
वितन्वाना ॥ १ ॥ कुर्वाणा चीरमात्मनः ॥ वासांसि
मम गावश्च ॥ अन्नपाने च सर्वदा ॥ ततो मे श्रियमा
वह ॥ लोमशां पशुभिः सह स्वाहा ॥ आमायन्तु ब्रह्म
चारिणः स्वाहा ॥ विमायन्तु ब्रह्मचारिणः स्वाहा ॥
प्रमायन्तु ब्रह्मचारिणः स्वाहा ॥ दमायन्तु ब्रह्मचारिणः
स्वाहा ॥ शमायन्तु ब्रह्मचारिणः स्वाहा ॥ २ ॥ यशो
जनेऽसानि स्वाहा ॥ श्रेयान् वस्यसोऽसानि स्वाहा ॥
तं त्वा भग प्रविशानि स्वाहा ॥ स मा भग प्रविश
स्वाहा ॥ तस्मिन् सहस्रशाखे ॥ निभगाहं त्वयि मृजे
स्वाहा ॥ यथापः प्रवता यन्ति ॥ यथा मासा अहर्जरम्
एवं मां ब्रह्मचारिणः ॥ धातरायन्तु सर्वतः स्वाहा॥ प्रति
वेशोऽसि प्रमा पाहि प्रमा पद्यस्व ॥ ३ ॥ वितन्वाना
शमायन्तु ब्रह्मचारिणः स्वाहा ॥ (धातरायन्तु सर्वतःस्वा
हेके च) ॥ इति चतुर्थोऽनुवाकः ॥ ४ ॥

भूर्भुवः सुवरिति वा एतास्तिस्रो व्याहृतयः ॥ तासा
मुह स्मैतां चतुर्थीम् ॥ माहाचमस्यः प्रवेदयते ॥ मह
इति ॥ तद्ब्रह्म ॥ स आत्मा ॥ अङ्गान्यन्या देवताः ॥
भूरिति वा अयं लोकः ॥ भुव इत्यन्तरिक्षम् ॥ सुवरि
त्यसौ लोकः ॥ १ ॥ मह इत्यादित्यः ॥ आदित्येन वाव
सर्वे लोका महीयन्ते ॥ भूरिति वा अग्निः ॥ भुव इति
वायुः ॥ सुवरित्यादित्यः ॥ मह इति चन्द्रमाः॥ चन्द्रमसा

व सर्वाणि ज्योतीꣳषि महीयन्ते ॥ भूरिति वा ऋचः ॥
व इति सामानि ॥ सुवरिति यजूꣳषि ॥ २ ॥ मह इति
ब्रह्म ॥ ब्रह्मणा वाव सर्वे वेदा महीयन्ते ॥ भूरिति
प्राणः ॥ भुव इत्यपानः ॥ सुवरिति व्यानः ॥ मह
न्नम् ॥ अन्नेन वाव सर्वे प्राणा महीयन्ते ॥ ता वा
ताश्चतस्रश्चतुर्धा ॥ चतस्रश्चतस्रो व्याहृतयः ॥ ता यो
द ॥ स वेद ब्रह्म ॥ सर्वेऽस्मै देवा बलिमावहन्ति
३ ॥ (असौ लोको यजूꣳषि वेद द्वे च) ॥ इति पञ्चमो-
ऽनुवाकः ॥ ५ ॥

स य एषोऽन्तर्हृदय आकाशः ॥ तस्मिन्नयं पुरुषो
मनोमयः ॥ अमृतो हिरण्मयः ॥ अन्तरेण तालुके ॥
य एष स्तन इवावलम्बते ॥ सेन्द्रयोनिः ॥ यत्रासौ केशा-
न्तो विवर्तते ॥ व्यपोह्य शीर्षकपाले ॥ भूरित्यग्नौ प्रति-
तिष्ठति ॥ भुव इति वायौ ॥ १ ॥ सुवरित्यादित्ये ॥ मह
इति ब्रह्मणि ॥ आप्नोति स्वाराज्यम् ॥ आप्नोति मनस-
स्पतिम् ॥ वाक्पतिश्चक्षुष्पतिः ॥ श्रोत्रपतिर्विज्ञानपतिः ॥
एतत्ततो भवति ॥ आकाशशरीरं ब्रह्म ॥ सत्यात्म प्राणा-
रामं मन आनन्दम् ॥ शान्तिसमृद्धममृतम् ॥ इति प्रा-
चीनयोग्योपास्स्व ॥ २ ॥ (वायावमृतमेकं च) ॥ इति
षष्ठोऽनुवाकः ॥ ६ ॥

पृथिव्यन्तरिक्षं द्यौर्दिशोऽवान्तरदिशाः ॥ अग्निर्वायु-
रादित्यश्चन्द्रमा नक्षत्राणि ॥ आप ओषधयो वनस्पतय

आकाश आत्मा ॥ इत्यधिभूतम् ॥ अथाध्यात्मम्
प्राणो व्यानोऽपान उदानः समानः ॥ चक्षुः श्रोत्रं म
वाक् त्वक् ॥ चर्म माꣳसꣳ स्नावास्थिमज्जा ॥ एतद
विधाय ऋषिरवोचत् ॥ पाङ्क्तं वा इदꣳ सर्वम् ॥ पा
नैव पाङ्क्तꣳ स्पृणोतीति ॥ १ ॥ (सर्वमेकं च) ॥ इ
सप्तमोऽनुवाकः ॥ ७ ॥

ओमिति ब्रह्म ॥ ओमितीदꣳसर्वम् ॥ ओमित्येतद
कृतिहस्म वा अप्योश्रावयेत्याश्रावयन्ति ॥ ओमि
सामानि गायन्ति ॥ ओꣳशोमिति शस्त्राणि शꣳसन्ति
ओमित्यध्वर्युः प्रतिगरं प्रतिगृणाति ॥ ओमिति ब्र
प्रसौति ॥ ओमित्यग्निहोत्रमनुजानाति ॥ ओमिति ब्रा
णः प्रवक्ष्यन्नाह ब्रह्मोपाप्नवानीति ॥ ब्रह्मैवोपाप्नोति ॥
(ॐदश) ॥ इत्यष्टमोऽनुवाकः ॥ ८ ॥

ऋतं च स्वाध्यायप्रवचने च ॥ सत्यं च स्वाध्याय
वचने च ॥ तपश्च स्वाध्यायप्रवचने च ॥ दमश्च स्वाध्या
यप्रवचने च ॥ शमश्च स्वाध्यायप्रवचने च ॥ अग्नय
स्वाध्यायप्रवचने च ॥ अग्निहोत्रं च स्वाध्यायप्रवचने च
अतिथयश्च स्वाध्यायप्रवचने च ॥ मानुषं च स्वाध्या
प्रवचने च ॥ प्रजा च स्वाध्यायप्रवचने च । प्रजन
स्वाध्यायप्रवचने च ॥ प्रजातिश्च स्वाध्यायप्रवचने च
सत्यमिति सत्यवचा राथीतरः ॥ तप इति तपोनि
पौरुशिष्टिः ॥ स्वाध्यायप्रवचने एवेति नाको मौद्गल्य

द्धि तपस्तद्धि तपः ॥ ६ ॥ (प्रजा च स्वाध्यायप्रवचने षट् च) ॥ इति नवमोऽनुवाकः ॥ ९ ॥

अहं वृक्षस्य रेरिवा ॥ कीर्तिः पृष्ठं गिरेरिव ॥ ऊर्ध्वपवित्रो वाजिनीवस्वमृतमस्मि ॥ द्रविणꣳ सवर्चसम् ॥ सुमेधा अमृतोक्षितः ॥ इति त्रिशङ्कोर्वेदानुवचनम् १ ॥ (अहꣳषट्) ॥ इति दशमोऽनुवाकः ॥ १० ॥

वेदमनूच्याचार्योऽन्तेवासिनमनुशास्ति ॥ सत्यं वद ॥ धर्मं चर ॥ स्वाध्यायान्मा प्रमदः ॥ आचार्याय प्रियं धनमाहृत्य प्रजातन्तुं मा व्यवच्छेत्सीः ॥ सत्यान्न प्रमदितव्यम् ॥ धर्मान्न प्रमदितव्यम् ॥ कुशलान्न प्रमदितव्यम् ॥ भूत्यै न प्रमदितव्यम् ॥ स्वाध्यायप्रवचनाभ्यां न प्रमदितव्यम् ॥ १ ॥ देवपितृकार्याभ्यां न प्रमदितव्यम् ॥ मातृदेवो भव ॥ पितृदेवो भव ॥ आचार्यदेवो भव ॥ अतिथिदेवो भव ॥ यान्यनवद्यानि कर्माणि ॥ तानि सेवितव्यानि ॥ नो इतराणि ॥ यान्यस्माकꣳ सुचरितानि ॥ तानि त्वयोपास्यानि ॥ २ ॥ नो इतराणि ॥ ये केचास्मच्छ्रेयाꣳसो ब्राह्मणाः ॥ तेषां त्वयाऽऽसने न प्रश्वसितव्यम् ॥ श्रद्धया देयम् ॥ अश्रद्धया देयम् ॥ श्रिया देयम् ॥ ह्रिया देयम् ॥ भिया देयम् ॥ संविदा देयम् ॥ अथ यदि ते कर्मविचिकित्सा वा वृत्तविचिकित्सा वा स्यात् ॥ ३ ॥ ये तत्र ब्राह्मणाः संमर्शिनः ॥ युक्ता आयुक्ताः ॥ अलूक्षा धर्मकामाः स्युः ॥ यथा ते तत्र वर्तेरन् ॥

तथा तत्र वर्तेथाः ॥ अथाभ्याख्यातेषु ॥ ये तत्र ब्राह्म
संमर्शिनः ॥ युक्ता आयुक्ताः ॥ अलूक्षा धर्मकामाः स्यु
यथा ते तेषु वर्तेरन् ॥ तथा तेषु वर्तेथाः ॥ एष आ
शः ॥ एष उपदेशः ॥ एषा वेदोपनिषत् ॥ एतदनुशासन
एवमुपासितव्यम् ॥ एवमु चैतदुपास्यम् ॥४॥ (स्वा
यप्रवचनाभ्यां न प्रमदितव्यं तानि त्वयोपास्
स्यात्तेषु वर्तेरन् सप्त च) ॥ इत्येकादशोऽनुवाकः ॥११॥

शं नो मित्रः शं वरुणः ॥ शं नो भवत्वर्यमा ॥ शं
इन्द्रो बृहस्पतिः ॥ शं नो विष्णुरुरुक्रमः ॥ नमो ब्रह्म
नमस्ते वायो ॥ त्वमेव प्रत्यक्षं ब्रह्मासि ॥ त्वामेव प्र
ब्रह्मावादिषम् ॥ ऋतमवादिषम् ॥ सत्यमवादिषम्
तन्मामावीत् ॥ तद्वक्तारमावीत् ॥ आवीन्माम् ॥ आ
द्वक्तारम् ॥ १ ॥ ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः ॥ (श
मवादिषं पञ्च च) ॥ इति द्वादशोऽनुवाकः ॥ १२

(शं नः शीक्षां सह नौ यश्छन्दसां भूः स यः पृ
व्योमित्यृतं चाहं वेदमनूच्य शं नो द्वादश) ॥१२॥ शं
सह इत्यादित्यो नो इतराणि त्रयोविंशतिः ॥ २३ ॥

शं नो मित्रः शं वरुणः ॥ शं नो भवत्वर्यमा ॥ शं
इन्द्रो बृहस्पतिः ॥ शं नो विष्णुरुरुक्रमः ॥ नमो ब्रह्म
नमस्ते वायो ॥ त्वमेव प्रत्यक्षं ब्रह्मासि ॥ त्वामेव प्र
ब्रह्म वदिष्यामि ॥ ऋतं वदिष्यामि ॥ सत्यं वदिष्या

मामवतु ॥ तद्वक्तारमवतु ॥ अवतु माम् ॥ अवतु व-
क्तारम् ॥ ओ३म् शान्तिः शान्तिः शान्तिः ॥

इति शीक्षाध्यायः प्रथमा वल्ली ॥ १ ॥

अथ ब्रह्मानन्दवल्ली ॥ २ ॥

ओ३म् सह नाववतु ॥ सह नौ भुनक्तु ॥ सह वीर्यं करवा-
वहै ॥ तेजस्विनावधीतमस्तु मा विद्विषावहै ॥ ओ३म्
शान्तिः शान्तिः शान्तिः ॥

ओ३म् ब्रह्मविदाप्नोति परम् ॥ तदेषाऽभ्युक्ता ॥ सत्यं
ज्ञानमनन्तं ब्रह्म ॥ यो वेद निहितं गुहायां परमे
व्योमन् ॥ सोऽश्नुते सर्वान् कामान् सह ॥ ब्रह्मणा विप-
श्चितेति ॥ तस्माद्वा एतस्मादात्मन आकाशः संभूतः ॥
आकाशाद्वायुः ॥ वायोरग्निः ॥ अग्नेरापः ॥ अद्भ्यः
पृथिवी ॥ पृथिव्या ओषधयः ॥ ओषधीभ्योऽन्नम् ॥
अन्नात्पुरुषः ॥ स वा एष पुरुषोऽन्नरसमयः ॥ तस्येद-
मेव शिरः ॥ अयं दक्षिणः पक्षः ॥ अयमुत्तरः पक्षः ॥
अयमात्मा ॥ इदं पुच्छं प्रतिष्ठा ॥ तदप्येषः श्लोको
भवति ॥ इति प्रथमोऽनुवाकः ॥ १ ॥

अन्नाद्वै प्रजाः प्रजायन्ते ॥ याः काश्च पृथिवीꣳश्रिताः ॥
अथो अन्नेनैव जीवन्ति ॥ अथैनदपि यन्त्यन्ततः ॥ अन्नꣳ
हि भूतानां ज्येष्ठम् ॥ तस्मात्सर्वौषधमुच्यते ॥ सर्वं वै
तेऽन्नमाप्नुवन्ति ॥ येऽन्नं ब्रह्मोपासते ॥ अन्नꣳहि भूतानां

ज्येष्ठम् ॥ तस्मात्सर्वौषधमुच्यते ॥ अन्नाद्भूतानि जायन्मयात
जातान्यन्नेन वर्धन्ते ॥ अद्यतेऽत्ति च भूतानि तस्मा वा ए
तदुच्यत इति ॥ तस्माद्वा एतस्मादन्नरसमयात् ॥ अन्यवयं
न्तर आत्मा प्राणमयः ॥ तेनैष पूर्णः ॥ स वा एष पुः ॥
विध एव ॥ तस्य पुरुषविधताम् ॥ अन्वयं पुरुषविधतेष्टा
तस्य प्राण एव शिरः ॥ व्यानो दक्षिणः पक्षः ॥ अकः ॥
उत्तरः पक्षः ॥ आकाश आत्मा ॥ पृथिवी पुच्छं प्रति विज्ञ
तदप्येष श्लोको भवति ॥ इति द्वितीयोऽनुवाकः ॥ प्राः स

प्राणं देवा अनु प्राणन्ति ॥ मनुष्याः पशवश्च येसाचे
प्राणो हि भूतानामायुः ॥ तस्मात्सर्वायुषमुच्यते ॥ कामान
मेव त आयुर्यन्ति ॥ ये प्राणं ब्रह्मोपासते ॥ प्राणो : पूर्व
भूतानामायुः ॥ तस्मात्सर्वायुषमुच्यत इति ॥ तात्मान
एव शारीर आत्मा ॥ यः पूर्वस्य ॥ तस्माद्वा एतस्माव ॥
णमयात् ॥ अन्योऽन्तर आत्मा मनोमयः ॥ तेनैषमेव
पूर्णः ॥ स वा एष पुरुषविध एव ॥ तस्य पुरुषक्षिः ॥
ताम् ॥ अन्वयं पुरुषविधः ॥ तस्य यजुरेव शिरः ॥ क्रोको
दक्षिणः पक्षः ॥ सामोत्तरः पक्षः ॥ आदेश आत्मा अस
अथर्वाङ्गिरसः पुच्छं प्रतिष्ठा ॥ तदप्येष श्लोको भवतिह्मेति
इति तृतीयोऽनुवाकः ॥ ३ ॥ ारीर

यतो वाचो निवर्तन्ते ॥ अप्राप्य मनसा सहविद्वान
आनन्दं ब्रह्मणो विद्वान् ॥ न बिभेति कदाचनेति ॥ तमुं ले
एव शारीर आत्मा ॥ यः पूर्वस्य ॥ तस्माद्वा एतसहु स्य

जायमयात् ॥ अन्योऽन्तर आत्मा विज्ञानमयः॥तेनैष पूर्णः॥
तस्मावा एष पुरुषविध एव ॥ तस्य पुरुषविधताम् ॥
। अन्वयं पुरुषविधः ॥ तस्य श्रद्धेव शिरः ॥ ऋतं दक्षिणः
एष पुरः ॥ सत्यमुत्तरः पक्षः ॥ योग आत्मा ॥ महः पुच्छं
पविधतेष्ठा ॥ तदप्येष श्लोको भवति ॥ इति चतुर्थोऽनु-
॥ अकः ॥ ४ ॥
प्रति विज्ञानं यज्ञं तनुते ॥ कर्माणि तनुतेऽपि च ॥ विज्ञानं
ः ॥ पाः सर्वे ॥ ब्रह्म ज्येष्ठमुपासते ॥ विज्ञानं ब्रह्म चेद्वेद ॥
श्च येस्माच्चेन्न प्रमाद्यति ॥ शरीरे पाप्मनो हित्वा ॥ सर्वा-
ति ॥ कामान्समश्नुत इति ॥ तस्यैष एव शारीर आत्मा ॥
पाणो : पूर्वस्य ॥ तस्माद्वा एतस्माद्विज्ञानमयात् ॥ अन्योऽन्तर
॥ तात्मानन्दमयः ॥ तेनैष पूर्णः ॥ स वा एष पुरुषविध
तस्माव ॥ तस्य पुरुषविधताम् ॥ अन्वयं पुरुषविधः ॥ तस्य
॥ तेंग्रमेव शिरः ॥ मोदो दक्षिणः पक्षः ॥ प्रमोद उत्तरः
पुरुषक्षिः ॥ आनन्द आत्मा ॥ ब्रह्म पुच्छं प्रतिष्ठा ॥ तदप्येष
ः ॥ श्लोको भवति ॥ इति पञ्चमोऽनुवाकः ॥ ५ ॥
आत्मा असन्नेव स भवति ॥ असद्ब्रह्मेति वेद चेत् ॥ अस्ति
भवाह्मेति चेद्वेद ॥ सन्तमेनं ततो विदुरिति ॥ तस्यैष एव
शारीर आत्मा ॥ यः पूर्वस्य ॥ अथातोऽनुप्रश्नाः ॥ उता-
सहविद्वानमुं लोकं प्रेत्य ॥ कश्च न गच्छति ३॥ आहो विद्वा-
॥ तमुं लोकं प्रेत्य ॥ कश्चित्समश्नुता २ उ ॥ सोऽकामयत ॥
तस्यहु स्यां प्रजायेयेति ॥ स तपोऽतप्यत ॥ स तपस्तप्त्वा ॥

इदꣳ सर्वमसृजत ॥ यदिदं किंच ॥ तत्सृष्ट्वा ॥ तदे
नुप्राविशत् ॥ तदनुप्रविश्य ॥ सच्च त्यच्चाभवत् ॥
रुक्तं चानिरुक्तं च ॥ निलयनं चानिलयनं च ॥ विज्ञ
चाविज्ञानं च ॥ सत्यं चानृतं च ॥ सत्यमभवत् ॥ य
किंच ॥ तत्सत्यमित्याचक्षते ॥ तदप्येष श्लोको भवति
इति षष्ठोऽनुवाकः ॥ ६ ॥

असद्वा इदमग्र आसीत् ॥ ततो वै सदजायत
तदात्मानꣳ स्वयमकुरुत ॥ तस्मात्तत्सुकृतमुच्यत इति
यद्वै तत्सुकृतम् ॥ रसो वै सः ॥ रसꣳ ह्येवायं लब्ध्
नन्दी भवति ॥ को ह्येवान्यात्कः प्राण्यात् ॥ यदेष आ
काश आनन्दो न स्यात् ॥ एष ह्येवानन्दयाति ॥ यदा
ह्येवैष एतस्मिन्नदृश्येऽनात्म्येऽनिरुक्तेऽनिलयनेऽभयं प्रति
ष्ठां विन्दते ॥ अथ सोऽभयं गतो भवति ॥ यदा ह्येवै
एतस्मिन्नुदरमन्तरं कुरुते ॥ अथ तस्य भयं भवति
तत्त्वेव भयं विदुषोऽमन्वानस्य ॥ तदप्येष श्लोको भवति
इति सप्तमोऽनुवाकः ॥ ७ ॥

भीषाऽस्माद्वातः पवते ॥ भीषोदेति सूर्यः ॥ भीष
ऽस्मादग्निश्चेन्द्रश्च ॥ मृत्युर्धावति पञ्चम इति ॥ सैषाऽऽन
न्दस्य मीमाꣳसा भवति ॥ युवा स्यात्साधुयुवाऽध्यायकः
आशिष्ठो द्रढिष्ठो बलिष्ठः ॥ तस्येयं पृथिवी सर्वा वित्त
पूर्णा स्यात् ॥ स एको मानुष आनन्दः ॥ ते ये श
मानुषा आनन्दाः ॥ स एको मनुष्यगन्धर्वाणामानन्दः

श्रोत्रियस्य चाकामहतस्य ॥ ते ये शतं मनुष्यगन्धर्वाणामानन्दाः ॥ स एको देवगन्धर्वाणामानन्दः ॥ श्रोत्रियस्य चाकामहतस्य ॥ ते ये शतं देवगन्धर्वाणामानन्दाः ॥ स एकः पितृणां चिरलोकलोकानामानन्दः ॥ श्रोत्रियस्य चाकामहतस्य ॥ ते ये शतं पितृणां चिरलोकलोकानामानन्दाः ॥ स एक आजानजानां देवानामानन्दः ॥ श्रोत्रियस्य चाकामहतस्य ॥ ते ये शतमाजानजानां देवानामानन्दाः ॥ स एकः कर्मदेवानां देवानामानन्दः ॥ ये कर्मणा देवानपियन्ति ॥ श्रोत्रियस्य चाकामहतस्य ॥ ते ये शतं कर्मदेवानां देवानामानन्दाः ॥ स एको देवानामानन्दः ॥ श्रोत्रियस्य चाकामहतस्य ॥ ते ये शतं देवानामानन्दाः ॥ स एक इन्द्रस्यानन्दः ॥ श्रोत्रियस्य चाकामहतस्य ॥ ते ये शतमिन्द्रस्यानन्दाः ॥ स एको बृहस्पतेरानन्दः ॥ श्रोत्रियस्य चाकामहतस्य ॥ ते ये शतं बृहस्पतेरानन्दाः ॥ स एकः प्रजापतेरानन्दः ॥ श्रोत्रियस्य चाकामहतस्य ॥ ते ये शतं प्रजापतेरानन्दाः ॥ स एको ब्रह्मण आनन्दः ॥ श्रोत्रियस्य चाकामहतस्य ॥ स यश्चायं पुरुषे ॥ यश्चासावादित्ये ॥ स एकः ॥ स य एवंवित् ॥ अस्माल्लोकात्प्रेत्य ॥ एतमन्नमयमात्मानमुपसंक्रामति ॥ एतं प्राणमयमात्मानमुपसंक्रामति ॥ एतं मनोमयमात्मानमुपसंक्रामति ॥ एतं विज्ञानमयमात्मानमुपसंक्रामति ॥

एतमानन्दमयमात्मानमुपसंक्रामति ॥ तदप्येष श्लो
भवति ॥ इत्यष्टमोऽनुवाकः ॥ ८ ॥

यतो वाचो निवर्तन्ते ॥ अप्राप्य मनसा सह ॥ आनं
ब्रह्मणो विद्वान् ॥ न बिभेति कुतश्चनेति ॥ एतꣳ
वाव न तपति किमहꣳ साधु नाकरवम् ॥ कि
पापमकरवमिति ॥ स य एवं विद्वानेते आत्मा
स्पृणुते ॥ उभे ह्येवैष एते आत्मानꣳ स्पृणुते य
वेद ॥ इत्युपनिषत् ॥ इति नवमोऽनुवाकः ॥ ९ ॥

ब्रह्मविदिदमयमिदमेकविꣳशतिरन्नादन्नरसमयात्प्रा
णो व्यानोऽपान आकाशः पृथिवी पुच्छꣳ पञ्चविꣳश
प्राणं यजुर्ऋक् सामादेशोऽथर्वाङ्गिरसः पुच्छं द्वाविꣳश
यंतः श्रद्धर्तꣳसत्ययोगो महोष्टाऽदश विज्ञानं प्रियं मो
प्रमोद आनन्दो ब्रह्मपुच्छं द्वाविꣳशतिरसन्नेवाथाष्टा
शतिरसत्षोडश भीषाऽस्मान्मानुषो मनुष्यगन्धर्व
देवगन्धर्वाणां पितृणां चिरलोकलोकानामाजानजा
कर्मदेवानां ये कर्मणा देवानामिन्द्रस्य बृहस्पतेः प्रजा
तेर्ब्रह्मणः स यश्च संक्रामत्येकपञ्चाशद्यतः कुतश्च नै
कादश नव ॥ ब्रह्मविद्य एवं वेदेत्युपनिषत् ॥

सह नाववतु ॥ सह नौ भुनक्तु ॥ सह वीर्यं क
वहै ॥ तेजस्विनावधीतमस्तु मा विद्विषावहै ॥ ॐशा
शान्तिः शान्तिः ॥

इति द्वितीया ब्रह्मानन्दवल्ली ॥ २ ॥

अथ भृगुवल्ली ॥ ३ ॥

हरिः ॐ ॥ सह नाववतु ॥ सह नौ भुनक्तु ॥ सह वीर्यं करवावहै ॥ तेजस्विनावधीतमस्तु मा विद्विषावहै ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः ॥

भृगुर्वै वारुणिः ॥ वरुणं पितरमुपससार ॥ अधीहि भगवो ब्रह्मेति ॥ तस्मा एतत्प्रोवाच ॥ अन्नं प्राणं चक्षुः श्रोत्रं मनो वाचमिति ॥ तꣳ होवाच ॥ यतो वा इमानि भूतानि जायन्ते ॥ येन जातानि जीवन्ति ॥ यत्प्रयन्त्य-भिसंविशन्ति ॥ तद्विजिज्ञासस्व ॥ तद्ब्रह्मेति ॥ स तपो-ऽतप्यत ॥ स तपस्तप्त्वा ॥ इति प्रथमोऽनुवाकः ॥ १ ॥

अन्नं ब्रह्मेति व्यजानात् ॥ अन्नाद्ध्येव खल्विमानि भूतानि जायन्ते ॥ अन्नेन जातानि जीवन्ति ॥ अन्नं प्रयन्त्यभिसंविशन्तीति ॥ तद्विज्ञाय ॥ पुनरेव वरुणं पितरमुपससार ॥ अधीहि भगवो ब्रह्मेति ॥ तꣳहोवाच ॥ तपसा ब्रह्म विजिज्ञासस्व ॥ तपो ब्रह्मेति ॥ स तपोऽत-प्यत ॥ स तपस्तप्त्वा ॥ इति द्वितीयोऽनुवाकः ॥ २ ॥

प्राणो ब्रह्मेति व्यजानात् ॥ प्राणाद्ध्येव खल्विमानि भूतानि जायन्ते ॥ प्राणेन जातानि जीवन्ति ॥ प्राणं प्रयन्त्यभिसंविशन्तीति ॥ तद्विज्ञाय ॥ पुनरेव वरुणं पितरमुपससार ॥ अधीहि भगवो ब्रह्मेति ॥ तꣳहोवाच ॥ तपसा ब्रह्म विजिज्ञासस्व ॥ तपो ब्रह्मेति ॥ स तपोऽत-प्यत ॥ स तपस्तप्त्वा ॥ इति तृतीयोऽनुवाकः ॥ ३ ॥

मनो ब्रह्मेति व्यजानात् ॥ मनसो ह्येव खल्विम
भूतानि जायन्ते ॥ मनसा जातानि जीवन्ति ॥
प्रयन्त्यभिसंविशन्तीति ॥ तद्विज्ञाय ॥ पुनरेव
पितरमुपससार ॥ अधीहि भगवो ब्रह्मेति ॥ तꣳहोवा
तपसा ब्रह्म विजिज्ञासस्व ॥ तपो ब्रह्मेति ॥ स तपो
प्यत ॥ स तपस्तप्त्वा ॥ इति चतुर्थोऽनुवाकः ॥ ४

विज्ञानं ब्रह्मेति व्यजानात् ॥ विज्ञानाद्ध्येव खल्वि
मानि भूतानि जायन्ते ॥ विज्ञानेन जातानि जीवन्ति
विज्ञानं प्रयन्त्यभिसंविशन्तीति ॥ तद्विज्ञाय ॥ पुनरेव
वरुणं पितरमुपससार ॥ अधीहि भगवो ब्रह्मेति ॥ त
होवाच ॥ तपसा ब्रह्म विजिज्ञासस्व ॥ तपो ब्रह्मेति
स तपोऽतप्यत ॥ स तपस्तप्त्वा ॥ इति पञ्चमो
वाकः ॥ ५ ॥

आनन्दो ब्रह्मेति व्यजानात् ॥ आनन्दाद्ध्येव खल्वि
मानि भूतानि जायन्ते ॥ आनन्देन जातानि जीवन्ति
आनन्दं प्रयन्त्यभिसंविशन्तीति ॥ सैषा भार्गवी वा
विद्या ॥ परमे व्योमन् प्रतिष्ठिता ॥ य एवं वेद प्रति
ष्ठति ॥ अन्नवानन्नादो भवति ॥ महान् भवति प्रज
पशुभिर्ब्रह्मवर्चसेन ॥ महान् कीर्त्या ॥ इति षष्ठो
वाकः ॥ ६ ॥

अन्नं न निन्द्यात् ॥ तद्व्रतम् ॥ प्राणो वा अन्नम्
शरीरमन्नादम् ॥ प्राणे शरीरं प्रतिष्ठितम् ॥ शरीरे प्रा

त्विषि प्रतिष्ठितः ॥ तदेतदन्नमन्ने प्रतिष्ठितम् ॥ स य एतदन्न-
त ॥ न्ने प्रतिष्ठितं वेद प्रतितिष्ठति ॥ अन्नवानन्नादो भवति ॥
रेव महान् भवति प्रजया पशुभिर्ब्रह्मवर्चसेन ॥ महान्
होवा र्त्या ॥ इति सप्तमोऽनुवाकः ॥ ७ ॥
तपो अन्नं न परिचक्षीत ॥ तद्व्रतम् ॥ आपो वा अन्नम् ॥
॥ ४ ज्योतिरन्नादम् ॥ अप्सु ज्योतिः प्रतिष्ठितम् ॥ ज्योति-
व खल्वापः प्रतिष्ठिताः ॥ तदेतदन्नमन्ने प्रतिष्ठितम् ॥ स य
तीवन्त्तिदन्नमन्ने प्रतिष्ठितं वेद प्रतितिष्ठति ॥ अन्नवानन्नादो
॥ पुनवति ॥ महान्भवति प्रजया पशुभिर्ब्रह्मवर्चसेन ॥ म-
त ॥ तान्कीर्त्या ॥ इत्यष्टमोऽनुवाकः ॥ ८ ॥
ब्रह्मेति अन्नं बहु कुर्वीत ॥ तद्व्रतम् ॥ पृथिवी वा अन्नम् ॥
अन्नमो ाकाशोऽन्नादः ॥ पृथिव्यामाकाशः प्रतिष्ठितः ॥ आकाशे
थिवी प्रतिष्ठिता ॥ तदेतदन्नमन्ने प्रतिष्ठितम् ॥ स य
व खल्विदन्नमन्ने प्रतिष्ठितं वेद प्रतितिष्ठति ॥ अन्नवानन्नादो
तीवन्भवति ॥ महान्भवति प्रजया पशुभिर्ब्रह्मवर्चसेन ॥ म-
वी वा ान्कीर्त्या ॥ इति नवमोऽनुवाकः ॥ ९ ॥
द प्रति न कंचन वसतौ प्रत्याचक्षीत ॥ तद्व्रतम् ॥ तस्मा-
ति प्रजया कया च विधया बह्वन्नं प्राप्नुयात् ॥ अराध्यस्मा
पष्टोऽन्नमित्याचक्षते ॥ एतद्वै मुखतोऽन्नꣳ राद्धम् ॥ मुख-
तोऽस्मा अन्नꣳ राध्यते ॥ एतद्वै मध्यतोऽन्नꣳ राद्धम् ॥
अन्नम् मध्यतोऽस्मा अन्नꣳ राध्यते ॥ एतद्वा अन्ततोऽन्नꣳ
रे प्राराद्धम् ॥ अन्ततोऽस्मा अन्नꣳ राध्यते ॥ १ ॥ य एवं

वेद ॥ क्षेम इति वाचि ॥ योगक्षेम इति प्राणापानयोः
कर्मेति हस्तयोः ॥ गतिरिति पादयोः ॥ विमुक्तिरि
पायौ ॥ इति मानुषीः समाज्ञाः ॥ अथ दैवीः ॥ तृप्तिरि
वृष्टौ ॥ बलमिति विद्युति ॥ २ ॥ यश इति पशुषु ॥
ज्योतिरिति नक्षत्रेषु ॥ प्रजातिरमृतमानन्द इत्युपस्थे ॥
सर्वमित्याकाशे ॥ तत्प्रतिष्ठेत्युपासीत ॥ प्रतिष्ठावा
भवति ॥ तन्मह इत्युपासीत ॥ महान् भवति ॥ तन्मन
इत्युपासीत ॥ मानवान् भवति ॥ ३ ॥ तन्नम इत्यु
सीत ॥ नम्यन्तेऽस्मै कामाः ॥ तद्ब्रह्मेत्युपासीत ॥ ब्र
वान् भवति ॥ तद्ब्रह्मणः परिमर इत्युपासीत ॥ पर्ये
म्रियन्ते द्विषन्तः सपत्नाः ॥ परि येऽप्रिया भ्रातृव्याः
स यश्चायं पुरुषे ॥ यश्चासावादित्ये ॥ स एकः ॥ ४
स य एवंवित् ॥ अस्माल्लोकात्प्रेत्य ॥ एतमन्नमयमात्मा
सुपसंक्रम्य ॥ एतं प्राणमयमात्मानमुपसंक्रम्य ॥ ए
मनोमयमात्मानमुपसंक्रम्य ॥ एतं विज्ञानमयमात्मा
सुपसंक्रम्य ॥ एतमानन्दमयमात्मानमुपसंक्रम्य ॥ इम
ल्लोकान्कामान्नीकामरूप्यनुसंचरन् ॥ एतत्साम गायन्ना
॥ हा ३ वु हा ३ वु हा ३ वु ॥ ५ ॥ अहमन्नमहमन्न
हमन्नम् ॥ अहमन्नादो ३ ऽहमन्नादो ३ ऽहमन्नादः
अहꣳ श्लोककृदहꣳश्लोककृदहꣳश्लोककृत् ॥ अहमस्मि
प्रथमजा ऋता ३ स्य ॥ पूर्वं देवेभ्योऽमृतस्य ना
भायि ॥ यो मा ददाति स इदेव मा ३ वाः ॥ अह

मन्नमदन्तमा ३ द्मि ॥ अहं विश्वं भुवनमभ्यभवां ३ ॥ सुवर्णज्योतीः ॥ य एवं वेद ॥ इत्युपनिषत् ॥ ६ ॥ राध्यते विद्युति मानवान्भवत्येको हा ३ वु य एवं वेकं च) ॥ इति दशमोऽनुवाकः ॥ १० ॥

भृगुस्तस्मै यतो विशन्ति तद्विजिज्ञासस्व तद्ब्रयोदन्नं प्राणं मनो विज्ञानमिति विज्ञाय तं तपसा द्वादश द्वादशानन्द इति सैषा दशान्नं न निन्द्यात् प्राणः शरीरमन्नं न परिचक्षीतापो ज्योतिरन्नं बहु कुर्वीत पृथिव्याकाश एकादशैकादश ॥ न कंचनैकषष्टिरेकान्नविंशतिरेकान्नविंशतिः ॥ सह नाववतु ॥ सह नौ भुनक्तु ॥ सह वीर्यं करवावहै ॥ तेजस्विनावधीतमस्तु मा विद्विषावहै ॥ ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः ॥

॥ भृगुरित्युपनिषत् ॥

॥ इति तृतीया भृगुवल्ली ॥ ३ ॥

शं नो मित्रः शं वरुणः ॥ शं नो भवत्वर्यमा ॥ शं न इन्द्रो बृहस्पतिः ॥ शं नो विष्णुरुरुक्रमः ॥ नमो ब्रह्मणे॥ नमस्ते वायो ॥ त्वमेव प्रत्यक्षं ब्रह्मासि ॥ त्वामेव प्रत्यक्षं ब्रह्म वदिष्यामि ॥ ऋतं वदिष्यामि ॥ सत्यं वदिष्यामि ॥ तन्मामवतु ॥ तद्वक्तारमवतु ॥ अवतु माम् ॥ अवतु वक्तारम् ॥ ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः ॥

॥ इति तैत्तिरीयोपनिषत्संपूर्णा ॥ ७ ॥

॥ ओ३म् तत्सत् ॥

ऐतरेयोपनिषत् ॥ ८ ॥

वाङ् मे मनसि प्रतिष्ठिता मनो मे वाचि प्रति
माविरावीर्म एधि ॥ वेदस्य म आणीस्थः श्रुतं मे मा
सीरनेनाधीतेनाहोरात्रान्संदधाम्यृतं वदिष्यामि ॥
वदिष्यामि ॥ तन्मामवतु तद्वक्तारमवतु अवतु मा
वक्तारमवतु वक्तारम् ॥ ओ३म् शान्तिः शान्तिः शान्तिः

आत्मा वा इदमेक एवाग्र आसीन्नान्यत्किंचन मि
स ईक्षत लोकान्नु सृजा इति ॥ १ ॥ स इमांल्लोका
जत अम्भो मरीचीर्मरमापोऽदोऽम्भः परेण दिवं द्यौः
तिष्ठाऽन्तरिक्षं मरीचयः ॥ पृथिवी मरो या अधस्ता
आपः ॥ २ ॥ स ईक्षतेमे नु लोका लोकपालान्नु
इति ॥ सोऽद्भ्य एव पुरुषं समुद्धृत्यामूर्च्छयत् ॥ ३
तमभ्यतपत्तस्याभितप्तस्य मुखं निरभिद्यत यथाण्डं मु
द्वाग्वाचोऽग्निर्नासिके निरभिद्येतां नासिकाभ्यां प्राण
प्राणाद्वायुरक्षिणी निरभिद्येतामक्षीभ्यां चक्षुश्चक्षुष
दित्यः कर्णौ निरभिद्येतां कर्णाभ्यां श्रोत्रं श्रोत्राद्दिशः
ङ्निरभिद्यत त्वचो लोमानि लोमभ्य ओषधिवनस्पत
हृदयं निरभिद्यत हृदयान्मनो मनसश्चन्द्रमा नाभिर्नि
भिद्यत नाभ्या अपानोऽपानान्मृत्युः शिश्नं निरभि
शिश्नाद्रेतो रेतस आपः ॥ ४ ॥ इति प्रथमः खण्डः ॥

एता देवताः सृष्टा अस्मिन् महत्यर्णवे प्रापतंस्तम-
ापिपासाभ्यामन्ववार्जत् ॥ ता एनमब्रुवन्नायतनं नः
ानीहि यस्मिन् प्रतिष्ठिता अन्नमदामेति ॥ १ ॥ ताभ्यो
मानयत्ता अब्रुवन्न वै नोऽयमलमिति ॥ ताभ्योऽश्व-
नयत्ता अब्रुवन्न वै नोऽयमलमिति ॥ २ ॥ ताभ्यः
षमानयत्ता अब्रुवन् सुकृतं बतेति पुरुषो वाव सुकृ-
॥ ता अब्रवीद्यथाऽऽयतनं प्रविशतेति ॥ ३ ॥ अग्नि-
भूत्वा मुखं प्राविशद्वायुः प्राणो भूत्वा नासिके प्रावि-
दादित्यश्चक्षुर्भूत्वाऽक्षिणी प्राविशद्दिशः श्रोत्रं भूत्वा
र्णौ प्राविशन्नोषधिवनस्पतयो लोमानि भूत्वा त्वचं
विशंश्चन्द्रमा मनो भूत्वा हृदयं प्राविशन्मृत्युरपानो
त्वा नाभिं प्राविशदापो रेतो भूत्वा शिश्नं प्राविशन्
४ ॥ तमशनापिपासे अब्रूतामावाभ्यामभिप्रजानी-
ति ॥ स ते अब्रवीदेतास्वेव वां देवतास्वाभजाम्येतासु
गिन्यौ करोमीति ॥ तस्माद्यस्यै कस्यै च देवतायै हवि-
ह्यते भागिन्यावेवास्यामशनापिपासे भवतः ॥ ५ ॥
ति द्वितीयः खण्डः ॥ २ ॥

स ईक्षतेमे नु लोकाश्च लोकपालाश्चान्नमेभ्यः सृजा
ति ॥१॥ सोऽपोऽभ्यतपत् ताभ्योऽभितप्ताभ्यो मूर्तिरजा-
त ॥ या वै सा मूर्तिरजायताऽन्नं वै तत् ॥२॥ तदेतत्सृष्टं
त् पराङत्यजिघांसत् तद्वाचा जिघृक्षत्तन्नाश-
द्वाचा ग्रहीतुम् ॥ स यद्धैनद्वाचाऽग्रहैष्यदभिव्याहृत्य

हैवान्नमत्रप्स्यत् ॥३॥ तत्प्राणेनाजिघृक्षत् तन्नाशक्नो
णेन ग्रहीतुम् ॥ स यद्धैनत्प्राणेनाग्रहैष्यदभिप्राण्य
न्नमत्रप्स्यत् ॥ ४ ॥ तच्चक्षुषाऽजिघृक्षत् तन्नाशक्नोच्
ग्रहीतुम् ॥ स यद्धैनच्चक्षुषाऽग्रहैष्यद्दृष्ट्वा हैवान्नमत्र
॥ ५ ॥ तच्छ्रोत्रेणाजिघृक्षत् तन्नाशक्नोच्छ्रोत्रेण
तुम् ॥ स यद्धैनच्छ्रोत्रेणाग्रहैष्यच्छ्रुत्वा हैवान्नमत्र
॥ ६ ॥ तत्त्वचाऽजिघृक्षत् तन्नाशक्नोत्त्वचा ग्रहीतु
स यद्धैनत्त्वचाऽग्रहैष्यत्स्पृष्ट्वा हैवान्नमत्रप्स्यत् ॥
तन्मनसाऽजिघृक्षत् तन्नाशक्नोन्मनसा ग्रहीतुम् ॥ स
नन्मनसाऽग्रहैष्यद्ध्यात्वा हैवान्नमत्रप्स्यत् ॥ ८ ॥ त
नाजिघृक्षत्तन्नाशक्नोच्छिश्नेन ग्रहीतुम् ॥ स यद्धैनच्छि
ग्रहैष्यद्विसृज्य हैवान्नमत्रप्स्यत् ॥९॥ तदपानेनाजि
तदावयत्॥ सैषोऽन्नस्य ग्रहो यद्वायुरन्नमायुर्वा एष य
॥ १० ॥ स ईक्षत कथं न्विदं मदृते स्यादिति स ई
कतरेण प्रपद्या इति ॥ स ईक्षत यदि वाचाऽभिव्या
यदि प्राणेनाभिप्राणितं यदि चक्षुषा दृष्टं यदि श्रो
श्रुतं यदि त्वचा स्पृष्टं यदि मनसा ध्यातं यद्यपा
भ्यपानितं यदि शिश्नेन विसृष्टमथ कोऽहमिति ॥
स एतमेव सीमानं विदार्यैतया द्वारा प्रापद्यत ॥
विदृतिर्नाम द्वास्तदेतन्नान्दनं तस्य त्रय आवसथा
स्वप्ना अयमावसथोऽयमावसथोऽयमावसथ इति ॥
स जातो भूतान्यभिव्यैख्यत् किमिहान्यं वावदिषदि

एतमेव पुरुषं ब्रह्म ततममपश्यदिदमदर्शमितीः ॥१३॥
स्मादिदन्द्रो नामेदन्द्रो हवै नाम तमिदन्द्रं सन्तमिन्द्र
त्याचक्षते परोक्षेण परोक्षप्रिया इव हि देवाः परोक्षप्रिया
व हि देवाः ॥ १४ ॥ इति तृतीयः खण्डः ॥ ३ ॥

॥ इत्यैतरेये द्वितीयारण्यके चतुर्थोऽध्यायः ॥ ४ ॥

उपनिषत्सु प्रथमोऽध्यायः ॥ १ ॥

पुरुषे ह वा अयमादितो गर्भो भवति । यदे-
देतस्तदेतत्सर्वेभ्योऽङ्गेभ्यस्तेजःसंभूतमात्मन्येवात्मानं
भर्ति तद्यदा स्त्रियां सिञ्चत्यथैनज्जनयति तदस्य प्रथमं
न्म ॥ १ ॥ तत्स्त्रिया आत्मभूयं गच्छति यथा स्वमङ्गं
था तस्मादेनां न हिनस्ति साऽस्यै तमात्मानमत्र गतं
वयति ॥ २ ॥ सा भावयित्री भावयितव्या भवति
स्त्री गर्भं बिभर्ति सोऽग्र एव कुमारं जन्मनोऽग्रेऽधि-
वयति स यत्कुमारं जन्मनोऽग्रेऽधिभावयत्यात्मानमेव
द्भावयत्येषां लोकानां सन्तत्या एवं सन्तता हीमे लोका-
स्तदस्य द्वितीयं जन्म ॥ ३ ॥ सोऽस्याऽयमात्मा पुण्येभ्यः
र्मभ्यः प्रतिधीयतेऽथास्याऽयमितर आत्मा कृतकृत्यो
योगतः प्रैति स इतः प्रयन्नेव पुनर्जायते तदस्य तृतीयं
न्म ॥ ४ ॥ तदुक्तमृषिणा । गर्भेनु सन्नन्वेषामवेदमहं
वानां जनिमानि विश्वा ॥ शतं मा पुर आयसीररक्ष-
धः श्येनो जवसा निरदीयमिति गर्भ एवैतच्छयानो
ामदेव एवमुवाच ॥ ५ ॥ स एवं विद्वानस्माच्छरी-

रभेदादूर्ध्व उत्क्रम्यामुष्मिन् स्वर्गे लोके सर्वान् का
नाप्त्वामृतः समभवत् समभवत् ॥ ६ ॥ इति च
खण्डः ॥ ४ ॥ इत्यैतरेयारण्यके पञ्चमोऽध्यायः ॥
उपनिषत्सु द्वितीयोऽध्यायः ॥ २ ॥

कोऽयमात्मेति वयमुपास्महे कतरः स आत्मा
वा पश्यति येन वा शृणोति येन वा गन्धा
जिघ्रति येन वा वाचं व्याकरोति येन वा स्
चास्वादु च विजानाति ॥ १ ॥ यदेतत् हृदयं मनश्चै
संज्ञानमाज्ञानं विज्ञानं प्रज्ञानं मेधा दृष्टिर्धृतिर्मतिर्म
जूतिः स्मृतिः संकल्पः क्रतुरसुः कामो वश इति ॥ स
ण्येवैतानि प्रज्ञानस्य नामधेयानि भवन्ति ॥ २ ॥
ब्रह्मैष इन्द्र एष प्रजापतिरेते सर्वे देवा इमानि च
महाभूतानि पृथिवी वायुराकाश आपो ज्योतींषीत्ये
नीमानि च क्षुद्रमिश्राणीव ॥ बीजानीतराणि चेत
चाण्डजानि च जारुजानि च स्वेदजानि चोद्भिज्
चाश्वा गावः पुरुषा हस्तिनो यत्किंचेदं प्राणि जङ्गमं
पतत्रि च यच्च स्थावरं सर्वं तत्प्रज्ञानेत्रं प्रज्ञाने प्रति
प्रज्ञानेत्रो लोकः प्रज्ञा प्रतिष्ठा प्रज्ञानं ब्रह्म ॥ ३ ॥
एतेन प्राज्ञेनात्मनास्माल्लोकादुत्क्रम्यामुष्मिन् स्वर्गे
सर्वान्कामानाप्त्वाऽमृतः समभवत्समभवत् ॥ इ
॥ ४ ॥ इति पञ्चमः खण्डः ॥ ५ ॥ इत्यैतरेयार
षष्ठोऽध्यायः ॥ ६ ॥ उपनिषत्सु तृतीयोऽध्यायः ॥

वाङ्मे मनसि प्रतिष्ठिता मनो मे वाचि प्रतिष्ठितमा-
विरावीर्म एधि ॥ वेदस्य म आणीस्थः श्रुतं मे मा प्रहा-
सीः ॥ अनेनाधीतेनाहोरात्रान्संदधाम्यृतं वदिष्यामि सत्यं
वदिष्यामि तन्मामवतु तद्वक्तारमवत्ववतु मामवतु
वक्तारमवतु वक्तारम् ॥ ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः ॥

इत्यैतरेयोपनिषत्संपूर्णा ॥ ८ ॥

ॐतत्सत् ॥

छान्दोग्योपनिषत् ॥ ९ ॥

ॐ आप्यायन्तु ममाङ्गानि वाक्प्राणश्चक्षुः श्रोत्रमथो बलमिन्द्रियाणि च ॥ सर्वाणि सर्वं ब्रह्मोपनिषदं माहं ब्रह्म निराकुर्यां मा मा ब्रह्म निराकरोदनिराकरणमस्त्वनिराकरणं मेऽस्तु तदात्मनि निरते य उपनिषत्सु धर्मास्ते मयि सन्तु ते मयि सन्तु ॥ ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः ॥

ओमित्येतदक्षरमुद्गीथमुपासीतोमिति ह्युद्गायति तस्योपव्याख्यानम् ॥ १ ॥ एषां भूतानां पृथिवी रसः पृथिव्या आपो रसोऽपामोषधयो रस ओषधीनां पुरुषो रसः पुरुषस्य वाग्रसो वाच ऋग्रस ऋचः साम रसः साम्न उद्गीथो रसः ॥ २ ॥ स एष रसानाꣳ रसतमः परमः परार्ध्योऽष्टमो यदुद्गीथः ॥ ३ ॥ कतमा कतमर्क्कतमत्कतमत्साम कतमः कतम उद्गीथ इति विमृष्टं भवति ॥ ४ ॥ वागेवर्क्प्राणः सामोमित्येतदक्षरमुद्गीथस्तद्वा एतन्मिथुनं

यद्वार्क्च प्राणश्चर्क्च साम च ॥ ५ ॥ तदेतन्मिथु-
मित्येतस्मिन्नक्षरे सꣳसृज्यते यदा वै मिथुनौ स-
च्छत आपयतो वै तावन्योन्यस्य कामम् ॥ ६ ॥
यिता ह वै कामानां भवति य एतदेवं विद्वानक्षर-
थमुपास्ते ॥ ७ ॥ तद्वा एतदनुज्ञाक्षरं यद्धि किंचा-
नात्योमित्येव तदाहैषा एव समृद्धिर्यदनुज्ञा समर्धि-
ह वै कामानां भवति य एतदेवं विद्वानक्षरमुद्गी-
पास्ते ॥ ८ ॥ तेनेयं त्रयी विद्या वर्तते ओमित्याश्रा-
त्योमिति शꣳसत्योमित्युद्गायत्येतस्यैवाक्षरस्यापचित्यै
हिम्ना रसेन ॥९॥ तेनोभौ कुरुतो यश्चैतदेवं वेद य-
वेद। नाना तु विद्या चाविद्या च यदेव विद्यया करोति
द्धयोपनिषदा तदेव वीर्यवत्तरं भवतीति खल्वेतस्यैवा-
स्योपव्याख्यानं भवति ॥१०॥ तृतीयस्य प्रथमः खण्डः॥

देवासुरा ह वै यत्र संयेतिर उभये प्राजापत्या-
देवा उद्गीथमाजहुरनेनैनानभिभविष्याम इति ॥
ते ह नासिक्यं प्राणमुद्गीथमुपासांचक्रिरे तꣳहा-
पाप्मना विविधुस्तस्मात्तेनोभयं जिघ्रति सुरभि च दु-
च पाप्मना ह्येष विद्धः ॥ २ ॥ अथ ह वाचमुद्गीथ-
सांचक्रिरे ताꣳहासुराः पाप्मना विविधुस्तस्मात्तय-
वदति सत्यं चानृतं च पाप्मना ह्येष विद्धा ॥ ३ ॥
ह चक्षुरुद्गीथमुपासांचक्रिरे तद्धासुराः पाप्मना वि-
स्तस्मात्तेनोभयं पश्यति दर्शनीयं चादर्शनीयं च पा-

तद्विद्धम् ॥ ४ ॥ अथ ह श्रोत्रमुद्गीथमुपासांचक्रिरे
द्धासुराः पाप्मना विविधुस्तस्मात्तेनोभयꣳ शृणोति
वणीयं चाश्रवणीयं च पाप्मना ह्येतद्विद्धम् ॥ ५ ॥
थ ह मन उद्गीथमुपासांचक्रिरे तद्धासुराः पाप्मना
विधुस्तस्मात्तेनोभयꣳसंकल्पयते संकल्पनीयं चासंक-
नीयं च पाप्मना ह्येतद्विद्धम् ॥ ६ ॥ अथ ह य एवायं
ख्यः प्राणस्तमुद्गीथमुपासांचक्रिरे तꣳहासुरा ऋत्वा वि-
ध्वसुर्यथाऽश्मानमाखणमृत्वा विध्वꣳसेत् ॥ ७ ॥ एवं
थाऽश्मानमाखणमृत्वा विध्वꣳसत एवꣳहैव स विध्वꣳ-
ते य एवंविदि पापं कामयते यश्चैनमभिदासति स
षोऽश्माखणः ॥ ८ ॥ नैवैतेन सुरभि न दुर्गन्धि विजा-
त्यपहतपाप्मा ह्येष तेन यदश्नाति यत्पिबति तेनेतरान्
णानवत्येतमु एवान्ततोऽवित्त्वोत्क्रामति व्याददात्येवा-
त इति ॥ ९ ॥ तꣳहाङ्गिरा उद्गीथमुपासांचक्र एवा-
रसं मन्यतेऽङ्गानां यद्रसः ॥ १० ॥ तेन तꣳह बृह-
स्पतिरुद्गीथमुपासांचक्र एतमु एव बृहस्पतिं मन्यते
ग्घि बृहती तस्या एष पतिः ॥ ११ ॥ तेन तꣳहा-
स्य उद्गीथमुपासांचक्र एतमु एवायास्यं मन्यन्त आस्या-
दयते ॥ १२ ॥ तेन तꣳह बको दाल्भ्यो विदांचकार ॥
ह नैमिषीयानामुद्गाता बभूव स ह स्मैभ्यः कामाना-
यति ॥ १३ ॥ आगाता ह वै कामानां भवति य

एतदेवं विद्वानक्षरमुद्गीथमुपास्त इत्यध्यात्मम् ॥
तृतीयस्य द्वितीयः खण्डः ॥ २ ॥

अथाधिदैवतं थ एवासौ तपति तमुद्गीथमुपासी
द्यन्वा एष प्रजाभ्य उद्गायति उद्यंस्तमोभयमपहन्त्य
हन्ता ह वै भयस्य तमसो भवति य एवं वेद ॥
समान उ एवायं चासौ चोष्णोऽयमुष्णोऽसौ स्वर
ममाचक्षते स्वर इति प्रत्यास्वर इत्यमुं तस्माद्वा एत
ममुं चोद्गीथमुपासीत ॥ २ ॥ अथ खलु व्यानमेवो
थमुपासीत यद्वै प्राणिति स प्राणो यदपानिति सोऽ
नोऽथ यः प्राणापानयोः सन्धिः स व्यानो यो व्
सा वाक् तस्मादप्राणन्ननपानन्वाचमभिव्याहरति ॥
या वाक्सर्क्तस्मादप्राणन्ननपानन्नृचमभिव्याहरति
त्साम तस्मादप्राणन्ननपानन्साम गायति यत्सा
उद्गीथस्तस्मादप्राणन्ननपानन्नुद्गायति ॥ ४ ॥ अतो य
न्यानि वीर्यवन्ति कर्माणि यथाग्नेर्मन्थनमाजेः
दृढस्य धनुष आयमनमप्राणन्ननपानꣳस्तानि करोत्ये
हेतोर्व्यानमेवोद्गीथमुपासीत ॥ ५ ॥ खलूद्गीथाक्ष
पासीतोद्गीथ इति प्राण एवोत्प्राणेन ह्युत्तिष्ठति वा
र्वाचो ह गिर इत्याचक्षतेऽन्नं थमन्ने हीदꣳ सर्वꣳ
तम् ॥ ६ ॥ द्यौरेवोदन्तरिक्षं गीः पृथिवी थमा
एवोद्वायुर्गीरग्निस्थꣳसामवेद एवोद्यजुर्वेदो गीः
दस्थं दुग्धेऽस्मै वाग्दोहं यो वाचो दोहोऽन्नवान

वति य एतान्येवं विद्वानुद्गीथाक्षराण्युपास्त उद्गीथ इति
७ ॥ अथ खल्वाशीः समृद्धिरुपसरणानीत्युपासीत
न साम्ना स्तोष्यन्स्यात्तत्सामोपधावेत् ॥ ८ ॥ यस्या-
चि तामृचं यदार्षेयं तमृषिं यां देवतामभिष्टोष्यन्स्यात्तां
वतामुपधावेत् ॥ ९ ॥ येन छन्दसा स्तोष्यन्स्यात्त-
छन्द उपधावेद्येन स्तोमेन स्तोष्यमाणः स्यात्तꣳ स्तोम-
उपधावेत् ॥ १० ॥ यां दिशमभिष्टोष्यन्स्यात्तां दिश-
पधावेत् ॥ ११ ॥ आत्मानमन्तत उपसृत्य स्तुवीत
मं ध्यायन्नप्रमत्तोऽभ्याशो ह यदस्मै स कामः समृ-
त यत्कामः स्तुवीतेति यत्कामः स्तुवीतेति ॥ १२ ॥
थमस्य तृतीयः खण्डः ॥ ३ ॥

ओमित्येतदक्षरमुद्गीथमुपासीतोमिति ह्युद्गायति तस्यो-
व्याख्यानम् ॥ १ ॥ देवा वै मृत्योर्बिभ्यतस्त्रयीं विद्यां
विशꣳस्ते छन्दोभिरच्छादयन्यदेभिरच्छादयꣳस्तच्छ-
सां छन्दस्त्वम् ॥ २ ॥ तानु तत्र मृत्युर्यथा मत्स्यमुदके
रिपश्येदेवं पर्यपश्यदृचि साम्नि यजुषि । ते नु वित्त्वोर्ध्वा
चः साम्नो यजुषः स्वरमेव प्राविशन् ॥ ३ ॥ यदा वा
चमाप्नोत्योमित्येवातिस्वरत्येवꣳसामैवं यजुरेष उ स्वरो
तदक्षरमेतदमृतमभयं तत्प्रविश्य देवा अमृता अ-
या अभवन् ॥ ४ ॥ स य एतदेवं विद्वानक्षरं प्रणौत्येत-
वाक्षरꣳस्वरममृतमभयं प्रविशति तत्प्रविश्य यदमृता
वास्तदमृतो भवति ॥ ५ ॥ चतुर्थः खण्डः ॥ ४ ॥

अथ खलु य उद्गीथः स प्रणवो यः प्रणवः स उद्गीथ इत्यसौ वा आदित्य उद्गीथ एष प्रणव ओमिति ह्येष स्वरन्नेति ॥ १ ॥ एतमु एवाहमभ्यागासिषं तस्मान्मा त्वमेकोऽसीति ह कौषीतकिः पुत्रमुवाच रश्मीस्त्वं पर्यावर्तयाद्बहवो वै ते भविष्यन्तीत्यधिदैवतम् ॥ २ ॥ अथाध्यात्मं य एवायं मुख्यः प्राणस्तमुद्गीथमुपासीतोमिति ह्येष स्वरन्नेति ॥ ३ ॥ एतमु एवाहमभ्यगासिषं तस्मान्मम त्वमेकोऽसीति ह कौषीतकिः पुत्रमुवाच प्राणांस्त्वं भूमानमभिगायताद्बहवो वै मे भविष्यन्तीति ॥ ४ ॥ अथ खलु य उद्गीथः स प्रणवो यः प्रणवः स उद्गीथ इति होतृषदनाद्धैवापि दुरुद्गीथमनुसमाहरतीत्यनुसमाहरतीति ॥ ५ ॥ पञ्चमः खण्डः ॥ ५ ॥

इयमेवर्गग्निः साम तदेतदेतस्यामृच्यध्यूढꣳ साम तस्मादृच्यध्यूढꣳ साम गीयत इयमेव साऽग्निरमस्तत्साम ॥१॥ अन्तरिक्षमेवर्ग्वायुः साम तदेतदेतस्यामृच्यध्यूढꣳ साम तस्मादृच्यध्यूढꣳसाम गीयतेऽन्तरिक्षमेव सा वायुरमस्तत्साम ॥२॥ द्यौरेवर्गादित्यः साम तदेतदेतस्यामृच्यध्यूढꣳ साम तस्मादृच्यध्यूढꣳ साम गीयते द्यौरेव सादित्योऽमस्तत्साम ॥३॥ नक्षत्राण्येवर्क् चन्द्रमाः साम तदेतदेतस्यामृच्यध्यूढꣳ साम तस्मादृच्यध्यूढꣳ साम गीयते नक्षत्राण्येव सा चन्द्रमा अमस्तत्साम ॥४॥ अथ यदेतदादित्यस्य शुक्लं भाः सैवर्गथ यन्नीलं

स उक्थं वर्णं तत्साम तदेतदेतस्यामृच्यध्यूढ१ साम तस्मादृच्य-
ति ध्यूढ१ साम गीयते ॥ ५ ॥ अथ यदेवैतदादित्यस्य शुक्लं
तस्मान्नाः सैव साथ यन्नीलं परः कृष्णं तदमस्तत्सामाथ य
श्मीश्पोऽन्तरादित्ये हिरण्मयः पुरुषो दृश्यते हिरण्यश्मश्रु-
॥ हिरण्यकेश आप्रणखात्सर्व एव सुवर्णः ॥ ६ ॥ तस्य
पासीत्था कप्यासं पुण्डरीकमेवमक्षिणी तस्योदिति नाम स
यगापि सर्वेभ्यः पाप्मभ्य उदित उदेति ह वै सर्वेभ्यः पाप्म-
त्रमुक्यो य एवं वेद ॥ ७ ॥ तस्यर्क् च साम च गेष्णौ
भवितसादुद्गीथस्तस्मात्त्वेवोद्गीतैतस्य हि गाता स एष ये चामु-
यः प्रणमात्प्राञ्चो लोकास्तेषां चेष्टे देवकामानां चेत्यधिदैवतम्
नुसमा ८ ॥ षष्ठः खण्डः ॥ ६ ॥

५ ॥ तथाध्यात्मं वागेवर्क् प्राणः साम तदेतदेतस्यामृच्य-
ढ१ स्यूढ१ साम तस्मादृच्यध्यूढ१ साम गीयते वागेव सा
ऽग्निरम णोऽमस्तत्साम ॥ १ ॥ चक्षुरेवर्गात्मा साम तदेतदेत-
स्यामृयामृच्यध्यूढ१ साम तस्मादृच्यध्यूढ१ साम गीयते
तरिक्षमक्षुरेव सात्माऽमस्तत्साम ॥ २ ॥ श्रोत्रमेवर्ङ्मनः
तदेसाम तदेतदेतस्यामृच्यध्यूढ१ साम तस्मादृच्यध्यूढ१
गीसाम गीयते श्रोत्रमेव सा मनोऽमस्तत्साम ॥ ३ ॥
चन्द्रमथ यदेतदक्ष्णः शुक्लं भाः सैवर्गथ यन्नीलं परः कृष्णं
च्यध्यूतसाम तदेतदेतस्यामृच्यध्यूढ१साम तस्मादृच्यध्यूढ१
साम ॥साम गीयते अथ यदेवैतदक्ष्णः शुक्लं भाः सैव साऽथ
नीलं यन्नीलं परः कृष्णं तदमस्तत्साम ॥ ४ ॥ अथ य एषो-

ऽन्तरक्षिणि पुरुषो दृश्यते सैवर्क्तत्साम तदुक्थं तद्य
जुस्तद्ब्रह्म तस्यैतस्य तदेव रूपं यदमुष्य रूपं यावमु
गेष्णौ तौ गेष्णौ यन्नाम तन्नाम ॥ ५ ॥ स एष
चैतस्मादर्वाञ्चो लोकास्तेषां चेष्टे मनुष्यकामानां चे
तद्य इमे वीणायां गायन्त्येतं ते गायन्ति तस्मात्ते धन
नयः ॥ ६ ॥ अथ य एतदेवं विद्वान्साम गायत्यु
स गायति सोऽमुनैव स एष ये चामुष्मात्पराञ्चो लो
स्तांश्चाप्नोति देवकामांश्च ॥७॥ अथानेनैव ये
स्मादर्वाञ्चो लोकास्तांश्चाप्नोति मनुष्यकामांश्च तस्मा
हैवंविदुद्गाता ब्रूयात् ॥८॥ कं ते काममागायानीत्येष
कामगानस्येष्टे य एवं विद्वान्साम गायति साम गा
॥ ९ ॥ सप्तमः खण्डः ॥ ७ ॥

त्रयो होद्गीथे कुशला बभूवुः शिलकः शालावत्यश्चै
तायनो दाल्भ्यः प्रवाहणो जैवलिरिति ते होचुरुद्गीथे
कुशलाः स्मो हन्तोद्गीथे कथां वदाम इति ॥१॥ तथे
ह समुपविविशुः स ह प्रवाहणो जैवलिरुवाच भगवन्
वग्रे वदतां ब्राह्मणयोर्वदतोर्वाचं श्रोष्यामीति ॥ २
स ह शिलकः शालावत्यश्चैकितायनं दाल्भ्यमुवाच ह
त्वा पृच्छानीति पृच्छेति होवाच ॥ ३ ॥ का सा
गतिरिति स्वर इति होवाच स्वरस्य का गतिरिति प्रा
इति होवाच प्राणस्य का गतिरित्यन्नमिति होवाचान्न
का गतिरित्याप इति होवाच ॥ ४ ॥ अपां का गति

त्यसौ लोक इति होवाचामुष्य लोकस्य का गतिरिति
न स्वर्गं लोकमतिनयेदिति होवाच स्वर्गं वयं लोकꣳ
सामाभिसंस्थापयाम स्वर्गसꣳस्तावꣳ हि सामेति ॥ ५ ॥
तꣳ ह शिलकः शालावत्यश्चैकितायनं दाल्भ्यमुवाचाप्र-
तिष्ठितं वै किल ते दाल्भ्य साम यस्त्वेतर्हि ब्रूयान्मूर्धा
ते विपतिष्यतीति मूर्धा ते विपतेदिति ॥ ६ ॥ हन्ता-
हमेतद्भगवत्तो वेदानीति विद्धीति होवाचामुष्य लोकस्य
का गतिरित्ययं लोक इति होवाचास्य लोकस्य का
गतिरिति न प्रतिष्ठां लोकमतिनयेदिति होवाच प्रतिष्ठां
वयं लोकꣳ सामाभिसꣳस्थापयामः प्रतिष्ठासꣳस्तावꣳ
हि सामेति ॥ ७ ॥ तꣳ ह प्रवाहणो जैवलिरुवाचा-
न्तवद्वै किल ते शालावत्य साम यस्त्वेतर्हि ब्रूयान्मूर्धा
ते विपतिष्यतीति मूर्धा ते विपतेदिति हन्ताहमेतद्भगवत्तो
वेदानीति विद्धीति होवाच ॥ ८ ॥ अष्टमः खण्डः ॥ ८ ॥

अस्य लोकस्य का गतिरित्याकाश इति होवाच
सर्वाणि ह वा इमानि भूतान्याकाशादेव समुत्पद्यन्त
आकाशं प्रत्यस्तं यन्त्याकाशो ह्येवैभ्यो ज्यायानाकाशः
परायणम् ॥१॥ स एष परोवरीयानुद्गीथः स एषोऽनन्तः
परोवरीयो हास्य भवति परोवरीयसो ह लोकाञ्जयति
य एतदेवं विद्वान्परोवरीयाꣳसमुद्गीथमुपास्ते ॥ २ ॥
तꣳ हैतमतिधन्वा शौनक उदरशाण्डिल्यायोक्त्वोवाच
यावत्त एनं प्रयाजामुद्गीथं वेदिष्यन्ते परोवरीयो हैभ्य-

स्तामदस्मिँल्लोके जीवनं भविष्यति ॥३॥ तथामुष्मिँल्लो
लोक इति स य एतमेवं विद्वानुपास्ते परोवरीय
हास्यास्मिँल्लोके जीवनं भवति तथामुष्मिँल्लोके लोक इ
लोके लोक इति ॥ ४ ॥ नवमः खण्डः ॥ ९ ॥

मटचीहतेषु कुरुष्वाटिक्या सह जाययोषस्तिर्ह चाक्र
यण इभ्यग्रामे प्रद्राणक उवास ॥ १ ॥ स हेभ्यं कुल्म
षान्खादन्तं बिभिक्षे तꣳहोवाच ॥ नेतोऽन्ये विद्य
यच्च ये म इम उपनिहिता इति ॥२॥ एतेषां मे देहि
होवाच तानस्मै प्रददौ हन्तानुपानमित्युच्छिष्टं वै
पीतꣳस्यादिति होवाच ॥ ३ ॥ न स्विदेतेऽप्युच्छि
इति न वा अजीविष्यमिमां न खादन्निति होवाच का
म उदपानमिति ॥ ४ ॥ स ह खादित्वातिशेषाञ्
याया आजहार साग्र एव सुभिक्षा बभूव तान्प्रतिगृ
निदधौ ॥ ५ ॥ स ह प्रातः संजिहान उवाच यद्बतान्न
लभेमहि लभेमहि धनमात्राꣳ राजासौ यक्ष्यते स
सर्वैरार्त्विज्यैर्वृणीतेति ॥ ६ ॥ तं जायोवाच हन्त पत इ
एव कुल्माषा इति तान्खादित्वामुं यज्ञं विततमेया
॥ ७ ॥ तत्रोद्गातॄनास्तावे स्तोष्यमाणानुपोपविवेश स
प्रस्तोतारमुवाच ॥८॥ प्रस्तोतर्या देवता प्रस्तावमन्वायत्त
तां चेदविद्वान्प्रस्तोष्यसि मूर्धा ते विपतिष्यतीति ॥ ९
एवमेवोद्गातारमुवाचोद्गातर्या देवतोद्गीथमन्वायत्ता
चेदविद्वानुद्गास्यसि मूर्धा ते विपतिष्यतीति ॥१०॥ एवमे

प्रतिहर्तारमुवाच प्रतिहर्तर्या देवता प्रतिहारमन्वायत्ता
तां चेदविद्वान्प्रतिहरिष्यसि मूर्धा ते विपतिष्यतीति ते ह
मारतास्तूष्णीमासांचक्रिरे ॥११॥ दशमः खण्डः॥१०॥

अथ हैनं यजमान उवाच भगवन्तं वा अहं विविदि-
षाणीत्युषस्तिरस्मि चाक्रायण इति होवाच ॥ १ ॥ स
होवाच भगवन्तं वा अहमेभिः सर्वैरार्त्विज्यैः पर्यैषिषं
भगवतो वा अहमवित्त्यान्यानवृषि ॥ २ ॥ भगवाꣳस्त्वेव
मे सर्वैरार्त्विज्यैरिति तथेत्यथ तर्ह्येत एव समतिसृष्टाः
स्तुवतां यावत्त्वेभ्यो धनं दद्यास्तावन्मम दद्या इति तथेति
ह यजमान उवाच ॥ ३ ॥ अथ हैनं प्रस्तोतोपससाद
प्रस्तोतर्या देवता प्रस्तावमन्वायत्ता तां चेदविद्वान्प्रस्तो-
ष्यसि मूर्धा ते विपतिष्यतीति मा भगवानवोचत्कतमा
सा देवतेति ॥ ४ ॥ प्राण इति होवाच सर्वाणि ह वा
इमानि भूतानि प्राणमेवाभिसंविशन्ति प्राणमभ्युज्जिहते
सैषा देवता प्रस्तावमन्वायत्ता तां चेदविद्वान्प्रास्तोष्यो
मूर्धा ते व्यपतिष्यत्तथोक्तस्य मयेति ॥ ५ ॥ अथ हैनमु-
द्गातोपससादोद्गातर्या देवतोद्गीथमन्वायत्ता तां चेदविद्वा-
नुद्गास्यसि मूर्धा ते विपतिष्यतीति मा भगवानवोचत्क-
तमा सा देवतेति ॥ ६ ॥ आदित्य इति होवाच सर्वाणि
ह वा इमानि भूतान्यादित्यमुच्चैः सन्तं गायन्ति सैषा
देवतोद्गीथमन्वायत्ता तां चेदविद्वानुदगास्यो मूर्धा ते
व्यपतिष्यत्तथोक्तस्य मयेति ॥ ७ ॥ अथ हैनं प्रतिहर्तो-

पससाद प्रतिहर्तर्या देवता प्रतिहारमन्वायत्ता तां चेद
द्वान्प्रतिहरिष्यसि मूर्धा ते विपतिष्यतीति मा भग
नवोचत्कतमा सा देवतेति ॥ ८ ॥ अन्नमिति होवा
सर्वाणि ह वा इमानि भूतान्यन्नमेव प्रतिहरमाणा
जीवन्ति सैषा देवता प्रतिहारमन्वायत्ता तां चेदविद्वा
त्यहरिष्यो मूर्धा ते व्यपतिष्यत्तथोक्तस्य मयेति तथोक्त
मयेति ॥ ९ ॥ एकादशः खण्डः ॥ ११ ॥

अथातः शौव उद्गीथस्तद्ध बको दाल्भ्यो ग्लावो
मैत्रेयः स्वाध्यायमुद्वव्राज ॥ १ ॥ तस्मै श्वा श्वेतः प्रादु
भूव तमन्ये श्वान उपसमेत्योचुरन्नं नो भगवानागाय
शनायाम वा इति ॥ २ ॥ तान्होवाचेहैवमा प्रातरुप
मीयायेति तद्ध बको दाल्भ्यो ग्लावो वा मैत्रेयः प्र
पालयांचकार ॥ ३ ॥ ते ह यथैवेदं बहिष्पवमानेन स
ष्यमाणाः संरब्धाः सर्पन्तीत्येव मासस्रृपुस्ते ह समु
विश्य हिंचक्रुः ॥ ४ ॥ ओ३मदा३मों३पिबा३मो३दे
वरुणः प्रजापतिः सविता३न्नमिहा२हरदन्नपते२न्नमि
हरा३हरो३मिति ॥ ५ ॥ द्वादशः खण्डः ॥ १२ ॥

अयं वाव लोको हाउकारो वायुर्हाइकारश्चन्द्र
अथकार आत्मेहकारोऽग्निरीकारः ॥ १ ॥ आदित्य ऊका
निहव एकारो विश्वेदेवा औहोइकारः प्रजापतिर्हिंका
प्राणः स्वरोऽन्नं या वाग्विराट् ॥ २ ॥ अनिरुक्तस्त्रयोद
स्तोभः संचरो हुंकारः ॥ ३ ॥ दुग्धेऽस्मै वाग्दोहं

चो दोहोऽन्नवानन्नादो भवति य एतामेवꣳसाम्नामुप-
निषदं वेदोपनिषदं वेद इति ॥ ४ ॥ त्रयोदशः खण्डः
॥ १३ ॥ इति प्रथमः प्रपाठकः ॥ १ ॥

अथ द्वितीयोऽध्यायः ॥ २ ॥

ॐ समस्तस्य खलु साम्न उपासनꣳसाधु यत्खलु
साधु तत्सामेत्याचक्षते यदसाधु तदसामेति ॥ १ ॥ तदुता-
प्याहुः साम्नैनमुपागादिति साधुनैनमुपागादित्येव तदा-
हुरसाम्नैनमुपागादित्यसाधुनैनमुपागादित्येव तदाहुः ॥ २ ॥
अथोताप्याहुः साम नो बतेति यत्साधु भवति साधु
बतेत्येव तदाहुरसाम नो बतेति यदसाधु भवत्यसाधु
बतेत्येव तदाहुः ॥ ३ ॥ स य एतदेवं विद्वान्साधु सामे-
त्युपास्तेऽभ्याशो ह यदेनꣳसाधवो धर्मा आ च गच्छे-
युरुप च नमेयुः ॥ ४ ॥ इति प्रथमः खण्डः ॥ १ ॥
लोकेषु पञ्चविधꣳसामोपासीत पृथिवी हिंकारोऽग्निः
प्रस्तावोऽन्तरिक्षमुद्गीथ आदित्यः प्रतिहारो द्यौर्निधनमि-
त्यूर्ध्वेषु ॥ १ ॥ अथावृत्तेषु द्यौर्हिंकार आदित्यः प्रस्तावो-
ऽन्तरिक्षमुद्गीथोऽग्निः प्रतिहारः पृथिवी निधनम् ॥ २ ॥
कल्पन्ते हास्मै लोका ऊर्ध्वाश्चावृत्ताश्च य एतदेवं विद्वाँ-
ल्लोकेषु पञ्चविधꣳसामोपास्ते ॥ ३ ॥ इति द्वितीयः
खण्डः ॥ २ ॥
वृष्टौ पञ्चविधꣳसामोपासीत पुरो वातो हिंकारो मेघो
जायते स प्रस्तावो वर्षति स उद्गीथो विद्योतते स्तनयति

स प्रतिहारः ॥ १ ॥ उद्गृह्णाति तन्निधनं वर्षति हास्मै
यति ह य एतदेवं विद्वान्वृष्टौ पञ्चविधꣳसामोपास्ते ।
इति तृतीयः खण्डः ॥ ३ ॥

सर्वास्वप्सु पञ्चविधꣳसामोपासीत मेघो यत्संप्लवते
हिंकारो यद्वर्षति स प्रस्तावो याः प्राच्यः स्यन्दन्ते
उद्गीथो याः प्रतीच्यः स प्रतिहारः समुद्रो निध
॥ १ ॥ न हाप्सु प्रैत्यप्सुमान्भवति य एतदेवं वि
न्सर्वास्वप्सु पञ्चविधꣳसामोपास्ते ॥ २ ॥ इति च
खण्डः ॥ ४ ॥

ऋतुषु पञ्चविधꣳ सामोपासीत वसन्तो हिं
ग्रीष्मः प्रस्तावो वर्षा उद्गीथः शरत्प्रतिहारो हेमन्तो नि
नम् ॥ १ ॥ कल्पन्ते हास्मा ऋतव ऋतुमान्भवति
एतदेवं विद्वानृतुषु पञ्चविधꣳसामोपास्ते ॥ २ ॥
पञ्चमः खण्डः ॥ ५ ॥

पशुषु पञ्चविधꣳसामोपासीताजा हिंकारोऽ
प्रस्तावो गाव उद्गीथोऽश्वाः प्रतिहारः पुरुषो निध
॥ १ ॥ भवन्ति हास्य पशवः पशुमान्भवति य एत
विद्वान्पशुषु पञ्चविधꣳसामोपास्ते ॥ २ ॥ इति
खण्डः ॥ ६ ॥

प्राणेषु पञ्चविधं परोवरीयः सामोपासीत प्रा
हिंकारो वाक्प्रस्तावश्चक्षुरुद्गीथः श्रोत्रं प्रतिहारो म
निधनं परोवरीयाꣳसि वैतानि ॥ १ ॥ परोवरीयो ह

ति परोवरीयसो ह लोकाञ्जयति य एतदेवं विद्वान्प्रा-
पञ्चविधं परोवरीयः सामोपास्त इति तु पञ्चविधस्य
॥ इति सप्तमः खण्डः ॥ ७ ॥

अथ सप्तविधस्य वाचि सप्तविधꣳ सामोपासीत
च वाचो हुमिति स हिंकारो यत्प्रेति स प्रस्तावो
ति स आदि ॥ १ ॥ यदुदिति स उद्गीथो यत्प्रतीति
प्रतिहारो यदुपेति स उपद्रवो यन्नीति तन्निधनम्
॥ २ ॥ दुग्धेऽस्मै वाग्दोहं यो वाचो दोहोऽन्नवानन्नादो
ति य एतदेवं विद्वान्वाचि सप्तविधꣳ सामोपास्ते
॥ ३ ॥ इत्यष्टमः खण्डः ॥ ८ ॥

अथ खल्वमुमादित्यꣳ सप्तविधꣳ सामोपासीत सर्वदा
तेन साम मां प्रति मां प्रतीति सर्वेण समस्तेन साम
॥ १ ॥ तस्मिन्निमानि सर्वाणि भूतान्यन्वायत्तानीति
तस्य यत्पुरोदयात्स हिंकारस्तदस्य पशवोऽन्वायत्ता-
स्तस्मात्ते हिंकुर्वन्ति हिंकारभाजिनो ह्येतस्य साम्नः ॥२॥
यत्प्रथमोदिते स प्रस्तावस्तदस्य मनुष्या अन्वायत्ता-
स्तस्मात्ते प्रस्तुतिकामाः प्रशꣳसाकामाः प्रस्तावभाजिनो
ह्येतस्य साम्नः ॥ ३ ॥ अथ यत्सङ्गववेलायाꣳ स आदि-
स्तदस्य वयाꣳस्यन्वायत्तानि तस्मात्तान्यन्तरिक्षेऽनारम्भ-
णान्यादायात्मानं परिपतन्त्यादिभाजीनि ह्येतस्य साम्नः
॥ ४ ॥ अथ यत्संप्रति मध्यन्दिने स उद्गीथस्तदस्य देवा
अन्वायत्तास्तस्मात्ते सत्तमाः प्राजापत्यानामुद्गीथभाजिनो

ह्येतस्य साम्नः ॥ ५ ॥ अथ यदूर्ध्वं मध्यंदिनात्प्रा
ह्णात्स प्रतिहारस्तदस्य गर्भा अन्वायत्तास्तस्मात्ते प्र
नावपद्यन्ते प्रतिहारभाजिनो ह्येतस्य साम्नः ॥ ६ ॥
यदूर्ध्वमपराह्णात्प्रागस्तमयात्स उपद्रवस्तदस्यारण्या
न्वायत्तास्तस्मात्ते पुरुषं दृष्ट्वा कक्षꣳ श्वभ्रमित्युपद्र
पद्रवभाजिनो ह्येतस्य साम्नः ॥ ७ ॥ अथ यत्प्रथ
मिते तन्निधनं तदस्य पितरोऽन्वायत्तास्तस्मात्तान्नि
निधनभाजिनो ह्येतस्य साम्न एवं खल्वमुमादित्यꣳ
विधꣳ सामोपास्ते ॥ ८ ॥ इति नवमः खण्डः ॥ ९

अथ खल्वात्मसंमितमतिमृत्यु सप्तविधꣳसामोपा
हिंकार इति त्र्यक्षरं प्रस्ताव इति त्र्यक्षरं तत्समम् ॥
आदिरिति द्व्यक्षरं प्रतिहार इति चतुरक्षरं तत
तत्समम् ॥ २ ॥ उद्गीथ इति त्र्यक्षरमुपद्रव इति च
क्षरं त्रिभिस्त्रिभिः समं भवत्यक्षरमतिशिष्यते त्र्य
तत्समम् ॥ ३ ॥ निधनमिति त्र्यक्षरं तत्सममेव भ
तानि ह वा एतानि द्वाविꣳशतिरक्षराणि ॥ ४ ॥
विꣳशत्यादित्यमाप्नोत्येकविꣳशो वा इतोऽसावा
द्वाविꣳशेन परमादित्याज्जयति तन्नाकं तद्विशोकम् ॥
आप्नोतीहादित्यस्य जयं परो हास्यादित्यजयाज्जयो भ
य एतदेवं विद्वानात्मसंमितमतिमृत्यु सप्तविधꣳ सा
पास्ते सामोपास्ते ॥ ६ ॥ इति दशमः खण्डः ॥ १

मनो हिंकारो वाक्प्रस्तावश्चक्षुरुद्गीथः श्रोत्रं प्रति

नात्प्राणो निधनमेतद्गायत्रं प्राणेषु प्रोतम् ॥ १ ॥ स य एव-
त्ते प्रमेतद्गायत्रं प्राणेषु प्रोतं वेद प्राणी भवति सर्वमायुरेति
। ६ ॥ ग्जीवति महान्प्रजया पशुभिर्भवति महान्कीर्त्या
ारण्या महामनाः स्यात्तद्व्रतम् ॥ २ ॥ इत्येकादशः खण्डः ॥ ११ ॥
त्युपद्व अभिमन्थति स हिंकारो धूमो जायते स प्रस्तावो
यत्प्रथ ज्वलति स उद्गीथोऽङ्गारा भवन्ति स प्रतिहार उपशा-
त्तान्नि म्यति तन्निधनं संशाम्यति तन्निधनमेतद्रथन्तरमग्नौ
दित्यं प्रोतम् ॥ १ ॥ स य एवमेतद्रथन्तरमग्नौ प्रोतं वेद ब्रह्म-
ः ॥ वर्चस्यन्नादो भवति सर्वमायुरेति ज्योग्जीवति महा-
ग्रामो न्प्रजया पशुभिर्भवति महान्कीर्त्या न प्रत्यङ्ङग्निमाचा-
मम् ॥ मेन्न निष्ठीवेत्तद्व्रतम् ॥ २ ॥ इति द्वादशः खण्डः ॥ १२ ॥
ं तत उपमन्त्रयते स हिंकारो ज्ञपयते स प्रस्तावः स्त्रिया
इति सह शेते स उद्गीथः प्रतिस्त्री सह शेते स प्रतिहारः कालं
यते गच्छति तन्निधनं पारं गच्छति तन्निधनमेतद्वामदेव्यं
मिव मिथुने प्रोतम् ॥ १ ॥ स य एवमेतद्वामदेव्यं मिथुने
४ ॥ प्रोतं वेद मिथुनीभवति मिथुनान्मिथुनात्प्रजायते
सावा सर्वमायुरेति ज्योग्जीवति महान्प्रजया पशुभिर्भवति
कम् ॥ महान्कीर्त्या न कांचन परिहरेत्तद्व्रतम् ॥२॥ इति त्रयो-
दशः खण्डः ॥ १३ ॥
धं स उद्यन्हिंकार उदितः प्रस्तावो मध्यन्दिन उद्गीथोऽप-
॥ १ राह्णः प्रतिहारोऽस्तं यन्निधनमेतद्बृहदादित्ये प्रोतम् ॥१॥
ं प्रति स य एवमेतद्बृहदादित्ये प्रोतं वेद तेजस्व्यन्नादो भवति

सर्वमायुरेति ज्योग्जीवति महान्प्रजया पशुभिर्भ
महान्कीर्त्या तपन्तं न निन्देत्तद्व्रतम् ॥ २ ॥ इति
र्दशः खण्डः ॥ १४ ॥

अभ्राणि संप्लवन्ते स हिंकारो मेघो जायते स प्रस्
वर्षति स उद्गीथो विद्योतते स्तनयति स प्रतिहार
ह्णाति तन्निधनमेतद्वैरूपं पर्जन्ये प्रोतम् ॥ १ ॥
एवमेतद्वैरूपं पर्जन्ये प्रोतं वेद विरूपाꣳश्च सुरूपा
पशूनवरुन्धे सर्वमायुरेति ज्योग्जीवति महान्प्रजया
भिर्भवति महान्कीर्त्या वर्षन्तं न निन्देत्तद्व्रतम् ॥
इति पञ्चदशः खण्डः ॥ १५ ॥

वसन्तो हिंकारो ग्रीष्मः प्रस्तावो वर्षा उद्गीथः
रत्प्रतिहारो हेमन्तो निधनमेतद्वैराजमृतुषु प्रोतम् ॥
स य एवमेतद्वैराजमृतुषु प्रोतं वेद विराजति प्र
पशुभिर्ब्रह्मवर्चसेन सर्वमायुरेति ज्योग्जीवति महा
जया पशुभिर्भवति महान्कीर्त्यर्तुं न निन्देत्तद्व्रतम् ॥
इति षोडशः खण्डः ॥ १६ ॥

पृथिवी हिंकारोऽन्तरिक्षं प्रस्तावो द्यौरुद्गीथो
प्रतिहारः समुद्रो निधनमेताः शक्वर्यो लोकेषु प्रो
॥ १ ॥ स य एवमेताः शक्वर्यो लोकेषु प्रोता वेद
भवति सर्वमायुरेति ज्योग्जीवति महान्प्रजया पशुभि
वति महान्कीर्त्या लोकान्न निन्देत्तद्व्रतम् ॥ २ ॥
सप्तदशः खण्डः ॥ १७ ॥

अजा हिंकारोऽवयः प्रस्तावो गाव उद्गीथोऽश्वाः प्रति-
हारः पुरुषो निधनमेता रेवत्यः पशुषु प्रोताः ॥ १ ॥ स
य एवमेता रेवत्यः पशुषु प्रोता वेद पशुमान्भवति सर्व-
मायुरेति ज्योग्जीवति महान्प्रजया पशुभिर्भवति
महान्कीर्त्या पशून्न निन्देत्तद्व्रतम् ॥ २ ॥ इत्यष्टादशः
खण्डः ॥ १८ ॥

लोम हिंकारस्त्वक्प्रस्तावो माꣳसमुद्गीथोऽस्थि प्रति-
हारो मज्जा निधनमेतद्यज्ञायज्ञीयमङ्गेषु प्रोतम् ॥ १ ॥
स य एवमेतद्यज्ञायज्ञीयमङ्गेषु प्रोतं वेदाऽङ्गी भवति
नाङ्गेन विहूर्छति सर्वमायुरेति ज्योग्जीवति महान्प्रजया
पशुभिर्भवति महान्कीर्त्या संवत्सरं मज्ज्ञो नाश्नीयात्तद्व्रतं
मज्ज्ञो नाश्नीयादिति वा ॥ २ ॥ इत्येकोनविंशः खण्डः ॥ १९ ॥

अग्निर्हिंकारो वायुः प्रस्ताव आदित्य उद्गीथो नक्ष-
त्राणि प्रतिहारश्चन्द्रमा निधनमेतद्राजनं देवतासु प्रोतम्
॥ १ ॥ स य एवमेतद्राजनं देवतासु प्रोतं वेदैतासामेव
देवतानाꣳ सलोकताꣳ सार्ष्टिताꣳ सायुज्यं गच्छति
सर्वमायुरेति ज्योग्जीवति महान्प्रजया पशुभिर्भवति
महान्कीर्त्या ब्राह्मणान्न निन्देत्तद्व्रतम् ॥ २ ॥ इति विंशः
खण्डः ॥ २० ॥

त्रयी विद्या हिंकारस्त्रय इमे लोकाः स प्रस्तावोऽग्नि-
र्वायुरादित्यः स उद्गीथो नक्षत्राणि वयाꣳसि मरीचयः
स प्रतिहारः सर्पा गन्धर्वाः पितरस्तन्निधनमेतत्साम

सर्वस्मिन्प्रोतम् ॥ १ ॥ स य एवमेतत्साम सर्वस्मि
वेद सर्वꣳ ह भवति ॥२॥ तदेष श्लोकः ॥ यानि प
त्रीणि त्रीणि तेभ्यो न ज्यायः परमन्यदस्ति ॥३॥ य
स वेद सर्वꣳ सर्वा दिशो बलिमस्मै हरन्ति सर्वम
त्युपासीत तद्व्रतं तद्व्रतम् ॥४॥ इत्येकविंशः खण्डः॥

विनर्दि साम्नो वृणे पशव्यमित्यग्नेरुद्गीथोऽनिरुक्तः प्र
पतेर्निरुक्तः सोमस्य मृदु श्लक्ष्णं वायोः श्लक्ष्णं बल
न्द्रस्य क्रौञ्चं बृहस्पतेरपध्वान्तं वरुणस्य तान्सर्वानेवो
वेत वारुणं त्वेव वर्जयेत् ॥ १ ॥ अमृतत्वं देवेभ्य आ
यानीत्यागायेत्स्वधां पितृभ्य आशां मनुष्येभ्यस्तृणो
पशुभ्यः स्वर्गं लोकं यजमानायान्नमात्मन आगाय
त्येतानि मनसा ध्यायन्नप्रमत्तः स्तुवीत ॥ २ ॥ सर्वे स्
इन्द्रस्यात्मानः सर्व ऊष्माणः प्रजापतेरात्मानः सर्वे स्
मृत्योरात्मानस्तं यदि स्वरेषूपालभेतेन्द्रꣳ शरणं प्र
अभूवं स त्वा प्रतिवक्ष्यतीत्येनं ब्रूयात् ॥ ३ ॥ अथ य
नमूष्मसूपालभेत प्रजापतिꣳ शरणं प्रपन्नोऽभूवं स
प्रतिपेक्ष्यतीत्येनं ब्रूयादथ यद्येनꣳ स्पर्शेषूपालभेत मृ
शरणं प्रपन्नोऽभूवं स त्वा प्रतिधक्ष्यतीत्येनं ब्रूयात् ॥
सर्वे स्वरा घोषवन्तो बलवन्तो वक्तव्या इन्द्रे बलं द
नीति सर्वे ऊष्माणोऽग्रस्ता अनिरस्ता विवृत्ता वक्त
प्रजापतेरात्मानं परिददानीति सर्वे स्पर्शा लेशेनान

हिता वक्तव्या मृत्योरात्मानं परिहराणीति ॥५॥ इति
विंशः खण्डः ॥ २२ ॥

त्रयो धर्मस्कन्धा यज्ञोऽध्ययनं दानमिति प्रथमस्तप
द्वितीयो ब्रह्मचार्याचार्यकुलवासी तृतीयोऽत्यन्तमा-
नमाचार्यकुलेऽवसादयन्सर्व एते पुण्यलोका भवन्ति
ब्रह्मसꣳस्थोऽमृतत्वमेति ॥ १ ॥ प्रजापतिर्लोकानभ्यत-
भ्योऽभितप्तेभ्यस्त्रयी विद्या संप्रास्रवत्तामभ्यतपत्तस्या
भितप्ताया एतान्यक्षराणि संप्रास्रवन्त भूर्भुवः-
रिति ॥ २ ॥ तान्यभ्यतपत्तेभ्योऽभितप्तेभ्य ॐकारः
प्रास्रवत्तद्यथा शङ्कुना सर्वाणि पर्णानि संतृण्णान्येवमों-
रेण सर्वा वाक् संतृण्णोंकार एवेदꣳ सर्वमोंकार
एवेदꣳ सर्वम् ॥ ३ ॥ इति त्रयोविंशः खण्डः ॥ २३ ॥

ब्रह्मवादिनो वदन्ति यद्वसूनां प्रातःसवनꣳ रुद्राणां
मध्यन्दिनꣳ सवनमादित्यानां च विश्वेषां च देवानां
तृतीयसवनम् ॥ १ ॥ क्व तर्हि यजमानस्य लोक इति स
यस्तं न विद्यात्कथं कुर्यादथ विद्वान्कुर्यात् ॥ २ ॥ पुरा
प्रातरनुवाकस्योपाकरणाज्जघनेन गार्हपत्यस्योदङ्मुख उप-
विश्य स वासवꣳ सामाभिगायति ॥ ३ ॥ लो ३ कद्वा-
रमपावा ३ र्णू ३३ पश्येम त्वा वयꣳरा ३ ३ ३ ३ ३ हुं ३
आ ३३ जा ३ यो ३ आ ३२१११ इति ॥ ४ ॥ अथ
जुहोति नमोऽग्नये पृथिवीक्षिते लोकक्षिते लोकं मे यज-
मानाय विन्दैष वै यजमानस्य लोक एतास्मि ॥ ५ ॥

अत्र यजमानः परस्तादायुषः स्वाहाऽपजहि परिघ
क्त्वोत्तिष्ठति तस्मै वसवः प्रातःसवनँ संप्रयच्
॥ ६ ॥ पुरा माध्यन्दिनस्य सवनस्योपाकरणाज्जघने
ध्रो यस्योदङ्मुख उपविश्य स रौद्रँ सामाभिगा
॥७॥ लो३कद्वारमपावा ३ र्णू ३३ पश्येम त्वा वयं
३३३३३ हुं ३ आ ३३ जा ३ यो ३ आ ३२१११
॥ ८ ॥ अथ जुहोति नमो वायवेऽन्तरिक्षक्षिते लोक
लोकं मे यजमानाय विन्दैष वै यजमानस्य लोक ए
॥ ९ ॥ अत्र यजमानः परस्तादायुषः स्वाहाऽपजहि
घमित्युक्त्वोत्तिष्ठति तस्मै रुद्रा माध्यन्दिनँ स
संप्रयच्छन्ति ॥ १० ॥ पुरा तृतीयसवनस्योपाकरणा
नेनाहवनीयस्योदङ्मुख उपविश्य स आदित्यँ स
देवँ सामाभिगायति ॥ ११ ॥ लो ३ कद्वारमपाव
र्णू ३३ पश्येम त्वा वयँस्वारा ३३३३३ हुं ३ आ
ज्या ३ यो ३ आ ३२१११इति॥१२॥ आदित्यमथ
देवं लो ३ कद्वारमपावा ३ र्णू ३६ पश्येम त्वा
साम्रा ३६३३३ हुं ३ आ ३३३ यो ३ आ ३२
इति ॥ १३ ॥ अथ जुहोति नम आदित्येभ्यश्च
भ्यश्च देवेभ्यो दिविक्षिद्भ्यो लोकक्षिद्भ्यो लोकं मे यज
नाय विन्दत ॥ १४ ॥ एष वै यजमानस्य लोक ए
स्म्यत्र यजमानः परस्तादायुषः स्वाहाऽपहतपरिघमि
क्त्वोत्तिष्ठति ॥ १५ ॥ तस्मा आदित्याश्च विश्वे च दे

तृतीयं सवनꣳसंप्रयच्छन्त्येष ह वै यज्ञस्य मात्रां वेद एवं वेद य एवं वेद ॥ १६ ॥ इति चतुर्विंशः खण्डः २४ ॥ इति द्वितीयः प्रपाठकः ॥ २ ॥

अथ तृतीयोऽध्यायः ॥ ३ ॥

ॐ असौ वा आदित्यो देवमधु तस्य द्यौरेव तिरश्चीनवꣳशोऽन्तरिक्षमपूपो मरीचयः पुत्राः ॥ १ ॥ तस्य ये प्राञ्चो रश्मयस्ता एवास्य प्राच्यो मधुनाड्य ऋच एष मधुकृत ऋग्वेद एव पुष्पं ता अमृता आपस्ता वा एता ऋचः॥२॥ एतमृग्वेदमभ्यतपꣳस्तस्याभितप्तस्य यशस्तेज इन्द्रियं वीर्यमन्नाद्यꣳ रसोऽजायत ॥ ३ ॥ तद्व्यक्षरत्तदादित्यमभितोऽश्रयत्तद्वा एतद्यदेतदादित्यस्य रोहितꣳरूपम् ॥ ४ ॥ इति प्रथमः खण्डः ॥ १ ॥

अथ येऽस्य दक्षिणा रश्मयस्ता एवास्य दक्षिणा मधुनाड्यो यजूꣳष्येव मधुकृतो यजुर्वेद एव पुष्पं ता अमृता आपः ॥ १ ॥ तानि वा एतानि यजूꣳष्येतं यजुर्वेदमभ्यतपꣳस्तस्याभितप्तस्य यशस्तेज इन्द्रियं वीर्यमन्नाद्यꣳ रसोऽजायत ॥ २ ॥ तद्व्यक्षरत्तदादित्यमभितोऽश्रयत्तद्वा एतद्यदेतदादित्यस्य शुक्लꣳ रूपम् ॥ ३ ॥ इति द्वितीयः खण्डः ॥ २ ॥

अथ येऽस्य प्रत्यञ्चो रश्मयस्ता एवास्य प्रतीच्यो मधुनाड्यः सामान्येव मधुकृतः सामवेद एव पुष्पं ता अमृता आपः ॥ १ ॥ तानि वा एतानि सामान्येतꣳ सामवेद-

मभ्यतपꣳस्तस्याभितप्तस्य यशस्तेज इन्द्रियं वीर्यमन्न॥ त
रसोऽजायत ॥ २ ॥ तद्व्यक्षरत्तदादित्यमभितोऽश्रय ॥ स
एतद्यदेतदादित्यस्य परं कृष्णꣳरूपम् ॥ ३ ॥ इति तृतीय
खण्डः ॥ ३ ॥

अथ येऽस्योदञ्चो रश्मयस्ता एवास्योदीच्यो मधुनाडय
ऽथर्वाङ्गिरस एव मधुकृत इतिहासपुराणं पुष्पं
अमृता आपः ॥ १ ॥ ते वा एतेऽथर्वाङ्गिरस एतदि
हासपुराणमभ्यतपꣳस्तस्याभितप्तस्य यशस्तेज इन्द्रि
वीर्यमन्नाद्यꣳरसोऽजायत ॥ २ ॥ तद्व्यक्षरत्तदादित्य
भितोऽश्रयत्तद्वा एतद्यदेतदादित्यस्य परं कृष्णꣳरू
॥ ३ ॥ इति चतुर्थः खण्डः ॥ ४ ॥

अथ येऽस्योर्ध्वा रश्मयस्ता एवास्योर्ध्वा मधुनाड्यो
गुह्या एवादेशा मधुकृतो ब्रह्मैव पुष्पं ता अमृता
॥ १ ॥ ते वा एते गुह्या आदेशा एतद्ब्रह्माभ्यतपꣳस्त
भितप्तस्य यशस्तेज इन्द्रियं वीर्यमन्नाद्यꣳ रसोऽजा
॥ २ ॥ तद्व्यक्षरत्तदादित्यमभितोऽश्रयत्तद्वा एतद्यदेत
दित्यस्य मध्ये क्षोभत इव ॥ ३ ॥ ते वा एते रसा
रसा वेदा हि रसास्तेषामेते रसास्तानि वा एतान्यमृ
नाममृतानि वेदा ह्यमृतास्तेषामेतान्यमृतानि ॥ ४ ॥
पञ्चमः खण्डः ॥ ५ ॥

तद्यत्प्रथममसृतं तद्वसव उपजीवन्त्यग्निना मुखेन
वै देवा अश्नन्ति न पिबन्त्येतदेवामृतं दृष्ट्वा तृप्य

॥ त एतदेव रूपमभिसंविशन्त्येतस्माद्रूपादुद्यन्ति
॥ स य एतदेवममृतं वेद वसूनामेवैको भूत्वा-
नैव मुखेनैतदेवामृतं दृष्ट्वा तृप्यति स य एतदेव रूप-
मभिसंविशत्येतस्माद्रूपादुदेति ॥ ३ ॥ स यावदादित्यः
स्तादुदेता पश्चादस्तमेता वसूनामेव तावदाधिपत्यꣳ
राज्यं पर्येता ॥ ४ ॥ इति षष्ठः खण्डः ॥ ६ ॥

अथ यद्द्वितीयममृतं तद्रुद्रा उपजीवन्तीन्द्रेण मुखेन
देवा अश्नन्ति न पिबन्त्येतदेवामृतं दृष्ट्वा तृप्यन्ति
॥ त एतदेव रूपमभिसंविशन्त्येतस्माद्रूपादुद्यन्ति
॥ स य एतदेवममृतं वेद रुद्राणामेवैको भूत्वेन्द्रे-
मुखेनैतदेवामृतं दृष्ट्वा तृप्यति स एतदेव रूपमभि-
शत्येतस्माद्रूपादुदेति ॥ ३ ॥ स यावदादित्यः पुर-
उदेता पश्चादस्तमेता द्विस्तावद्दक्षिणत उदेतोत्तरतो-
मेता रुद्राणामेतावदाधिपत्यꣳ स्वाराज्यं पर्येता ॥४॥
सप्तमः खण्डः ॥ ७ ॥

अथ यत्तृतीयममृतं तदादित्या उपजीवन्ति वरुणेन
न वै देवा अश्नन्ति न पिबन्त्येतदेवामृतं दृष्ट्वा
यन्ति ॥ १ ॥ त एतदेव रूपमभिसंविशन्त्येतस्माद्रू-
दुद्यन्ति ॥ २ ॥ स य एतदेवामृतं वेदादित्यानामे-
को भूत्वा वरुणेनैव मुखेनैतदेवामृतं दृष्ट्वा तृप्यति स
तदेव रूपमभिसंविशत्येतस्माद्रूपादुदेति ॥ ३ ॥ स
वदादित्यो दक्षिणत उदेतोत्तरतोऽस्तमेता द्विस्तावत्प-

श्चादुदेता पुरस्तादस्तमेताऽऽदित्यानामेव तावदाधि
स्वाराज्यं पर्येता ॥ ४ ॥ इत्यष्टमः खण्डः ॥ ८ ॥

अथ यच्चतुर्थममृतं तन्मरुत उपजीवन्ति सोमेन
न वै देवा अश्नन्ति न पिबन्त्येतदेवामृतं दृष्ट्वा तृ
॥ १ ॥ त एतदेव रूपमभिसंविशन्त्येतस्माद्रूपादु
॥ २ ॥ स य एतदेवममृतं वेद मरुतामेवैको
सोमेनैव मुखेनैतदेवामृतं दृष्ट्वा तृप्यति स एतदेव
मभिसंविशत्येतस्माद्रूपादुदेति ॥ ३ ॥ स यावदा
पश्चादुदेता पुरस्तादस्तमेता द्विस्तावदुत्तरत उदेता
णतोऽस्तमेता मरुतामेव तावदाधिपत्यँ स्वाराज्यं
॥ ४ ॥ इति नवमः खण्डः ॥ ९ ॥

अथ यत्पञ्चमममृतं तत्साध्या उपजीवन्ति ब्र
मुखेन न वै देवा अश्नन्ति न पिबन्त्येतदेवामृतं
तृप्यन्ति ॥ १ ॥ त एतदेव रूपमभिसंविशन्त्येतस्मा
पादुद्यन्ति ॥ २ ॥ स य एतदेवममृतं वेद साध्याना
वैको भूत्वा ब्रह्मणैव मुखेनैतदेवामृतं दृष्ट्वा तृप्यन्ति
एतदेव रूपमभिसंविशत्येतस्माद्रूपादुदेति ॥ ३
यावदादित्य उत्तरत उदेता दक्षिणतोऽस्तमेता द्विस्ता
र्ध्वमुदेतार्वागस्तमेता साध्यानामेव तावदाधिपत्यँ
राज्यं पर्येता ॥ ४ ॥ इति दशमः खण्डः ॥ १० ॥

अथ तत ऊर्ध्व उदेत्यनेनैवोदेता नास्तमेतैकल
मध्ये स्थाता तदेष श्लोकः॥१॥ न वै तत्र न निम्लोच न

य कदाचन ॥ देवास्तेनाहꣳ सत्येन मा विराधिषि
णेति ॥ २ ॥ न ह वा अस्मा उदेति न निम्लोचति
द्दिवा हैवास्मै भवति य एतामेव ब्रह्मोपनिषदं वेद
॥ तद्धैतद्ब्रह्मा प्रजापतय उवाच प्रजापतिर्मनवे मनुः
भ्यस्तद्धैतदुद्दालकायारुणये ज्येष्ठाय पुत्राय पिता ब्रह्म
वाच ॥ ४ ॥ इदं वाव तज्ज्येष्ठाय पुत्राय पिता ब्रह्म
यात्प्रणाय्याय वान्तेवासिने ॥ ५ ॥ नान्यस्मै कस्मै-
यद्यप्यस्मा इमामद्भिः परिगृहीतां धनस्य पूर्णां
ादेतदेव ततो भूय इत्येतदेव ततो भूय इति ॥ ६ ॥
येकादशः खण्डः ॥ १ ॥

गायत्री वा इदꣳ सर्वं भूतं यदिदं किंच वाग्वै
यत्री वाग्वा इदꣳ सर्वं भूतं गायति च त्रायते च
१ ॥ या वै सा गायत्री यं वाव सा येयं पृथिव्यस्याꣳ
ꣳ सर्वं भूतं प्रतिष्ठितमेतामेव नातिशीयते ॥ २ ॥
वै सा पृथिवी यं वाव सा यदिदमस्मिन्पुरुषे शरीर-
स्मिन्हीमे प्राणाः प्रतिष्ठिता एतदेव नातिशीयन्ते ॥३॥
तत्पुरुषे शरीरमिदं वाव तद्यदिदमस्मिन्नन्तः पुरुषे
यमस्मिन्हीमे प्राणाः प्रतिष्ठिता एतदेव नातिशीयन्ते
४ ॥ सैषा चतुष्पदा षड्विधा गायत्री तदेतदृचाभ्य-
क्तम् ॥५॥ तावानस्य महिमा ततो ज्यायाꣳश्च पूरुषः ॥
दोऽस्य सर्वा भूतानि त्रिपादस्यामृतं दिवीति ॥ ६ ॥
द्वै तद्ब्रह्मेतीदं वाव तद्योऽयं बहिर्धा पुरुषादाकाशो यो

वै स बहिर्धा पुरुषादाकाशः ॥ ७ ॥ अयं वाव स
यमन्तः पुरुष आकाशो यो वै सोऽन्तःपुरुष आकाशः
अयं वाव स योऽयमन्तर्हृदय आकाशस्तदेतत्पूर्णम
पूर्णमप्रवर्तिनीᳫं श्रियं लभते य एवं वेद ॥ ९ ॥
द्वादशः खण्डः ॥ १२ ॥

तस्य ह वा एतस्य हृदयस्य पञ्च देवसुषयः स
प्राङ्सुषिः स प्राणस्तच्चक्षुः स आदित्यस्तत्तेजो
द्यमित्युपासीत तेजस्व्यन्नादो भवति य एवं वेद ॥
अथ योऽस्य दक्षिणः सुषिः स व्यानस्तच्छ्रोत्रᳫं स
मास्तदेतच्छ्रीश्च यशश्चेत्युपासीत श्रीमान्यशस्वी
य एवं वेद ॥ २ ॥ अथ योऽस्य प्रत्यङ् सुषिः सो
सा वाक् सोऽग्निस्तदेतद्ब्रह्मवर्चसमन्नाद्यमित्युपासीत
वर्चस्व्यन्नादो भवति य एवं वेद ॥ ३ ॥ अथ यो
दङ् सुषिः स समानस्तन्मनः स पर्जन्यस्तदेतत्की
व्युष्टिश्चेत्युपासीत कीर्तिमान्व्युष्टिमान्भवति य एवं
॥ ४ ॥ अथ योऽस्योर्ध्वः सुषिः स उदानः स वायु
आकाशस्तदेतदोजश्च महश्चेत्युपासीतौजस्वी महस्
वति य एवं वेद ॥ ५ ॥ ते वा एते पञ्च ब्रह्मपु
स्वर्गस्य लोकस्य द्वारपाः स य एतानेवं पञ्च ब्रह्मपु
न्स्वर्गस्य लोकस्य द्वारपान्वेदास्य कुले वीरो जायते
पद्यते स्वर्गं लोकं य एतानेवं पञ्च ब्रह्मपुरुषान्स्व
लोकस्य द्वारपान्वेद ॥ ६ ॥ अथ यदतः परो दिवो

ते विश्वतःपृष्ठेषु सर्वतःपृष्ठेष्वनुत्तमेषूत्तमेषु लोके-
ं वाव तद्यदिदमस्मिन्नन्तः पुरुषे ज्योतिस्तस्यैषा
॥ ७ ॥ यत्रैतदस्मिञ्छरीरे सꣳस्पर्शेनोष्णिमानं
नाति तस्यैषा श्रुतिर्यत्रैतत्कर्णावपिगृह्य निनदमिव
रिवाग्नेरिव ज्वलत उपशृणोति तदेतद्दृष्टं च श्रुतं चे-
सीत चक्षुष्यः श्रुतो भवति य एवं वेद य एवं वेद
॥ इति त्रयोदशः खण्डः ॥ १३ ॥

र्वं खल्विदं ब्रह्म तज्जलानिति शान्त उपासीताथ
क्रतुमयः पुरुषो यथा क्रतुरस्मिँल्लोके पुरुषो भवति
ः प्रेत्य भवति स क्रतुं कुर्वीत ॥ १ ॥ मनोमयः
शरीरो भारूपः सत्यसंकल्प आकाशात्मा सर्वकर्मा
ामः सर्वगन्धः सर्वरसः सर्वमिदमभ्यात्तोऽवाक्य-
ः ॥ २ ॥ एष म आत्मान्तर्हृदयेऽणीयान्व्रीहेर्वा
ा सर्षपाद्वा श्यामाकाद्वा श्यामाकतण्डुलाद्वा एष
त्मान्तर्हृदये ज्यायान्पृथिव्या ज्यायानन्तरिक्षाज्ज्या-
द्वो ज्यायानेभ्यो लोकेभ्यः ॥३॥ सर्वकर्मा सर्वकामः
न्धः सर्वरसः सर्वमिदमभ्यात्तोऽवाक्यनादर एष म
ान्तर्हृदय एतद्ब्रह्मैतमितः प्रेत्याभिसंभवितास्मीति
स्यादद्धा न विचिकित्सास्तीति ह स्माह शाण्डिल्यः
ण्डल्यः ॥ ४ ॥ इति चतुर्दशः खण्डः ॥ १४ ॥

न्तरिक्षोदरः कोशो भूमिबुध्नो न जीर्यति दिशो
स्य स्रक्तयो द्यौरस्योत्तरं बिलꣳ स एष कोशो वसु-

धानस्तस्मिन्विश्वमिदꣳ श्रितम् ॥ १ ॥ तस्य
दिग्जुहूर्नाम सहमाना नाम दक्षिणा राज्ञी नाम
सुभूता नामोदीची तासां वायुर्वत्सः स य एतमे
दिशां वत्सं वेद न पुत्ररोदꣳ रोदिति सोऽह
वायुं दिशां वत्सं वेद मापुत्ररोदꣳ रुदम् ॥ २ ॥
कोशं प्रपद्येऽमुनाऽमुनाऽमुना प्राणं प्रपद्येऽमुना
ऽमुना भूः प्रपद्येऽमुनाऽमुनाऽमुना भुवः प्रपद्ये
मुनाऽमुना स्वः प्रपद्येऽमुनाऽमुनाऽमुना ॥ ३ ॥
वोचं प्राणं प्रपद्य इति प्राणो वा इदꣳ सर्वं भूतं
किंच तमेव तत्प्रापत्सि ॥ ४ ॥ अथ यदवोचं भूः
इति पृथिवीं प्रपद्येऽन्तरिक्षं प्रपद्ये दिवं प्रपद्ये इत्ये
वोचम् ॥ ५ ॥ अथ यदवोचं भुवः प्रपद्य इत्यग्नि
वायुं प्रपद्य आदित्यं प्रपद्य इत्येव तदवोचम् ॥ ६
यदवोचꣳ स्वः प्रपद्य इत्यृग्वेदं प्रपद्ये यजुर्वेदं
सामवेदं प्रपद्य इत्येव तदवोचं तदवोचम् ॥ ७
पञ्चदशः खण्डः ॥ १५ ॥

पुरुषो वाव यज्ञस्तस्य यानि चतुर्विꣳशति
तत्प्रातःसवनं चतुर्विꣳशत्यक्षरा गायत्री गायत्रं प्रात
तदस्य वसवोऽन्वायत्ताः प्राणा वाव वसव एते
सर्वं वासयन्ति ॥ १ ॥ तं चेदेतस्मिन्वयसि किंचि
पेत्स ब्रूयात्प्राणा वसव इदं मे प्रातःसवनं माध्य
सवनमनुसन्तनुतेति माहं प्राणानां वसूनां मध्ये

तस ोप्सीयेत्युद्धैव तत इत्यगदो ह भवति ॥ २ ॥ अथ
नाम ने चतुश्चत्वारिंशद्वर्षाणि तन्माध्यन्दिनꣳ सवनं चतु-
एतमे ारिꣳशदक्षरा त्रिष्टुप् त्रैष्टुभं माध्यन्दिनꣳ सवनं
सोऽहा स्य रुद्रा अन्वायत्ताः प्राणा वाव रुद्रा एते हीदꣳ
। २ ॥ ꣳ रोदयन्ति ॥ ३ ॥ तं चेदेतस्मिन्वयसि किंचिदुप-
येऽमुना स ब्रूयात्प्राणा रुद्रा इदं मे माध्यन्दिनꣳ सवनं
प्रपद्ये यसवनमनुसन्तनुतेति माहं प्राणानाꣳ रुद्राणां मध्ये
३ ॥ यो विलोप्सीयेत्युद्धैव तत एत्यगदो ह भवति ॥ ४ ॥
भूतं । यान्यष्टाचत्वारिꣳशद्वर्षाणि तृतीयसवनमष्टाचत्वा-
चं भूः शदक्षरा जगती जागतं तृतीयसवनं तदस्यादित्या
धि इत्ये अायत्ताः प्राणा वावादित्या एते हीदꣳसर्वमाददते
इत्यग्नि ॥ तं चेदेतस्मिन्वयसि किंचिदुपतपेत्स ब्रूयात्प्राणा
म् ॥ ६ दित्या इदं मे तृतीयसवनमायुरनुसन्तनुतेति माहं
यजुर्वेदं ानामादित्यानां मध्ये यज्ञो विलोप्सीयेत्युद्धैव तत
॥ ७ गदो हैव भवति ॥ ६ ॥ एतद्ध स्म वै तद्विद्वा-
ह महिदास ऐतरेयः स किं म एतदुपतपसि यो-
मनेन न प्रेष्यामीति स ह षोडशं वर्षशतमजीवत्प्रह
शति डशं वर्षशतं जीवति य एवं वेद ॥ ७ ॥ इति षोडशः
त्रं प्रात डः ॥ १६ ॥
एते
किंचि स यदशिशिषति यत्पिपासति यन्न रमते ता अस्य
माध्य क्षाः ॥ १ ॥ अथ यदश्नाति यत्पिबति यद्रमते तदु-
मध्ये दैरेति ॥ २ ॥ अथ यद्धसति यज्जक्षति यन्मैथुनं

चरति स्तुतशस्त्रैव तदेति ॥ ३ ॥ अथ यत्तपो दा
र्जवमहिंसा सत्यवचनमिति ता अस्य दक्षिणाः
तस्मादाहुः सोष्यत्यसोष्टेति पुनरुत्पादनमेवास्य त
मेवास्यावभृथः ॥ ५ ॥ तद्धैतद्घोर आङ्गिरसः कृ
देवकीपुत्रायोक्त्वोवाचापिपास एव स बभूव सो
वेलायामेतत्त्रयं प्रतिपद्येताक्षितमस्यच्युतमसि प्रा
शितमसीति तत्रैते द्वे ऋचौ भवतः ॥ ६ ॥ आदित्प्र
रेतसो ज्योतिष्पश्यन्ति वासरं । परो यदिध्यते दिवी
उद्वयन्तमसस्परि ज्योतिः पश्यन्त उत्तरꣳ स्वः प
उत्तरम् । देवं देवत्रा सूर्यमगन्म ज्योतिरुत्तममिति
रुत्तममिति ॥ ८ ॥ इति सप्तदशः खण्डः ॥ १७ ॥

मनो ब्रह्मेत्युपासीतेत्यध्यात्ममथाधिदैवतमाका
ह्मेत्युभयमादिष्टं भवत्यध्यात्मं चाधिदैवतं च ॥
तदेतच्चतुष्पाद्ब्रह्म वाक् पादः प्राणः पादश्चक्षुः
श्रोत्रं पाद इत्यध्यात्ममथाधिदैवतमग्निः पादो वायु
आदित्यः पादो दिशः पाद इत्युभयमेवादिष्टं भवत्य
चैवाधिदैवतं च ॥ २ ॥ वागेव ब्रह्मणश्चतुर्थः
सोऽग्निना ज्योतिषा भाति च तपति च भा
तपति च कीर्त्या यशसा ब्रह्मवर्चसेन य ए
॥ ३ ॥ प्राण एव ब्रह्मणश्चतुर्थः पादः स
ज्योतिषा भाति च तपति च भाति च तप
कीर्त्या यशसा ब्रह्मवर्चसेन य एवं वेद ॥

रेव ब्रह्मणश्चतुर्थः पादः स आदित्येन ज्योतिषा भाति
तपति च भाति च तपति च कीर्त्या यशसा ब्रह्मवर्च-
य एवं वेद ॥ ५ ॥ श्रोत्रमेव ब्रह्मणश्चतुर्थः पादः स
भिर्ज्योतिषा भाति च तपति च भाति च तपति च
र्त्या यशसा ब्रह्मवर्चसेन य एवं वेद ॥ ६ ॥ इत्य-
शः खण्डः ॥ १८ ॥

आदित्यो ब्रह्मेत्यादेशस्तस्योपव्याख्यानमसदेवेदमग्र
सीत्तत्सदासीत्तत्समभवत्तदाण्डं निरवर्तत तत्संव-
स्य मात्रामशयत तन्निरभिद्यत ते आण्डकपाले
च सुवर्णं चाभवताम् ॥ १ ॥ तद्यद्रजतꣳ सेयं
वी यत्सुवर्णꣳ सा द्यौर्यज्जरायु ते पर्वता यदुल्बꣳ
मेघो नीहारो या धमनयस्ता नद्यो यद्वास्तेयमुदकꣳ
मुद्रः ॥ २ ॥ अथ यत्तदजायत सोऽसावादित्यस्तं
मानं घोषा उलूलवोऽनूदतिष्ठन्त सर्वाणि च भूतानि
र्वे च कामास्तस्मात्तस्योदयं प्रति प्रत्यायनं प्रति
ा उलूलवोऽनूत्तिष्ठन्ति सर्वाणि च भूतानि सर्वे
कामाः ॥ ३ ॥ स य एतमेवं विद्वानादित्यं ब्रह्मे-
स्तेऽभ्याशो ह यदेनꣳ साधवो घोषा आ च गच्छे-
प च निम्रेडेरन्निम्रेडेरन् ॥ ४ ॥ इत्येकोनविंशः
ण्डः ॥ १९ ॥ इति तृतीयः प्रपाठकः ॥ ३ ॥

अथ चतुर्थोऽध्यायः ॥ ४ ॥

ॐ जानश्रुतिर्ह पौत्रायणः श्रद्धादेयो बहुदायी बहु-

पाक्य आस स ह सर्वत आवसथान्मापयांचक्रे
एव मेऽत्स्यन्तीति ॥ १ ॥ अथ ह हꣳसा निशा
पेतुस्तद्धैवꣳ हꣳसो हꣳसमभ्युवाद हो हो हि
भल्लाक्ष जानश्रुतेः पौत्रायणस्य समं दिवा ज्यो
तन्मा प्रसाङ्क्षीस्तत्त्वा मा प्रधाक्षीदिति ॥ २ ॥ तमु
प्रत्युवाच कम्वर एनमेतत्सन्तꣳ सयुग्वानमिव
मात्थेति यो नु कथꣳ सयुग्वा रैक्व इति ॥
यथा कृताय विजितायाधरेयाः संयन्त्येवमेनꣳ स
भिसमेति यत्किंच प्रजाः साधु कुर्वन्ति यस्तद्वे
वेद स मयैतदुक्त इति ॥ ४ ॥ यदु ह जा
पौत्रायण उपशुश्राव स ह संजिहान एव क्षत्तारमु
ङ्गारे ह सयुग्वानमिव रैक्वमात्थेति यो नु
सयुग्वा रैक्व इति ॥ ५ ॥ यथा कृतायविजि
धरेयाः संयन्त्येवमेनꣳ सर्वं तदभिसमेति यत्किंच
साधु कुर्वन्ति यस्तद्वेद यत्स वेद स मयैतदु
॥ ६ ॥ स ह क्षत्तान्विष्य नाविदमिति प्रत्येया
होवाच यत्रारे ब्राह्मणस्यान्वेषणा तदेनमर्च्छेति
सोऽधस्ताच्छकटस्य पामानं कषमाणमुपोपविवे
हाभ्युवाद त्वं नु भगवः सयुग्वा रैक्व इत्यहꣳ
इति ह प्रतिजज्ञे स ह क्षत्ताऽविदमिति प्रत्येयाय
इति प्रथमः खण्डः ॥ १ ॥

तदुह जानश्रुतिः पौत्रायणः षट् शतानि गवां

तरीरथं तदादाय प्रतिचक्रमे तꣳ हाभ्युवाद ॥ १ ॥
ानि षट् शतानि गवामयं निष्कोऽयमश्वतरीरथो
एतां भगवो देवताꣳशाधि यां देवतामुपास्स इति
॥ तमु ह परः प्रत्युवाचाह हारे त्वा शूद्र तवैव सह
रस्त्विति तदु ह पुनरेव जानश्रुतिः पौत्रायणः सहस्रं
निष्कमश्वतरीरथं दुहितरं तदादाय प्रतिचक्रमे ॥३॥
हाभ्युवाद रैक्वेदꣳ सहस्रं गवामयं निष्कोऽयम-
रथ इयं जायाऽयं ग्रामो यस्मिन्नास्सेऽन्वेव मा
ः शाधीति ॥४॥ तस्या ह मुखमुपोद्गृह्णन्नुवाचाजहा-
ः शूद्रानेनैव मुखेनालापयिष्यथा इति ते हैते रैक्व-
नाम महावृषेषु यत्रास्मा उवास तस्मै होवाच ॥५॥

द्वितीयः खण्डः ॥ २ ॥

ायुर्वाव संवर्गो यदा वा अग्निरुद्वायति वायुमेवा-
यदा सूर्योऽस्तमेति वायुमेवाप्येति यदा चन्द्रो-
ेति वायुमेवाप्येति ॥ १ ॥ यदाप उच्छुष्यन्ति
मेवापियन्ति वायुर्ह्येवैतान्सर्वान्संवृङ्क्त इत्यधिदैवतम्
॥ अथाध्यात्मं प्राणो वाव संवर्गः स यदा स्वपिति
मेव वागप्येति प्राणं चक्षुः प्राणꣳश्रोत्रं प्राणं मनः प्राणो
तान्सर्वान्संवृङ्क्त इति ॥ ३ ॥ तौ वा एतौ द्वौ संवर्गौ
रेव देवेषु प्राणः प्राणेषु ॥ ४ ॥ अथ ह शौनकं च
यमभिप्रतारिणं च काक्षसेनिं परिविष्यमाणौ ब्रह्म-
री बिभिक्षे तस्मा उ ह न ददतुः ॥ ५ ॥ स होवाच

महात्मनश्चतुरो देव एकः कः स जगार भु
गोपास्तं कापेय नाभिपश्यन्ति मर्त्या अभिप्रतारि
वसन्तं यस्मै वा एतदन्नं तस्मा एतन्न दत्तमिति ॥
तदु ह शौनकः कापेयः प्रतिमन्वानः प्रत्येया
देवानां जनिता प्रजानाꣳ हिरण्यदꣳष्ट्रो बभसोऽन
हान्तमस्य महिमानमाहुरनद्यमानो यदनन्नमत्ती
वयं ब्रह्मचारिन्नेदमुपास्महे दत्तास्मै भिक्षामिति ॥
तस्मा उ ह ददुस्ते वा एते पञ्चान्ये पञ्चान्ये दश
स्तत्कृतं तस्मात्सर्वासु दिक्ष्वन्नमेव दशकृतꣳ
विराडन्नादी तयेदꣳ सर्वं दृष्टꣳ सर्वमस्येदं दृष्टं
न्नादो भवति य एवं वेद य एवं वेद ॥ ८ ॥
तृतीयः खण्डः ॥ ३ ॥

सत्यकामो ह जाबालो जबालां मातरमामन्त्र
ब्रह्मचर्यं भवति विवत्स्यामि किंगोत्रोऽहमस्मीति ॥
सा हैनमुवाच नाहमेतद्वेद तात यद्गोत्रस्त्वमसि
चरन्ती परिचारिणी यौवने त्वामलभे साहमेतन्न
यद्गोत्रस्त्वमसि जबाला तु नामाहमस्मि सत्यकामो
त्वमसि स सत्यकाम एव जाबालो ब्रुवीथा इति ॥२
हारिद्रुमतं गौतममेत्योवाच ब्रह्मचर्यं भगवति वत्स्
पेयां भगवन्तमिति ॥ ३ ॥ तꣳ होवाच किंगोत्रो
सोम्यासीति स होवाच नाहमेतद्वेद भो यद्गोत्रो
स्म्यपृच्छं मातरꣳ सा मा प्रत्यब्रवीद्बह्वहं चरन्ती

णी यौवने त्वामलभे साहमेतन्न वेद यद्गोत्रस्त्वमसि
ला तु नामाहमस्मि सत्यकामो नाम त्वमसीति
हꣳ सत्यकामो जाबालोऽस्मि भो इति ॥ ४ ॥ तꣳ
च नैतदब्राह्मणो विवक्तुमर्हति समिधꣳ सोम्याह-
त्वा नेष्ये न सत्यादगा इति तमुपनीय कृशानाम-
नां चतुःशता गा निराकृत्योवाचेमाः सोम्यानुसंव्र-
ता अभिप्रस्थापयन्नुवाच नासहस्रेणावर्तयेति स ह
णं प्रोवास ता यदा सहस्रꣳ संपेदुः ॥ ५ ॥ इति
ः खण्डः ॥ ४ ॥

थ हैनमृषभोऽभ्युवाद सत्यकाम ३ इति भगव इति
प्रतिशुश्राव प्राप्ताः सोम्य सहस्रꣳ स्मः प्रापय न
ार्यकुलम् ॥ १ ॥ ब्रह्मणश्च ते पादं ब्रवाणीति ब्रवीतु
भगवानिति तस्मै होवाच प्राची दिक्कला प्रतीची
ा दक्षिणा दिक्कलोदीची दिक्कलैष वै सोम्य चतु-
ः पादो ब्रह्मणः प्रकाशवान्नाम ॥२॥ स य एतमेवं
ꣳश्चतुष्कलं पादं ब्रह्मणः प्रकाशवानित्युपास्ते प्रका-
नस्मिँल्लोके भवति प्रकाशवतो ह लोकाञ्जयति य
वं विद्वाꣳश्चतुष्कलं पादं ब्रह्मणः प्रकाशवानित्यु-
॥ ३ ॥ इति पञ्चमः खण्डः ॥ ५ ॥

ग्निष्टे पादं वक्तेति स ह श्वोभूते गा अभिप्रस्थाप-
कार ता यत्राभिसायं बभूवुस्तत्राग्निमुपसमाधाय
उपरुध्य समिधमाधाय पश्चादग्नेः प्राङुपोपविवेश

॥ १ ॥ तमग्निरभ्युवाद सत्यकाम ३ इति भगव
प्रतिशुश्राव ॥ २ ॥ ब्रह्मणः सोम्य ते पादं ब्र
ब्रवीतु मे भगवानिति तस्मै होवाच पृथिवी क
रिक्षं कला द्यौः कला समुद्रः कलैष वै सोम्य च
पादो ब्रह्मणोऽनन्तवान्नाम ॥ ३ ॥ स य एतमेवं
श्चतुष्कलं पादं ब्रह्मणोऽनन्तवानित्युपास्तेऽनन्तवा
ल्लोके भवत्यनन्तवतो ह लोकाञ्जयति य एतमेवं
श्चतुष्कलं पादं ब्रह्मणोऽनन्तवानित्युपास्ते ॥ ४ ॥
षष्ठः खण्डः ॥ ६ ॥

हꣳसस्ते पादं वक्तेति स ह श्वोभूते गा अभि
पर्याचकार ता यत्राभिसायं बभूवुस्तत्राग्निमुपस
गा उपरुध्य समिधमाधाय पश्चादग्नेः प्राङुपोप
॥ १ ॥ तꣳ हꣳस उप निपत्याभ्युवाद सत्यकाम
भगव इति ह प्रतिशुश्राव ॥ २ ॥ ब्रह्मणः सोम्य
ब्रवाणीति ब्रवीतु मे भगवानिति तस्मै होवा
कला सूर्यः कला चन्द्रः कला विद्युत्कलैष वै
चतुष्कलः पादो ब्रह्मणो ज्योतिष्मान्नाम ॥
य एतमेवं विद्वाꣳश्चतुष्कलं पादं ब्रह्मणो ज्यो
नित्युपास्ते ज्योतिष्मानस्मिँल्लोके भवति ज्यो
ह लोकाञ्जयति य एतमेवं विद्वाꣳश्चतुष्कलं पादं
ज्योतिष्मानित्युपास्ते ॥ ४ ॥ इति सप्तमः खण्डः
मद्गुष्टे पादं वक्तेति स ह श्वोभूते गा अभिप्रस्था

ते ह यत्राभिसायं बभूवुस्तत्राग्निमुपसमाधाय गा उपरुध्य समिधमाधाय पश्चादग्नेः प्राङुपोपविवेश ॥ १ ॥ तमग्निरभ्युवाद सत्यकाम ३ इति भगव इति ह प्रतिशुश्राव ॥ २ ॥ ब्रह्मणः सोम्य ते पादं ब्रवाणीति ब्रवीतु मे भगवानिति तस्मै होवाच प्राणः कला चक्षुः कला श्रोत्रं कला मनः कलैष वै सोम्य चतुष्कलः पादो ब्रह्मण आयतनवान्नाम ॥ ३ ॥ स य एतमेवं विद्वाꣳश्चतुष्कलं पादं ब्रह्मण आयतनवानित्युपास्त आयतनवानस्मिँल्लोके भवत्यायतनवतो ह लोकाञ्जयति य एतमेवं विद्वाꣳश्चतुष्कलं पादं ब्रह्मण आयतनवानित्युपास्ते ॥ ४ ॥

इत्यष्टमः खण्डः ॥ ८ ॥

प्राप हाचार्यकुलं तमाचार्योऽभ्युवाद सत्यकाम ३ इति भगव इति ह प्रतिशुश्राव ॥ १ ॥ ब्रह्मविदिव वै सोम्य भासि को नु त्वानुशशासेत्यन्ये मनुष्येभ्य इति ह प्रतिजज्ञे भगवाꣳस्त्वेव मे कामं ब्रूयात् ॥ २ ॥ श्रुतꣳ ह्येव मे भगवद्दृशेभ्य आचार्याद्धैव विद्या विदिता साधिष्ठं प्रापयतीति तस्मै हैतदेवोवाचात्र ह न किंचन वीयायेति वीयायेति ॥ ३ ॥ इति नवमः खण्डः ॥ ९ ॥

उपकोसलो ह वै कामलायनः सत्यकामे जाबाले ब्रह्मचर्यमुवास तस्य ह द्वादशवर्षाण्यग्नीन्परिचचार स ह स्मान्यानन्तेवासिनः समावर्तयꣳस्तꣳ ह स्मैव न समावर्तयति ॥ १ ॥ तं जायोवाच तप्तो ब्रह्मचारी कुशलमग्नी-

न्परिचचारीन्मा त्वाग्नयः परिप्रवोचं प्रब्रूह्यस्मा
तस्मै हाप्रोच्यैव प्रवासांचक्रे ॥ २ ॥ स ह व्याधि
शितुं दध्रे तमाचार्यजायोवाच ब्रह्मचारिन्नशान
नाश्नासीति स होवाच बहव इमेऽस्मिन्पुरुषे कामा
नात्यया व्याधिभिः प्रतिपूर्णोऽस्मि नाशिष्यामीति
अथ हाग्नयः समूदिरे तप्तो ब्रह्मचारी कुशलं नः प
रीद्धन्तास्मै प्रब्रवामेति तस्मै होचुः ॥ ४ ॥ प्राणो
कं ब्रह्म खं ब्रह्मेति स होवाच विजानाम्यहं यत्प्राणो
कं च तु खं च न विजानामीति ते होचुर्यद्वाव कं त
यदेव खं तदेव कमिति प्राणं च हास्मै तदाकाशं
॥ ५ ॥ इति दशमः खण्डः ॥ १० ॥

अथ हैनं गार्हपत्योऽनुशशास पृथिव्यग्निरन्नमा
इति य एष आदित्ये पुरुषो दृश्यते सोऽहमस्मि स
हमस्मीति ॥ १ ॥ स य एतमेवं विद्वानुपास्ते
पापकृत्यां लोकीभवति सर्वमायुरेति ज्योग्जीवति ना
वरपुरुषाः क्षीयन्त उप वयं तं भुञ्जामोऽस्मिंश्च
ऽमुष्मिंश्च य एतमेवं विद्वानुपास्ते ॥ २ ॥ इत्येका
खण्डः ॥ ११ ॥

अथ हैनमन्वाहार्यपचनोऽनुशशासापो दिशो
त्राणि चन्द्रमा इति य एष चन्द्रमसि पुरुषो दृ
सोऽहमस्मि स एवाहमस्मीति ॥ १ ॥ स य एत
विद्वानुपास्तेऽपहते पापकृत्यां लोकीभवति सर्वमायु

ग्जीवति नास्यावरपुरुषाः क्षीयन्त उप वयं तं भुञ्जा-
ऽस्मिँश्च लोकेऽमुष्मिँश्च य एतमेवं विद्वानुपास्ते
२ ॥ इति द्वादशः खण्डः ॥ १२ ॥

अथ हैनमाहवनीयोऽनुशशास प्राण आकाशो द्यौर्वि-
दिति य एष विद्युति पुरुषो दृश्यते सोऽहमस्मि स
वाहमस्मीति ॥ १ ॥ स य एतमेवं विद्वानुपास्तेऽपहते
पकृत्यां लोकी भवति सर्वमायुरेति ज्योग्जीवति नास्या-
पुरुषाः क्षीयन्त उप वयं तं भुञ्जामोऽस्मिꣳश्च लोके-
मुष्मिꣳश्च य एतमेवं विद्वानुपास्ते ॥ २ ॥ इति त्रयो-
शः खण्डः ॥ १३ ॥

ते होचुरुपकोसलैषा सोम्य तेऽस्मद्विद्यात्मविद्या चा-
र्यस्तु ते गतिं वक्तेत्याजगाम हास्याचार्यस्तमाचार्यो-
भ्युवादोपकोसल ३ इति ॥ १ ॥ भगव इति ह प्रतिशु-
व ब्रह्मविद इव सोम्य ते मुखं भाति को नु त्वानु-
शासेति को नु मानुशिष्याद्भो इतीहापेव निह्नुत इमे
नमीदृशा अन्यादृशा इतीहाग्नीनभ्यूदे किं नु सोम्य
ल तेऽवोचन्निति ॥ २ ॥ इदमिति ह प्रतिजज्ञे लोका-
वाव किल सोम्य तेऽवोचन्नहं तु ते तद्वक्ष्यामि यथा
ष्करपलाश आपो न श्लिष्यन्त एवमेवंविदि पापं कर्म
श्लिष्यत इति ब्रवीतु मे भगवानिति तस्मै होवाच
३ ॥ इति चतुर्दशः खण्डः ॥ १४ ॥

य एषोऽक्षिणि पुरुषो दृश्यत एष आत्मेति होवाचै-

तदमृतमभयमेतद्ब्रह्मेति तद्यद्यप्यस्मिन्सर्पिर्वोदकं वा
ञ्चन्ति वर्त्मनी एव गच्छति ॥ १ ॥ एतꣳ संयद्वा
इत्याचक्षत एतꣳ हि सर्वाणि वामान्यभिसंयन्ति सर्वा
ण्येनं वामान्यभिसंयन्ति य एवं वेद ॥ २ ॥ एष उ
वामनीरेष हि सर्वाणि वामानि नयति सर्वाणि वामा
नयति य एवं वेद ॥ ३ ॥ एष उ एव भामनीरे
सर्वेषु लोकेषु भाति सर्वेषु लोकेषु भाति य एवं
॥ ४ ॥ अथ यदु चैवास्मिञ्छव्यं कुर्वन्ति यदि च ना
षमेवाभिसंभवन्त्यर्चिषोऽहरह्न आपूर्यमाणपक्षमापू
णपक्षाद्यान्षडुदङ्ङेति मासाꣳस्तान्मासेभ्यः संवत्स
संवत्सरादादित्यमादित्याच्चन्द्रमसं चन्द्रमसो वि
तत्पुरुषोऽमानवः ॥५॥ स एनान्ब्रह्म गमयत्येष देव
ब्रह्मपथ एतेन प्रतिपद्यमाना इमं मानवमावर्तं नाव
नावर्तन्ते ॥ ६ ॥ इति पञ्चदशः खण्डः ॥ १५ ॥

एष ह वै यज्ञो योयं पवत एष ह यन्निदꣳ
पुनाति यदेष यन्निदꣳ सर्वं पुनाति तस्मादेष एव य
स्तस्य मनश्च वाक्च वर्तनी ॥ १ ॥ तयोरन्यतरां म
सꣳस्करोति ब्रह्मा वाचा होताध्वर्युरुद्गातान्यतराꣳस य
पाकृते प्रातरनुवाके पुरा परिधानीयाया ब्रह्मा व्यवव
॥ २ ॥ अन्यतरामेव वर्तनीꣳ सꣳस्करोति हीयतेऽन्य
स यथैकपाद्व्रजन्रथो वैकेन चक्रेण वर्तमानो रिष्यत्ये
मस्य यज्ञो रिष्यति यज्ञꣳ रिष्यन्तं यजमानोऽनुरिष्य

इष्ट्वा पापीयान्भवति ॥ ३ ॥ अथ यत्रोपाकृते प्रातर-
नुवाकेन पुरा परिधानीयाया ब्रह्मा व्यववदत्युभे एव
वर्तनी सꣳस्कुर्वन्ति न हीयतेऽन्यतरा ॥ ४ ॥ स यथो-
भयपाद्व्रजन्रथो वोभाभ्यां चक्राभ्यां वर्तमानः प्रतितिष्ठ-
त्येवमस्य यज्ञः प्रतितिष्ठति यज्ञं प्रतितिष्ठन्तं यजमा-
नोऽनु प्रतितिष्ठति स इष्ट्वा श्रेयान्भवति ॥ ५ ॥ इति
षोडशः खण्डः ॥ १६ ॥

प्रजापतिर्लोकानभ्यतपत्तेषां तप्यमानानाꣳ रसान्प्रा-
वृहदग्निं पृथिव्या वायुमन्तरिक्षादादित्यं दिवः ॥ १ ॥
स एतास्तिस्रो देवता अभ्यतपत्तासां तप्यमानानाꣳ र-
सान्प्रावृहदग्नेर्ऋचो वायोर्यजूꣳषि सामान्यादित्यात् ॥२॥
स एतां त्रयीं विद्यामभ्यतपत्तस्यास्तप्यमानाया रसान्
प्रावृहद्भूरित्यृग्भ्यो भुवरिति यजुर्भ्यः स्वरिति सामभ्यः
॥ ३ ॥ तद्यद्यृक्तो रिष्येद्भूः स्वाहेति गार्हपत्ये जुहुयादृ-
चामेव तद्रसेनर्चां वीर्येणर्चां यज्ञस्य विरिष्टꣳ संदधाति
॥ ४ ॥ अथ यदि यजुष्टो रिष्येद्भुवः स्वाहेति दक्षिणाग्नौ
जुहुयाद्यजुषामेव तद्रसेन यजुषां वीर्येण यजुषां यज्ञस्य
विरिष्टꣳ संदधाति ॥ ५ ॥ अथ यदि सामतो रिष्येत्स्वः
स्वाहेत्याहवनीये जुहुयात्साम्नामेव तद्रसेन साम्नां वीर्येण
साम्नां यज्ञस्य विरिष्टꣳसंदधाति ॥ ६ ॥ तद्यथा लवणेन
सुवर्णꣳ संदध्यात्सुवर्णेन रजतꣳ रजतेन त्रपु त्रपुणा
सीसꣳ सीसेन लोहं लोहेन दारु दारु चर्मणा ॥ ७ ॥

एवमेषां लोकानामासां देवतानामस्यास्त्रय्या वि वीर्येण यज्ञस्य विरिष्टꣳ संदधाति भेषजकृतो ह वा यज्ञो यत्रैवंविद्ब्रह्मा भवति ॥ ८ ॥ एष ह वा उ वणो यज्ञो यत्रैवंविद्ब्रह्मा भवत्येवंविदꣳ ह वा ब्रह्माणमनु गाथा यतो यत आवर्तते तत्तद्गच्छति ॥ मानवो ब्रह्मैवैक ऋत्विक्कुरूनश्वाभिरक्षत्येवंविद्ध वै यज्ञं यजमानꣳ सर्वाꣳश्चर्त्विजोऽभिरक्षति तस्मादेवं मेव ब्रह्माणं कुर्वीत नानेवंविदं नानेवंविदम् ॥ १० ॥ सप्तदशः खण्डः ॥ १७ ॥ इति चतुर्थः प्रपाठकः ॥ ४

अथ पञ्चमोऽध्यायः ॥ ५ ॥

ॐ ॥ यो ह वै ज्येष्ठं च श्रेष्ठं च वेद ज्येष्ठश्च श्रेष्ठश्च भवति प्राणो वाव ज्येष्ठश्च श्रेष्ठश्च ॥ १ ॥ यो ह वै वसिष्ठं वेद वसिष्ठो ह स्वानां भवति वाग्वाव व ॥ २ ॥ यो ह वै प्रतिष्ठां वेद प्रति ह तिष्ठत्यस्मिꣳश्च लोकेऽमुष्मिꣳश्च चक्षुर्वाव प्रतिष्ठा ॥ ३ ॥ यो ह वै संपदं वेद सꣳहास्मै कामाः पद्यन्ते दैवाश्च मानु श्रोत्रं वाव संपत् ॥ ४ ॥ यो ह वा आयतनं वेदा नꣳ ह स्वानां भवति मनो ह वा आयतनम् ॥ ५ ॥ अथ ह प्राणा अहꣳश्रेयसि व्यूदिरेऽहꣳश्रेयानस्म्य श्रेयानस्मीति ॥ ६ ॥ ते ह प्राणाः प्रजापतिं पि मेत्योचुर्भगवन्को नः श्रेष्ठ इति तान्होवाच यस्मि उत्क्रान्ते शरीरं पापिष्ठतरमिव दृश्येत स वः श्रेष्ठ इ

॥ सा ह वागुच्चक्राम सा संवत्सरं प्रोष्य पर्येत्योवाच
मशकतर्ते मज्जीवितुमिति यथाऽकला अवदन्तः
णन्तः प्राणेन पश्यन्तश्चक्षुषा शृण्वन्तः श्रोत्रेण
यन्तो मनसैवमिति प्रविवेश ह वाक् ॥ ८ ॥ चक्षु-
च्चक्राम तत्संवत्सरं प्रोष्य पर्येत्योवाच कथमशकतर्ते
ज्जीवितुमिति यथान्धा अपश्यन्तः प्राणन्तः प्राणेन
न्तो वाचा शृण्वन्तः श्रोत्रेण ध्यायन्तो मनसैवमिति
विवेश ह चक्षुः ॥ ९ ॥ श्रोत्रꣳ होच्चक्राम तत्संवत्सरं
ष्य पर्येत्योवाच कथमशकतर्ते मज्जीवितुमिति यथा
धिरा अशृण्वन्तः प्राणन्तः प्राणेन वदन्तो वाचा
यन्तश्चक्षुषा ध्यायन्तो मनसैवमिति प्रविवेश ह
त्रम् ॥ १० ॥ मनो होच्चक्राम तत्संवत्सरं प्रोष्य
र्येत्योवाच कथमशकतर्ते मज्जीवितुमिति यथा बाला
नसः प्राणन्तः प्राणेन वदन्तो वाचा पश्यन्तश्चक्षुषा
ण्वन्तः श्रोत्रेणैवमिति प्रविवेश ह मनः ॥ ११ ॥ अथ
प्राण उच्चिक्रमिषन्त्स यथा सुहयः पड्वीशशङ्कून्संखि-
देवमितरान्प्राणान्समखिदत्तꣳ हाभिसमेत्योचुर्भगव-
धि त्वं नः श्रेष्ठोऽसि मोत्क्रमीरिति ॥ १२ ॥ अथ हैनं
गुवाच यदहं वसिष्ठोऽस्मि त्वं तद्वसिष्ठोऽसीत्यथ हैनं
क्षुरुवाच यदहं प्रतिष्ठास्मि त्वं तत्प्रतिष्ठासीति ॥ १३ ॥
थ हैनं श्रोत्रमुवाच यदहꣳ संपदस्मि त्वं तत्संपद-
सीत्यथ हैनं मन उवाच यदहमायतनमस्मि त्वं तदा-

यतनमसीति ॥ १४ ॥ न वै वाचो न चक्षूंषि
श्रोत्राणि न मनाꣳसीत्याचक्षते प्राणा इत्येवा
प्राणो ह्येवैतानि सर्वाणि भवन्ति ॥ १५ ॥ इति
खण्डः ॥ १ ॥

स होवाच किं मेऽन्नं भविष्यतीति यत्किंचि
श्वभ्य आ शकुनिभ्य इति होचुस्तद्वा एतदनस्या
ह वै नाम प्रत्यक्षं न ह वा एवंविदि किंचनानन्नं
तीति ॥ १ ॥ स होवाच किं मे वासो भविष्यती
इति होचुस्तस्माद्वा एतदशिष्यन्तः पुरस्ताच्चोपरिष्टा
परिदधति लम्भुको ह वासो भवत्यनग्नो ह भवति
तद्धैतत्सत्यकामो जाबालो गोश्रुतये वैयाघ्रपद्यायो
वाच यद्यप्येनच्छुष्काय स्थाणवे ब्रूयाज्जायेरन्नेवास्मि
खाः प्ररोहेयुः पलाशानीति ॥ ३ ॥ अथ यदि
जिगमिषेदमावास्यायां दीक्षित्वा पौर्णमास्यां रात्रौ
षधस्य मन्थं दधिमधुनोरुपमथ्य ज्येष्ठाय श्रेष्ठाय स
त्यग्नावाज्यस्य हुत्वा मन्थे संपातमवनयेत् ॥ ४ ॥
ष्ठाय स्वाहेत्यग्नावाज्यस्य हुत्वा मन्थे संपातमव
तिष्ठायै स्वाहेत्यग्नावाज्यस्य हुत्वा मन्थे संपातम
त्संपदे स्वाहेत्यग्नावाज्यस्य हुत्वा मन्थे संपातमवनये
तनाय स्वाहेत्यग्नावाज्यस्य हुत्वा मन्थे संपातमव
॥५॥अथ प्रतिसृप्याञ्जलौ मन्थमाधाय जपत्यमो ना
मा हि ते सर्वमिदꣳ स हि ज्येष्ठः श्रेष्ठो राजाधि

मा ज्यैष्ठ्यꣳ श्रैष्ठ्यꣳ राज्यमाधिपत्यं गमयत्वहमेवेदꣳ
मसानीति ॥ ६ ॥ अथ खल्वेतयर्चा पृच्छ आचामति
वितुर्वृणीमह इत्याचामति वयं देवस्य भोजनमि-
चामति श्रेष्ठꣳ सर्वधातममित्याचामति तुरं भगस्य
हीति सर्वं पिबति ॥ ७ ॥ निर्णिज्य कꣳसं चमसं
पश्चादग्नेः संविशति चर्मणि वा स्थण्डिले वा वाचंय-
प्रसाहः स यदि स्त्रियं पश्येत्समृद्धं कर्मेति विद्यात्
तदेष श्लोकः ॥ यदा कर्मसु काम्येषु स्त्रियꣳ स्वप्नेषु
ति ॥ समृद्धिं तत्र जानीयात्तस्मिन्स्वप्ननिदर्शने
न्स्वप्ननिदर्शने ॥ ९ ॥ इति द्वितीयः खण्डः ॥ २ ॥

श्वेतकेतुर्हारुणेयः पञ्चालानाꣳ समितिमेयाय तꣳह
हणो जैवलिरुवाच कुमारानु त्वाशिषत्पितेत्यनु हि
व इति ॥ १ ॥ वेत्थ यदितोऽधि प्रजाः प्रयन्तीति
भगव इति वेत्थ यथा पुनरावर्तन्ता३ इति न भगव
वेत्थ पथोर्देवयानस्य पितृयाणस्य च व्यावर्तना
इति न भगव इति ॥ २ ॥ वेत्थ यथासौ लोको
संपूर्यत ३ इति न भगव इति वेत्थ यथा पञ्चम्या-
हुतावापः पुरुषवचसो भवन्तीति नैव भगव इति
३ ॥ अथानु किमनुशिष्टोऽवोचथा यो हीमानि न
द्यात्कथꣳसोऽनुशिष्टो ब्रुवीतेति स हायस्तः पितुरर्ध-
याय तꣳहोवाचाऽननुशिष्य वाव किल मा भगवान-
ब्रवीदनु त्वाशिषमिति ॥ ४ ॥ पञ्च मा राजन्यबन्धुः

प्रश्नानप्राक्षीत्तेषां नैकंचनाशकं विवक्तुमिति स हो
यथा मा त्वं तदेतानवदो यथाहमेषां नैकंचन
यद्यहमिमा न वेदिष्यं कथं ते नावक्ष्यमिति ॥ ५ ॥
गौतमो राज्ञोऽर्धमेयाय तस्मै ह प्राप्तायार्हांचकार स
प्रातः सभाग उदेयाय तꣳ होवाच मानुषस्य भगव
तम वित्तस्य वरं वृणीथा इति स होवाच तवैव
न्मानुषं वित्तं यामेव कुमारस्यान्ते वाचमभाषथास्
मे ब्रूहीति ॥६॥ स ह कृच्छ्रीबभूव तꣳ ह चिरं वस
ज्ञापयांचकार तꣳ होवाच यथा मा त्वं गौतम
यथेयं न प्राक् त्वत्तः पुरा विद्या ब्राह्मणान्गच्छति त
सर्वेषु लोकेषु क्षत्रियस्यैव प्रशासनमभूदिति तस्मै हो
॥ ७ ॥ इति तृतीयः खण्डः ॥ ३ ॥

असौ वाव लोको गौतमाग्निस्तस्यादित्य एव स
रश्मयो धूमोऽहरर्चिश्चन्द्रमा अङ्गारा नक्षत्राणि वि
लिङ्गाः ॥ १ ॥ तस्मिन्नेतस्मिन्नग्नौ देवाः श्रद्धां जु
तस्या आहुतेः सोमो राजा संभवति ॥ २ ॥ इति च
खण्डः ॥ ४ ॥

पर्जन्यो वाव गौतमाग्निस्तस्य वायुरेव समिदभ्रं
विद्युदर्चिरशनिरङ्गारा ह्रादुनयो विस्फुलिङ्गाः ॥
तस्मिन्नेतस्मिन्नग्नौ देवाः सोमꣳ राजानं जुह्वति
आहुतेर्वर्षꣳ संभवति ॥ २ ॥ इति पञ्चमः खण्डः
पृथिवी वाव गौतमाग्निस्तस्याः संवत्सर एव

काशो धूमो रात्रिरर्चिर्दिशोऽङ्गारा अवान्तरदिशो
स्फुलिङ्गाः ॥ १ ॥ तस्मिन्नेतस्मिन्नग्नौ देवा वर्षं जुह्वति
या आहुतेरन्नं संभवति ॥२॥ इति षष्ठः खण्डः ॥६॥
पुरुषो वाव गौतमाग्निस्तस्य वागेव समित्प्राणो धूमो
ह्वार्चिश्चक्षुरङ्गाराः श्रोत्रं विस्फुलिङ्गाः ॥ १ ॥ तस्मिन्नेत-
न्नग्नौ देवा अन्नं जुह्वति तस्या आहुते रेतः संभवति
२ ॥ इति सप्तमः खण्डः ॥ ७ ॥
योषा वाव गौतमाग्निस्तस्या उपस्थ एव समिद्यदुप-
न्त्रयते स धूमो योनिरर्चिर्यदन्तः करोति तेऽङ्गारा
भिनन्दा विस्फुलिङ्गाः ॥ १ ॥ तस्मिन्नेतस्मिन्नग्नौ देवा
गे जुह्वति तस्या आहुतेर्गर्भः संभवति ॥ २ ॥ इत्यष्टमः
ण्डः ॥ ८ ॥
इति तु पञ्चम्यामाहुतावापः पुरुषवचसो भवन्तीति स
ावृतो गर्भो दश वा नव वा मासानन्तः शयित्वा
वद्वाथ जायते ॥१॥ स जातो यावदायुषं जीवति तं प्रेतं
ष्टमितोऽग्नय एव हरन्ति यत एवेतो यतः संभूतो
वति ॥ २ ॥ इति नवमः खण्डः ॥ ९ ॥
तद्य इत्थं विदुर्ये चेमेऽरण्ये श्रद्धा तप इत्युपासते तेऽर्चि-
मभिसंभवन्त्यर्चिषोऽहरह्न आपूर्यमाणपक्षमापूर्यमाण-
क्षाद्यान्षडुदङ्ङेति मासांस्तान् ॥ १ ॥ मासेभ्यः संव-
सरं संवत्सरादादित्यमादित्याच्चन्द्रमसं चन्द्रमसो वि-
द्युतं तत्पुरुषोऽमानवः स एनान्ब्रह्म गमयत्येष देवयानः

पन्था इति ॥ २ ॥ अथ य इमे ग्राम इष्टापूर्ते द
त्युपासते ते धूममभिसंभवन्ति धूमाद्रात्रिं रात्रेरपरप
परपक्षाद्यान्षड्दक्षिणैति मासाꣳस्तान्नैते संवत्सरम
प्राप्नुवन्ति ॥ ३ ॥ मासेभ्यः पितृलोकं पितृलोकादाका
माकाशाच्चन्द्रमसमेष सोमो राजा तद्देवानामन्नं तं
भक्षयन्ति ॥ ४ ॥ तस्मिन्यावत्संपातमुषित्वाथैतमेवाध्व
पुनर्निवर्तन्ते यथेतमाकाशमाकाशाद्वायुं वायुर्भूत्वा धू
भवति धूमो भूत्वाभ्रं भवति ॥ ५ ॥ अभ्रं भूत्वा मे
भवति मेघो भूत्वा प्रवर्षति त इह व्रीहियवा ओष
वनस्पतयस्तिलमाषा इति जायन्तेऽतो वै खलु दुर्नि
पतरं यो यो ह्यन्नमत्ति यो रेतः सिंचति तद्भूय एव भ
॥ ६ ॥ तद्य इह रमणीयचरणा अभ्याशो ह यत्ते रमणी
योनिमापद्येरन्ब्राह्मणयोनिं वा क्षत्रिययोनिं वा वैश्ययो
वाथ य इह कपूयचरणा अभ्याशो ह यत्ते कपूयां यो
मापद्येरन् श्वयोनिं वा सूकरयोनिं वा चाण्डालयोनिं
॥ ७ ॥ अथैतयोः पथोर्न कतरेण चन तानीमानि क्षु
ण्यसकृदावर्तीनि भूतानि भवन्ति जायस्व म्रियस्वे
तत्तृतीयꣳ स्थानं तेनासौ लोको न संपूर्यते तस्मा
प्सेत तदेष श्लोकः ॥ ८ ॥ स्तेनो हिरण्यस्य सुरां पिब
गुरोस्तल्पमावसन्ब्रह्महा च । एते पतन्ति चत्वारः प
श्चाचरꣳस्तैरिति ॥९॥ अथ ह य एतानेवं पञ्चाग्नीन्वेद
स ह तैरप्याचरन्पाप्मना लिप्यते शुद्धः पूतः पुण्यलो

वति य एवं वेद य एवं वेद ॥ १० ॥ इति दशमः खण्डः ॥ १० ॥

प्राचीनशाल औपमन्यवः सत्ययज्ञः पौलुषिरिन्द्रद्युम्नो भाल्लवेयो जनः शार्कराक्ष्यो बुडिल आश्वतराश्विस्ते हैते महाशाला महाश्रोत्रियाः समेत्य मीमांसांचक्रुः को नु आत्मा किं ब्रह्मेति ॥ १ ॥ ते ह संपादयांचक्रुरुद्दालको वै भगवन्तोऽयमारुणिः संप्रतीममात्मानं वैश्वानरमध्येति तं हन्ताभ्यागच्छामेति तं हाभ्याजग्मुः ॥ २ ॥ स ह संपादयांचकार प्रक्ष्यन्ति मामिमे महाशाला महाश्रोत्रियास्तेभ्यो न सर्वमिव प्रतिपत्स्ये हन्ताहमन्यमभ्यनुशासानीति ॥ ३ ॥ तान्होवाचाश्वपतिर्वै भगवन्तोयं कैकयः संप्रतीममात्मानं वैश्वानरमध्येति तं हन्ताभ्यागच्छामेति तं हाभ्याजग्मुः ॥ ४ ॥ तेभ्यो ह प्राप्तेभ्यः पृथगर्हाणि कारयांचकार स ह प्रातः संजिहान उवाच न मे स्तेनो जनपदे न कदर्यो न मद्यपो नानाहिताग्निर्नाविद्वान्न स्वैरी स्वैरिणी कुतो यक्ष्यमाणो वै भगवन्तोऽहमस्मि यावदेकैकस्मा ऋत्विजे धनं दास्यामि तावद्भगवद्भ्यो दास्यामि वसन्तु भगवन्त इति ॥ ५ ॥ ते होचुर्येन हैवार्थेन पुरुषश्चरेत्तं हैव वदेदात्मानमेवेमं वैश्वानरं संप्रत्यध्येषि तमेव नो ब्रूहीति ॥ ६ ॥ तान्होवाच प्रातर्वः प्रतिवक्तास्मीति ते ह समित्पाणयः पूर्वाह्णे प्रतिचक्रमिरे तान्हानुपनीयैवैतदुवाच ॥ ७ ॥ इत्येकादशः खण्डः ॥ ११ ॥

औपमन्यव कं त्वमात्मानमुपास्स इति दिवमेव भगवो राजन्निति होवाचैष वै सुतेजा आत्मा वैश्वानरो यं त्वमात्मानमुपास्से तस्मात्तव सुतं प्रसुतमासुतं कुले दृश्यते ॥ १ ॥ अत्स्यन्नं पश्यसि प्रियमत्त्यन्नं पश्यति प्रियं भवत्यस्य ब्रह्मवर्चसं कुले य एतमेवमात्मानं वैश्वानरमुपास्ते मूर्धा त्वेष आत्मन इति होवाच मूर्धा ते व्यपतिष्यद्यन्मां नागमिष्य इति ॥ २ ॥ इति द्वादशः खण्डः ॥ १२ ॥

अथ होवाच सत्ययज्ञं पौलुषिं प्राचीनयोग्य कं त्वमात्मानमुपास्स इत्यादित्यमेव भगवो राजन्निति होवाचैष वै विश्वरूप आत्मा वैश्वानरो यं त्वमात्मानमुपास्से तस्मात्तव बहु विश्वरूपं कुले दृश्यते ॥ १ ॥ प्रवृत्तोश्वतरीरथो दासीनिष्कोऽत्स्यन्नं पश्यसि प्रियमत्त्यन्नं पश्यति प्रियं भवत्यस्य ब्रह्मवर्चसं कुले य एतमेवमात्मानं वैश्वानरमुपास्ते चक्षुष्ट्वेतदात्मन इति होवाचान्धोऽभविष्यद्यन्मां नागमिष्य इति ॥ २ ॥ इति त्रयोदशः खण्डः ॥ १३ ॥

अथ होवाचेन्द्रद्युम्नं भाल्लवेयं वैयाघ्रपद्य कं त्वमात्मानमुपास्स इति वायुमेव भगवो राजन्निति होवाचैष वै पृथग्वर्त्मात्मा वैश्वानरो यं त्वमात्मानमुपास्से तस्मात्त्वां पृथग्बलय आयन्ति पृथग्रथश्रेणयोऽनुयन्ति ॥ १ ॥ अत्स्यन्नं पश्यसि प्रियमत्त्यन्नं पश्यति प्रियं भवत्यस्य ब्रह्मवर्चसं कुले य एतमेवमात्मानं वैश्वानरमुपास्ते प्राणस्त्वेष आत्मन इ

वाच प्राणस्त उदक्रमिष्यद्यन्मां नागमिष्य इति॥२॥ इति तुर्दशः खण्डः ॥ १४ ॥

अथ होवाच जनꣳ शार्कराक्ष्य कं त्वमात्मानमुपास्स त्याकाशमेव भगवो राजन्निति होवाचैष वै बहुल त्मा वैश्वानरो यं त्वमात्मानमुपास्से तस्मात्त्वंबहुलोऽसि जया च धनेन च ॥ १ ॥ अत्स्यन्नं पश्यसि प्रियमत्त्यन्नं श्यति प्रियं भवत्यस्य ब्रह्मवर्चसं कुले य एतमेवमात्मानं श्वानरमुपास्ते संदेहस्त्वेष आत्मन इति होवाच संदे- ते व्यशीर्यद्यन्मां नागमिष्य इति ॥ २ ॥ इति पञ्चदशः ण्डः ॥ १५ ॥

अथ होवाच बुडिलमाश्वतराश्विं वैयाघ्रपद्य कं त्वमा- मानमुपास्स इत्यप एव भगवो राजन्निति होवाचैष वै यिरात्मा वैश्वानरो यं त्वमात्मानमुपास्से तस्मात्त्वꣳ यिमान्पुष्टिमानसि ॥ १ ॥ अत्स्यन्नं पश्यसि प्रियमत्त्यन्नं श्यति प्रियं भवत्यस्य ब्रह्मवर्चसं कुले य एतमेवमात्मानं श्वानरमुपास्ते बस्तिस्त्वेष आत्मन इति होवाच बस्तिस्ते भेत्स्यद्यन्मां नागमिष्य इति ॥ २ ॥ इति षोडशः ण्डः ॥ १६ ॥

अथ होवाचोद्दालकमारुणिं गौतम कं त्वमात्मानमुपा- स्स इति पृथिवीमेव भगवो राजन्निति होवाचैष वै प्रति- ष्ठात्मा वैश्वानरो यं त्वमात्मानमुपास्से तस्मात्त्वं प्रतिष्ठि- तोऽसि प्रजया च पशुभिश्च ॥१॥ अत्स्यन्नं पश्यसि प्रिय-

मत्त्यन्नं पश्यति प्रियं भवत्यस्य ब्रह्मवर्चसं कुले य एत
मात्मानं वैश्वानरमुपास्ते पादौ त्वेतावात्मन इति
वाच पादौ ते व्यम्लास्येतां यन्मां नागमिष्य इति
इति सप्तदशः खण्डः ॥ १७ ॥

तान्होवाचैते वै खलु यूयं पृथगिवेममात्मानं वैश्वा
विद्वाꣳसोऽन्नमात्थय स्त्वेतमेवं प्रादेशमात्रमभिवि
मात्मानं वैश्वानरमुपास्ते स सर्वेषु लोकेषु सर्वेषु
सर्वेष्वात्मस्वन्नमत्ति ॥ १ ॥ तस्य ह वा एतस्या
वैश्वानरस्य मूर्धैव सुतेजाश्चक्षुर्विश्वरूपः प्राणः पृथग्व
त्मा संदेहो बहुलो बस्तिरेव रयिः पृथिव्येव पादावुर
वेदिर्लोमानि बर्हिर्हृदयं गार्हपत्यो मनोऽन्वाहार्यप
आस्यमाहवनीयः ॥ २ ॥ इत्यष्टादशः खण्डः ॥ १

तद्यद्भक्तं प्रथममागच्छेत्तद्धोमीयꣳ स यां प्रथमामा
तिं जुहुयात्तां जुहुयात्प्राणाय स्वाहेति प्राणस्तृप्यति॥
प्राणे तृप्यति चक्षुस्तृप्यति चक्षुषि तृप्यन्त्यादित्य
प्यत्यादित्ये तृप्यति द्यौस्तृप्यति दिवि तृप्यन्त्यां यत्
द्यौश्चादित्यश्चाधितिष्ठतस्तत्तृप्यति तस्यानुतृप्तिं तृप्य
प्रजया पशुभिरन्नाद्येन तेजसा ब्रह्मवर्चसेनेति ॥२॥ इ
कोनविंशः खण्डः ॥ १९ ॥

अथ यां द्वितीयां जुहुयात्तां जुहुयाद्व्यानाय स्वाहे
व्यानस्तृप्यति ॥ १ ॥ व्याने तृप्यति श्रोत्रं तृप्यति श्रो
तृप्यति चन्द्रमास्तृप्यति चन्द्रमसि तृप्यति दिश

यन्ति दिक्षु तृप्यन्तीषु यत्किंच दिशश्च चन्द्रमाश्चाधितिष्ठन्ति तत्तृप्यति तस्यानुतृप्तिं तृप्यति प्रजया पशुभिरन्नाद्येन तेजसा ब्रह्मवर्चसेनेति ॥ २ ॥ इति विंशः खण्डः ॥ २० ॥

अथ यां तृतीयां जुहुयात्तां जुहुयादपानाय स्वाहेत्यपानस्तृप्यति ॥ १ ॥ अपाने तृप्यति वाक्तृप्यति वाचि तृप्यन्त्यामग्निस्तृप्यत्यग्नौ तृप्यति पृथिवी तृप्यति पृथिव्यां तृप्यन्त्यां यत्किंच पृथिवी चाग्निश्चाधितिष्ठतस्तत्तृप्यति तस्यानुतृप्तिं तृप्यति प्रजया पशुभिरन्नाद्येन तेजसा ब्रह्मवर्चसेनेति ॥ २ ॥ इत्येकविंशः खण्डः ॥ २१ ॥

अथ यां चतुर्थीं जुहुयात्तां जुहुयात्समानाय स्वाहेति समानस्तृप्यति ॥ १ ॥ समाने तृप्यति मनस्तृप्यति मनसि तृप्यति पर्जन्यस्तृप्यति पर्जन्ये तृप्यति विद्युत्तृप्यति विद्युति तृप्यन्त्यां यत्किंच विद्युच्च पर्जन्यश्चाधितिष्ठतस्तत्तृप्यति तस्यानुतृप्तिं तृप्यति प्रजया पशुभिरन्नाद्येन तेजसा ब्रह्मवर्चसेनेति ॥२॥ इति द्वाविंशः खण्डः ॥२२॥

अथ यां पञ्चमीं जुहुयात्तां जुहुयादुदानाय स्वाहेत्युदानस्तृप्यति ॥ १ ॥ उदाने तृप्यति त्वक् तृप्यति त्वचि तृप्यन्त्यां वायुस्तृप्यति वायौ तृप्यत्याकाशस्तृप्यत्याकाशे तृप्यति यत्किंच वायुश्चाकाशश्चाधितिष्ठतस्तत्तृप्यति तस्यानुतृप्तिं तृप्यति प्रजया पशुभिरन्नाद्येन तेजसा ब्रह्मवर्चसेनेति ॥ २ ॥ इति त्रयोविंशः खण्डः ॥ २३ ॥

स य इदमविद्वानग्निहोत्रं जुहोति यथाङ्गारान
भस्मनि जुहुयात्तादृक्तत्स्यात् ॥ १ ॥ अथ य ए
विद्वानग्निहोत्रं जुहोति तस्य सर्वेषु लोकेषु सर्वेषु
सर्वेष्वात्मसु हुतं भवति ॥ २॥ तद्यथेषीकातूलमग्नौ
प्रदूयेतैवꣳहास्य सर्वे पाप्मानः प्रदूयन्ते य एतदेवं वि
ग्निहोत्रं जुहोति ॥३॥ तस्मादु हैवंविद्यद्यपि चण्डाल
च्छिष्टं प्रयच्छेदात्मनि हैवास्य तद्वैश्वानरे हुतꣳ स्या
तदेष श्लोकः॥४॥यथेह क्षुधिता बाला मातरं पर्युपा
एवꣳ सर्वाणि भूतान्यग्निहोत्रमुपासत इत्यग्निहोत्रमुप
इति॥५॥इति चतुर्विंशः खण्डः॥२४॥ इति पञ्चमप्रपा

षष्ठोऽध्यायः ॥ ६ ॥

ॐ श्वेतकेतुर्हारुणेय आस तꣳ ह पितोवाच श्वेत
वस ब्रह्मचर्यं न वै सोम्यास्मत्कुलीनोऽननूच्य ब्रह्मबन्धु
भवतीति ॥ १ ॥ स ह द्वादशवर्ष उपेत्य चतुर्विꣳशति
सर्वान्वेदानधीत्य महामना अनूचानमानी स्तब्ध ए
तꣳह पितोवाच श्वेतकेतो यन्नु सोम्येदं महामना
चानमानी स्तब्धोऽस्युत तमादेशमप्राक्ष्यः ॥२॥ येना
श्रुतं भवत्यमतं मतमविज्ञातं विज्ञातमिति कथं नु भ
स आदेशो भवतीति ॥३॥ यथा सोम्यैकेन मृत्पिण्डेन
मृन्मयं विज्ञातꣳस्याद्वाचारम्भणं विकारो नामधेयं मृत्ति
त्येव सत्यम्॥४॥यथा सोम्यैकेन लोहमणिना सर्वं लोह
विज्ञातꣳ स्याद्वाचारम्भणं विकारो नामधेयं लोहमि

यम् ॥५॥ यथा सोम्यैकेन नखनिकृन्तनेन सर्वं कार्ष्णायसं विज्ञातꣳ स्याद्वाचारम्भणं विकारो नामधेयं कृष्णायसमित्येव सत्यमेवꣳ सोम्य स आदेशो भवतीति ॥६॥ न नूनं भगवन्तस्त एतदवेदिषुर्यद्ध्येतदवेदिष्यन् कथं मे नावक्ष्यन्निति भगवाꣳस्त्वेवमेतद्ब्रवीत्विति तथा सोम्येति होवाच ॥ ७ ॥ इति प्रथमः खण्डः ॥ १ ॥

सदेव सोम्येदमग्र आसीदेकमेवाद्वितीयं तद्धैक आहुरसदेवेदमग्र आसीदेकमेवाद्वितीयं तस्मादसतः सज्जायत ॥ १ ॥ कुतस्तु खलु सोम्यैवꣳ स्यादिति होवाच कथमसतः सज्जायेतेति सत्त्वेव सोम्येदमग्र आसीदेकमेवाद्वितीयम् ॥२॥ तदैक्षत बहु स्यां प्रजायेयेति तत्तेजोऽसृजत तत्तेज ऐक्षत बहु स्यां प्रजायेयेति तदपोऽसृजत तस्माद्यत्र क्वच शोचति स्वेदते वा पुरुषस्तेजस एव तदध्यापो जायन्ते ॥ ३ ॥ ता आप ऐक्षन्त बह्व्यः स्याम प्रजायेमहीति ता अन्नमसृजन्त तस्माद्यत्र क्वच वर्षति तदेव भूयिष्ठमन्नं भवत्यद्भ्य एव तदध्यन्नाद्यं जायते ॥ ४ ॥ इति द्वितीयः खण्डः ॥ २ ॥

तेषां खल्वेषां भूतानां त्रीण्येव बीजानि भवन्त्याण्डजं जीवजमुद्भिज्जमिति ॥ १ ॥ सेयं देवतैक्षत हन्ताहमिमास्तिस्रो देवता अनेन जीवेनात्मनानुप्रविश्य नामरूपे व्याकरवाणीति ॥ २ ॥ तासां त्रिवृतं त्रिवृतमेकैकां करवाणीति सेयं देवतेमास्तिस्रो देवता अनेनैव जीवे-

नात्मनानुप्रविश्य नामरूपे व्याकरोत् ॥३॥ तासां
त्रिवृतमेकैकामकरोद्यथा नु खलु सोम्येमास्तिस्रो दे
स्त्रिवृत्त्रिवृदेकैका भवति तन्मे विजानीहीति ॥४॥
तृतीयः खण्डः ॥ ३ ॥

यदग्ने रोहितꣳ रूपं तेजसस्तद्रूपं यच्छुक्लं तदपां य
तदन्नस्यापागादग्नेरग्नित्वं वाचारम्भणं विकारो ना
त्रीणि रूपाणीत्येव सत्यम् ॥ १ ॥ यदादित्यस्य रो
रूपं तेजसस्तद्रूपं यच्छुक्लं तदपां यत्कृष्णं तदन्नस्या
दादित्यादादित्यत्वं वाचारम्भणं विकारो नामधेयं त्री
रूपाणीत्येव सत्यम् ॥ २ ॥ यच्चन्द्रमसो रोहितꣳ
तेजसस्तद्रूपं यच्छुक्लं तदपां यत्कृष्णं तदन्नस्यापागा
च्चन्द्रत्वं वाचारम्भणं विकारो नामधेयं त्रीणि रूपा
सत्यम् ॥ ३ ॥ यद्विद्युतो रोहितꣳ रूपं तेजस
यच्छुक्लं तदपां यत्कृष्णं तदन्नस्यापागाद्विद्युतो वि
वाचारम्भणं विकारो नामधेयं त्रीणि रूपाणीत्येव स
॥ ४ ॥ एतद्ध स्म वै तद्विद्वाꣳस आहुः पूर्वे महाश
महाश्रोत्रिया न नोऽद्य कश्चनाश्रुतममतमविज्ञातमु
रिष्यतीति ह्येभ्यो विदांचक्रुः ॥ ५ ॥ यदु रोहितमिव
दिति तेजस्तद्रूपमिति तद्विदांचक्रुर्यदु शुक्लमिवाभू
पाꣳ रूपमिति तद्विदांचक्रुर्यदु कृष्णमिवाभूदि
रूपमिति तद्विदांचक्रुः ॥ ६ ॥ यद्वविज्ञातमिवाभू
तासामेव देवतानाꣳ समास इति तद्विदांचक्रु

तासां खलु सोम्येमास्तिस्रो देवताः पुरुषं प्राप्य त्रिवृत्त्रिवृ-
तस्रो केका भवति तन्मे विजानीहीति ॥ ७ ॥ इति चतुर्थः
॥ ४ ॥ डः ॥ ४ ॥

अन्नमशितं त्रेधा विधीयते तस्य यः स्थविष्ठो धातुस्त-
दपां षीषं भवति यो मध्यमस्तन्मांसं योऽणिष्ठस्तन्मनः ॥ १ ॥
रो नापः पीतास्त्रेधा विधीयन्ते तासां यः स्थविष्ठो धातुस्त-
रस्य रोत्रं भवति यो मध्यमस्तल्लोहितं योऽणिष्ठः स प्राणः
दन्नस्या २ ॥ तेजोऽशितं त्रेधा विधीयते तस्य यः स्थविष्ठो
मधेयं तुस्तदस्थि भवति यो मध्यमः स मज्जा योऽणिष्ठः
ोहितं वाक् ॥ ३ ॥ अन्नमयं हि सोम्य मन आपोमयः
पागाद्रणस्तेजोमयी वागिति भूय एव मा भगवान्विज्ञाप-
रूपाणंत्विति तथा सोम्येति होवाच ॥ ४ ॥ इति पञ्चमः
तेजसण्डः ॥ ५ ॥

ुतो विदधः सोम्य मथ्यमानस्य योऽणिमा स ऊर्ध्वः समुदी-
ित्येव सति तत्सर्पिर्भवति ॥ १ ॥ एवमेव खलु सोम्यान्नस्या-
महाश्यमानस्य योऽणिमा स ऊर्ध्वः समुदीषति तन्मनो भवति
विज्ञातमु २ ॥ अपां सोम्य पीयमानानां योऽणिमा स ऊर्ध्वः
हितमिसुदीषति स प्राणो भवति ॥ ३ ॥ तेजसः सोम्याश्यमानस्य
मिवाभूोऽणिमा स ऊर्ध्वः समुदीषति सा वाग्भवति ॥ ४ ॥
ाभूदितन्नमयं हि सोम्य मन आपोमयः प्राणस्तेजोमयी वागि-
मिवाभूति भूय एव मा भगवान्विज्ञापयत्विति तथा सोम्येति
द्विदांचहोवाच ॥ ५ ॥ इति षष्ठः खण्डः ॥ ६ ॥

षोडशकलः सोम्य पुरुषः पञ्चदशाहानि माशीः
मपः पिबापोमयः प्राणो न पिबतो विच्छेत्स्यत इति
स ह पञ्चदशाहानि नाशाथ हैनमुपससाद किं
भो इत्यृचः सोम्य यजूꣳषि सामानीति स होवा
वै मा प्रतिभान्ति भो इति ॥ २ ॥ तꣳ होवाच
सोम्य महतोऽभ्याहितस्यैकोऽङ्गारः खद्योतमात्रः परि
स्यात्तेन ततोऽपि न बहु दहेदेवꣳ सोम्य ते षोड
कलानामेका कलातिशिष्टा स्यात्तयैतर्हि वेदान्नानुभ
शानाथ मे विज्ञास्यसीति ॥ ३ ॥ स हाशाथ है
ससाद तꣳह यत्किंच पप्रच्छ सर्वꣳह प्रतिपेदे ॥ ४ ॥
होवाच यथा सोम्य महतोऽभ्याहतस्यैकमङ्गारं ख
मात्रं परिशिष्टं तं तृणैरुपसमाधाय प्राज्वलयेत्तेन तत
बहु दहेत् ॥५॥ एवꣳ सोम्य ते षोडशानां कलाना
कलातिशिष्टाभूत्साऽन्नेनोपसमाहिता प्राज्वालीत्तयै
वेदाननुभवस्यन्नमयꣳ हि सोम्य मन आपोमयः प्राण
जोमयी वागिति तद्धास्य विजज्ञाविति विजज्ञाविति
इति सप्तमः खण्डः ॥ ७ ॥

उद्दालको हारुणिः श्वेतकेतुं पुत्रमुवाच स्वप्नान्तं
सोम्य विजानीहीति यत्रैतत्पुरुषः स्वपिति नाम
सोम्य तदा संपन्नो भवति स्वमपीतो भवति तस्मा
स्वपितीत्याचक्षते स्वꣳ ह्यपीतो भवति ॥ १ ॥ स
शकुनिः सूत्रेण प्रबद्धो दिशं दिशं पतित्वान्यत्रायत

ध्वा बन्धनमेवोपश्रयत एवमेव खलु सोम्य तन्मनो
दिशं पतित्वान्यत्रायतनमलब्ध्वा प्राणमेवोपश्रयते
बन्धनꣳ हि सोम्य मन इति ॥२॥ अशनायापिपासे
सोम्य विजानीहीति यत्रैतत्पुरुषोऽशिशिषति नामाप
तदशितं नयन्ते तद्यथा गोनायोऽश्वनायः पुरुषनाय
वं तदप आचक्षतेऽशनायेति तत्रैतच्छुङ्गमुत्पतितꣳ
य विजानीहि नेदममूलं भविष्यतीति ॥ ३ ॥ तस्य
लꣳ स्यादन्यत्रान्नादेवमेव खलु सोम्यान्नेन शुङ्गेनापो-
मन्विच्छाद्भिः सोम्य शुङ्गेन तेजोमूलमन्विच्छ तेजसा
य शुङ्गेन सन्मूलमन्विच्छ सन्मूलाः सोम्येमाः सर्वाः
: सदायतनाः सत्प्रतिष्ठाः ॥ ४ ॥ अथ यत्रैतत्पुरुषः
सति नाम तेज एव तत्पीतं नयते तद्यथा गोनायो-
ायः पुरुषनाय इत्येवं तत्तेज आचष्ट उदन्येति तत्रैतदे-
ङ्गमुत्पतितꣳ सोम्य विजानीहि नेदममूलं भविष्यतीति
॥ तस्य क्व मूलꣳ स्यादन्यत्राद्भ्योऽद्भिः सोम्य शुङ्गेन
मूलमन्विच्छ तेजसा सोम्य शुङ्गेन सन्मूलमन्विच्छ
लाः सोम्येमाः सर्वाः प्रजाः सदायतनाः सत्प्रतिष्ठा
तु खलु सोम्येमास्तिस्रो देवताः पुरुषं प्राप्य त्रिवृ-
दकैका भवति तदुक्तं पुरस्तादेव भवत्यस्य सोम्य
स्य प्रयतो वाङ्मनसि संपद्यते मनः प्राणे प्राणस्तेजसि
परस्यां देवतायाम् ॥ ६ ॥ स य एषोऽणिमैतदा-
मिदꣳ सर्वं तत्सत्यꣳ स आत्मा तत्त्वमसि श्वेतकेतो

इति भूय एव मा भगवान् विज्ञापयत्विति तथा
होवाच ॥ ७ ॥ इत्यष्टमः खण्डः ॥ ८ ॥

यथा सोम्य मधु मधुकृतो निस्तिष्ठन्ति नाना
वृक्षाणाꣳरसान्समवहारमेकताꣳ रसं गमयन्ति
ते यथा तत्र न विवेकं लभन्तेऽमुष्याहं वृक्षस
ऽस्म्यमुष्याहं वृक्षस्य रसोऽस्मीत्येवमेव खलु सो
सर्वाः प्रजाः सति संपद्य न विदुः सति संपद्याम
॥ २ ॥ त इह व्याघ्रो वा सिꣳहो वा वृको वा
वा कीटो वा पतङ्गो वा दꣳशो वा मशको वा यद्य
तदा भवन्ति ॥ ३ ॥ स य एषोणिमैतदात्म्यमि
तत्सत्यꣳ स आत्मा तत्त्वमसि श्वेतकेतो इति भू
मा भगवान् विज्ञापयत्विति तथा सोम्येति होवा
इति नवमः खण्डः ॥ ९ ॥

इमाः सोम्य नद्यः पुरस्तात्प्राच्यः स्यन्दन्ते पश्चा
च्यस्ताः समुद्रात्समुद्रमेवापियन्ति समुद्र एव
ता यथा तत्र न विदुरियमहमस्मीति ॥ १ ॥
खलु सोम्येमाः सर्वाः प्रजाः सत आगत्य न
सत आगच्छामह इति त इह व्याघ्रो वा सिꣳ
वृको वा वराहो वा कीटो वा पतङ्गो वा दꣳ
मशको वा यद्यद्भवन्ति तदा भवन्ति ॥ २ ॥ स
ऽणिमैतदात्म्यमिदꣳ सर्वं तत्सत्यꣳ स आत्मा त

केतो इति भूय एव मा भगवान् विज्ञापयत्विति तथा
येति होवाच ॥ ३ ॥ इति दशमः खण्डः ॥ १० ॥

स्य सोम्य महतो वृक्षस्य यो मूलेऽभ्याहन्याज्जीव-
द्यो मध्येऽभ्याहन्याज्जीवन्स्रवेद्योऽग्रेऽभ्याहन्याज्जी-
वेत्स एष जीवेनात्मनानुप्रभूतः पेपीयमानो मोद-
स्तिष्ठति ॥१॥ अस्य यदेकाꣳ शाखां जीवो जहात्यथ
शुष्यति द्वितीयां जहात्यथ सा शुष्यति तृतीयां
यथ सा शुष्यति सर्वं जहाति सर्वः शुष्यत्येवमेव
सोम्य विद्धीति होवाच ॥ २ ॥ जीवापेतं वाव
दं म्रियते न जीवो म्रियत इति स य एषोऽणि-
त्म्यमिदꣳ सर्वं तत्सत्यꣳ स आत्मा तत्त्वमसि
केतो इति भूय एव मा भगवान् विज्ञापयत्विति
सोम्येति होवाच ॥३॥ इत्येकादशः खण्डः ॥११॥

ग्रोधफलमत आहरेतीदं भगव इति भिन्धीति भिन्नं
व इति किमत्र पश्यसीत्यण्व्य इवेमा धाना भगव
सामङ्गैकां भिन्धीति भिन्ना भगव इति किमत्र
सीति न किंचन भगव इति ॥ १ ॥ तꣳ होवाच
वै सोम्यैतमणिमानं न निभालयस एतस्य वै
यैषोऽणिम्न एवं महान्न्यग्रोधस्तिष्ठति ॥ २ ॥ श्रद्धत्स्व
येति स य एषोऽणिमैतदात्म्यमिदꣳ सर्वं तत्सत्यꣳ
आत्मा तत्त्वमसि श्वेतकेतो इति भूय एव मा भगवान्

विज्ञापयत्विति तथा सोम्येति होवाच ॥३॥ इति द्वा
खण्डः ॥ १२ ॥

लवणमेतदुदकेऽवधायाथ मा प्रातरुपसीदथा इ
ह तथा चकार तँहोवाच यद्दोषा लवणमुदकेऽवा
तदाहरेति तद्धावमृश्य न विवेद ॥१॥ यथा वि
वाङ्गास्यान्तादाचामेति कथमिति लवणमिति
दाचामेति कथमिति लवणमित्यन्तादाचामेति क
लवणमित्यभिप्राश्यैनदथ मोपसीदथा इति तद्ध
चकार तच्छश्वत्संवर्तते तँहोवाचात्र वाव किल स
न निभालयसेऽत्रैव किलेति ॥ २ ॥ स य एषो
तदात्म्यमिदँ सर्वं तत्सत्यँ स आत्मा त
श्वेतकेतो इति भूय एव मा भगवान् विज्ञाप
तथा सोम्येति होवाच ॥३॥ इति त्रयोदशः खण्डः

यथा सोम्य पुरुषं गन्धारेभ्योऽभिनद्धाक्षमानीय
तोऽतिजने विसृजेत्स यथा तत्र प्राङ्वोदङ्वाऽधराङ्वा
प्रध्मायीताभिनद्धाक्ष आनीतोऽभिनद्धाक्षो विसृष्ट
तस्य यथाभिनहनं प्रमुच्य प्रब्रूयादेतां दिशं गन्धा
दिशं व्रजेति स ग्रामाद्ग्रामं पृच्छन् पण्डितो
गन्धारानेवोपसंपद्येतैवमेवेहाचार्यवान् पुरुषो वे
तावदेव चिरं यावन्न विमोक्ष्येऽथ संपत्स्य
॥ २ ॥ स य एषोऽणिमैतदात्म्यमिदँ सर्वं त
स आत्मा तत्त्वमसि श्वेतकेतो इति भूय एव मा

विज्ञापयत्विति तथा सोम्येति होवाच ॥ ३ ॥ इति
दशः खण्डः ॥ १४ ॥

पुरुषꣳ सोम्योतोपतापिनं ज्ञातयः पर्युपासते जानासि
जानासि मामिति तस्य यावन्न वाङ्मनसि संपद्यते
प्राणे प्राणस्तेजसि तेजः परस्यां देवतायां तावज्जा-
॥ १ ॥ अथ यदास्य वाङ्मनसि संपद्यते मनः प्राणे
तेजसि तेजः परस्यां देवतायामथ न जानाति ॥२॥
य एषोऽणिमैतदात्म्यमिदꣳ सर्वं तत्सत्यं स
मा तत्त्वमसि श्वेतकेतो इति भूय एव मा भगवान्
पयत्विति तथा सोम्येति होवाच ॥ ३ ॥ इति
शः खण्डः ॥ १५ ॥

पुरुषꣳ सोम्योत हस्तगृहीतमानयन्त्यपहार्षीत्स्तेयम-
परशुमस्मै तपतेति स यदि तस्य कर्ता भवति तत
नृतमात्मानं कुरुते सोऽनृताभिसन्धोऽनृतेनात्मान-
धाय परशुं तप्तं प्रतिगृह्णाति स दह्यतेऽथ हन्यते
॥ अथ यदि तस्याकर्ता भवति तत एव सत्यमा-
कुरुते स सत्याभिसन्धः सत्येनात्मानमन्तर्धाय
तप्तं प्रतिगृह्णाति स न दह्यतेऽथ मुच्यते ॥२॥स यथा
नादाह्यतैतदात्म्यमिदꣳ सर्वं तत्सत्यꣳ स आत्मा
मसि श्वेतकेतो इति तद्धास्य विजज्ञाविति विजज्ञावि-
॥३॥ षोडशः खण्डः ॥१६॥इति षष्ठः प्रपाठकः ॥ ६ ॥

अथ सप्तमोऽध्यायः ॥ ७ ॥

ॐ ॥ अधीहि भगव इति होपससाद सन
नारदस्तꣳ होवाच यद्वेत्थ तेन मोपसीद ततस्त
वक्ष्यामीति ॥ १ ॥ स होवाचर्ग्वेदं भगवोऽध्येमि
दꣳ सामवेदमाथर्वणं चतुर्थमितिहासपुराणं पञ्चमं
वेदं पित्र्यꣳ राशिं दैवं निधिं वाकोवाक्यमेकायनं
विद्यां ब्रह्मविद्यां भूतविद्यां क्षत्रविद्यां नक्षत्र
सर्पदेवजनविद्यामेतद्भगवोऽध्येमि ॥ २ ॥ सोऽहं
मन्त्रविदेवास्मि नात्मविच्छ्रुतꣳ ह्येव मे भगवद्दृ
रति शोकमात्मविदिति सोऽहं भगवः शोचामि
भगवाञ्छोकस्य पारं तारयत्विति तꣳ होवाच यद्वै
तदध्यगीष्ठा नामैवैतत् ॥ ३ ॥ नाम वा ऋग्वेदो
सामवेद आथर्वणश्चतुर्थ इतिहासपुराणः पञ्चमो
वेदः पित्र्यो राशिर्दैवो निधिर्वाकोवाक्यमेकायनं
विद्या ब्रह्मविद्या भूतविद्या क्षत्रविद्या नक्षत्रविद्या
वजनविद्या नामैवैतन्नामोपास्स्वेति ॥ ४ ॥ स यो
ब्रह्मेत्युपास्ते यावन्नाम्नो गतं तत्रास्य यथाका
भवति यो नाम ब्रह्मेत्युपास्तेऽस्ति भगवो नाम्नो भू
नाम्नो वाव भूयोऽस्तीति तन्मे भगवान्ब्रवीत्विति
इति प्रथमः खण्डः ॥ १ ॥

वाग्वाव नाम्नो भूयसी वाग्वा ऋग्वेदं विज्ञा

र्वेदꣳ सामवेदमाथर्वणं चतुर्थमितिहासपुराणं पञ्चमं
नां वेदं पित्र्यꣳ राशिं दैवं निधिं वाकोवाक्यमेकायनं
विद्यां ब्रह्मविद्यां भूतविद्यां क्षत्रविद्यां नक्षत्रविद्याꣳ
देवजनविद्यां दिवं च पृथिवीं च वायुं चाकाशं चापश्च
श्च देवाꣳश्च मनुष्याꣳश्च पशूꣳश्च वयाꣳसि च तृणव-
तीन्श्वापदान्याकीटपतङ्गपिपीलकं धर्मं चाधर्मं च
चानृतं च साधु चासाधु च हृदयज्ञं चाहृदयज्ञं च
वाङ्नाभविष्यन्न धर्मो नाधर्मो व्यज्ञापयिष्यन्न सत्यं
तं न साधु नासाधु न हृदयज्ञो नाहृदयज्ञो वागेवैत-
विज्ञापयति वाचमुपास्स्वेति ॥ १ ॥ स यो वाचं
त्युपास्ते यावद्वाचो गतं तत्रास्य यथाकामचारो भवति
वाचं ब्रह्मेत्युपास्तेऽस्ति भगवो वाचो भूय इति वाचो
भूयोऽस्तीति तन्मे भगवान्ब्रवीत्विति ॥ २ ॥ इति
यः खण्डः ॥ २ ॥

मनो वाव वाचो भूयो यथा वै द्वे वामलके द्वे वा
द्वौ वाक्षौ मुष्टिरनुभवत्येवं वाचं च नाम च मनो-
भवति स यदा मनसा मनस्यति मन्त्रानधीयीयेत्यथा-
कर्माणि कुर्वीतेत्यथ कुरुते पुत्राꣳश्च पशूꣳश्चेच्छे-
येच्छत इमं च लोकममुं चेच्छेयेत्यथेच्छते मनो
मा मनो हि लोको मनो हि ब्रह्म मन उपास्स्वेति
॥ स यो मनो ब्रह्मेत्युपास्ते यावन्मनसो गतं
स्य यथाकामचारो भवति यो मनो ब्रह्मेत्युपास्ते-

ऽस्ति भगवो मनसो भूय इति मनसो वाव भूयो
ति तन्मे भगवान्ब्रवीत्विति ॥ २ ॥ इति
खण्डः ॥ ३ ॥

संकल्पो वाव मनसो भूयान्यदा वै संकल्प
मनस्यत्यथ वाचमीरयति तामु नाम्नीरयति नाम्नि
एकं भवन्ति मन्त्रेषु कर्माणि ॥ १ ॥ तानि ह वा
संकल्पैकायनानि संकल्पात्मकानि संकल्पे प्रति
समक्लृपतां द्यावापृथिवी समकल्पेतां वायुश्चाका
समकल्पन्तामापश्च तेजश्च तेषाꣳ संक्लृप्त्यै वर्षꣳ सं
वर्षस्य संक्लृप्त्या अन्नꣳ संकल्पतेऽन्नस्य संक्लृप्त्यै
संकल्पन्ते प्राणानाꣳ संक्लृप्त्यै मन्त्राः संकल्पन्ते म
संक्लृप्त्यै कर्माणि संकल्पन्ते कर्मणाꣳ संक्लृप्त्यै लोक
ल्पते लोकस्य संक्लृप्त्यै सर्वꣳ संकल्पते स एष
संकल्पमुपास्स्वेति ॥ २ ॥ स यः संकल्पं ब्रह्मे
क्लृप्तान्वै स लोकान् ध्रुवान् ध्रुवः प्रतिष्ठितान्
तोऽव्यथमानानव्यथमानोऽभिसिध्यति यावत्सं
गतं तत्रास्य यथाकामचारो भवति यः संकल्प
त्युपास्तेऽस्ति भगवः संकल्पाद्भूय इति संकल्पाद्वा
योऽस्तीति तन्मे भगवान्ब्रवीत्विति ॥ इति
खण्डः ॥ ४ ॥

चित्तं वाव संकल्पाद्भूयो यदा वै चेतयतेऽथ सं
तेऽथ मनस्यत्यथ वाचमीरयति तामु नाम्नीरयति

भूयांसि एकं भवन्ति मन्त्रेषु कर्माणि ॥ १ ॥ तानि ह वा एतानि चित्तैकायनानि चित्तात्मानि चित्ते प्रतिष्ठितानि तस्माद्यद्यपि बहुविद्चित्तो भवति नायमस्तीत्येवैनमाहुर्यदयं वेद यद्वा अयं विद्वान्नेत्थमचित्तः स्यादित्यथ यद्यल्पविच्चित्तवान्भवति तस्मा एवोत शुश्रूषन्ते चित्तꣳह्येवैषामेकायनं चित्तमात्मा चित्तं प्रतिष्ठा चित्तमुपास्स्वेति ॥ २ ॥ स यश्चित्तं ब्रह्मेत्युपास्ते चित्तान्वै स लोकान्ध्रुवान् ध्रुवः प्रतिष्ठितान् प्रतिष्ठितोऽव्यथमानानव्यथमानोऽभिसिध्यति यावच्चित्तस्य गतं तत्रास्य यथाकामचारो भवति यश्चित्तं ब्रह्मेत्युपास्तेऽस्ति भगवश्चित्ताद्भूय इति चित्ताद्वाव भूयोऽस्तीति तन्मे भगवान्ब्रवीत्विति ॥३॥ इति पञ्चमः खण्डः ॥ ५ ॥

ध्यानं वाव चित्ताद्भूयो ध्यायतीव पृथिवी ध्यायतीवान्तरिक्षं ध्यायतीव द्यौर्ध्यायन्तीवापो ध्यायन्तीव पर्वता ध्यायन्तीव देवमनुष्यास्तस्माद्य इह मनुष्याणां महत्तां प्राप्नुवन्ति ध्यानापादाꣳशा इवैव ते भवन्त्यथ येल्पाः कलहिनः पिशुना उपवादिनस्तेऽथ ये प्रभवो ध्यानापादाꣳशा इवैव ते भवन्ति ध्यानमुपास्स्वेति ॥१॥ स यो ध्यानं ब्रह्मेत्युपास्ते यावद्ध्यानस्य गतं तत्रास्य यथाकामचारो भवति यो ध्यानं ब्रह्मेत्युपास्तेऽस्ति भगवो ध्यानाद्भूय इति ध्यानाद्वाव भूयोऽस्तीति तन्मे भगवान्ब्रवीत्विति ॥ २ ॥ इति षष्ठः खण्डः ॥ ६ ॥

विज्ञानं वाव ध्यानाद्भूयो विज्ञानेन वा ऋग्वेदं
नाति यजुर्वेदꣳ सामवेदमाथर्वणं चतुर्थमितिहास
पञ्चमं वेदानां वेदं पित्र्यꣳराशिं दैवं निधिं वाकोवाक्य
यनं देवविद्यां ब्रह्मविद्यां भूतविद्यां क्षत्रविद्यां नक्षत्र
सर्पदेवजनविद्यां दिवं च पृथिवीं च वायुं चाकाशं
तेजश्च देवाꣳश्च मनुष्याꣳश्च पशूꣳश्च वयाꣳसि च
वनस्पतीञ्छ्वापदान्याकीटपतङ्गपिपीलकं धर्मं चाध
सत्यं चानृतं च साधु चासाधु च हृदयज्ञं चाहृदयज्ञं
च रसं चेमं च लोकममुं च विज्ञानेनैव विजानाति
नमुपास्स्वेति ॥ १ ॥ स यो विज्ञानं ब्रह्मेत्युपास्ते
नवतो वै स लोकाञ्ज्ञानवतोऽभिसिध्यति. याव
नस्य गतं तत्रास्य यथाकामचारो भवति यो
ब्रह्मेत्युपास्तेऽस्ति भगवो विज्ञानाद्भूय इति विज्ञान
भूयोऽस्तीति तन्मे भगवान्ब्रवीत्विति ॥२॥ इति स
खण्डः ॥ ७ ॥

बलं वाव विज्ञानाद्भूयोऽपि ह शतं विज्ञानवता
बलवानाकम्पयते स यदा बली भवत्यथोत्थाता भ
त्तिष्ठन्परिचरिता भवति परिचरन्नुपसत्ता भवत्यु
दन्द्रष्टा भवति श्रोता भवति मन्ता भवति बोद्धा
कर्ता भवति विज्ञाता भवति बलेन वै पृथिवी ति
बलेनान्तरिक्षं बलेन द्यौर्बलेन पर्वता बलेन देवम
बलेन पशवश्च वयाꣳसि च तृणवनस्पतयः श्वापदान्य

तङ्गपिपीलकं बलेन लोकस्तिष्ठति बलमुपास्स्वेति ॥ १ ॥ स यो बलं ब्रह्मेत्युपास्ते यावद्बलस्य गतं तत्रास्य यथाकामचारो भवति यो बलं ब्रह्मेत्युपास्तेऽस्ति भगवो बलाद्भूय इति बलाद्वाव भूयोऽस्तीति तन्मे भगवान्ब्रवीत्विति ॥ २ ॥ इत्यष्टमः खण्डः ॥ ८ ॥

अन्नं वाव बलाद्भूयस्तस्माद्यद्यपि दशरात्रीर्नाश्नीयाद्यद्यु ह जीवेदथवाऽद्रष्टाऽश्रोताऽमन्ताऽबोद्धाऽकर्ताऽविज्ञाता भवत्यथाऽन्नस्यायै द्रष्टा भवति श्रोता भवति मन्ता भवति बोद्धा भवति कर्ता भवति विज्ञाता भवत्यन्नमुपास्स्वेति ॥ १ ॥ स योऽन्नं ब्रह्मेत्युपास्तेऽन्नवतो वै स लोकान्पानवतोऽभिसिध्यति यावदन्नस्य गतं तत्रास्य यथाकामचारो भवति योऽन्नं ब्रह्मेत्युपास्तेऽस्ति भगवोऽन्नाद्भूय इत्यन्नाद्वाव भूयोऽस्तीति तन्मे भगवान्ब्रवीत्विति ॥ २ ॥ इति नवमः खण्डः ॥ ९ ॥

आपो वावान्नाद्भूयस्तस्माद्यदा सुवृष्टिर्न भवति व्याधीयन्ते प्राणा अन्नं कनीयो भविष्यतीत्यथ यदा सुवृष्टिर्भवत्यानन्दिनः प्राणा भवन्त्यन्नं बहु भविष्यतीत्याप एवेमा मूर्ता येयं पृथिवी यदन्तरिक्षं यद् द्यौर्यत्पर्वता यद्देवमनुष्या यत्पशवश्च वयाꣳसि च तृणवनस्पतयः श्वापदान्याकीटपतङ्गपिपीलकमाप एवेमा मूर्ता अप उपास्स्वेति ॥ १ ॥ स योऽपो ब्रह्मेत्युपास्त आप्नोति सर्वान्कामाꣳस्तृप्तिमान्भवति यावदपां गतं तत्रास्य यथाकामचारो

भवति योऽपो ब्रह्मेत्युपास्तेति भगवोऽद्भ्यो भूय इ
वा भूयोऽस्तीति तस्मै भगवान्ब्रवीत्विति ॥ २ ॥
दशमः खण्डः ॥ १० ॥

तेजो वावाद्भ्यो भूयस्तद्वा एतद्वायुमागृह्याकाश
तपति तदाहुर्निशोचति नितपति वर्षिष्यति वा इति
एव तत्पूर्वं दर्शयित्वाऽथापः सृजते तदेतदूर्ध्वाभिश्च
श्चीभिश्च विद्युद्भिराह्रादाश्चरन्ति तस्मादाहुर्विद्योतते
यति वर्षिष्यति वा इति तेज एव तत्पूर्वं दर्शयित्वाऽ
सृजते तेज उपास्स्वेति॥१॥स यस्तेजो ब्रह्मेत्युपास्ते ते
वै स तेजस्वतो लोकान्भास्वतोऽपहततमस्कानभिसि
यावत्तेजसो गतं तत्रास्य यथाकामचारो भवति य
ब्रह्मेत्युपास्तेऽस्ति भगवस्तेजसो भूय इति तेजसो
भूयोऽस्तीति तस्मै भगवान्ब्रवीत्विति ॥ २ ॥ इत्येका
खण्डः ॥ ११ ॥

आकाशो वाव तेजसो भूयानाकाशे वै सूर्याचन्द्रम
भौ विद्युन्नक्षत्राण्यग्निराकाशेनाह्वयत्याकाशेन शृणोत्य
शेन प्रतिशृणोत्याकाशे रमत आकाशेन रमत आ
जायत आकाशमभिजायत आकाशमुपास्स्वेति॥१॥
आकाशं ब्रह्मेत्युपास्त आकाशवतो वै स लोकान्प्रका
तोऽसंबाधानुरुगायवतोऽभिसिध्यति यावदाकाशस्य
तत्रास्य यथाकामचारो भवति य आकाशं ब्रह्मेत्युपास्ते

भगव आकाशाद्भूय इत्याकाशाद्वाव भूयोऽस्तीति तन्मे
भगवान्ब्रवीत्विति ॥ २ ॥ इति द्वादशः खण्डः ॥ १२ ॥

स्मरो वावाकाशाद्भूयस्तस्माद्यद्यपि बहव आसीरन्न-
स्मरन्तो नैव ते कंचन शृणुयुर्न मन्वीरन्न विजानीरन्
यदा वाव ते स्मरेयुरथ शृणुयुरथ मन्वीरन्नथ विजा-
नीरन् स्मरेण वै पुत्रान्विजानाति स्मरेण पशून् स्मर-
मुपास्स्वेति ॥ १ ॥ स यः स्मरं ब्रह्मेत्युपास्ते याव-
त्स्मरस्य गतं तत्रास्य यथा कामचारो भवति यः स्मरं
ब्रह्मेत्युपास्तेऽस्ति भगवः स्मराद्भूय इति स्मराद्वाव भू-
योऽस्तीति तन्मे भगवान्ब्रवीत्विति ॥ २ ॥ इति त्रयो-
दशः खण्डः ॥ १३ ॥

आशा वाव स्मराद्भूयस्याशेद्धो वै स्मरो मन्त्रानधीते
कर्माणि कुरुते पुत्राꣳश्च पशूꣳश्चेच्छत इमं च लोकम-
मुं चेच्छत आशामुपास्स्वेति ॥ १ ॥ स य आशां ब्रह्मेत्यु-
पास्त आशयास्य सर्वे कामाः समृद्ध्यन्त्यमोघा हास्या-
शिषो भवन्ति यावदाशाया गतं तत्रास्य यथाकामचारो
भवति य आशां ब्रह्मेत्युपास्तेऽस्ति भगव आशाया भूय
इत्याशाया वाव भूयोऽस्तीति तन्मे भगवान्ब्रवीत्विति
॥ २ ॥ इति चतुर्दशः खण्डः ॥ १४ ॥

प्राणो वा आशाया भूयान्यथा वा अरा नाभौ सम-
र्पिता एवमस्मिन् प्राणे सर्वꣳ समर्पितं प्राणः प्राणेन
याति प्राणः प्राणं ददाति प्राणाय ददाति प्राणो ह पिता

प्राणो माता प्राणो भ्राता प्राणः स्वसा प्राण आ
प्राणो ब्राह्मणः ॥ १ ॥ स यदि पितरं वा मात
भ्रातरं वा स्वसारं वाचार्यं वा ब्राह्मणं वा कि
भृशमिव प्रत्याह धिक्त्वाऽस्त्वित्येवैनमाहुः पितृ
त्वमसि मातृहा वै त्वमसि भ्रातृहा वै त्वमसि स्
वै त्वमस्याचार्यहा वै त्वमसि ब्राह्मणहा वै त्वम
॥ २ ॥ अथ यद्यप्येनानुत्क्रान्तप्राणान् शूलेन स
व्यतिषं दहेन्नैवैनं ब्रूयुः पितृहासीति न मातृहासी
भ्रातृहासीति न स्वसृहासीति नाचार्यहासीति न
णहासीति ॥ ३ ॥ प्राणो ह्येवैतानि सर्वाणि भवति
एष एवंपश्यन्नेवंमन्वान एवंविजानन्नतिवादी भव
चेद्ब्रूयुरतिवाद्यसीत्यतिवाद्यस्मीति ब्रूयान्नापह्नुवीत ।
इति पञ्चदशः खण्डः ॥ १५ ॥

एष तु वा अतिवदति यः सत्येनातिवदति स
भगवः सत्येनातिवदानीति सत्यं त्वेव विजिज्ञासि
मिति सत्यं भगवो विजिज्ञास इति ॥ १ ॥ इति
डशः खण्डः ॥ १६ ॥

यदा वै विजानात्यथ सत्यं वदति नाविजानन्
वदति विजानन्नेव सत्यं वदति विज्ञानं त्वेव विजिज्ञा
व्यमिति विज्ञानं भगवो विजिज्ञास इति ॥ १ ॥ इति
दशः खण्डः ॥ १७ ॥

यदा वै मनुतेऽथ विजानाति नामत्वा विजा

मत्वैव विजानाति मतिस्त्वेव विजिज्ञासितव्येति
मतिं भगवो विजिज्ञास इति ॥ १ ॥ इत्यष्टादशः
खण्डः ॥ १८ ॥

यदा वै श्रद्दधात्यथ मनुते नाश्रद्दधन्मनुते श्रद्दधदेव
मनुते श्रद्धा त्वेव विजिज्ञासितव्येति श्रद्धां भगवो विजि-
ज्ञास इति ॥ १ ॥ इत्येकोनविंशः खण्डः ॥ १९ ॥

यदा वै निस्तिष्ठत्यथ श्रद्दधाति नानिस्तिष्ठञ्श्रद्-
धाति निस्तिष्ठन्नेव श्रद्दधाति निष्ठा त्वेव विजिज्ञासित-
व्येति निष्ठां भगवो विजिज्ञास इति ॥ १ ॥ इति विंशः
खण्डः ॥ २० ॥

यदा वै करोत्यथ निस्तिष्ठति नाकृत्वा निस्तिष्ठति
कृत्वैव निस्तिष्ठति कृतिस्त्वेव विजिज्ञासितव्येति कृतिं
भगवो विजिज्ञास इति ॥१॥ इत्येकविंशः खण्डः ॥२१॥

यदा वै सुखं लभतेऽथ करोति नासुखं लब्ध्वा करोति
सुखमेव लब्ध्वा करोति सुखं त्वेव विजिज्ञासितव्य-
मिति सुखं भगवो विजिज्ञास इति ॥ १ ॥ इति द्वाविंशः
खण्डः ॥ २२ ॥

यो वै भूमा तत्सुखं नाल्पे सुखमस्ति भूमैव सुखं भूमा
त्वेव विजिज्ञासितव्य इति भूमानं भगवो विजिज्ञास इति
॥ १ ॥ इति त्रयोविंशः खण्डः ॥ २३ ॥

यत्र नान्यत्पश्यति नान्यच्छृणोति नान्यद्विजानाति
स भूमाऽथ यत्रान्यत्पश्यत्यन्यच्छृणोत्यन्यद्विजानाति

तदल्पं यो वै भूमा तदमृतमथ यदल्पं तन्मर्त्यं
भगवः कस्मिन्प्रतिष्ठित इति स्वे महिम्नि यदि वा
महिम्नीति ॥ १ ॥ गोअश्वमिह महिमेत्याचक्षते ह
रण्यं दासभार्यं क्षेत्राण्यायतनानीति नाहमेवं ब्र
ब्रवीमीति होवाचान्यो ह्यन्यस्मिन्प्रतिष्ठित इति ॥
इति चतुर्विंशः खण्डः ॥ २४ ॥

स एवाधस्तात्स उपरिष्टात्स पश्चात्स पुर
स्तात्स दक्षिणतः स उत्तरतः स एवेदꣳसर्वमित्यथातो
ङ्कारादेश एवाहमेवाधस्तादहमुपरिष्टादहं पश्चादहं
स्तादहं दक्षिणतोऽहमुत्तरतोऽहमेवेदꣳ सर्वमिति ॥
अथात आत्मादेश एवात्मैवाधस्तादात्मोपरिष्टाद
पश्चादात्मा पुरस्तादात्मा दक्षिणत आत्मोत्तरत आ
वेदꣳ सर्वमिति स वा एष एवंपश्यन्नेवंमन्वान
विजानन्नात्मरतिरात्मक्रीड आत्ममिथुन आत्मानन्दः
स्वराड् भवति तस्य सर्वेषु लोकेषु कामचारो भवति।
येऽन्यथाऽतो विदुरन्यराजानस्ते क्षय्यलोका भव
तेषाꣳ सर्वेषु लोकेष्वकामचारो भवति ॥ २ ॥
पञ्चविंशः खण्डः ॥ २५ ॥

तस्य ह वा एतस्यैवं पश्यत एवं मन्वानस्यैवं वि
नत आत्मतः प्राण आत्मत आशात्मतः स्मर आ
आकाश आत्मतस्तेज आत्मत आप आत्मत आविर्भ
तिरोभावावात्मतोऽन्नमात्मतो बलमात्मतो विज्ञान

तो ध्यानमात्मतश्चित्तमात्मतः संकल्प आत्मतो मन मतो वागात्मतो नामात्मतो मन्त्रा आत्मतः कर्मा- त्मत एवेदꣳ सर्वमिति ॥ १ ॥ तदेष श्लोको न यो मृत्युं पश्यति न रोगं नोत दुःखताꣳ सर्वꣳ ह यः पश्यति सर्वमाप्नोति सर्वश इति स एकधा भवति धा भवति पञ्चधा सप्तधा नवधा चैव पुनश्चैकादश तः शतं च दश चैकश्च सहस्राणि च विꣳशतिरा- द्धौ सत्त्वशुद्धिः सत्त्वशुद्धौ ध्रुवा स्मृतिः स्मृति- भे सर्वग्रन्थीनां विप्रमोक्षस्तस्मै मृदितकषायाय सस्पारं दर्शयति भगवान् सनत्कुमारस्तꣳ स्कन्द याचक्षते तꣳ स्कन्द इत्याचक्षते ॥ २ ॥ इति षड्विंशः ण्डः ॥ २६ ॥ इति सप्तमः प्रपाठकः ॥ ७ ॥

अष्टमोऽध्यायः ॥ ८ ॥

थ यदिदमस्मिन्ब्रह्मपुरे दहरं पुण्डरीकं वेश्म रोऽस्मिन्नन्तराकाशस्तस्मिन्यदन्तस्तदन्वेष्टव्यं तद्वाव जिज्ञासितव्यमिति ॥ १ ॥ तं चेद्ब्रूयुर्यदिदमस्मि- ह्मपुरे दहरं पुण्डरीकं वेश्म दहरोऽस्मिन्नन्तराकाशः किं त्र विद्यते यदन्वेष्टव्यं यद्वाव विजिज्ञासितव्यमिति ॥ २ ॥ स ब्रूयाद्यावान्वा अयमाकाशस्तावानेषोऽन्तर्हृदय काश उभे अस्मिन् द्यावापृथिवी अन्तरेव समाहिते भावग्निश्च वायुश्च सूर्याचन्द्रमसावुभौ विद्युन्नक्षत्राणि स्येहास्ति यच्च नास्ति सर्वं तदस्मिन्समाहितमिति ॥ ३ ॥

तं चेद्ब्रूयुरस्मिꣳश्चेदिदं ब्रह्मपुरे सर्वꣳ समाहितꣳ स
च भूतानि सर्वे च कामा यदैनज्जरामाप्नोति प्रध्वं
वा किं ततोऽतिशिष्यत इति ॥ ४ ॥ स ब्रूया
जरयैतज्जीर्यति न वधेनास्य हन्यत एतत्सत्यं ब्रह्म
स्मिन्कामाः समाहिता एष आत्मापहतपाप्मा वि
विमृत्युर्विशोको विजिघत्सोऽपिपासः सत्यकामः स
संकल्पो यथा ह्येवेह प्रजा अन्वाविशन्ति यथानुशा
यं यमन्तमभिकामा भवन्ति यं जनपदं यं क्षेत्र
तं तमेवोपजीवन्ति ॥ ५ ॥ तद्यथेह कर्मजितो ल
क्षीयत एवमेवामुत्र पुण्यजितो लोकः क्षीयते
इहात्मानमननुविद्य व्रजन्त्येताꣳश्च सत्यान् का
स्तेषाꣳ सर्वेषु लोकेष्वकामचारो भवत्यथ य इ
त्मानमनुविद्य व्रजन्त्येताꣳश्च सत्यान् कामाꣳ
सर्वेषु लोकेषु कामचारो भवति ॥ ६ ॥ इति प्र
खण्डः ॥ १ ॥

स यदि पितृलोककामो भवति संकल्पादेवास्य पि
समुत्तिष्ठन्ति तेन पितृलोकेन संपन्नो महीयते ॥
अथ यदि मातृलोककामो भवति संकल्पादेवास्य मा
समुत्तिष्ठन्ति तेन मातृलोकेन संपन्नो महीयते ॥
अथ यदि भ्रातृलोककामो भवति संकल्पादेवास्य भ्रा
समुत्तिष्ठन्ति तेन भ्रातृलोकेन संपन्नो महीयते ॥
अथ यदि स्वसृलोककामो भवति संकल्पादेवास्य स्व

समुत्तिष्ठन्ति तेन स्वसृलोकेन संपन्नो महीयते ॥ ४ ॥
यदि सखिलोककामो भवति संकल्पादेवास्य सखा-
समुत्तिष्ठन्ति तेन सखिलोकेन संपन्नो महीयते ॥५॥
यदि गन्धमाल्यलोककामो भवति संकल्पादेवास्य
गन्धमाल्ये समुत्तिष्ठतस्तेन गन्धमाल्यलोकेन संपन्नो
महीयते ॥ ६ ॥ अथ यद्यन्नपानलोककामो भवति संक-
ल्पादेवास्यान्नपाने समुत्तिष्ठतस्तेनान्नपानलोकेन संपन्नो
महीयते ॥ ७ ॥ अथ यदि गीतवादितलोककामो भवति
संकल्पादेवास्य गीतवादिते समुत्तिष्ठतस्तेन गीतवादित-
लोकेन संपन्नो महीयते ॥ ८ ॥ अथ यदि स्त्रीलोककामो
भवति संकल्पादेवास्य स्त्रियः समुत्तिष्ठन्ति तेन स्त्रीलो-
केन संपन्नो महीयते ॥ ९ ॥ यं यमन्तमभिकामो
भवति यं कामं कामयते सोऽस्य संकल्पादेव समुत्ति-
ष्ठति तेन संपन्नो महीयते ॥ १० ॥ इति द्वितीयः
खण्डः ॥ २ ॥

त इमे सत्याः कामा अनृतापिधानास्तेषाऽ सत्यानाऽ
सतामनृतमपिधानं यो यो ह्यस्येतः प्रैति न तमिह दर्श-
नाय लभते ॥ १ ॥ अथ ये चास्येह जीवा ये च प्रेता
यच्चान्यदिच्छन्न लभते सर्वं तदत्र गत्वा विन्दतेऽत्र
ह्यस्यैते सत्याः कामा अनृतापिधानास्तद्यथाहि हिरण्यनिधिं
निहितमक्षेत्रज्ञा उपर्युपरि संचरन्तो न विन्देयुरेवमेवेमाः
सर्वाः प्रजा अहरहर्गच्छन्त्य एतं ब्रह्मलोकं न विन्दन्त्य-

नृतेन हि प्रत्यूढाः ॥ २ ॥ स वा एष आत्मा हृदि
तदेव निरुक्तꣳ हृदयमिति तस्माद्धृदयमहरहर्वा
वित्स्वर्गं लोकमेति ॥ ३ ॥ अथ य एष संप्र
ऽस्माच्छरीरात्समुत्थाय परं ज्योतिरुपसंपद्य स्वेन
भिनिष्पद्यत एष आत्मेति होवाचैतदमृतमभयमेत
तस्य ह वा एतस्य ब्रह्मणो नाम सत्यमिति ॥ ४ ॥
ह वा एतानि त्रीण्यक्षराणि सतीयमिति तद्यत्स
तमथ यत्ति तन्मर्त्यमथ यद्यं तेनोभे यच्छति यद
यच्छति तस्माद्यमहरहर्वा एवंवित्स्वर्गं लोकमेति ॥

इति तृतीयः खण्डः ॥ ३ ॥

अथ य आत्मा स सेतुर्विधृतिरेषां लोकानामसं
य नैतꣳ सेतुमहोरात्रे तरतो न जरा न मृत्युर्न
न सुकृतं न दुष्कृतꣳ सर्वे पाप्मानोऽतो निव
ऽपहतपाप्मा ह्येष ब्रह्मलोकः ॥ १ ॥ तस्माद्वा एतꣳ
तीर्त्वाऽन्धः सन्ननन्धो भवति विद्धः सन्नविद्धो भ
पतापी सन्ननुपतापी भवति तस्माद्वा एतꣳ सेतुं ती
नक्तमहरेवाभिनिष्पद्यते सकृद्विभातो ह्येवैष ब्रह्म
॥२॥ तद्य एवैतं ब्रह्मलोकं ब्रह्मचर्येणानुविन्दन्ति ते
वैष ब्रह्मलोकस्तेषाꣳ सर्वेषु लोकेषु कामचारो भवति

इति चतुर्थः खण्डः ॥ ४ ॥

अथ यद्यज्ञ इत्याचक्षते ब्रह्मचर्यमेव तद्ब्रह्मचर्येण
यो ज्ञाता तं विन्दतेऽथ यदिष्टमित्याचक्षते ब्रह्मच

ब्रह्मचर्येण ह्येवेष्ट्वात्मानमनुविन्दते ॥ १ ॥ अथ यत्स-
त्त्रायणमित्याचक्षते ब्रह्मचर्यमेव तद्ब्रह्मचर्येण ह्येव सत
आत्मनस्त्राणं विन्दतेऽथ यन्मौनमित्याचक्षते ब्रह्मचर्यमेव
तद्ब्रह्मचर्येण ह्येवात्मानमनुविद्य मनुते ॥ २ ॥ अथ
यदनाशकायनमित्याचक्षते ब्रह्मचर्यमेव तदेष ह्यात्मा न
नश्यति यं ब्रह्मचर्येणानुविन्दतेऽथ यदरण्यायनमित्याच-
क्षते ब्रह्मचर्यमेव तत्तदरश्च ह वै ण्यश्चार्णवौ ब्रह्मलोके
तृतीयस्यामितो दिवि तदैरंमदीयं सरस्तदश्वत्थः सोम-
सवनस्तदपराजिता पूर्ब्रह्मणः प्रभुविमितं हिरण्मय-
म् ॥ ३ ॥ तद्य एवैतावरं च ण्यं चार्णवौ ब्रह्मलोके
ब्रह्मचर्येणानुविन्दन्ति तेषामेवैष ब्रह्मलोकस्तेषां स-
र्वेषु लोकेषु कामचारो भवति ॥ ४ ॥ इति पञ्चमः
खण्डः ॥ ५ ॥

अथ या एता हृदयस्य नाड्यस्ताः पिङ्गलस्याणिम्नस्ति-
ष्ठन्ति शुक्लस्य नीलस्य पीतस्य लोहितस्येत्यसौ वा आदित्यः
पिङ्गल एष शुक्ल एष नील एष पीत एष लोहितः ॥ १ ॥
तद्यथा महापथ आतत उभौ ग्रामौ गच्छतीमं चामुं चै-
वमेवैता आदित्यस्य रश्मय उभौ लोकौ गच्छन्तीमं चामुं
ममुष्मादादित्यात्प्रतायन्ते ता आसु नाडीषु सृप्ता आ-
भ्यो नाडीभ्यः प्रतायन्ते तेऽमुष्मिन्नादित्ये सृप्ताः ॥ २ ॥
तद्यत्रैतत्सुप्तः समस्तः संप्रसन्नः स्वप्नं न विजानात्यासु
तदा नाडीषु सृप्तो भवति तन्न कश्चन पाप्मा स्पृशति

तेजसा हि तदा संपन्नो भवति ॥ ३ ॥ अथ यत्रै
लिमानं नीतो भवति तमभित आसीना आहुर्जा
मां जानासि मामिति स यावदस्माच्छरीरादनु
भवति तावज्जानाति ॥ ४ ॥ अथ यत्रैतदस्माच्छ
त्क्रामत्यथैतैरेव रश्मिभिरूर्ध्वमाक्रमते स ओमि
होद्वामीयते स यावत्क्षिप्येन्मनस्तावदादित्यं ग
तद्वै खलु लोकद्वारं विदुषां प्रपदनं निरोधोऽवि
॥ ५ ॥ तदेष श्लोकः । शतं चैका च हृदयस्य न
स्तासां मूर्धानमभिनिःसृतैका । तयोर्ध्वमायन्नमृत
विष्वङ्ङन्या उत्क्रमणे भवन्त्युत्क्रमणे भवन्ति ॥ ६
षष्ठः खण्डः ॥ ६ ॥

य आत्मापहतपाप्मा विजरो विमृत्युर्विशो
जिघत्सोऽपिपासः सत्यकामः सत्यसंकल्पः सोऽन्वे
स विजिज्ञासितव्यः स सर्वांश्च लोकानाप्नोति स
कामान्यस्तमात्मानमनुविद्य विजानातीति ह प्रज
रुवाच ॥ १ ॥ तद्धोभये देवासुरा अनुबुधिरे ते
हन्त तमात्मानमन्विच्छामो यमात्मानमन्विष्य स
लोकानाप्नोति सर्वांश्च कामानितीन्द्रो हैव देवाना
प्रवव्राज विरोचनोऽसुराणां तौ हासंविदानावेव समि
प्रजापतिसकाशमाजग्मतुः ॥२॥ तौ ह द्वात्रिंशतं
ब्रह्मचर्यमूषतुस्तौ ह प्रजापतिरुवाच किमिच्छन्ताव
मिति तौ होचतुर्य आत्मापहतपाप्मा विजरो वि

य एषोऽपहतपाप्मा विजरो विमृत्युर्विशोको विजिघत्सोऽपिपासः सत्यकामः सत्यसंकल्पः
सोऽन्वेष्टव्यः स विजिज्ञासितव्यः स सर्वांश्च लोकाना-
प्नोति सर्वांश्च कामान्यस्तमात्मानमनुविद्य विजाना-
तीति ह प्रजापतिरुवाच ॥ १ ॥ तद्धोभये देवासुरा अनुबुबुधिरे ते होचुर्हन्त तमात्मानमन्विच्छामो यमात्मानमन्विष्य सर्वांश्च लोकानाप्नोति सर्वांश्च कामानितीन्द्रो हैव देवानामभिप्रवव्राज विरोचनोऽसुराणां तौ हासंविदानावेव समित्पाणी प्रजापतिसकाशमाजग्मतुः ॥ २ ॥ तौ ह द्वात्रिंशतं वर्षाणि ब्रह्मचर्यमूषतुस्तौ ह प्रजापतिरुवाच किमिच्छन्ताववास्तमिति
तौ होचतुर्य आत्माऽपहतपाप्मा विजरो विमृत्युर्विशोको विजिघत्सोऽपिपासः सत्यकामः सत्यसंकल्पः सोऽन्वेष्टव्यः स विजिज्ञासितव्यः स सर्वांश्च लोकानाप्नोति सर्वांश्च कामान्यस्तमात्मानमनुविद्य विजानातीति भगवतो वचो वेदयन्ते तमिच्छन्ताववास्तमिति
॥ ३ ॥ तौ ह प्रजापतिरुवाच य एषोऽक्षिणि पुरुषो
दृश्यत एष आत्मेति होवाचैतदमृतमभयमेतद्ब्रह्मेत्यथ
योऽयं भगवोऽप्सु परिख्यायते यश्चायमादर्शे कतम एष
इत्येष उ एवैषु सर्वेष्वेतेषु परिख्यायत इति होवाच ॥४॥
इति सप्तमः खण्डः ॥ ७ ॥

॥ ८ ॥ उदशराव आत्मानमवेक्ष्य यदात्मनो न विजानीथ-
स्तन्मे प्रब्रूतमिति तौ होदशरावेऽवेक्षांचक्राते तौ ह प्रजा-
पतिरुवाच किं पश्यथेति तौ होचतुः सर्वमेवेदमावां भ-
गव आत्मानं पश्याव आलोमभ्य आनखेभ्यः प्रतिरूप-
मिति ॥१॥ तौ ह प्रजापतिरुवाच साध्वलंकृतौ सुवसनौ
परिष्कृतौ भूत्वोदशरावेऽवेक्षेथामिति तौ ह साध्वलंकृतौ
सुवसनौ परिष्कृतौ भूत्वोदशरावेऽवेक्षांचक्राते तौ ह प्रजा-
पतिरुवाच किं पश्यथेति ॥ २ ॥ तौ होचतुर्यथैवेदमावां
भगवः साध्वलंकृतौ सुवसनौ परिष्कृतौ च एवमेवेमौ
भगवः साध्वलंकृतौ सुवसनौ परिष्कृताविन्त्येष आत्मेति
होवाचैतदमृतमभयमेतद्ब्रह्मेति तौ ह शान्तहृदयौ प्रव-
व्रजतुः ॥ ३ ॥ तौ हान्वीक्ष्य प्रजापतिरुवाचानुपलभ्या-
त्मानमननुविद्य व्रजतो यतर एतदुपनिषदो भविष्यन्ति

देवा वासुरा वा ते पराभविष्यन्तीति स ह शान्त
एव विरोचनोऽसुराञ्जगाम तेभ्यो हैतामुपनिषदं प्रो
त्मैवेह महय्य आत्मा परिचर्य आत्मानमेवेह मह
त्मानं परिचरन्नुभौ लोकाववाप्नोतीमं चामुं चेति ॥
तस्मादप्यद्येहाददानमश्रद्दधानमयजमानमाहुरासुरो
ह्यसुराणाꣳ ह्येषोपनिषत्प्रेतस्य शरीरं भिक्षया वसने
कारेणेति सꣳस्कुर्वन्त्येतेन ह्यमुं लोकं जेष्यन्तो म
॥ ५ ॥ इत्यष्टमः खण्डः ॥ ८ ॥

अथ हेन्द्रोऽप्राप्यैव देवानेतद्भयं ददर्श यथैव ख
यमस्मिञ्छरीरे साध्वलंकृते साध्वलंकृतो भवति सु
सुवसनः परिष्कृते परिष्कृत एवमेवायमस्मिन्नन्धे
भवति स्रामे स्रामः परिवृक्णे परिवृक्णोऽस्यैव श
नाशमन्वेष नश्यति नाहमत्र भोग्यं पश्यामीति ॥
स स त्पाणिः पुनरेयाय तꣳ ह प्रजापतिरुवाच म
वन्यच्छान्तहृदयः प्राव्राजीः सार्धं विरोचनेन किमि
पुनरागम इति स होवाच यथैव खल्वयं भगवो
ञ्छरीरे साध्वलंकृते साध्वलंकृतो भवति सुवसने सु
नः परिष्कृते परिष्कृत एवमेवायमस्मिन्नन्धेऽन्धो भ
स्रामे स्रामः परिवृक्णे परिवृक्णोऽस्यैव शरीरस्य न
मन्वेष नश्यति नाहमत्र भोग्यं पश्यामीति ॥
एवमेवैष मघवन्निति होवाचैतं त्वेव ते भूयोऽनुव्या
स्यामि वसापराणि द्वात्रिꣳशतं वर्षाणीति स हाप

त्रिꣳशतं वर्षाण्युवास तस्मै होवाच ॥ ३ ॥ इति नवमः
खण्डः ॥ ९ ॥

य एष स्वप्ने महीयमानश्चरत्येष आत्मेति होवाचैत-
दमृतमभयमेतद्ब्रह्मेति स ह शान्तहृदयः प्रवव्राज
स हाप्राप्यैव देवानेतद्भयं ददर्श तद्यद्यपीदꣳ शरीरमन्धं
भवत्यनन्धः स भवति यदि स्राममस्रामो नैवैषोऽस्य
दोषेण दुष्यति ॥ १ ॥ न वधेनास्य हन्यते नास्य
स्राम्येण स्रामो घ्नन्ति त्वेवैनं विच्छादयन्तीवाप्रियवेत्तेव
भवत्यपि रोदितीव नाहमत्र भोग्यं पश्यामीति ॥ २ ॥
समित्पाणिः पुनरेयाय तꣳ ह प्रजापतिरुवाच मघवन्य-
च्छान्तहृदयः प्राव्राजीः किमिच्छन् पुनरागम इति स
होवाच तद्यद्यपीदं भगवः शरीरमन्धं भवत्यनन्धः स
भवति यदि स्राममस्रामो नैवैषोऽस्य दोषेण दुष्यति
॥ ३ ॥ न वधेनास्य हन्यते नास्य स्राम्येण स्रामो घ्नन्ति
त्वेवैनं विच्छादयन्तीवाप्रियवेत्तेव भवत्यपि रोदितीव
नाहमत्र भोग्यं पश्यामीत्येवमेवैष मघवन्निति होवाचैतं
त्वेव ते भूयोऽनुव्याख्यास्यामि वसाऽपराणि द्वात्रिꣳशतं
वर्षाणीति स हाऽपराणि द्वात्रिꣳशतं वर्षाण्युवास तस्मै
होवाच ॥ ४ ॥ इति दशमः खण्डः ॥ १० ॥

तद्यत्रैतत् सुप्तः समस्तः संप्रसन्नः स्वप्नं न विजानात्ये-
ष आत्मेति होवाचैतदमृतमभयमेतद्ब्रह्मेति स ह शान्त-
हृदयः प्रवव्राज स हाप्राप्यैव देवानेतद्भयं ददर्श नाह ख-

त्वयमेवꣳ संप्रत्यात्मानं जानात्ययमहमस्मीति नो
मानि भूतानि विनाशमेवापीतो भवति नाहमत्र
पश्यामीति ॥ १ ॥ स समित्पाणिः पुनरेयाय त
प्रजापतिरुवाच मघवन्यच्छान्तहृदयः प्राव्राजीः
च्छन्पुनरागम इति स होवाच नाहं खल्वयं भगव
संप्रत्यात्मानं जानात्ययमहमस्मीति नो एवेमानि भू
विनाशमेवापीतो भवति नाहमत्र भोग्यं पश्या
॥ २ ॥ एवमेवैष मघवन्निति होवाचैतं त्वेव ते
योऽनुव्याख्यास्यामि नो एवान्यत्रैतस्माद्वसाऽपराणि
वर्षाणीति सहाऽपराणि पञ्च वर्षाण्युवास तान्येक
संपेदुरेतत्तद्यदाहुरेकशतꣳ ह वै वर्षाणि मघवान्
पतौ ब्रह्मचर्यमुवास तस्मै होवाच ॥ ३ ॥ इत्येका
खण्डः ॥ ११ ॥

मघवन्मर्त्यं वा इदꣳ शरीरमात्तं मृत्युना तदस्य
तस्याशरीरस्यात्मनोऽधिष्ठानमात्तो वै सशरीरः प्रियाप्रि
याभ्यां न वै सशरीरस्य सतः प्रियाप्रिययोरपहतिर
शरीरं वाव सन्तं न प्रियाप्रिये स्पृशतः ॥ १ ॥ अश
वायुरभ्रं विद्युत्स्तनयित्नुरशरीराण्येतानि तद्यथैतान्यमु
दाकाशात्समुत्थाय परं ज्योतिरुपसंपद्य स्वेन स्वेन
णाभिनिष्पद्यन्ते ॥ २ ॥ एवमेवैष संप्रसादोऽस्माच्छ
रात्समुत्थाय परं ज्योतिरुपसंपद्य स्वेन रूपेणाभिनि
द्यते स उत्तमः पुरुषः स तत्र पर्येति जक्षत्क्रीडन्रमम

भिर्वा यानैर्वा ज्ञातिभिर्वा नोपजनꣳ स्मरन्निदꣳ रीरꣳ स यथा प्रयोग्य आचरणे युक्त एवमेवायमस्मि- रीरे प्राणो युक्तः ॥ ३ ॥ अथ यत्रैतदाकाशमनुवि- ण्णं चक्षुः स चाक्षुषः पुरुषो दर्शनाय चक्षुरथ यो दं जिघ्राणीति स आत्मा गन्धाय घ्राणमथ यो वेदे- भिव्याहराणीति स आत्माभिव्याहाराय वागथ यो दꣳ शृणवानीति स आत्मा श्रवणाय श्रोत्रम् ॥ ४ ॥ यो वेदेदं मन्वानीति स आत्मा मनोऽस्य दैवं चक्षुः वा एष एतेन दैवेन चक्षुषा मनसैतान् कामान् यन् रमते ॥ ५ ॥ य एते ब्रह्मलोके तं वा एतं देवा त्मानमुपासते तस्मात्तेषाꣳ सर्वे च लोका आत्ताः च कामाः स सर्वाꣳश्च लोकानाप्नोति सर्वाꣳश्च मान्यस्तमात्मानमनुविद्य विजानातीति ह प्रजापतिरु- च प्रजापतिरुवाच ॥ ६ ॥ इति द्वादशः खण्डः ॥ १२ ॥

श्यामाच्छबलं प्रपद्ये शबलाच्छ्यामं प्रपद्येऽश्व इव माणि विधूय पापं चन्द्र इव राहोर्मुखात्प्रमुच्य धूत्वा रीरमकृतं कृतात्मा ब्रह्मलोकमभिसंभवामीत्यभिसंभ- मीति ॥ १ ॥ इति त्रयोदशः खण्डः ॥ १३ ॥

आकाशो वै नाम नामरूपयोर्निर्वहिता ते यदन्तरा ह्म तदमृतꣳ स आत्मा प्रजापतेः सभां वेश्म प्रपद्ये शोऽहं भवामि ब्राह्मणानां यशो राज्ञां यशो विशां शोऽहमनुप्रापत्सि स हाहं यशसां यशः श्वेतमदत्कमद-

त्कꣳ श्वेतं लिन्दुमाभिगां लिन्दुमाभिगाम् ॥ १ ॥
चतुर्दशः खण्डः ॥ १४ ॥

तद्धैतद्ब्रह्मा प्रजापतय उवाच प्रजापतिर्मनवे प्रजाभ्य आचार्यकुलाद्वेदमधीत्य यथाविधानं गुरोः तिशेषेणाभिसमावृत्य कुटुम्बे शुचौ देशे स्वाध्याय यानो धार्मिकान्विदधदात्मनि सर्वेन्द्रियाणि सं ष्ठाप्याहिꣳसन्त्सर्वभूतान्यन्यत्र तीर्थेभ्यः स वर्तयन्यावदायुषं ब्रह्मलोकमभिसंपद्यते न च पुनरा न च पुनरावर्तते ॥ १ ॥ इति पञ्चदशः खण्डः ॥

इत्यष्टमः प्रपाठकः समाप्तः ॥ ८ ॥

ॐ आप्यायन्तु ममाङ्गानि वाक्प्राणश्चक्षुः श्रोत्र बलमिन्द्रियाणि च सर्वाणि सर्वं ब्रह्मौपनिषदं माहं निराकुर्यां मामा ब्रह्म निराकरोदनिराकरणमस्त्वनिरा मेऽस्तु तदात्मनि निरते य उपनिषत्सु धर्मास्ते मयि ते मयि सन्तु ॥ ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः ॥

इति छान्दोग्योपनिषत्संपूर्णा ॥ ९ ॥

बृहदारण्यकोपनिषत् ।

ॐ पूर्णमदः पूर्णमिदं पूर्णात्पूर्णमुदच्यते ॥ पूर्णस्य
मादाय पूर्णमेवावशिष्यते ॥ ॐ शान्तिः शान्तिः
न्तिः ॥

ॐ उषा वा अश्वस्य मेध्यस्य शिरः ॥ सूर्यश्चक्षुर्वातः
णो व्यात्तमग्निर्वैश्वानरः संवत्सर आत्माश्वस्य मेध्यस्य॥
पृष्ठमन्तरिक्षमुदरं पृथिवी पाजस्यम् । दिशः
र्श्वे अवान्तरदिशः पर्शव ऋतवोऽङ्गानि मासा-
र्धमासाश्च पर्वाण्यहोरात्राणि प्रतिष्ठा नक्षत्राण्यस्थीनि
भो मांसानि । ऊवध्यं सिकताः सिन्धवो गुदा यकृच्च
मानश्च पर्वता ओषधयश्च वनस्पतयश्च लोमानि उद्यन्
र्धो निम्लोचञ्जघनार्धो यद्विजृम्भते तद्विद्योतते यद्विधू-
तत्स्तनयति यन्मेहति तद्वर्षति वागेवास्य वाक् ॥१॥
र्वा अश्वं पुरस्तान्महिमान्वजायत तस्य पूर्वे समुद्रे
नी रात्रिरेनं पश्चान्महिमान्वजायत तस्यापरे समुद्रे
निरेतौ वा अश्वं महिमानावभितः संबभूवतुः । हयो
त्वा देवानवहद्वाजी गन्धर्वानर्वाऽसुरानश्वो मनुष्यान्
मुद्र एवास्य बन्धुः समुद्रो योनिः ॥ २ ॥ इति प्रथमं
ह्मणम् ॥ १ ॥

नैवेह किंचनाग्र आसीन्मृत्युनैवेदमावृतमासीत् । अश-
यययाशनाया हि मृत्युस्तन्मनोऽकुरुतात्मन्वी स्यामिति ।

सोऽर्चन्नचरत्तस्यार्चत आपोऽजायन्तार्चते वै मेकमभूदिति तदेवार्कस्यार्कत्वम् कꣳ ह वा अस्मै भवति य एवमेतदर्कस्यार्कत्वं वेद ॥ १ ॥ आपो वा अर्क पाꣳ शर आसीत्समहन्यत सा पृथिव्यभवत्त श्राम्यत्तस्य श्रान्तस्य तप्तस्य तेजो रसो निवर्तताग्निः स त्रेधात्मानं व्यकुरुतादित्यं तृतीयं वायुं तृतीयꣳ स प्राणस्त्रेधा विहितः । तस्य प्राची दिक्छिरोऽसौ चा चेमौ । अथास्य प्रतीची दिक् पुच्छमसौ चासौ च स दक्षिणा चोदीची च पार्श्वे द्यौः पृष्ठमन्तरिक्षमुदरमि स एषोऽप्सु प्रतिष्ठितो यत्र क्व चैति तदेव प्रतितिष्ठ विद्वान् ॥ ३ ॥ सोऽकामयत द्वितीयो म आत्मा जा तेति स मनसा वाचं मिथुनꣳ समभवदशनाया मृत्यु द्रेत आसीत्स संवत्सरोऽभवत् । न ह पुरा ततः सं त्सर आस तमेतावन्तं कालमबिभः । यावान्संवत् स्तमेतावतः कालस्य परस्तादसृजत तं जातमभि दात्स भाणकरोत्सैव वागभवत् ॥४॥ स ऐक्षत यदि वा मभिमꣳस्ये कनीयोऽन्नं करिष्य इति स तया वाचा त्मनेदꣳ सर्वमसृजत यदिदं किंचर्चो यजूꣳषि सा छन्दाꣳसि यज्ञान् प्रजाः पशून् । स यद्यदेवासृजत त त्तुमध्रियत सर्वं वा अत्तीति तददितेरदितित्वꣳ सर्व स्यात्ता भवति सर्वमस्यान्नं भवति य एवमेतददिते तित्वं वेद ॥ ५ ॥ सोऽकामयत भूयसा यज्ञेन भू

येति सोऽश्राम्यत्स तपोऽतप्यत तस्य श्रान्तस्य
स्य यशो वीर्यमुदक्रामत् प्राणा वै यशो वीर्यं
प्राणेषूत्क्रान्तेषु शरीरꣳश्वयितुमध्रियत तस्य शरीर
मन आसीत् ॥ ६ ॥ सोऽकामयत मेध्यं म इदꣳ
दात्मन्व्यनेन स्यामिति ततोऽश्वः समभवद्यदश्वत्-
मेध्यमभूदिति तदेवाश्वमेधस्याश्वमेधत्वम् । एष ह वा
श्वमेधं वेद य एनमेवं वेद तमनवरुध्यैवामन्यत
संवत्सरस्य परस्तादात्मन आलभत पशून्देवताभ्यः
ौहत् तस्मात्सर्वदेवत्यं प्रोक्षितं प्राजापत्यमालभन्त ।
ह वा अश्वमेधो य एष तपति तस्य संवत्सर आत्माय-
ग्निरर्कस्तस्येमे लोका आत्मानस्तावेतावर्काश्वमेधौ
पुनरेकैव देवता भवति मृत्युरेवापपुनर्मृत्युं जयति
मृत्युराप्नोति मृत्युरस्यात्मा भवत्येतासां देवता-
मेको भवति ॥ ७ ॥ इति द्वितीयं ब्राह्मणम् ॥ २ ॥

द्वया ह प्राजापत्या देवाश्चासुराश्च ततः कनीयसा
देवा ज्यायसा असुरास्त एषु लोकेष्वस्पर्धन्त ते ह
ऊचुर्हन्तासुरान्यज्ञ उद्गीथेनात्ययामेति ॥ १ ॥
ह वाचमूचुस्त्वं न उद्गायेति तथेति तेभ्यो वागुदगा-
यो वाचि भोगस्तं देवेभ्य आगायत् यत् कल्याणं
ति तदात्मने ते विदुरनेन वै न उद्गात्रात्येष्यन्तीति
भिद्रुत्य पाप्मनाविध्यन्स यः स पाप्मा यदेवेदमप्र-
रूपं वदति स एव स पाप्मा ॥ २ ॥ अथ ह प्राणमू-

चुस्त्वं न उद्गायेति तथेति तेभ्यः प्राण उदगायद्यः
भोगस्तं देवेभ्य आगायद्यत् कल्याणं जिघ्रति त
ते विदुरनेन वै न उद्गात्रात्येष्यन्तीति तमभिद्रुत्य
नाऽविध्यन्त्स यः स पाप्मा यदेवेदमप्रतिरूपं जिघ्र
एव स पाप्मा ॥ ३ ॥ अथ ह चक्षुरूचुस्त्वं न उ
तथेति तेभ्यश्चक्षुरुदगायत् यश्चक्षुषि भोगस्तं दे
आगायद्यत्कल्याणं पश्यति तदात्मने ते विदुरने
न उद्गात्रात्येष्यन्तीति तमभिद्रुत्य पाप्मनाविध्यन्त्स
स पाप्मा यदेवेदमप्रतिरूपं पश्यति स एव स पाप्मा
अथ ह श्रोत्रमूचुस्त्वं न उद्गायेति तथेति तेभ्यः श्रोत्र
गायद्यः श्रोत्रे भोगस्तं देवेभ्य आगायद्यत्कल्याणꣳ
णोति तदात्मने ते विदुरनेन वै न उद्गात्रात्येष्य
तमभिद्रुत्य पाप्मनाऽविध्यन्त्स यः स पाप्मा यदेवे
तिरूपꣳ शृणोति स एव स पाप्मा ॥ ५ ॥ अथ ह
ऊचुस्त्वं न उद्गायेति तथेति तेभ्यो मन उदगायद्यो म
भोगस्तं देवेभ्य आगायद्यत् कल्याणꣳ संकल्पयति
त्मने ते विदुरनेन वै न उद्गात्रात्येष्यन्तीति तमभि
पाप्मनाऽविध्यन्त्स यः स पाप्मा यदेवेदमप्रति
संकल्पयति स एव स पाप्मैवमु खल्वेता देवताः पा
भिरुपासृजन्नेवमनाः पाप्मनाऽविध्यन् ॥ ६ ॥ अथ
मासन्यं प्राणमूचुस्त्वं न उद्गायेति तथेति तेभ्य एष
उदगायत्ते विदुरनेन वै न उद्गात्रात्येष्यन्तीति त

पाप्मनाविध्यन्स यथाश्मानमृत्वा लोष्टो विध्वꣳ-
सेतैव विध्वꣳसमाना विष्वञ्चो विनेशुस्ततो देवा
अभवन् पराऽसुरा भवत्यात्मना परास्य द्विषन्भ्रातृव्यो
भवति य एवं वेद ॥ ७ ॥ ते होचुः क्व नु सोऽभूद्यो
न इत्थमसक्तेत्ययमास्येऽन्तरिति सोऽयास्य आङ्गिरसो-
ऽङ्गानाꣳ हि रसः ॥ ८ ॥ सा वा एषा देवता दूर्नाम दूरꣳ
ह्यस्या मृत्युर्दूरꣳ ह वा अस्मान्मृत्युर्भवति य एवं वेद
॥ ९ ॥ सा वा एषा देवतैतासां देवतानां पाप्मानं
मृत्युमपहत्य यत्रासां दिशामन्तस्तद्गमयांचकार तदासां
पाप्मनो विन्यदधात्तस्मान्न जनमियान्नान्तमियान्नेत्पा-
प्मानं मृत्युमन्ववायानीति ॥ १० ॥ सा वा एषा देवतै-
तासां देवतानां पाप्मानं मृत्युमपहत्याथैनां मृत्युमत्यव-
हत् ॥ ११ ॥ स वै वाचमेव प्रथमामत्यवहत्सा यदा
मृत्युमत्यमुच्यत सोऽग्निरभवत्सोऽयमग्निः परेण मृत्युम-
तिक्रान्तो दीप्यते ॥ १२ ॥ अथ ह प्राणमत्यवहत्स यदा
मृत्युमत्यमुच्यत स वायुरभवत्सोऽयं वायुः परेण मृत्युम-
तिक्रान्तः पवते ॥ १३ ॥ अथ चक्षुरत्यवहत्तद्यदा मृत्यु-
मत्यमुच्यत स आदित्योऽभवत्सोऽसावादित्यः परेण मृत्यु-
मतिक्रान्तस्तपति ॥ १४ ॥ अथ श्रोत्रमत्यवहत्तद्यदा
मृत्युमत्यमुच्यत ता दिशोऽभवꣳस्ता इमा दिशः परेण
मृत्युमतिक्रान्ताः ॥ १५ ॥ अथ मनोऽत्यवहत्तद्यदा
मृत्युमत्यमुच्यत स चन्द्रमा अभवत्सोऽसौ चन्द्रः परेण

मृत्युमतिक्रान्तो भात्येवꣳह वा एनमेषा देवता
मतिवहति य एवं वेद ॥ १६ ॥ अथात्मनेऽन्नाद्य
द्यद्धि किंचान्नमद्यतेऽनेनैव तदद्यत इह प्रतितिष्ठति
ते देवा अब्रुवन्नेतावद्वा इदꣳ सर्वं यदन्नं तदात्मन
सीरनु नोऽस्मिन्नन्न आभजस्वेति ते वै माभिसंवि
तथेति तꣳ समन्तं परिण्यविशन्त तस्माद्यदनेना
तेनैतास्तृप्यन्त्येवꣳ ह वा एनꣳ स्वा अभिसंवि
भर्ता स्वानाꣳ श्रेष्ठः पुर एता भवत्यन्नादोऽधिपति
वेद य उहैवं विदꣳस्वेषु प्रतिपत्तिर्बुभूषति न
भार्येभ्यो भवत्यथ य एवैतमनुभवति यो वै त
र्यान्बुभूर्षति स हैवालं भार्येभ्यो भवति ॥
सोऽयास्य आङ्गिरसोऽङ्गानाꣳ हि रसः प्राणो वा
नाꣳ रसः प्राणो हि वा अङ्गानाꣳ रसस्तस्माद्य
स्माच्चाङ्गात्प्राण उत्क्रामति तदेव तच्छुष्यत्येष
अङ्गानाꣳ रसः ॥ १९ ॥ एष उ एव बृहस्पति
बृहती तस्या एष पतिस्तस्मादु बृहस्पतिः ॥ २०
उ एव ब्रह्मणस्पतिर्वाꣳ वै ब्रह्म तस्या एष पति
ब्रह्मणस्पतिः ॥ २१ ॥ एष उ एव साम वाग् वै
सा चामश्चेति तत्साम्नः सामत्वं यद्वेव समः प्लुषिणा
मशकेन समो नागेन सम एभिस्त्रिभिर्लोकैः स
सर्वेण तस्माद्वेव सामाश्नुते साम्नः सायुज्यꣳ स
जयति य एवमेतत्साम वेद ॥ २२ ॥ एष उ वा

वा उत्प्राणेन हीदꣳ सर्वमुत्तब्धं वागेव गीथोच्च-
चेति स उद्गीथः ॥ २३ ॥ तद्धापि ब्रह्मदत्तश्चैकि-
यो राजानं भक्षयन्नुवाचायं त्यस्य राजा मूर्धानं विपा-
तद्यदितोऽयास्य आङ्गिरसोऽन्येनोद्गायदिति वाचा च
स प्राणेन चोद्गायदिति ॥ २४ ॥ तस्य हैतस्य
यः स्वं वेद भवति हास्य स्वं तस्य वै स्वर एव स्वं
दार्त्विज्यं करिष्यन्वाचि स्वरमिच्छेत तया वाचा
संपन्नयार्त्विज्यं कुर्यात्तस्माद्यज्ञे स्वरवन्तं दिदृक्षन्त
थो यस्य स्वं भवति भवति हास्य स्वं य एवमेत-
म्नः स्वं वेद ॥ २५ ॥ तस्य हैतस्य साम्नो यः सुवर्णं
भवति हास्य सुवर्णं तस्य वै स्वर एव सुवर्णं भवति
सुवर्णं य एवमेतत्साम्नः सुवर्णं वेद ॥ २६ ॥ तस्य
स्य साम्नो यः प्रतिष्ठां वेद प्रति ह तिष्ठति तस्य वै
व प्रतिष्ठा वाचि हि खल्वेष एतत्प्राणः प्रतिष्ठितो
तोऽन्न इत्युहैक आहुः ॥ २७ ॥ अथातः पवमाना-
वाभ्यारोहः स वै खलु प्रस्तोता साम प्रस्तौति स
प्रस्तुयात्तदेतानि जपेदसतो मा सद्गमय तमसो मा
तिर्गमय मृत्योर्माऽमृतं गमयेति स यदाहासतो मा
मयेति मृत्युर्वा असत्सदमृतं मृत्योर्माऽमृतं गमयामृतं
कुर्वित्येवैतदाह तमसो मा ज्योतिर्गमयति मृत्युर्वै
ज्योतिरमृतं मृत्योर्मामृतं गमयामृतं मा कुर्वित्येवै-
ह मृत्योर्मामृतं गमयति नात्र तिरोहितमिवास्ति ।

अथ यानीतराणि स्तोत्राणि तेष्वात्मनेऽन्नाद्यमा
स्मादु तेषु वरं वृणीत यं कामं कामयेत तꣳ
एवंविदुद्गातात्मने वा यजमानाय वा यं कामं
यते तमागायति तद्धैतल्लोकजिदेव न हैवालो
आशास्ति य एवमेतत्साम वेद ॥ २८ ॥ इति
ब्राह्मणम् ॥ ३ ॥

आत्मैवेदमग्र आसीत्पुरुषविधः सोऽनुवीक्ष्य
दात्मनोऽपश्यत्सोऽहमस्मीत्यग्रे व्याहरत्ततोऽहंनाम
त्तस्मादप्येतर्ह्यामन्त्रितोऽहमयमित्येवाग्र उक्त्वाथा
प्रब्रूते यदस्य भवति स यत्पूर्वोऽस्मात्सर्वस्मात्स
प्मन औषत्तस्मात्पुरुष औषति ह वै स तं योऽस्मा
बुभूषति य एवं वेद ॥ १ ॥ सोऽबिभेत्तस्मा
बिभेति स हायमीक्षांचक्रे यन्मदन्यन्नास्ति कस्मान्नु
मीति तत एवास्य भयं वीयाय कस्माद्ध्यभेष्यद्द्वि
भयं भवति ॥ २ ॥ स वै नैव रेमे तस्मादेकाकी न
स द्वितीयमैच्छत् स हैतावानास यथा स्त्रीपु
संपरिष्वक्तौ स इममेवात्मानं द्वेधा पातयत्ततः
पत्नी चाभवतां तस्मादिदमर्धबृगलमिव स्व इति ह
याज्ञवल्क्यस्तस्मादयमाकाशः स्त्रिया पूर्यत एव
समभवत्ततो मनुष्या अजायन्त ॥ ३ ॥ साहेयमीक्षा
कथं नु मात्मान एव जनयित्वा संभवति हन्त तिर
नीति सा गौरभवदृषभ इतरस्ताꣳसमेवाभवत्ततो ग

न्त वडवेतराभवदश्ववृष इतरो गर्दभीतरा गर्दभ
ताꣳसमेवाभवत्तत एकशफमजायताऽजेतराभवद्बस्त
ऽविरितरा मेष इतरस्ताꣳसमेवाभवत्ततोऽजावयो-
न्तैवमेव यदिदं किंच मिथुनमापिपीलिकाभ्यस्तत्स-
ृजत ॥ ४ ॥ सोऽवेदहं वाव सृष्टिरस्म्यहꣳहीदꣳसर्व-
ीति ततः सृष्टिरभवत्सृष्ट्याꣳहास्यैतस्यां भवति य
वेद ॥ ५ ॥ अथेत्यभ्यमन्थत्स मुखाच्च योनेर्हस्ताभ्यां
मसृजत तस्मादेतदुभयमलोमकमन्तरतोऽलोमका
ोनिरन्तस्तद्यदि तमाहुरमुं यजामुं यजेत्येकैकं देवमे-
सा विसृष्टिरेष उ ह्येव सर्वे देवा अथ यत्किंचेद-
तद्रेतसोऽसृजत तदु सोम एतावद्वा इदꣳ सर्वमन्नं
न्नादश्च सोम एवान्नमग्निरन्नादः सैषा ब्रह्मणोऽति-
र्यच्छ्रेयसो देवानसृजताथ यन्मर्त्यः सन्नमृतानसृजत
दतिसृष्टिरतिसृष्ट्याꣳ हास्यैतस्यां भवति य एवं
॥ ६ ॥ तद्धेदं तर्ह्यव्याकृतमासीत्तन्नामरूपाभ्यामेव
क्रियतेऽसौनामायमिदꣳरूप इति तदिदमप्येतर्हि
रूपाभ्यामेव व्याक्रियतेऽसौनामायमिदꣳरूप इति
ष इह प्रविष्ट आनखाग्रेभ्यो यथा क्षुरः क्षुरधानेऽव-
स्याद्विश्वंभरो वा विश्वंभरकुलाये तं न पश्यन्ति ।
ो हि स प्राणन्नेव प्राणो नाम भवति वदन् वाक्प-
चक्षुः शृण्वन् श्रोत्रं मन्वानो मनस्तान्यस्यैतानि
ामान्येव स योऽत एकैकमुपास्ते न स वेदाकृत्स्नो

ह्येषोऽत एकैकेन भवत्यात्मेत्येवोपासीतात्र ह्येते स
भवन्ति तदेतत्पदवीयमस्य सर्वस्य यदयमात्मानेन
त्सर्वं वेद । यथा ह वै पदेनानुविन्देदेवं कीर्तिं
विन्दते य एवं वेद ॥७॥ तदेतत्प्रेयः पुत्रात्प्रेयो वित्ता
ऽन्यस्मात्सर्वस्मादन्तरतरं यदयमात्मा स योऽन्य
प्रियं ब्रुवाणं ब्रूयात् प्रियꣳ रोत्स्यतीतीश्वरो ह
स्यादात्मानमेव प्रियमुपासीत स य आत्मानमेव
पास्ते न हास्य प्रियं प्रमायुकं भवति ॥ ८ ॥ त
ब्रह्मविद्यया सर्वं भविष्यन्तो मनुष्या मन्यन्ते
तद्ब्रह्माऽवेद्यस्मात्तत्सर्वमभवदिति ॥ ९ ॥ ब्रह्म व
मग्र आसीत्तदात्मानमेवावेदहं ब्रह्मास्मीति त
त्सर्वमभवत् तद्यो यो देवानां प्रत्यबुध्यत स एव
वत्तथर्षीणां तथा मनुष्याणां तद्धैतत्पश्यन्नृषिर्वा
प्रतिपेदेऽहं मनुरभवꣳ सूर्यश्चेति तदिदमप्येतर्हि
वेदाऽहं ब्रह्मास्मीति स इदꣳ सर्वं भवति तस्य
देवाश्च नाभूत्या ईशते आत्मा ह्येषाꣳ स भवति
ऽन्यां देवतामुपास्तेऽन्योऽसावन्योऽहमस्मीति न
यथा पशुरेवꣳ स देवानां यथा ह वै बहवः
मनुष्यं भुञ्ज्युरेवमेकैकः पुरुषो देवान् भुनक्त्येक
पशवादीयमानेऽप्रियं भवति किमु बहुषु तस्मादे
प्रियं यदेतन्मनुष्या विद्युः ॥ १० ॥ ब्रह्म वा
आसीदेकमेव तदेकꣳ सन्न व्यभवत्तच्छ्रेयोरूपमत्य

यान्येतानि देवत्रा क्षत्राणीन्द्रो वरुणः सोमो रुद्रः
न्यो यमो मृत्युरीशान इति तस्मात्क्षत्रात्परं नास्ति
द्ब्राह्मणः क्षत्रियमधस्तादुपास्ते राजसूये क्षत्र एव
शो दधाति सैषा क्षत्रस्य योनिर्यद्ब्रह्म तस्माद्यद्यपि
परमतां गच्छति ब्रह्मैवान्तत उपनिश्रयति स्वां
य उ एनꣳ हिनस्ति स्वाꣳ स योनिमृच्छति स
यान् भवति यथा श्रेयांसꣳ हिꣳसित्वा ॥ ११ ॥
व्यभवत् स विशमसृजत यान्येतानि देवजातानि
श आख्यायन्ते वसवो रुद्रा आदित्या विश्वेदेवा मरुत
॥ १२ ॥ स नैव व्यभवत् स शौद्रं वर्णमसृजत
मियं वै पूषेयꣳ हीदꣳ सर्वं पुष्यति यदिदं किंच
३ ॥ स नैव व्यभवत्तच्छ्रेयोरूपमत्यसृजत धर्मं तदे-
क्षत्रस्य क्षत्रं यद्धर्मस्तस्माद्धर्मात्परं नास्त्यतो अबली-
बलीयाꣳसमाशꣳसते धर्मेण यथा राज्ञैवं यो वै स
सत्यं वै तत्तस्मात् सत्यं वदन्तमाहुर्धर्मं वदतीति
वा वदन्तꣳ सत्यं वदतीत्येतद्ध्येवैतदुभयं भवति
४ ॥ तदेतद्ब्रह्म क्षत्रं विट् शूद्रस्तदग्निनैव देवेषु ब्रह्मा-
ब्राह्मणो मनुष्येषु क्षत्रियेण क्षत्रियो वैश्येन वैश्यः
ण शूद्रस्तस्मादग्नावेव देवेषु लोकमिच्छन्ते ब्राह्मणे
ष्वेताभ्याꣳहि रूपाभ्यां ब्रह्माभवत् । अथ यो ह वा
ल्लोकात्स्वं लोकमदृष्ट्वा प्रैति स एनमविदितो न
क्ति यथा वेदो वाननूक्तोऽन्यद्वा कर्माकृतं यदिह वा

अप्यनेवंविद् महत्पुण्यं कर्म करोति तद्धास्यान्ततः
एवात्मानमेव लोकमुपासीत स य आत्मानमेव
मुपास्ते न हास्य कर्म क्षीयते अस्माद्ध्येवात्मनो य
मयते तत्तत्सृजते ॥ १५ ॥ अथो अयं वा आत्मा
भूतानां लोकः स यज्जुहोति यद्यजते तेन देवानां लो
यदनुब्रूते तेन ऋषीणामथ यत्पितृभ्यो निपृणाति
जामिच्छते तेन पितृणामथ यन्मनुष्यान्वासयते य
ऽशनं ददाति तेन मनुष्याणामथ यत्पशुभ्यस्तृ
विन्दति तेन पशूनां यदस्य गृहेषु श्वापदा वय
पिपीलिकाभ्य उपजीवन्ति तेन तेषां लोको यथ
स्वाय लोकायारिष्टिमिच्छेदेवꣳ हैवंविदे सर्वाणि
न्यरिष्टिमिच्छन्ति तद्वा एतद्विदितं मीमाꣳसितम्
आत्मैवेदमग्र आसीदेक एव सोऽकामयत जा
स्यादथ प्रजायेयाथ वित्तं मे स्यादथ कर्म कुर्वीय
वान् वै कामो नेच्छꣳश्च नातो भूयो विन्देत्तस
तर्ह्येकाकी कामयते जाया मे स्यादथ प्रजायेयाथ
मे स्यादथ कर्म कुर्वीयेति स यावदप्येतेषामे
प्राप्नोत्यकृत्स्न एव तावन्मन्यते तस्यो कृत्स्नता मन
स्यात्मा वाग्जाया प्राणः प्रजा चक्षुर्मानुषं वित्तं
हि तद्विन्दन्ते श्रोत्रं दैवꣳ श्रोत्रेण हि तच्छृणोति
वास्य कर्मात्मना हि कर्म करोति स एष पाङ्क्तो

: पशुः पाङ्क्तः पुरुषः पाङ्क्तमिदꣳ सर्वं यदिदं किंच
दꣳ सर्वमाप्नोति य एवं वेद ॥ १७ ॥ इति चतुर्थं
णम् ॥ ४ ॥

यत्सप्तान्नानि मेधया तपसा जनयत्पिता । एकमस्य सा-
णं द्वे देवानभाजयत् त्रीण्यात्मनेऽकुरुत पशुभ्य एकं
च्छत्तस्मिन्सर्वं प्रतिष्ठितं यच्च प्राणिति यच्च न कस्मात्ता-
क्षीयन्तेऽद्यमानानि सर्वदा । यो वैतामक्षितिं वेद सो-
त्ति प्रतीकेन स देवानपि गच्छति स ऊर्जमुपजीवती-
श्लोकाः ॥ १ ॥ यत्सप्तान्नानि मेधया तपसाजनयत्पितेति
या हि तपसाऽजनयत्पितैकमस्य साधारणमितीदमे-
तत्साधारणमन्नं यदिदमद्यते स य एतदुपास्ते न
प्मनो व्यावर्तते मिश्रꣳ ह्येतद्द्वे देवानभाजयदिति
प्रहुतं च तस्माद्देवेभ्यो जुह्वति च प्र च जुह्वत्यथो
दर्शपूर्णमासाविति । तस्मान्नेष्टियाजुकः स्यात्पशुभ्य
प्रायच्छदिति तत्पयः पयो ह्येवाग्रे मनुष्याश्च पशव-
जीवन्ति तस्मात् कुमारं जातं घृतं वैवाग्रे प्रतिलेह-
त स्तनं वानुधापयन्त्यथ वत्सं जातमाहुरतृणाद इति ।
सन् सर्वं प्रतिष्ठितं यच्च प्राणिति यच्च नेति पयसि
ꣳ सर्वं प्रतिष्ठितं यच्च प्राणिति यच्च न । तद्यदिदमाहुः
सरं पयसा जुह्वदपपुनर्मृत्युं जयतीति न तथा
यदहरेव जुहोति तदहः पुनर्मृत्युमपजयत्येवं विद्वा-

न्सर्वꣳ हि देवेभ्योऽन्नाद्यं प्रयच्छति । कस्मात्
क्षीयन्तेऽद्यमानानि सर्वदेति पुरुषो वा अक्षितिः
मन्नं पुनः पुनर्जनयते यो वै तामक्षितिं वेदेति पु
अक्षितिः स हीदमन्नं धियाधिया जनयते । कर्म
तन्न कुर्यात्क्षीयेत ह सोऽन्नमत्ति प्रतीकेनेति मुखं
मुखेनेत्येतत्स देवानपि गच्छति स ऊर्जमुपजी
प्रशꣳसा ॥२॥ त्रीण्यात्मनेकुरुतेति मनो वाचं प्रा
न्यात्मनेकुरुतान्यत्रमना अभूवं नादर्शमन्यत्रमना
नाश्रौषमिति मनसा ह्येव पश्यति मनसा शृणोति
संकल्पो विचिकित्सा श्रद्धाऽश्रद्धा धृतिरधृतिर्ह्री
रित्येतत्सर्वं मन एव तस्मादपि पृष्ठत उपस्पृष्टो
विजानाति यः कश्च शब्दो वागेव सैषा ह्यन्तम्
हि न प्राणोऽपानो व्यान उदानः समानोऽन इत्
प्राण एवैतन्मयो वा अयमात्मा वाङ्मयो मनोमयः
मयः ॥ ३ ॥ त्रयो लोका एत एव वागेवाय
मनोऽन्तरिक्षलोकः प्राणोसौ लोकः ॥ ४ ॥ त्रयो
एत एव वागेवर्ग्वेदो मनो यजुर्वेदः प्राणः सा
॥५॥ देवाः पितरो मनुष्या एत एव वागेव देवा
पितरः प्राणो मनुष्याः ॥ ६ ॥ पिता माता प्रजा
मन एव पिता वाङ्माता प्राणः प्रजा ॥ ७ ॥
विजिज्ञास्यमविज्ञातमेत एव यत् किंच विज्ञातं
रूपं वाग्घि विज्ञाता वागेनं तद्भूत्वाऽवति ॥ ८ ॥

ज्ञास्यं मनसस्तद्रूपं मनो हि विजिज्ञास्यं मन एनं
भूत्वाऽवति ॥ ९ ॥ यत्किंचाविज्ञातं प्राणस्य तद्रूपं
प्राणो ह्यविज्ञातः प्राण एनं तद्भूत्वाऽवति ॥ १० ॥ त-
स्यै वाचः पृथिवी शरीरं ज्योती रूपमयमग्निस्तद्यावत्येव
वाक् तावती पृथिवी तावानयमग्निः ॥ ११ ॥ अथैतस्य
मनसो द्यौः शरीरं ज्योती रूपमसावादित्यस्तद्यावदेव मन-
स्तावती द्यौस्तावानसावादित्यस्तौ मिथुनꣳ समैतां ततः
प्राणोऽजायत स इन्द्रः स एषोऽसपत्नो द्वितीयो वै
सपत्नो नास्य सपत्नो भवति य एवं वेद ॥ १२ ॥
अथैतस्य प्राणस्यापः शरीरं ज्योती रूपमसौ चन्द्रस्तद्या-
वानेव प्राणस्तावत्य आपस्तावानसौ चन्द्रस्त एते सर्व
एव समाः सर्वेऽनन्ताः स यो हैतानन्तवत उपास्तेऽन्त-
वन्तꣳ स लोकं जयत्यथ यो हैताननन्तानुपास्तेऽनन्तꣳ
स लोकं जयति ॥ १३ ॥ स एष संवत्सरः प्रजापतिः
षोडशकलस्तस्य रात्रय एव पञ्चदशकला ध्रुवैवास्य
षोडशी कला स रात्रिभिरेवा च पूर्यतेऽप च क्षीयते
सोऽमावास्याꣳ रात्रिमेतया षोडश्या कलया सर्वमिदं
प्राणभृदनुप्रविश्य ततः प्रातर्जायते तस्मादेताꣳ रात्रिं
प्राणभृतः प्राणं न विच्छिन्द्यादपि कृकलासस्यैतस्या एव
देवताया अपचित्यै ॥ १४ ॥ यो वै स संवत्सरः प्रजा-
पतिः षोडशकलोऽयमेव स योऽयमेवंवित्पुरुषस्तस्य वित्त-
मेव पञ्चदशकला आत्मैवास्य षोडशी कला स वित्तेनैवा

च पूर्यतेऽप च क्षीयते तदेतन्नभ्यं यदयमात्माणो यः
वित्तं तस्माद्यद्यपि सर्वज्यानिं जीयत आत्मना चे एवंवि
प्रधिनागादित्येवाहुः॥ १५॥ अथ त्रयो वाव लोका स
लोकः पितृलोको देवलोक इति सोऽयं मनुष्यलोकदं स
णैव जय्यो नान्येन कर्मणा कर्मणा पितृलोको विद्ययमेवास
लोको देवलोको वै लोकानाꣳ श्रेष्ठस्तस्माद्विद्यां प्रपं गच
न्ति ॥ १६ ॥ अथातः संप्रत्तिर्यदा प्रैष्यन्मन्यतेऽथ पुतिहं क
त्वं ब्रह्म त्वं यज्ञस्त्वं लोक इति स पुत्रः प्रदिष्यास्
ब्रह्माहं यज्ञोऽहं लोक इति यद्वै किंचानूक्तं तस ध्याम्य
ब्रह्मेत्येकता । ये वै के च यज्ञास्तेषाꣳ सर्वेषां यज्ञानि सृत्
कता ये वै के च लोकास्तेषाꣳ सर्वेषां लोक इवारुन्ध
तावद्वा इदꣳ सर्वमेतन्मा सर्वꣳ सन्नयमितोऽत्रमथे
दिति तस्मात् पुत्रमनुशिष्टं लोक्यमाहुस्तस्मादेनमधिर अ
सति स यदेवंविदस्माल्लोकात्प्रैत्यथैभिरेव प्राणैःयतेऽथे
पुत्रमाविशति स यद्यनेन किंचिदक्षणया कृतं तस्यैव
तस्मादेनꣳ सर्वस्मात्पुत्रो मुञ्चति तस्मात्पुत्रो नाति तेन
पुत्रेणैवास्मिँल्लोके प्रतितिष्ठत्यथैनमेते देवाः प्राणा वं वेद
आविशन्ति ॥ १७ ॥ पृथिव्यै चैनमग्नेश्च दैवी वाक्रियत इ
शति सा वै दैवी वाग्यया यद्यदेव वदति तत्तहमित्य
॥ १८ ॥ दिवश्चैनमादित्याच्च दैवं मन आविशतिन्द्रमा
दैवं मनो येनानन्द्येव भवत्यथो न शोचति ॥ ध्यमः
अद्भ्यश्चैनं चन्द्रमसश्च दैवः प्राण आविशति स वैन्या दे

णो यः संचरꣳश्चासंचरꣳश्च न व्यथतेऽथो न रिष्यति
एवंवित्सर्वेषां भूतानामात्मा भवति यथैषा देवतै-
ꣳ स यथैतां देवताꣳ सर्वाणि भूतान्यवन्त्येवꣳहैवं
दꣳ सर्वाणि भूतान्यवन्ति यदु किंचेमाः प्रजाः शोच-
मैवासां तद्भवति पुण्यमेवामुं गच्छति न ह वै देवान्
पापं गच्छति ॥ २० ॥ अथातो व्रतमीमाꣳसा प्रजा-
तिर्ह कर्माणि ससृजे तानि सृष्टान्यन्योन्येनास्पर्धन्त
वदिष्याम्येवाहमिति वाग्दध्रे द्रक्ष्याम्यहमिति चक्षुः
ष्याम्यहमिति श्रोत्रमेवमन्यानि कर्माणि यथाकर्म
तानि मृत्युः श्रमो भूत्वोपयेमे तान्याप्नोत्तान्याप्त्वा मृत्यु-
वारुन्धत्तस्माच्छ्राम्यत्येव वाक् श्राम्यति चक्षुः श्राम्यति
श्रोत्रमथेममेव नाप्नोद्योऽयं मध्यमः प्राणस्तानि ज्ञातुं
दध्रिरे अयं वै नः श्रेष्ठो यः संचरꣳश्चासंचरꣳश्च न
व्यथतेऽथो न रिष्यति हन्तास्यैव सर्वे रूपमसामेति त
तस्यैव सर्वे रूपमभवꣳस्तस्मादेत एतेनाख्यायन्ते प्राणा
इति तेन ह वाव तत्कुलमाचक्षते यस्मिन्कुले भवति य
एवं वेद य उहैवंविदा स्पर्धतेऽनुशुष्यत्यनुशुष्य हैवान्ततो
म्रियत इत्यध्यात्मम् ॥ २१ ॥ अथाधिदैवतं ज्वलिष्याम्ये-
वाहमित्यग्निर्दध्रे तप्स्याम्यहमित्यादित्यो भास्याम्यहमिति
चन्द्रमा एवमन्या देवता यथादैवतꣳ स यथैषां प्राणानां
मध्यमः प्राण एवमेतासां देवतानां वायुर्निम्लोचन्ति
अन्या देवता न वायुः सैषाऽनस्तमिता देवता यद्वायुः

॥ २२ ॥ अथैष श्लोको भवति यतश्चोदेति सूर्योऽस्तं
च गच्छतीति प्राणाद्वा एष उदेति प्राणेऽस्तमे
देवाश्चक्रिरे धर्मँ स एवाद्य स उ श्व इति यद्वा
मुर्ह्यम्रियन्त तदेवाप्यद्य कुर्वन्ति । तस्मादेकमेव
चरेत्प्राण्याच्चैवापान्याच्च नेन्मा पाप्मा मृत्युराप्नुव
यद्यु चरेत्समापिपयिषेत्तेनो एतस्यै देवतायै सायु
सलोकतां जयति ॥ २३ ॥ इति पञ्चमं ब्राह्मणम् ॥

त्रयं वा इदं नामरूपं कर्म तेषां नाम्नां वागित्ये
पामुक्थमतो हि सर्वाणि नामान्युत्तिष्ठन्त्येतदेषाँ सा
तद्धि सर्वैर्नामभिः सममेतदेषां ब्रह्मैतद्धि सर्वाणि ना
बिभर्ति ॥ १ ॥ अथ रूपाणां चक्षुरित्येतदेषामुक्थ
हि सर्वाणि रूपाण्युत्तिष्ठन्त्येतदेषाँ सामैतद्धि सर्वै
सममेतदेषां ब्रह्मैतद्धि सर्वाणि रूपाणि बिभर्ति ॥
अथ कर्मणामात्मेत्येतदेषामुक्थमतो हि सर्वाणि क
ण्युत्तिष्ठन्त्येतदेषाँ सामैतद्धि सर्वैः कर्मभिः सममेत
ब्रह्मैतद्धि सर्वाणि कर्माणि बिभर्ति तदेतत्त्रयँ सदे
यमात्माऽत्मो एकः सन्नेतत्त्रयं तदेतदमृतँ सत्येन
प्राणो वा अमृतं नामरूपे सत्यं ताभ्यामयं प्राणश्छन्नः
इति षष्ठं ब्राह्मणम् ॥ ६ ॥ इति प्रथमोऽध्यायः ॥

द्वितीयोऽध्यायः ॥ २ ॥

ॐ ॥ दृप्तबालाकिर्हानूचानो गार्ग्य आस स हो
चाजातशत्रुं काश्यं ब्रह्म ते ब्रवाणीति स होवाचा

तु: सहस्रमेतस्यां वाचि दद्मो जनको जनक इति वै
ना धावन्तीति ॥ १ ॥ स होवाच गार्ग्यो य एवासावा-
त्ये पुरुष एतमेवाहं ब्रह्मोपास इति स होवाचाजात-
त्रुर्मा मैतस्मिन्संवदिष्ठा अतिष्ठाः सर्वेषां भूतानां मूर्धा
जेति वा अहमेतमुपास इति स य एतमेवमुपास्तेऽतिष्ठाः
र्वेषां भूतानां मूर्धा राजा भवति ॥ २ ॥ स होवाच
र्ग्यो य एवासौ चन्द्रे पुरुष एतमेवाहं ब्रह्मोपास इति
होवाचाजातशत्रुर्मा मैतस्मिन्संवदिष्ठा बृहत्पाण्डर-
सा: सोमो राजेति वा अहमेतमुपास इति स य एतमेव
पास्तेऽहरहर्ह सुतः प्रसुतो भवति नास्यान्नं क्षीयते
३ ॥ स होवाच गार्ग्यो य एवासौ विद्युति पुरुष
तमेवाहं ब्रह्मोपास इति स होवाचाजातशत्रुर्मा मैत-
स्मिन्संवदिष्ठास्तेजस्वीति वा अहमेतमुपास इति स य
तमेवमुपास्ते तेजस्वी ह भवति तेजस्विनी हास्य प्रजा
वति ॥ ४ ॥ स होवाच गार्ग्यो य एवायमाकाशे पुरुष
तमेवाहं ब्रह्मोपास इति स होवाचाजातशत्रुर्मा मैत-
स्मिन्संवदिष्ठाः पूर्णमप्रवर्तीति वा अहमेतमुपास इति स
एतमेवमुपास्ते पूर्यते प्रजया पशुभिर्नास्यास्माल्लोका-
प्रजोद्वर्तते ॥ ५ ॥ स होवाच गार्ग्यो य एवायं वायौ
पुरुष एतमेवाहं ब्रह्मोपास इति स होवाचाजातशत्रुर्मा
मैतस्मिन्संवदिष्ठा इन्द्रो वैकुण्ठोऽपराजिता सेनेति वा
अहमेतमुपास इति स य एतमेवमुपास्ते जिष्णुर्हापरा-

जिष्णुर्भवत्यन्यतस्त्यजायी ॥ ६ ॥ स होवाच गार्ग्यो
एवायमग्नौ पुरुष एतमेवाहं ब्रह्मोपास इति स हो
जातशत्रुर्मा मैतस्मिन्संवदिष्ठा विषासहिरिति वा अ
तमुपास इति स य एतमेवमुपास्ते विषासहिर्ह
विषासहिर्हास्य प्रजा भवति ॥ ७ ॥ स होवाच गा
य एवायमप्सु पुरुष एतमेवाहं ब्रह्मोपास इति स हो
चाजातशत्रुर्मा मैतस्मिन्संवदिष्ठाः प्रतिरूप इति
अहमेतमुपास इति स य एतमेवमुपास्ते प्रति
हैवैनमुपगच्छति नाप्रतिरूपमथो प्रतिरूपोऽस्माज्ज
॥ ८ ॥ स होवाच गार्ग्यो य एवायमादर्शे पुरुष ए
वाहं ब्रह्मोपास इति स होवाचाजातशत्रुर्मा मैतस्मि
वदिष्ठा रोचिष्णुरिति वा अहमेतमुपास इति स
एवमेतमुपास्ते रोचिष्णुर्ह भवति रोचिष्णुर्हास्य
भवत्यथो यैः सन्निगच्छति सर्वाꣳस्तानतिरोचते ॥
स होवाच गार्ग्यो य एवायं यन्तं पश्चाच्छब्दोऽनू
तमेवाहं ब्रह्मोपास इति स होवाचाजातशत्रुर्मा
स्मिन्संवदिष्ठा असुरिति वा अहमेतमुपास इति स
एतमेवमुपास्ते सर्वꣳ हैवास्मिँल्लोक आयुरेति नैनं
कालात्प्राणो जहाति ॥ १० ॥ स होवाच गार्ग्यो य ए
दिक्षु पुरुष एतमेवाहं ब्रह्मोपास इति स होवाचाजातश
मैतस्मिन्संवदिष्ठा द्वितीयोऽनपग इति वा अहमेतमु
इति स य एतमेवमुपास्ते द्वितीयवान् ह भवति नास्मा

द्यते ॥ ११ ॥ स होवाच गार्ग्यो य एवायं छाया-
मयः पुरुष एतमेवाहं ब्रह्मोपास इति स होवाचाजात-
शत्रुर्मा मैतस्मिन्संवदिष्ठा मृत्युरिति वा अहमेतमुपास
इति स य एतमेवमुपास्ते सर्वँ हैवास्मिँल्लोक आयुरेति
नैनं पुरा कालान्मृत्युरागच्छति ॥१२॥ स होवाच गार्ग्यो
य एवायमात्मनि पुरुष एतमेवाहं ब्रह्मोपास इति स
होवाचाजातशत्रुर्मा मैतस्मिन्संवदिष्ठा आत्मन्वीति वा
अहमेतमुपास इति स य एतमेवमुपास्त आत्मन्वीह
भवत्यात्मन्विनी हास्य प्रजा भवति स ह तूष्णीमास
गार्ग्यः ॥१३॥ स होवाचाजातशत्रुरेतावन्नु इत्येतावद्धीति
नैतावता विदितं भवतीति स होवाच गार्ग्य उपत्वाया-
नीति ॥ १४ ॥ स होवाचाजातशत्रुः प्रतिलोमं चैतद्य-
द्ब्राह्मणः क्षत्रियमुपेयाद्ब्रह्म मे वक्ष्यतीति व्येव त्वा ज्ञप-
यिष्यामीति तं पाणावादायोत्तस्थौ तौ ह पुरुषँ सुप्त-
माजग्मतुस्तमेतैर्नामभिरामन्त्रयांचक्रे बृहन् पाण्डरवासः
सोम राजन्निति स नोत्तस्थौ तं पाणिना पेषं बोधयांचकार
स होत्तस्थौ ॥ १५ ॥ स होवाचाजातशत्रुर्यत्रैष एतत्सु-
प्तोऽभूद्य एष विज्ञानमयः पुरुषः क्वैष तदाभूत्कुत एतदागा-
दिति तदु ह न मेने गार्ग्यः ॥१६॥ स होवाचाजातशत्रुर्य-
त्रैष एतत्सुप्तोऽभूद्य एष विज्ञानमयः पुरुषस्तदेषां प्राणानां
विज्ञानेन विज्ञानमादाय य एषोऽन्तर्हृदय आकाशस्तस्मि-
ञ्छेते तानि यदा गृह्णात्यथ हैतत्पुरुषः स्वपिति नाम तद्गृ-

हीत एव प्राणो भवति गृहीता वाग् गृहीतं चक्षुर्गृ
श्रोत्रं गृहीतं मनः ॥१७॥ स यत्रैतत्स्वप्नयाचरति ते
लोकास्तदुतेव महाराजो भवत्युतेव महाब्राह्मण
च्चावचं निगच्छति स यथा महाराजो जानपदान्
त्वा स्वे जनपदे यथाकामं परिवर्तेतैवमेवैष एतत्
गृहीत्वा स्वे शरीरे यथाकामं परिवर्तते ॥१८॥ अथ
सुषुप्तो भवति यदा न कस्यचन वेद हिता नाम
द्वासप्ततिसहस्राणि हृदयात्पुरीततमभिप्रतिष्ठन्ते ता
प्रत्यवसृप्य पुरीतति शेते स यथा कुमारो वा महा
वा महाब्राह्मणो वातिघ्नीमानन्दस्य गत्वा शयीत
एतच्छेते ॥ १९ ॥ स यथोर्णनाभिस्तन्तुनोच्चरेद
क्षुद्रा विस्फुलिङ्गा व्युच्चरन्त्येवमेवास्मादात्मनः
प्राणाः सर्वे लोकाः सर्वे देवाः सर्वाणि भूतानि व्युच्च
तस्योपनिषत्सत्यस्य सत्यमिति प्राणा वै सत्यं ते
सत्यम् ॥ २० ॥ प्रथमं ब्राह्मणम् ॥ १ ॥

यो ह वै शिशुꣳ साधनꣳ सप्रत्याधानꣳ सस्
सदामं वेद सप्त ह द्विषतो भ्रातृव्यानवरुणद्धयं
शिशुर्योऽयं मध्यमः प्राणस्तस्येदमेवाधानमिदं प्रत्या
प्राणः स्थूणान्नं दाम ॥ १ ॥ तमेताः सप्ताक्षितय उ
ष्ठन्ते तद्या इमा अक्षन् लोहिन्यो राजयस्ताभि
रुद्रोऽन्वायत्तोऽथ या अक्षन्नापस्ताभिः पर्जन्यो या
नका तयादित्यो यत्कृष्णं तेनाग्निर्यच्छुक्लं तेनेन्द्रोऽध

त्या पृथिव्यन्वायत्ता द्यौरुत्तरया नास्यान्नं क्षीयते य
वेद ॥ २ ॥ तदेष श्लोको भवति । अर्वाग्बिलश्चमस
र्ध्वबुध्नस्तस्मिन्यशो निहितं विश्वरूपं तस्यासत ऋषयः
तीरे वागष्टमी ब्रह्मणा संविदानेत्यर्वाग्बिलश्चमस ऊ-
बुध्न इतीदं तच्छिर एष ह्यर्वाग्बिलश्चमस ऊर्ध्वबुध्नस्त-
न्यशो निहितं विश्वरूपमिति प्राणा वै यशो विश्वरूपं
ानेतदाह तस्यासत ऋषयः सप्त तीर इति प्राणा
ऋषयः प्राणानेतदाह वागष्टमी ब्रह्मणा संविदानेति
घ्यष्टमी ब्रह्मणा संवित्ते ॥ ३ ॥ इमावेव गोतम
द्वाजावयमेव गोतमोऽयं भरद्वाज इमावेव विश्वामि-
मदग्नी अयमेव विश्वामित्रोऽयं जमदग्निरिमावेव
ष्ठकश्यपावयमेव वसिष्ठोऽयं कश्यपो वागेवात्रिर्वा-
ह्यन्नमद्यतेऽत्तिर्ह वै नामैतद्यदत्रिरिति सर्वस्यात्ता
ति सर्वमस्यान्नं भवति य एवं वेद ॥ ४ ॥ इति
यं ब्राह्मणम् ॥ २ ॥

द्वे वाव ब्रह्मणो रूपे मूर्तं चैवामूर्तं च मर्त्यं चामृतं
स्थितं च यच्च सच्च त्यच्च ॥ १ ॥ तदेतन्मूर्तं यदन्य-
योश्चान्तरिक्षाच्च तन्मर्त्यमेतत्स्थितमेतत्सत्तस्यैतस्य मूर्त-
तस्य मर्त्यस्यैतस्य स्थितस्यैतस्य सत एष रसो य एष
ति सतो ह्येष रसः ॥ २ ॥ अथामूर्तं वायुश्चान्तरिक्षं
दमृतमेतद्यदेतत्त्यन्तस्यैतस्यामूर्तस्यैतस्यामृतस्यैतस्य
एतस्य त्यस्यैष रसो य एष एतस्मिन्मण्डले पुरुष-

स्तस्य ह्येष रस इत्यधिदैवतम् ॥ ३ ॥ अथाध्या
दमेव मूर्तं यदन्यत्प्राणाच्च यश्चायमन्तरात्मन्नाकाश
न्मर्त्यमेतत्स्थितमेतत्सत्तस्यैतस्य मूर्तस्यैतस्य मर्त्य
स्थितस्यैतस्य सत एष रसो यच्चक्षुः सतो ह्येष रस
अथामूर्तं प्राणश्च यश्चायमन्तरात्मन्नाकाश एतदमृ
द्यदेतत्त्यं तस्यैतस्यामूर्तस्यैतस्यामृतस्यैतस्य यत
त्यस्यैष रसो योऽयं दक्षिणेऽक्षन्पुरुषस्त्यस्य ह्येष रसः
तस्य हैतस्य पुरुषस्य रूपं यथा महारजनं वासो
पाण्ड्वाविकं यथेन्द्रगोपो यथाऽग्न्यर्चिर्यथा पु
यथासकृद्विद्युत्तꣳ सकृद्विद्युत्तेव या वा अस्य श्री
य एवं वेदाथात आदेशो नेति नेति न ह्येतस्मा
नेत्यन्यत्परमस्त्यथ नामधेयꣳ सत्यस्य सत्यमिति
वै सत्यं तेषामेष सत्यम् ॥ ६ ॥ इति तृतीयं
णम् ॥ ३ ॥

मैत्रेयीति होवाच याज्ञवल्क्य उद्यास्यन्वा अ
स्मात्स्थानादस्मि हन्त तेऽनया कात्यायन्यान्तं
णीति ॥ १ ॥ सा होवाच मैत्रेयी यन्नु म इयं
सर्वा पृथिवी वित्तेन पूर्णा स्यात्कथं तेनामृता स्
नेति होवाच याज्ञवल्क्यो यथैवोपकरणवतां जीवितं
ते जीवितꣳ स्यादमृतत्वस्य तु नाशास्ति वित्तेनेति
सा होवाच मैत्रेयी येनाहं नामृता स्यां किमहं तेन
यदेव भगवान्वेद तदेव मे ब्रूहीति ॥ ३ ॥ स ह

याज्ञवल्क्यः प्रिया बतारे नः सती प्रियं भाषस एह्यास्स्व व्याख्यास्यामि ते व्याचक्षाणस्य तु मे निदिध्यासस्वेति ॥ ४ ॥ स होवाच न वा अरे पत्युः कामाय पतिः प्रियो भवत्यात्मनस्तु कामाय पतिः प्रियो भवति न वा अरे जायायै कामाय जाया प्रिया भवत्यात्मनस्तु कामाय जाया प्रिया भवति न वा अरे पुत्राणां कामाय पुत्राः प्रिया भवन्त्यात्मनस्तु कामाय पुत्राः प्रिया भवन्ति न वा अरे वित्तस्य कामाय वित्तं प्रियं भवत्यात्मनस्तु कामाय वित्तं प्रियं भवति न वा अरे ब्रह्मणः कामाय ब्रह्म प्रियं भवत्यात्मनस्तु कामाय ब्रह्म प्रियं भवति न वा अरे क्षत्रस्य कामाय क्षत्रं प्रियं भवत्यात्मनस्तु कामाय क्षत्रं प्रियं भवति न वा अरे लोकानां कामाय लोकाः प्रिया भवन्त्यात्मनस्तु कामाय लोकाः प्रिया भवन्ति न वा अरे देवानां कामाय देवाः प्रिया भवन्त्यात्मनस्तु कामाय देवाः प्रिया भवन्ति न वा अरे भूतानां कामाय भूतानि प्रियाणि भवन्त्यात्मनस्तु कामाय भूतानि प्रियाणि भवन्ति न वा अरे सर्वस्य कामाय सर्वं प्रियं भवत्यात्मनस्तु कामाय सर्वं प्रियं भवत्यात्मा वा अरे द्रष्टव्यः श्रोतव्यो मन्तव्यो निदिध्यासितव्यो मैत्रेय्यात्मनो वा अरे दर्शनेन श्रवणेन मत्या विज्ञानेनेदꣳ सर्वं विदितम् ॥ ५ ॥ ब्रह्म तं परादाद्योऽन्यत्रात्मनो ब्रह्म वेद क्षत्रं तं परादाद्योऽन्यत्रात्मनः क्षत्रं वेद लोकास्तं

परादुर्योऽन्यत्रात्मनो लोकान्वेद देवास्तं परादुर्योऽ
त्मनो देवान्वेद भूतानि तं परादुर्योऽन्यत्रात्मनो भू
वेद सर्वं तं परादाद्योऽन्यत्रात्मनः सर्वं वेदेदं ब्रह्मेदं
मिमे लोका इमे देवा इमानि भूतानीदꣳ सर्वं य
मात्मा ॥ ६ ॥ स यथा दुन्दुभेर्हन्यमानस्य न बाह्या
ञ्छब्दाञ्छक्नुयाद्ग्रहणाय दुन्दुभेस्तु ग्रहणेन दुन्दुभ्याघा
वा शब्दो गृहीतः ॥ ७ ॥ स यथा शङ्खस्य ध्मायमा
न बाह्याञ्छब्दाञ्छक्नुयाद्ग्रहणाय शङ्खस्य तु ग्र
शङ्खध्मस्य वा शब्दो गृहीतः ॥ ८ ॥ स यथा वी
वाद्यमानायै न बाह्याञ्छब्दाञ्छक्नुयाद्ग्रहणाय वी
तु ग्रहणेन वीणावादस्य वा शब्दो गृहीतः ॥
स यथार्द्रैधाग्नेरभ्याहितात्पृथग्धूमा विनिश्चरन्त्येवं
अरेऽस्य महतो भूतस्य निःश्वसितमेतद्यदृग्वेदो यजु
सामवेदोऽथर्वाङ्गिरस इतिहासः पुराणं विद्या उपनि
श्लोकाः सूत्राण्यनुव्याख्यानानि व्याख्यानान्यस्यैवै
सर्वाणि निःश्वसितानि ॥ १० ॥ स यथा सर्वासा
समुद्र एकायनमेवꣳ सर्वेषाꣳ स्पर्शानां त्वगेकायन
सर्वेषां गन्धानां नासिके एकायनमेवꣳ सर्वेषाꣳ र
जिह्वैकायनमेवꣳ सर्वेषाꣳ रूपाणां चक्षुरेकायनमेव
षाꣳ शब्दानाꣳ श्रोत्रमेकायनमेवꣳ सर्वेषाꣳ
ल्पानां मन एकायनमेवꣳ सर्वासां विद्यानाꣳ हृद
कायनमेवꣳ सर्वेषां कर्मणाꣳ हस्तावेकायनमेवꣳ स

नन्दानामुपस्थ एकायनमेवꣳ सर्वेषां विसर्गाणां पायुरेकायनमेवꣳ सर्वेषामध्वनां पादावेकायनमेवꣳ सर्वेषां वेदानां वागेकायनम् ॥ ११ ॥ स यथा सैन्धवखिल्य उदके प्रास्त उदकमेवानुविलीयेत न हास्योद्ग्रहणायेव स्याद्यतो यतस्त्वाददीत लवणमेवैवं वा अर इदं महद्भूतमनन्तमपारं विज्ञानघन एवैतेभ्यो भूतेभ्यः समुत्थाय तान्येवाऽनु विनश्यति न प्रेत्य संज्ञास्तीत्यरे ब्रवीमीति होवाच याज्ञवल्क्यः ॥ १२ ॥ सा होवाच मैत्रेय्यत्रैव मा भगवानमूमुहन्न प्रेत्य संज्ञास्तीति स होवाच याज्ञवल्क्यो न वा अरेऽहं मोहं ब्रवीम्यलं वा अर इदं विज्ञानाय ॥ १३ ॥ यत्र हि द्वैतमिव भवति तदितर इतरं जिघ्रति तदितर इतरं पश्यति तदितर इतरꣳ शृणोति तदितर इतरमभिवदति तदितर इतरं मनुते तदितर इतरं जानाति यत्र वा अस्य सर्वमात्मैवाभूत्तत्केन कं जिघ्रेत्तत्केन कं पश्येत्तत्केन कꣳ शृणुयात्तत्केन कमभिवदेत्तत् केन कं मन्वीत तत् केन कं विजानीयाद्येनेदꣳ सर्वं विजानाति तं केन विजानीयाद्विज्ञातारमरे केन विजानीयादिति ॥ १४ ॥ इति चतुर्थं ब्राह्मणम् ॥ ४ ॥

इयं पृथिवी सर्वेषां भूतानां मध्वस्यै पृथिव्यै सर्वाणि भूतानि मधु यश्चायमस्यां पृथिव्यां तेजोमयोऽमृतमयः पुरुषो यश्चायमध्यात्मꣳ शारीरस्तेजोमयोऽमृतमयः

पुरुषोऽयमेव स योऽयमात्मेदममृतमिदं ब्रह्मेदꣳ सर्वम् ... [illegible]
॥ १ ॥ इमा आपः सर्वेषां भूतानां मध्वासामपां सर्वाणि ... यश्चा...
सर्वाणि भूतानि मधु यश्चायमास्वप्सु तेजोमयोऽमृतमयः पुरुषो यश्चायमध्यात्मꣳ रैतसस्तेजोमयोऽमृतमयः पुरुषोऽयमेव स ...
मयः पुरुषो यश्चायमध्यात्मꣳ रैतसस्तेजोमयोऽमृत... विद्यु...
मयः पुरुषोऽयमेव स योऽयमात्मेदममृतमिदं ब्रह्मेदꣳ सर्वम्...
सर्वम् ॥ २ ॥ अयमग्निः सर्वेषां भूतानां मध्वस्याग्नेः सर्वाणि भूतानि मधु यश्चा...
सर्वाणि भूतानि मधु यश्चायमस्मिन्नग्नौ तेजोमयोऽमृतमयः पुरुषो यश्चायमध्यात्मं वाङ्मयस्तेजोमयोऽमृतमयः पुरुषोऽयमेव स ...
मयः पुरुषो यश्चायमध्यात्मं वाङ्मयस्तेजोमयोऽमृतमयः स्...
पुरुषोऽयमेव स योऽयमात्मेदममृतमिदं ब्रह्मेदꣳ सर्वम् ... सर्वाणि भू...
॥३॥ अयं वायुः सर्वेषां भूतानां मध्वस्य वायोः सर्वाणि ...ऽमृतम...
भूतानि मधु यश्चायमस्मिन्वायौ तेजोमयोऽमृतमयः पुरुषो ...मयोऽ...
यश्चायमध्यात्मं प्राणस्तेजोमयोऽमृतमयः पुरुषोऽयमेव ...ब्रह्मेदꣳ स...
योऽयमात्मेदममृतमिदं ब्रह्मेदꣳ सर्वम् ॥ ४ ॥ अयमाकाशस्य ...
दित्यः सर्वेषां भूतानां मध्वस्यादित्यस्य सर्वाणि भूतानि ...ऽमृत
मधु यश्चायमस्मिन्नादित्ये तेजोमयोऽमृतमयः पुरुषो ...ऽमृत
यश्चायमध्यात्मं चाक्षुषस्तेजोमयोऽमृतमयः पुरुषोऽ... ब्रह्मेदꣳ स...
स योऽयमात्मेदममृतमिदं ब्रह्मेदꣳ सर्वम् ॥ ५ ॥ ...ध्वस्य ...
दिशः सर्वेषां भूतानां मध्वासां दिशाꣳसर्वाणि भूतानि ...तेजोमयो
मधु यश्चायमासु दिक्षु तेजोमयोऽमृतमयः पुरुषो ...ऽमृतम
यमध्यात्मꣳ श्रौत्रः प्रातिश्रुत्कस्तेजोमयोऽमृतमयः पुरुषो... ब्रह्मेदꣳ स...
यमेव स योऽयमात्मेदममृतमिदं ब्रह्मेदꣳ सर्वम् ॥ ... ध्वस्य ...
अयं चन्द्रः सर्वेषां भूतानां मध्वस्य चन्द्रस्य सर्वाणि ... तेजोमयो

द॰ ...ानि मधु यश्चायमस्मिँश्चन्द्रे तेजोमयोऽमृतमयो:
वासा...षो यश्चायमध्यात्मं मानसस्तेजोमयोऽमृतमयः पुरुषो-
मयो...मेव स योऽयमात्मेदममृतमिदं ब्रह्मेद॰ सर्वम् ॥ ७ ॥
मयो... विद्युत्सर्वेषां भूतानां मध्वस्यै विद्युतः सर्वाणि
दं ...ानि मधु यश्चायमस्यां विद्युति तेजोमयोऽमृतमयः
मध्व...षो यश्चायमध्यात्मं तैजसस्तेजोमयोऽमृतमयः पुरुषो-
मयो...व स योऽयमात्मेदममृतमिदं ब्रह्मेद॰ सर्वम् ॥ ८ ॥
ोऽमृत...॰ स्तनयित्नुः सर्वेषां भूतानां मध्वस्य स्तनयित्नोः
द॰ ...र्वाणि भूतानि मधु यश्चायमस्मिन्स्तनयित्नौ तेजोम-
ोः ...ऽमृतमयः पुरुषो यश्चायमध्यात्म॰ शाब्दः सौवस्ते-
मयः ...मयोऽमृतमयः पुरुषोऽयमेव स योऽयमात्मेदममृतमिदं
ोऽयमे...ेद॰ सर्वम्॥९॥ अयमाकाशः सर्वेषां भूतानां मध्वस्या-
। अ...शस्य सर्वाणि भूतानि मधु यश्चायमस्मिन्नाकाशे तेजो-
ि भू...ोऽमृतमयः पुरुषो यश्चायमध्यात्म॰ हृद्याकाशस्तेजो-
यः ...ोऽमृतमयः पुरुषोऽयमेव स योऽयमात्मेदममृतमिदं
रुषोऽ...ेद॰ सर्वम् ॥ १० ॥ अयं धर्मः सर्वेषां भूतानां
॥ ...ध्वस्य धर्मस्य सर्वाणि भूतानि मधु यश्चायमस्मिन्धर्मे
भू...जोमयोऽमृतमयः पुरुषो यश्चायमध्यात्मं धर्मस्तेजोम-
रुषो ...ऽमृतमयः पुरुषोऽयमेव स योऽयमात्मेदममृतमिदं
यः पु...ेद॰ सर्वम् ॥ ११ ॥ इद॰ सत्य॰ सर्वेषां भूतानां
म् ॥ ...ध्वस्य सत्यस्य सर्वाणि भूतानि मधु यश्चायमस्मिन्सत्ये
सर्वा...जोमयोऽमृतमयः पुरुषो यश्चाऽयमध्यात्म॰ सत्यस्ते-

जोमयोऽमृतमयः पुरुषोऽयमेव स योऽयमात्मेदम
मिदं ब्रह्मेदꣳ सर्वम् ॥ १२ ॥ इदं मानुषꣳ
भूतानां मध्वस्य मानुषस्य सर्वाणि भूतानि मधु
ऽयमस्मिन्मानुषे तेजोमयोऽमृतमयः पुरुषोऽयमे
योऽयमात्मेदममृतमिदं ब्रह्मेदꣳ सर्वम् ॥ १३ ॥
मात्मा सर्वेषां भूतानां मध्वस्यात्मनः सर्वाणि भू
मधु यश्चायमस्मिन्नात्मनि तेजोमयोऽमृतमयः पु
यश्चायमात्मा तेजोमयोऽमृतमयः पुरुषोऽयमेव
योऽयमात्मेदममृतमिदं ब्रह्मेदꣳ सर्वम् ॥ १४ ॥
अयमात्मा सर्वेषां भूतानामधिपतिः सर्वेषां भूत
राजा तद्यथा रथनाभौ च रथनेमौ चाराः सर्वे सम
एवमेवास्मिन्नात्मनि सर्वाणि भूतानि सर्वे देवाः
लोकाः सर्वे प्राणाः सर्व एत आत्मानः समर्पिताः॥
इदं वै तन्मधु दध्यङ्ङाथर्वणोऽश्विभ्यामुवाच तदेत
पश्यन्नवोचत् । तद्वान्नरा सनयेदꣳस उग्रमाविष्कृ
तन्यतुर्न वृष्टिं । दध्यङ् ह यन्मध्वाथर्वणो वामश्वस्य शी
प्रयदीमुवाचेति ॥१६॥ इदं वै तन्मधु दध्यङ्ङाथर्वणो
भ्यामुवाच तदेतदृषिः पश्यन्नवोचदाथर्वणायाश्विना
चेश्व्यꣳशिरःप्रत्यैरयतं स वां मधु प्रवोचदृतायन्त्वाष्ट्र
स्रावपि कक्ष्यं वामिति॥१७॥इदं वै तन्मधु दध्यङ्ङाथर्व
श्विभ्यामुवाच तदेतदृषिः पश्यन्नवोचत् । पुरश्चक्रे द्वि

श्चक्रे चतुष्पदः पुरः स पक्षी भूत्वा पुरः पुरुष आविशदिति
वा अयं पुरुषः सर्वासु पूर्षु पुरिशयो नैनेन किंचना-
वृतं नैनेन किंचनासंवृतम् ॥ १८ ॥ इदं वै तन्मधु
ध्यङ्ङाथर्वणोऽश्विभ्यामुवाच तदेतदृषिः पश्यन्नवोचद्रूपꣳ
पं प्रतिरूपो बभूव तदस्य रूपं प्रतिचक्षणाय । इन्द्रो
याभिः पुरुरूप ईयते युक्ता ह्यस्य हरयः शता दशेत्ययं
हरयोऽयं वै दश च सहस्राणि बहूनि चानन्तानि
तदेतद्ब्रह्मापूर्वमनपरमनन्तरमबाह्यमयमात्मा ब्रह्म
र्वानुभूरित्यनुशासनम् ॥ १९ ॥ इति पञ्चमं ब्राह्म-
म् ॥ ५ ॥

अथ वꣳशः पौतिमाष्यो गौपवनाद्गौपवनः पौति-
माष्यात्पौतिमाष्यो गौपवनाद्गौपवनः कौशिकात्कौशिकः
कौण्डिन्यात्कौण्डिन्यः शाण्डिल्याच्छाण्डिल्यः कौशिकाच्च
गौतमाच्च गौतमः ॥ १ ॥ अग्निवेश्यादाग्निवेश्यः शाण्डिल्या-
च्चानभिम्लाताच्चानभिम्लात आनभिम्लातादानभिम्ला-
त आनभिम्लातादानभिम्लातो गौतमाद्गौतमः सैतवप्रा-
चीनयोग्याभ्याꣳ सैतवप्राचीनयोग्यौ पाराशर्यात्पाराशर्यो
भारद्वाजाद्भारद्वाजो भारद्वाजाच्च गौतमाच्च गौतमो भार-
द्वाजाद्भारद्वाजः पाराशर्यात् पाराशर्यो बैजवापायनाद्बैज-
वापायनः कौशिकायनेः कौशिकायनिः ॥ २ ॥ घृतकौशिका-
द्घृतकौशिकः पाराशर्यायणात्पाराशर्यायणः पाराशर्यात्पा-
राशर्यो जातूकर्ण्याज्जातूकर्ण्य आसुरायणाच्च यास्काच्चासु-

रायणस्त्रैवणेस्त्रैवणिरौपजन्धनेरौपजन्धनिरासुरेरासुरि
रद्वाजाद्भारद्वाज आत्रेयादात्रेयो माण्टेर्माण्टिर्गौतमा
मो गौतमाद्गौतमो वात्स्याद्वात्स्यः शाण्डिल्याच्छाण्डि
कैशोर्यात्काप्यात्कैशोर्यः काप्यः कुमारहारितात्कुमा
रितो गालवाद्गालवो विदर्भीकौण्डिन्याद्विदर्भीकौण्डि
वत्सनपातो बाभ्रवाद्वत्सनपाद्बाभ्रवः पथःसौभरात्प
सौभरोऽयास्यादाङ्गिरसादयास्य आङ्गिरस आभूतेस्त्व
दाभूतिस्त्वाष्ट्रो विश्वरूपात्त्वाष्ट्राद्विश्वरूपस्त्वाष्ट्रोऽश्वि
मश्विनौ दधीच आथर्वणाद्दध्यङ्ङाथर्वणोऽथर्वणो दैवा
र्वादैवो मृत्योः प्राध्वꣳसनान्मृत्युः प्राध्वꣳसनः प्र
सनात्प्रध्वꣳसन एकर्षेरेकर्षिर्विप्रचित्तेर्विप्रचित्तिर्व्य
ष्टिः सनारोः सनारुः सनातनात्सनातनः सनगात्स
परमेष्ठिनः परमेष्ठी ब्रह्मणो ब्रह्म स्वयंभु ब्रह्मणे नमः
इति षष्ठं ब्राह्मणम् ॥ ६ ॥ इति द्वितीयोऽध्यायः ॥

तृतीयोऽध्यायः ॥ ३ ॥

ॐ ॥ जनको ह वैदेहो बहुदक्षिणेन यज्ञेनेजे त
कुरुपञ्चालानां ब्राह्मणा अभिसमेता बभूवुस्तस्य ह
कस्य वैदेहस्य विजिज्ञासा बभूव कः स्विदेषां ब्राह्मण
मनूचानतम इति स ह गवाꣳ सहस्रमवरुरोध दश
पादा एकैकस्याः श्रृङ्ग्योराबद्धा बभूवुः ॥ १ ॥ ता
वाच ब्राह्मणा भगवन्तो यो वो ब्रह्मिष्ठः स एता
उदजतामिति ते ह ब्राह्मणा न दधृषुरथ ह याज्ञवल

व ब्रह्मचारिणमुवाचैताः सोम्योदज सामश्रवा ३
ता होदाचकार ते ह ब्राह्मणाश्चुक्रुधुः कथं नो
ष्ठो ब्रुवीतेत्यथ ह जनकस्य वैदेहस्य होताश्वलो बभूव
तं पप्रच्छ त्वं नु खलु नो याज्ञवल्क्य ब्रह्मिष्ठोऽसी ३
स होवाच नमो वयं ब्रह्मिष्ठाय कुर्मो गोकामा एव
स्म इति तꣳ ह तत एव प्रष्टुं दध्रे होताश्वलः॥२॥
वल्क्येति होवाच यदिदꣳ सर्वं मृत्युनाप्तꣳ सर्वं
नाभिपन्नं केन यजमानो मृत्योराप्तिमतिमुच्यत इति
र्त्विजाग्निना वाचा वाग्वै यज्ञस्य होता तद्येयं वाक्
यमग्निः स होता स मुक्तिः सातिमुक्तिः ॥ ३ ॥
वल्क्येति होवाच यदिदꣳ सर्वमहोरात्राभ्यामाप्तꣳ
महोरात्राभ्यामभिपन्नं केन यजमानोऽहोरात्रयोराप्ति-
मुच्यत इत्यध्वर्युणर्त्विजा चक्षुषाऽदित्येन चक्षुर्वै
स्याध्वर्युस्तद्यदिदं चक्षुः सोऽसावादित्यः सोऽध्वर्युः
मुक्तिः सातिमुक्तिः ॥ ४ ॥ याज्ञवल्क्येति होवाच
दꣳ सर्वं पूर्वपक्षापरपक्षाभ्यामाप्तꣳ सर्वं पूर्वपक्षाप-
क्षाभ्यामभिपन्नं केन यजमानः पूर्वपक्षापरपक्षयोरा-
मतिमुच्यत इत्युद्गात्रर्त्विजा वायुना प्राणेन प्राणो वै
स्योद्गाता तद्योऽयं प्राणः स वायुः स उद्गाता स मुक्तिः
तिमुक्तिः ॥ ५ ॥ याज्ञवल्क्येति होवाच यदिदमन्त-
मनारम्बणमिव केनाक्रमेण यजमानः स्वर्गं लोकमा-
त इति ब्रह्मणर्त्विजा मनसा चन्द्रेण मनो वै यज्ञस्य

ब्रह्मा तद्यदिदं मनः सोऽसौ चन्द्रः स ब्रह्मा स
साऽतिमुक्तिरित्यतिमोक्षा अथ संपदः ॥ ६ ॥ या
ल्क्येति होवाच कतिभिरयमद्यर्ग्भिर्होतास्मिन्यज्ञे क
तीति तिसृभिरिति कतमास्तास्तिस्र इति पुरोऽनुवा
च याज्या च शस्यैव तृतीया किं ताभिर्जयतीति यत्कि
प्राणभृदिति ॥७॥ याज्ञवल्क्येति होवाच कत्ययमद्या
रस्मिन्यज्ञ आहुतीर्होष्यतीति तिस्र इति कतमास्ता
इति या हुता उज्ज्वलन्ति या हुता अतिने
या हुता अधिशेरते किं ताभिर्जयतीति या हुता उ
लन्ति देवलोकमेव ताभिर्जयति दीप्यत इव हि
लोको या हुता अतिनेदन्ते पितृलोकमेव ताभिर्जयत
हि पितृलोको या हुता अधिशेरते मनुष्यलो
ताभिर्जयत्यध इव हि मनुष्यलोकः ॥८॥ याज्ञवल
होवाच कतिभिरयमद्य ब्रह्मा यज्ञं दक्षिणतो देव
र्गोपायतीत्येकयेति कतमा सैकेति मन एवेत्यनन्
मनोऽनन्ता विश्वेदेवा अनन्तमेव स तेन लोकं
॥ ९ ॥ याज्ञवल्क्येति होवाच कत्ययमद्योद्गातास्मि
स्तोत्रियाः स्तोष्यतीति तिस्र इति कतमास्तास्तिस्र
पुरोनुवाक्या च याज्या च शस्यैव तृतीया कत
या अध्यात्ममिति प्राण एव पुरोनुवाक्याऽ
याज्या व्यानः शस्या किं ताभिर्जयतीति पृथिवीलो
पुरोनुवाक्यया जयत्यन्तरिक्षलोकं याज्यया द्यु

या ततो ह होताश्वल उपरराम ॥ १० ॥ इति प्रथमं
णम् ॥ १ ॥

अथ हैनं जारत्कारव आर्तभागः पप्रच्छ याज्ञवल्क्येति
ाच कति ग्रहाः कत्यतिग्रहा इत्यष्टौ ग्रहा अष्टावति-
इति ये तेऽष्टौ ग्रहा अष्टावतिग्रहाः कतमे त इति
॥ प्राणो वै ग्रहः सोऽपानेनातिग्राहेण गृहीतोऽपानेन
न्धाञ्जिघ्रति ॥ २ ॥ वाग्वै ग्रहः स नाम्नातिग्राहेण
तो वाचा हि नामान्यभिवदति ॥ ३ ॥ जिह्वा वै
ः स रसेनातिग्राहेण गृहीतो जिह्वया हि रसान्विजा-
ति ॥ ४ ॥ चक्षुर्वै ग्रहः स रूपेणातिग्राहेण गृहीतश्च-
ा हि रूपाणि पश्यति ॥ ५ ॥ श्रोत्रं वै ग्रहः स
देनातिग्राहेण गृहीतः श्रोत्रेण हि शब्दाञ्छृणोति ॥ ६ ॥
ो वै ग्रहः स कामेनातिग्राहेण गृहीतो मनसा हि
न्कामयते ॥ ७ ॥ हस्तौ वै ग्रहः स कर्मणातिग्राहेण
तो हस्ताभ्याँ हि कर्म करोति ॥ ८ ॥ त्वग्वै ग्रहः
स्पर्शेनातिग्राहेण गृहीतस्त्वचा हि स्पर्शान्वेद यत
येतेऽष्टौ ग्रहा अष्टावतिग्रहाः ॥ ९ ॥ याज्ञवल्क्येति
वाच यदिदँ सर्वं मृत्योरन्नं का स्वित्सा देवता यस्या
युरन्नमित्यग्निर्वै मृत्युः सोऽपामन्नमप पुनर्मृत्युं जयति
१० ॥ याज्ञवल्क्येति होवाच यत्रायं पुरुषो म्रियत
स्मात्प्राणाः क्रामन्त्याहो ३ नेति नेति होवाच याज्ञ-
योऽत्रैव समवनीयन्ते स उच्छ्वयत्याध्मायत्याध्मातो

मृतः शेते ॥ ११ ॥ याज्ञवल्क्येति होवाच यत्रायं
म्रियते किमेनं न जहातीति नामेत्यनन्तं वै नाम
विश्वेदेवा अनन्तमेव स तेन लोकं जयति ॥
याज्ञवल्क्येति होवाच यत्रास्य पुरुषस्य मृतस्याग्नि
प्येति वातं प्राणश्चक्षुरादित्यं मनश्चन्द्रं दिशः श्रोत्रं
वीं शरीरमाकाशमात्मौषधीर्लोमानि वनस्पतीन्
अप्सु लोहितं च रेतश्च निधीयते क्वायं तदा पुरुषो
वतीत्याहर सोम्य हस्तमार्तभागाऽऽवामेवैतस्य वेदिष्य
न नावेतत् स जन इति तौ होत्क्रम्य मन्त्रयांचक्राते
ह यदूचतुः कर्म हैव तदूचतुरथ यत्प्रशशंसतुः क
तत्प्रशशंसतुः पुण्यो वै पुण्येन कर्मणा भवति
पापेनेति ततो ह जारत्कारव आर्तभाग उपरराम।
इति द्वितीयं ब्राह्मणम् ॥ २ ॥

अथ हैनं भुज्युर्लाह्यायनिः पप्रच्छ याज्ञवल्क्येति हो
मद्रेषु चरकाः पर्यव्रजाम ते पतञ्चलस्य काप्यस्य गृ
तस्यासीद्दुहिता गन्धर्वगृहीता तमपृच्छाम कोऽ
सोऽब्रवीत्सुधन्वाऽऽङ्गिरस इति तं यदा लोकानाम
नपृच्छामाथैनमब्रूम क्व पारिक्षिता अभवन्निति क्व
क्षिता अभवन् स त्वा पृच्छामि याज्ञवल्क्य क्व पारि
अभवन्निति ॥ १ ॥ स होवाचोवाच वै सोऽगच्छन्
तद्यत्राश्वमेधयाजिनो गच्छन्तीति क्व न्वश्वमेधयाजि
गच्छन्तीति द्वात्रिंशतं वै देवरथाह्न्यान्ययं लोक

न्तं पृथिवी द्विस्तावत्पर्येति ताꣳ समन्तं पृथिवी
तावत्समुद्रः पर्येति तद्यावती क्षुरस्य धारा यावद्वा
कायाः पत्रं तावानन्तरेणाकाशस्तानिन्द्रः सुपर्णो
वायवे प्रायच्छत्तान्वायुरात्मनि धित्वा तत्रागमय-
श्वमेधयाजिनोऽभवन्नित्येवमिव वै स वायुमेव प्रश-
तस्माद्वायुरेव व्यष्टिर्वायुः समष्टिरप पुनर्मृत्युं जयति
वं वेद ततो ह भुज्युर्लाह्यायनिरुपरराम ॥ २ ॥ इति
ब्राह्मणम् ॥ ३ ॥

थ हैनमुषस्तश्चाक्रायणः पप्रच्छ याज्ञवल्क्येति होवाच
क्षादपरोक्षाद्ब्रह्म य आत्मा सर्वान्तरस्तं मे व्याचक्ष्व
य त आत्मा सर्वान्तरः कतमो याज्ञवल्क्य सर्वान्तरो
प्राणेन प्राणिति स त आत्मा सर्वान्तरो योऽपानेना-
ति स त आत्मा सर्वान्तरो यो व्यानेन व्यानिति
आत्मा सर्वान्तरो य उदानेनोदानिति स त आत्मा
तर एष त आत्मा सर्वान्तरः ॥ १ ॥ स होवाचो-
चाक्रायणो यथा विब्रूयादसौ गौरसावश्व इत्येवमे-
पदिष्टं भवति यदेव साक्षादपरोक्षाद्ब्रह्म य आत्मा
न्तरस्तं मे व्याचक्ष्वेत्येष त आत्मा सर्वान्तरः कतमो
वल्क्य सर्वान्तरो न दृष्टेर्द्रष्टारं पश्येर्न श्रुतेः श्रोतारꣳ
न मतेर्मन्तारं मन्वीथा न विज्ञातेर्विज्ञातारं विजा-
एष त आत्मा सर्वान्तरोऽतोऽन्यदार्तं ततो होपस्त-
यण उपरराम ॥ २ ॥ इति चतुर्थं ब्राह्मणम् ॥ ४ ॥

अथ हैनं कहोलः कौषीतकेयः पप्रच्छ याज्ञव
होवाच यदेव साक्षादपरोक्षाद्ब्रह्म य आत्मा सर्वान्
व्याचक्ष्वेत्येष त आत्मा सर्वान्तरः कतमो याज्ञव
र्वान्तरो योऽशनायापिपासे शोकं मोहं जरां मृत्यु
एतं वै तमात्मानं विदित्वा ब्राह्मणाः पुत्रैषणाया
षणायाश्च लोकैषणायाश्च व्युत्थायाथ भिक्षाचर्यं
या ह्येव पुत्रैषणा सा वित्तैषणा या वित्तैषणा सा
णोभे ह्येते एषणे एव भवतस्तस्माद्ब्राह्मणः पाण्डित्यं
बाल्येन तिष्ठासेद्बाल्यं च पाण्डित्यं च निर्विद्याथ मु
च मौनं च निर्विद्याऽथ ब्राह्मणः स ब्राह्मणः केन
स्यात्तेनेदृश एवातोऽन्यदार्तं ततो ह कहोलः कौ
उपरराम ॥ १ ॥ इति पञ्चमं ब्राह्मणम् ॥ ५ ॥

अथ हैनं गार्गी वाचक्नवी पप्रच्छ याज्ञव
होवाच यदिदꣳ सर्वमप्स्वोतं च प्रोतं च कस्मिन्नु
ओताश्च प्रोताश्चेति वायौ गार्गीति कस्मिन्नु खलु
रोतश्च प्रोतश्चेत्यन्तरिक्षलोकेषु गार्गीति कस्मिन्नु
न्तरिक्षलोका ओताश्च प्रोताश्चेति गन्धर्वलोकेषु
कस्मिन्नु खलु गन्धर्वलोका ओताश्च प्रोताश्चेत्या
केषु गार्गीति कस्मिन्नु खल्वादित्यलोका ओताश्च
श्चेति चन्द्रलोकेषु गार्गीति कस्मिन्नु खलु चन्द्रलो
ताश्च प्रोताश्चेति नक्षत्रलोकेषु गार्गीति कस्मिन्नु
क्षत्रलोका ओताश्च प्रोताश्चेति देवलोकेषु गार्गीति

कस्मिन्नु खलु देवलोका ओताश्च प्रोताश्चेतीन्द्रलोकेषु गार्गीति कस्मिन्नु खल्विन्द्रलोका ओताश्च प्रोताश्चेति प्रजापतिलोकेषु गार्गीति कस्मिन्नु खलु प्रजापतिलोका ओताश्च प्रोताश्चेति ब्रह्मलोकेषु गार्गीति कस्मिन्नु खलु ब्रह्मलोका ओताश्च प्रोताश्चेति स होवाच गार्गि मातिप्राक्षीर्मा ते मूर्धा व्यपसदनतिप्रश्न्यां वै देवतामतिपृच्छसि गार्गि मातिप्राक्षीरिति ततो ह गार्गी वाचक्नव्युपरराम ॥ १ ॥

षष्ठं ब्राह्मणम् ॥ ६ ॥

अथ हैनमुद्दालक आरुणिः पप्रच्छ याज्ञवल्क्येति होवाच मद्रेष्ववसाम पतञ्चलस्य काप्यस्य गृहेषु यज्ञमधीयानास्तस्यासीद्भार्या गन्धर्वगृहीता तमपृच्छाम कोऽसीति सोऽब्रवीत्कबन्ध आथर्वण इति सोऽब्रवीत्पतञ्चलं काप्यं याज्ञिकाꣳश्च वेत्थ नु त्वं काप्य तत्सूत्रं येनायं च लोकः परश्च लोकः सर्वाणि च भूतानि संदृब्धानि भवन्तीति सोऽब्रवीत्पतञ्चलः काप्यो नाहं तद्भगवन्वेदेति सोऽब्रवीत्पतञ्चलं काप्यं याज्ञिकाꣳश्च वेत्थ नु त्वं काप्य तमन्तर्यामिणं य इमं च लोकं परं च लोकꣳ सर्वाणि च भूतानि योऽन्तरो यमयतीति सोऽब्रवीत्पतञ्चलः काप्यो नाहं तं भगवन्वेदेति सोऽब्रवीत्पतञ्चलं काप्यं याज्ञिकाꣳश्च यो वै तत्काप्य सूत्रं विद्यात्तं चान्तर्यामिणमिति स ब्रह्मवित्स लोकवित्स देववित्स वेदवित्स भूतवित्स आत्मवित्स सर्वविदिति तेभ्योऽब्रवीत्तदहं वेद तच्चेत्त्वं याज्ञवल्क्य सूत्रमविद्वाꣳ-

स्तं चान्तर्यामिणं ब्रह्मगवीरुदजसे मूर्धा ते विप
तीति वेद वा अहं गौतम तत्सूत्रं तं चान्तर्यामि
यो वा इदं कश्चिद्ब्रूयाद्वेदेति यथा वेत्थ तथा
॥ १ ॥ स होवाच वायुर्वै गौतम तत्सूत्रं वायु
गौतम सूत्रेणायं च लोकः परश्च लोकः सर्वाणि च
संदृब्धानि भवन्ति तस्माद्वै गौतम पुरुषं प्रेतम
व्यस्रंसिषतास्याङ्गानीति वायुना हि गौतम सूत्रेण
दृब्धानि भवन्तीत्येवमेवैतद्याज्ञवल्क्यान्तर्यामिणं
॥ २ ॥ यः पृथिव्यां तिष्ठन् पृथिव्या अन्तरो यं
न वेद यस्य पृथिवी शरीरं यः पृथिवीमन्तरो यम
त आत्मान्तर्याम्यमृतः ॥ ३ ॥ योऽप्सु तिष्ठन्नद्‌भ्यो
यमापो न विदुर्यस्यापः शरीरं योऽपोऽन्तरो यम
त आत्मान्तर्याम्यमृतः ॥ ४ ॥ योऽग्नौ तिष्ठन्न
यमग्निर्न वेद यस्याग्निः शरीरं योऽग्निमन्तरो यम
त आत्मान्तर्याम्यमृतः ॥ ५ ॥ योऽन्तरिक्षे तिष्ठ
क्षादन्तरो यमन्तरिक्षं न वेद यस्यान्तरिक्षं
योऽन्तरिक्षमन्तरो यमयत्येष त आत्मान्तर्याम्यमृ
यो वायौ तिष्ठन्वायोरन्तरो यं वायुर्न वेद यस्य
शरीरं यो वायुमन्तरो यमयत्येष त आत्मान्तर्या
॥ ७ ॥ यो दिवि तिष्ठन्दिवोऽन्तरो यं द्यौर्न वे
द्यौः शरीरं यो दिवमन्तरो यमयत्येष त आत्मा
मृतः ॥ ८ ॥ य आदित्ये तिष्ठन्नादित्यादन्तरो यम

द यस्यादित्यः शरीरं य आदित्यमन्तरो यमयत्येष
आत्मान्तर्याम्यमृतः ॥ ९ ॥ यो दिक्षु तिष्ठन्दिग्भ्यो-
रो यं दिशो न विदुर्यस्य दिशः शरीरं यो दिशो-
रो यमयत्येष त आत्मान्तर्याम्यमृतः ॥ १० ॥ यश्च-
रके तिष्ठंश्चन्द्रतारकादन्तरो यं चन्द्रतारकं न वेद
चन्द्रतारकं शरीरं यश्चन्द्रतारकमन्तरो यमयत्येष
आत्मान्तर्याम्यमृतः ॥ ११ ॥ य आकाशे तिष्ठन्नाकाशा-
रो यमाकाशो न वेद यस्याकाशः शरीरं य आका-
न्तरो यमयत्येष त आत्मान्तर्याम्यमृतः ॥ १२ ॥
मसि तिष्ठंस्तमसोऽन्तरो यं तमो न वेद यस्य तमः
रं यस्तमोऽन्तरो यमयत्येष त आत्मान्तर्याम्यमृतः
३ ॥ यस्तेजसि तिष्ठंस्तेजसोऽन्तरो यं तेजो न वेद
तेजः शरीरं यस्तेजोऽन्तरो यमयत्येष त आत्मान्तर्या-
इत्यधिदैवतमथाधिभूतम् ॥ १४ ॥ यः सर्वेषु
तिष्ठन् सर्वेभ्यो भूतेभ्योऽन्तरो यं सर्वाणि
नि न विदुर्यस्य सर्वाणि भूतानि शरीरं यः सर्वाणि
न्यन्तरो यमयत्येष त आत्मान्तर्याम्यमृत इत्यधिभू-
अध्यात्मम् ॥ १५ ॥ यः प्राणे तिष्ठन् प्राणादन्तरो
णो न वेद यस्य प्राणः शरीरं यः प्राणमन्तरो यम-
त आत्मान्तर्याम्यमृतः ॥ १६ ॥ यो वाचि तिष्ठ-
ऽन्तरो यं वाङ् न वेद यस्य वाक् शरीरं यो वाच-
यमयत्येष त आत्मान्तर्याम्यमृतः ॥ १७ ॥ यश्च-

क्षुषि तिष्ठꣳश्चक्षुषोऽन्तरो यं चक्षुर्न वेद यस्य चक्षुः
यश्चक्षुरन्तरो यमयत्येष त आत्मान्तर्याम्यमृतः ॥
यः श्रोत्रे तिष्ठञ्छ्रोत्रादन्तरो यꣳ श्रोत्रं न वेद
श्रोत्रꣳ शरीरं यः श्रोत्रमन्तरो यमयत्येष त आत्मा
म्यमृतः ॥ १९ ॥ यो मनसि तिष्ठन्मनसोऽन्तरो यं
न वेद यस्य मनः शरीरं यो मनोऽन्तरो यमयत्
आत्मान्तर्याम्यमृतः ॥ २० ॥ यस्त्वचि तिष्ठꣳ
ऽन्तरो यं त्वङ् न वेद यस्य त्वक् शरीरं यस्त्वच
यमयत्येष त आत्मान्तर्याम्यमृतः ॥ २१ ॥ यो
तिष्ठन्विज्ञानादन्तरो यं विज्ञानं न वेद यस्य वि
शरीरं यो विज्ञानमन्तरो यमयत्येष त आत्मान्त
मृतः ॥ २२ ॥ यो रेतसि तिष्ठन् रेतसोऽन्तरो यं
न वेद यस्य रेतः शरीरं यो रेतोऽन्तरो यमयत्
आत्मान्तर्याम्यमृतोऽदृष्टो द्रष्टाऽश्रुतः श्रोताऽमतो
ऽविज्ञातो विज्ञाता नान्योऽतोऽस्ति द्रष्टा नान्योऽ
श्रोता नान्योऽतोऽस्ति मन्ता नान्योऽतोऽस्ति विज्ञा
आत्मान्तर्याम्यमृतोऽतोऽन्यदार्तं ततो होद्दालक
रुपरराम ॥ २३ ॥ इति सप्तमं ब्राह्मणम् ॥ ७ ॥

अथ ह वाचक्नव्युवाच ब्राह्मणा भगवन्तो हन्त
द्वौ प्रश्नौ प्रक्ष्यामि तौ चेन्मे वक्ष्यति न वै जातु
कश्चिमं कश्चिद्ब्रह्मोद्यं जेतेति पृच्छ गार्गीति ॥ १
होवाचाहं वै त्वा याज्ञवल्क्य यथा काश्यो वा

पुत्र उज्ज्यं धनुरधिज्यं कृत्वा द्वौ बाणवन्तौ सपत्ना-
ाधिनौ हस्ते कृत्वोपोत्तिष्ठेदेवमेवाहं त्वा द्वाभ्यां
भ्यामुपोदस्थां तौ मे ब्रूहीति पृच्छ गार्गीति ॥ २ ॥
होवाच यदूर्ध्वं याज्ञवल्क्य दिवो यदवाक् पृथिव्या
तरा द्यावापृथिवी इमे यद्भूतं च भवच्च भविष्यच्चे-
क्षते कस्मिंस्तदोतं च प्रोतं चेति ॥३॥ स होवाच
वं गार्गि दिवो यदवाक् पृथिव्या यदन्तरा द्यावा-
वी इमे यद्भूतं च भवच्च भविष्यच्चेत्याचक्षत आकाशे
तं च प्रोतं चेति ॥ ४ ॥ सा होवाच नमस्तेऽस्तु
वल्क्य यो म एतं व्यवोचोऽपरस्मै धारयस्वेति पृच्छ
ीति ॥ ५ ॥ सा होवाच यदूर्ध्वं याज्ञवल्क्य दिवो
ाक् पृथिव्या यदन्तरा द्यावापृथिवी इमे यद्भूतं च
भविष्यच्चेत्याचक्षते कस्मिंस्तदोतं च प्रोतं चेति
स होवाच यदूर्ध्वं गार्गि दिवो यदवाक् पृथिव्या
तरा द्यावापृथिवी इमे यद्भूतं च भवच्च भविष्यच्चे-
क्षत आकाश एव तदोतं च प्रोतं चेति कस्मिन्नु
काश ओतश्च प्रोतश्चेति ॥ ७ ॥ स होवाचैतद्वै
रं गार्गि ब्राह्मणा अभिवदन्त्यस्थूलमनण्वह्रस्वमदी-
लोहितमस्नेहमच्छायमतमोऽवाय्वनाकाशमसङ्गमर-
न्धमचक्षुष्कमश्रोत्रमवागमनोऽतेजस्कमप्राणममु-
ात्रमनन्तरबाह्यं न तदश्नाति किंचन न तदश्नाति
॥ ८ ॥ एतस्य वा अक्षरस्य प्रशासने गार्गि सूर्या-

चन्द्रमसौ विधृतौ तिष्ठत एतस्य वा अक्षरस्य प्र
गार्गि-द्यावापृथिव्यौ विधृते तिष्ठत एतस्य वा अ
प्रशासने गार्गि निमेषा मुहूर्ता अहोरात्राण्य
मासा ऋतवः संवत्सरा इति विधृतास्तिष्ठन्त्येत
अक्षरस्य प्रशासने गार्गि प्राच्योऽन्या नद्यः स्
श्वेतेभ्यः पर्वतेभ्यः प्रतीच्योऽन्या यां यां च दि
तस्य वा अक्षरस्य प्रशासने गार्गि ददतो म
प्रशꣳसन्ति यजमानं देवा दर्वीं पितरोऽन्वायत्ताः
यो वा एतदक्षरं गार्ग्यविदित्वाऽस्मिँल्लोके जुहोति
तपस्तप्यते बहूनि वर्षसहस्राण्यन्तवदेवास्य तद्भ
वा एतदक्षरं गार्ग्यविदित्वास्माल्लोकात्प्रैति स कृपणः
एतदक्षरं गार्गि विदित्वास्माल्लोकात्प्रैति स ब्राह्मणः
तद्वा एतदक्षरं गार्ग्यदृष्टं द्रष्टृश्रुतꣳ श्रोत्रमतं मन्त्
विज्ञातृ नान्यदतोऽस्ति द्रष्टृ नान्यदतोऽस्ति श्रोतृ
दतोऽस्ति मन्तृ नान्यदतोऽस्ति विज्ञात्रेतस्मिन्नु ख
गार्ग्याकाश ओतश्च प्रोतश्चेति ॥११॥ सा होवाच
भगवन्तस्तदेव बहुमन्येध्वं यदस्मान्नमस्कारेण मु
वै जातु युष्माकमिमं कश्चिद्ब्रह्मोद्यं जेतेति ततो ह
क्नव्युपरराम ॥ १२ ॥ इत्यष्टमं ब्राह्मणम् ॥ ८ ॥

अथ हैनं विदग्धः शाकल्यः पप्रच्छ कति देवा
वल्क्येति स हैतयैव निविदा प्रतिपेदे यावन्तो वै

द्युच्यन्ते त्रयश्च त्री च शता त्रयश्च त्री च सहस्रेत्योमिति होवाच कत्येव देवा याज्ञवल्क्येति त्रयस्त्रिँशदित्योमिति होवाच कत्येव देवा याज्ञवल्क्येति षडित्योमिति होवाच कत्येव देवा याज्ञवल्क्येति त्रय इत्योमिति होवाच कत्येव देवा याज्ञवल्क्येति द्वावित्योमिति होवाच कत्येव देवा याज्ञवल्क्येत्यध्यर्ध इत्योमिति होवाच कत्येव देवा याज्ञवल्क्येत्येक इत्योमिति होवाच कतमे ते त्रयश्च त्री च शता त्रयश्च त्री च सहस्रेति ॥ १ ॥ स होवाच महिमान एवैषामेते त्रयस्त्रिँशत्त्वेव देवा इति कतमे ते त्रयस्त्रिँशदित्यष्टौ वसव एकादश रुद्रा द्वादशादित्यास्त एकत्रिँशदिन्द्रश्चैव प्रजापतिश्च त्रयस्त्रिँशाविति ॥ २ ॥ कतमे वसव इत्यग्निश्च पृथिवी च वायुश्चान्तरिक्षं चादित्यश्च द्यौश्च चन्द्रमाश्च नक्षत्राणि चैते वसव एतेषु हीदँ वसु सर्वँ हितमिति तस्माद्वसव इति ॥ ३ ॥ कतमे रुद्रा इति दशेमे पुरुषे प्राणा आत्मैकादशस्ते यदास्माच्छरीरान्मर्त्यादुत्क्रामन्त्यथ रोदयन्ति तद्यद्रोदयन्ति तस्माद्रुद्रा इति ॥ ४ ॥ कतम आदित्या इति द्वादश वै मासाः संवत्सरस्यैत आदित्या एते हीदँ सर्वमाददाना यन्ति ते यदिदँ सर्वमाददाना यन्ति तस्मादादित्या इति ॥ ५ ॥ कतम इन्द्रः कतमः प्रजापतिरिति स्तनयित्नुरेवेन्द्रो यज्ञः प्रजापतिरिति कतमः स्तनयित्नुरित्यशनिरिति कतमो यज्ञ इति पशव इति ॥ ६ ॥ कतमे षडि-

त्यग्निश्च पृथिवी च वायुश्चान्तरिक्षं चादित्यश्च
षडेते हीदꣳ सर्वꣳ षडिति ॥ ७ ॥ कतमे ते त्रयो
इतीम एव त्रयो लोका एषु हीमे सर्वे देवा इति
तौ द्वौ देवावित्यन्नं चैव प्राणश्चेति कतमोऽध्यर्ध इति
पवत इति ॥ ८ ॥ तदाहुर्यदयमेक इवैव प
कथमध्यर्ध इति यदस्मिन्निदꣳ सर्वमध्यार्ध्नोत्तेन
इति कतम एको देव इति प्राण इति स ब्रह्म
त्याचक्षते ॥ ९ ॥ पृथिव्येव यस्यायतनमग्नि
मनोज्योतिर्यो वै तं पुरुषं विद्यात्सर्वस्यात्मनः पर
स वै वेदिता स्याद्याज्ञवल्क्य वेद वा अहं तं
सर्वस्यात्मनः परायणं यमात्थ य एवायꣳ शारीरः
स एष वदैव शाकल्य तस्य का देवतेत्यमृतमिति
॥ १० ॥ काम एव यस्यायतनꣳ हृदयं लोको
ज्योतिर्यो वै तं पुरुषं विद्यात्सर्वस्यात्मनः परायण
वेदिता स्याद्याज्ञवल्क्य वेद वा अहं तं पुरुषꣳ स
त्मनः परायणं यमात्थ य एवायं काममयः
स [illegible] वदैव शाकल्य तस्य का देवतेति स्त्रिय
होवाच ॥ ११ ॥ रूपाण्येव यस्यायतनं चक्षुर्लोको
ज्योतिर्यो वै तं पुरुषं विद्यात्सर्वस्यात्मनः परायण
वै वेदिता स्याद्याज्ञवल्क्य वेद वा अहं तं पुरुष
स्यात्मनः परायणं यमात्थ य एवासावादित्ये पुरु
एष वदैव शाकल्य तस्य का देवतेति सत्यमिति

१२ ॥ आकाश एव यस्यायतनꣳ श्रोत्रं लोको मनो
ज्योतिर्यो वै तं पुरुषं विद्यात्सर्वस्यात्मनः परायणꣳ स
वै वेदिता स्याद्याज्ञवल्क्य वेद वा अहं तं पुरुषꣳ सर्व-
स्यात्मनः परायणं यमात्थ य एवायꣳ श्रौत्रः प्रातिश्रुत्कः
पुरुषः स एष वदैव शाकल्य तस्य का देवतेति दिश इति
होवाच ॥ १३ ॥ तम एव यस्यायतनꣳ हृदयं लोको
मनो ज्योतिर्यो वै तं पुरुषं विद्यात्सर्वस्यात्मनः परायणꣳ
स वै वेदिता स्याद्याज्ञवल्क्य वेद वा अहं तं पुरुषꣳ
सर्वस्यात्मनः परायणं यमात्थ य एवायं छायामयः पुरुषः
स एष वदैव शाकल्य तस्य का देवतेति मृत्युरिति
होवाच ॥ १४ ॥ रूपाण्येव यस्यायतनं चक्षुर्लोको मनो
ज्योतिर्यो वै तं पुरुषं विद्यात्सर्वस्यात्मनः परायणꣳ स वै
वेदिता स्याद्याज्ञवल्क्य वेद वा अहं तं पुरुषꣳ सर्वस्या-
त्मनः परायणं यमात्थ य एवायमादर्शे पुरुषः स एष
वदैव शाकल्य तस्य का देवतेत्यसुरिति होवाच ॥ १५ ॥
आप एव यस्यायतनꣳ हृदयं लोको मनो ज्योतिर्यो वै
तं पुरुषं विद्यात्सर्वस्यात्मनः परायणꣳ स वै वेदिता
स्याद्याज्ञवल्क्य वेद वा अहं तं पुरुषꣳ सर्वस्यात्मनः
परायणं यमात्थ य एवायमप्सु पुरुषः स एष वदैव
शाकल्य तस्य का देवतेति वरुण इति होवाच ॥ १६ ॥
स्त्रिय एव यस्यायतनꣳ हृदयं लोको मनो ज्योतिर्यो वै तं
पुरुषं विद्यात्सर्वस्यात्मनः परायणꣳ स वै वेदिता स्याद्या-

ज्ञवल्क्य वेद वा अहं तं पुरुषꣳ सर्वस्यात्मनः पर
यमात्थ य एवायं पुत्रमयः पुरुषः स एष वदैव शा
तस्य का देवतेति प्रजापतिरिति होवाच ॥ १७ ॥
ल्येति होवाच याज्ञवल्क्यस्त्वाꣳ स्विदिमे ब्रा
अङ्गारावक्षयणमक्रता ३ इति ॥ १८ ॥ याज्ञवल्
होवाच शाकल्यो यदिदं कुरुपञ्चालानां ब्राह्मणानत्य
किं ब्रह्म विद्वानिति दिशो वेद सदेवाः सप्रतिष्ठा
यद्दिशो वेत्थ सदेवाः सप्रतिष्ठाः ॥ १९ ॥ किंदेवतो
प्राच्यां दिश्यसीत्यादित्यदेवत इति स आदित्यः क
प्रतिष्ठित इति चक्षुषीति कस्मिन्नु चक्षुः प्रतिष्ठित
रूपेष्विति चक्षुषा हि रूपाणि पश्यति कस्मिन्नु रू
प्रतिष्ठितानीति हृदय इति होवाच हृदयेन हि रू
जानाति हृदये ह्येव रूपाणि प्रतिष्ठितानि भवन्तीत्ये
वैतद्याज्ञवल्क्य ॥ २० ॥ किंदेवतोऽस्यां दक्षि
दिश्यसीति यमदेवत इति स यमः कस्मिन्प्रति
इति यज्ञ इति कस्मिन्नु यज्ञः प्रतिष्ठित इति दक्षिण
मिति कस्मिन्नु दक्षिणा प्रतिष्ठितेति श्रद्धायामिति
ह्येव श्रद्धत्तेऽथ दक्षिणां ददाति श्रद्धायाꣳ
दक्षिणा प्रतिष्ठितेति कस्मिन्नु श्रद्धा प्रतिष्
हृदय इति होवाच हृदयेन हि श्रद्धां जा
हृदये ह्येव श्रद्धा प्रतिष्ठिता भवतीत्येवमेवैतद्याज्ञव
॥ २१ ॥ किंदेवतोऽस्यां प्रतीच्यां दिश्यसीति वरुण

इति स वरुणः कस्मिन्प्रतिष्ठित इत्यप्स्विति कस्मिन्न्वापः प्रतिष्ठिता इति रेतसीति कस्मिन्नु रेतः प्रतिष्ठितमिति हृदय इति तस्मादपि प्रतिरूपं जातमाहुर्हृदयादिव सृप्तो हृदयादिव निर्मित इति हृदये ह्येव रेतः प्रतिष्ठितं भवतीत्येवमेवैतद्याज्ञवल्क्य ॥ २२ ॥ किंदेवतोऽस्यामुदीच्यां दिश्यसीति सोमदेवत इति स सोमः कस्मिन्प्रतिष्ठित इति दीक्षायामिति कस्मिन्नु दीक्षा प्रतिष्ठितेति सत्य इति तस्मादपि दीक्षितमाहुः सत्यं वदेति सत्ये ह्येव दीक्षा प्रतिष्ठितेति कस्मिन्नु सत्यं प्रतिष्ठितमिति हृदय इति होवाच हृदयेन हि सत्यं जानाति हृदये ह्येव सत्यं प्रतिष्ठितं भवतीत्येवमेवैतद्याज्ञवल्क्य ॥ २३ ॥ किंदेवतोऽस्यां ध्रुवायां दिश्यसीत्यग्निदेवत इति सोऽग्निः कस्मिन्प्रतिष्ठित इति वाचीति कस्मिन्नु वाक् प्रतिष्ठितेति हृदय इति कस्मिन्नु हृदयं प्रतिष्ठितमिति ॥ २४ ॥ अहल्लिकेति होवाच याज्ञवल्क्यो यत्रैतदन्यत्रास्मन्मन्यासै यद्ध्येतदन्यत्रास्मत्स्याच्छ्वानो वैनदद्युर्वयाꣳसि वैनद्विमथ्नीरन्निति ॥ २५ ॥ कस्मिन्नु त्वं चात्मा च प्रतिष्ठितौ स्थ इति प्राण इति कस्मिन्नु प्राणः प्रतिष्ठित इत्यपान इति कस्मिन्न्वपानः प्रतिष्ठित इति व्यान इति कस्मिन्नु व्यानः प्रतिष्ठित इत्युदान इति कस्मिन्नूदानः प्रतिष्ठित इति समान इति स एष नेतिनेत्यात्माऽगृह्यो नहि गृह्यतेऽशीर्यो नहि शीर्यतेऽसङ्गो नहि सज्यतेऽसितो न व्यथते

न रिष्यत्येतान्यष्टावायतनान्यष्टौ लोका अष्टौ देवा अ
पुरुषाः स यस्तान्पुरुषान्निरुह्य प्रत्युह्यात्यक्रामत्तं त्वौपनि
दं पुरुषं पृच्छामि तं चेन्मे न विवक्ष्यसि मूर्धा ते विप
ष्यतीति तꣳ ह न मेने शाकल्यस्तस्य ह मूर्धा विप
तापि हास्य परिमोषिणोऽस्थीन्यपजह्रुरन्यन्मन्यमा
॥ २६ ॥ अथ होवाच ब्राह्मणा भगवन्तो यो वः का
यते स मा पृच्छतु सर्वे वा मा पृच्छत यो वः काम
तं वः पृच्छामि सर्वान्वा वः पृच्छामीति ते ह ब्राह्म
न दधृषुः ॥ २७ ॥ तान् हैतैः श्लोकैः पप्रच्छ ॥ य
वृक्षो वनस्पतिस्तथैव पुरुषोऽमृषा ॥ तस्य लोमा
पर्णानि त्वगस्योत्पाटिका बहिः ॥ त्वच एवास्य रुधिरं प्र
न्दित्वच उत्पटः ॥ तस्मात्तदा तृण्णात्प्रैति रसो वृक्षादि
हतात् ॥ माꣳसान्यस्य शकराणि किनाटꣳ स्नाव तत्
रम् ॥ अस्थीन्यन्तरतो दारूणि मज्जा मज्जोपमा कृता
यद्वृक्षो वृक्णो रोहति मूलान्नवतरः पुनः ॥ मर्त्यः स्वि
त्युना वृक्णः कस्मान्मूलात्प्ररोहति ॥ रेतस इति मा
चत जीवतस्तत्प्रजायते ॥ धानारुह इव वै वृक्षोऽञ्
प्रेत्यसंभवः ॥ यत्समूलमावृहेर्वृक्षं न पुनराभवेत् ॥ म
स्विन्मृत्युना वृक्णः कस्मान्मूलात्प्ररोहति ॥ जात एव
जायते कोन्वेनं जनयेत्पुनः ॥ विज्ञानमानन्दं ब्रह्म रा
र्दातुः परायणं तिष्ठमानस्य तद्विद इति॥२८॥ इति नव
ब्राह्मणम् ॥ ९ ॥ इति तृतीयोऽध्यायः ॥ ३ ॥

चतुर्थोऽध्यायः ॥ ४ ॥

जनको ह वैदेह आसांचक्रेऽथ ह याज्ञवल्क्य आवव्राज तꣳ होवाच याज्ञवल्क्य किमर्थमचारीः पशूनिच्छन्नण्वन्तानीत्युभयमेव सम्राडिति होवाच ॥ १ ॥ यत्ते कश्चिदब्रवीत्तच्छृणवामेत्यब्रवीन्मे जित्वा शैलिनिर्वाग्वै ब्रह्मेति यथा मातृमान्पितृमानाचार्यवान्ब्रूयात्तथा तच्छैलिनिरब्रवीद्वाग्वै ब्रह्मेत्यवदतो हि किꣳ स्यादित्यब्रवीत्तु ते तस्यायतनं प्रतिष्ठां न मेऽब्रवीदित्येकपाद्वा एतत्सम्राडिति स वै नो ब्रूहि याज्ञवल्क्य। वागेवायतनमाकाशः प्रतिष्ठा प्रज्ञेत्येनदुपासीत का प्रज्ञता याज्ञवल्क्य वागेव सम्राडिति होवाच वाचा वै सम्राड्बन्धुः प्रज्ञायत ऋग्वेदो यजुर्वेदः सामवेदोऽथर्वाङ्गिरस इतिहासः पुराणं विद्या उपनिषदः श्लोकाः सूत्राण्यनुव्याख्यानानि व्याख्यानानीष्टꣳहुतमाशितं पायितमयं च लोकः परश्च लोकः सर्वाणि च भूतानि वाचैव सम्राट् प्रज्ञायन्ते वाग्वै सम्राट् परमं ब्रह्म नैनं वाग्जहाति सर्वाण्येनं भूतान्यभिक्षरन्ति देवो भूत्वा देवानप्येति य एवं विद्वानेतदुपास्ते हस्त्यृषभꣳ सहस्रं ददामीति होवाच जनको वैदेहः स होवाच याज्ञवल्क्यः पिता मेऽमन्यत नाननुशिष्य हरेतेति ॥ २ ॥ यदेव ते कश्चिदब्रवीत्तच्छृणवामेत्यब्रवीन्म उदङ्कः शौल्बायनः प्राणो वै ब्रह्मेति यथा मातृमान्पितृ-

अनाचार्यवान्ब्रूयात्तथा तच्छौल्बायनोऽब्रवीत्प्राणो
ब्रह्मेत्यप्राणतो हि किꣳ स्यादित्यब्रवीत्तु ते तस्यायतनं
प्रतिष्ठां न मेऽब्रवीदित्येकपाद्वा एतत्सम्राडिति स वै नो
ब्रूहि याज्ञवल्क्य प्राण एवायतनमाकाशः प्रतिष्ठा प्रिय-
मित्येनदुपासीत का प्रियता याज्ञवल्क्य प्राण एव सम्रा-
डिति होवाच प्राणस्य वै सम्राट् कामायायाज्यं याजय-
त्यप्रतिगृह्यस्य प्रतिगृह्णात्यपि तत्र वधाशङ्कं भवति
यां दिशमेति प्राणस्यैव सम्राट् कामाय प्राणो वै
सम्राट् परमं ब्रह्म नैनं प्राणो जहाति सर्वाण्येनं
भूतान्यभिक्षरन्ति देवो भूत्वा देवानप्येति य एवं
विद्वानेतदुपास्ते हस्त्यृषभꣳ सहस्रं ददामीति होवाच
जनको वैदेहः स होवाच याज्ञवल्क्यः पिता मेऽमन्यत
नाननुशिष्य हरेतेति ॥ ३ ॥ यदेव ते कश्चिदब्रवीत्तच्छृ-
णवामेत्यब्रवीन्मे वर्कुर्वार्ष्णश्चक्षुर्वै ब्रह्मेति यथा मातृमा-
न्पितृमानाचार्यवान्ब्रूयात्तथा तद्वार्ष्णोऽब्रवीच्चक्षुर्वै ब्रह्मेत्यप-
श्यतो हि किꣳ स्यादित्यब्रवीत्तु ते तस्यायतनं प्रतिष्ठां
न मेऽब्रवीदित्येकपाद्वा एतत्सम्राडिति स वै नो ब्रूहि
याज्ञवल्क्य चक्षुरेवायतनमाकाशः प्रतिष्ठा सत्यमित्येनदु-
पासीत का सत्यता याज्ञवल्क्य चक्षुरेव सम्राडिति होवाच
चक्षुषा वै सम्राट् पश्यन्तमाहुरद्राक्षीरिति स आहाद्रा-
क्षमिति तत्सत्यं भवति चक्षुर्वै सम्राट् परमं ब्रह्म नैनं
चक्षुर्जहाति सर्वाण्येनं भूतान्यभिक्षरन्ति देवो भू

नप्येति य एवंविद्वानेतदुपास्ते हस्त्यृषभꣳ सहस्रं
मीति होवाच जनको वैदेहः स होवाच याज्ञवल्क्यः
मेऽमन्यत नाननुशिष्य हरेतेति ॥ ४ ॥ यदेव ते
दब्रवीत्तच्छृणवामेत्यब्रवीन्मे गर्दभी विपीतो भार-
: श्रोत्रं वै ब्रह्मेति यथा मातृमान्पितृमानाचार्यवा-
यात्तथा तद्भारद्वाजोऽब्रवीच्छ्रोत्रं वै ब्रह्मेत्यशृण्वतो हि
स्यादित्यब्रवीत्तु ते तस्यायतनं प्रतिष्ठां न मेऽब्रवी-
कपाद्वा एतत्सम्राडिति स वै नो ब्रूहि याज्ञवल्क्य
त्रमेवायतनमाकाशः प्रतिष्ठानन्त इत्येनदुपासीत का-
नता याज्ञवल्क्य दिश एव सम्राडिति होवाच तस्माद्वै
ाडपि यां कां च दिशं गच्छति नैवास्या अन्तं
च्छत्यनन्ता हि दिशो दिशो वै सम्राट् श्रोत्रꣳ
त्रं वै सम्राट् परमं ब्रह्म नैनꣳ श्रोत्रं जहाति सर्वा-
नं भूतान्यभिक्षरन्ति देवो भूत्वा देवानप्येति य
विद्वानेतदुपास्ते हस्त्यृषभꣳ सहस्रं ददामीति
वाच जनको वैदेहः स होवाच याज्ञवल्क्यः पिता
मन्यत नाननुशिष्य हरेतेति ॥ ५ ॥ यदेव ते
दब्रवीत्तच्छृणवामेत्यब्रवीन्मे सत्यकामो जाबालो
नो वै ब्रह्मेति यथा मातृमान्पितृमानाचार्यवान्ब्रूया-
त्तथा तज्जाबालोऽब्रवीन्मनो वै ब्रह्मेत्यमनसो हि किꣳ
दित्यब्रवीत्तु ते तस्यायतनं प्रतिष्ठा न मेऽब्रवीदित्ये-
पाद्वा एतत्सम्राडिति स वै नो ब्रूहि याज्ञवल्क्य मन

एवायतनमाकाशः प्रतिष्ठाऽऽनन्द इत्येनदुपासीत
आनन्दता याज्ञवल्क्य मन एव सम्राडिति हो
मनसा वै सम्राट् स्त्रियमभिहार्यते तस्यां प्रतिरूपः
जायते स आनन्दो मनो वै सम्राट् परमं ब्रह्म नैनं
जहाति सर्वाण्येनं भूतान्यभिक्षरन्ति देवो भूत्वा
नप्येति य एवं विद्वानेतदुपास्ते हस्त्यृषभꣳ सहस्रं
मीति होवाच जनको वैदेहः स होवाच याज्ञव
पिता मेऽमन्यत नाननुशिष्य हरेतेति ॥ ६ ॥ यदे
कश्चिदब्रवीत्तच्छृणवामेत्यब्रवीन्मे विदग्धः शाक
हृदयं वै ब्रह्मेति यथा मातृमान्पितृमानाचार्यवान्ब्रूया
तच्छाकल्योऽब्रवीद्धृदयं वै ब्रह्मेत्यहृदयस्य हि
स्यादित्यब्रवीत्तु ते तस्यायतनं प्रतिष्ठां न मेऽब्रवी
कपाद्वा एतत्सम्राडिति स वै नो ब्रूहि याज्ञवल्क्य
मेवायतनमाकाशः प्रतिष्ठा स्थितिरित्येनदुपासीत
स्थितता याज्ञवल्क्य हृदयमेव सम्राडिति होवाच
वै सम्राट् सर्वेषां भूतानामायतनꣳ हृदयं वै
सर्वेषां भूतानां प्रतिष्ठा हृदये ह्येव सम्राट् स
भूतानि प्रतिष्ठितानि भवन्ति हृदयं वै सम्राट् परमं
नैनꣳ हृदयं जहाति सर्वाण्येनं भूतान्यभिक्षरन्ति
भूत्वा देवानप्येति य एवं विद्वानेतदुपास्ते हस्त्यृ
सहस्रं ददामीति होवाच जनको वैदेहः स हो
याज्ञवल्क्यः पिता मेऽमन्यत नाननुशिष्य हरे

॥ इति बृहदारण्यके चतुर्थे प्रथमं ब्राह्मणम् ॥ १ ॥

जनको ह वैदेहः कूर्चादुपावसर्पन्नुवाच नमस्तेऽस्तु याज्ञवल्क्यानु माशाधीति स होवाच यथा वै सम्राण्महान्तमध्वानमेष्यन् रथं वा नावं वा समाददीतैवमेवैताभिरुपनिषद्भिः समाहितात्मास्येवं वृन्दारक आढ्यः सन्नधीतवेद उक्तोपनिषत्क इतो विमुच्यमानः क्व गमिष्यसीति नाहं तद्भगवन्वेद यत्र गमिष्यामीत्यथ वै तेऽहं तद्वक्ष्यामि यत्र गमिष्यसीति ब्रवीतु भगवानिति ॥ १ ॥ इन्धो ह वै नामैष योऽयं दक्षिणेऽक्षन्पुरुषस्तं वा एतमिन्धं सन्तमिन्द्र इत्याचक्षते परोक्षेणैव परोक्षप्रिया इव हि देवाः प्रत्यक्षद्विषः ॥ २ ॥ अथैतद्वामेऽक्षणि पुरुषरूपमेषास्य पत्नी विराट् तयोरेष संस्तावो य एषोऽन्तर्हृदय आकाशोऽथैनयोरेतदन्नं य एषोऽन्तर्हृदये लोहितपिण्डोऽथैनयोरेतत्प्रावरणं यदेतदन्तर्हृदये जालकमिवाथैनयोरेषा सृतिः संचरणी यैषा हृदयादूर्ध्वा नाड्युच्चरति यथा केशः सहस्रधा भिन्न एवमस्यैता हिता नाम नाड्योऽन्तर्हृदये प्रतिष्ठिता भवन्त्येव ताभिर्वा एतदास्रवदास्रवति तस्मादेष प्रविविक्ताहारतर इवैव भवत्यस्माच्छारीरादात्मनः ॥ ३ ॥ तस्य प्राची दिक् प्राञ्चः प्राणा दक्षिणा दिग्दक्षिणे प्राणाः प्रतीची दिक् प्रत्यञ्चः प्राणा उदीची दिगुदञ्चः प्राणा ऊर्ध्वा दिगूर्ध्वाः प्राणा अवाची दिगवाञ्चः प्राणाः सर्वा दिशः सर्वे प्राणाः स एष नेति

नेत्यात्माऽगृह्यो नहि गृह्यतेऽशीर्यो नहि शीर्यतेऽसङ्गो
हि सज्यतेऽसितो न व्यथते न रिष्यत्यभयं वै
प्राप्तोसीति होवाच याज्ञवल्क्यः स होवाच जनको
होऽभयं त्वागच्छताद्याज्ञवल्क्य यो नो भगवन्नभयं
यसे नमस्तेऽस्त्विमे विदेहा अयमहमस्मि ॥ ४ ॥
चतुर्थे द्वितीयं ब्राह्मणम् ॥ २ ॥

जनकꣳ ह वैदेहं याज्ञवल्क्यो जगाम स मेने
वदिष्य इत्यथ ह यज्जनकश्च वैदेहो याज्ञवल्क्यश्चाग्नि
समूदाते तस्मै ह याज्ञवल्क्यो वरं ददौ स ह कामप्र
वव्रे तꣳहास्मै ददौ तꣳ सम्राडेव पूर्वं पप्रच्छ ॥
याज्ञवल्क्य किंज्योतिरयं पुरुष इति आदित्यज्
सम्राडिति होवाचादित्येनैवायं ज्योतिषास्ते पल्ययते
कुरुते विपल्येतीत्येवमेवैतद्याज्ञवल्क्य ॥२॥ अस्तमित
दित्ये याज्ञवल्क्य किंज्योतिरेवायं पुरुष इति चन्द्रमा
स्य ज्योतिर्भवतीति चन्द्रमसैवायं ज्योतिषास्ते प
कर्म कुरुते विपल्येतीत्येवमेवैतद्याज्ञवल्क्य ॥३॥ अ
आदित्ये याज्ञवल्क्य चन्द्रमस्यस्तमिते किंज्योति
पुरुष इत्यग्निरेवास्य ज्योतिर्भवतीत्यग्निनैवायं ज्योति
पल्ययते कर्म कुरुते विपल्येतीत्येवमेवैतद्याज्ञवल्क्य
अस्तमित आदित्ये याज्ञवल्क्य चन्द्रमस्यस्तमिते
ऽग्नौ किंज्योतिरेवायं पुरुष इति वागेवास्य ज्योति
तीति वाचैवायं ज्योतिषास्ते पल्ययते कर्म कुरुते

तीति तस्माद्वै सम्राडपि यत्र स्वः पाणिर्न विनिर्ज्ञा-
यतेऽथ यत्र वागुच्चारयत्युपैव तत्र न्येतीत्येवमेवैतद्याज्ञ-
वल्क्य ॥ ५ ॥ अस्तमित आदित्ये याज्ञवल्क्य चन्द्रम-
स्यस्तमिते शान्तेऽग्नौ शान्तायां वाचि किंज्योतिरेवायं
पुरुष इत्यात्मैवास्य ज्योतिर्भवतीत्यात्मनैवायं ज्योति-
षास्ते पल्ययते कर्म कुरुते विपल्येतीति ॥ ६ ॥ कतम
आत्मेति योऽयं विज्ञानमयः प्राणेषु हृद्यन्तर्ज्योतिः
पुरुषः स समानः सन्नुभौ लोकावनुसंचरति ध्यायतीव
लेलायतीव स हि स्वप्नो भूत्वेमं लोकमतिक्रामति मृत्यो
रूपाणि ॥ ७ ॥ स वा अयं पुरुषो जायमानः शरीरमभि-
संपद्यमानः पाप्मभिः सꣳसृज्यते स उत्क्रामन् म्रिय-
माणः पाप्मनो विजहाति ॥ ८ ॥ तस्य वा एतस्य
पुरुषस्य द्वे एव स्थाने भवत इदं च परलोकस्थानं च
संध्यं तृतीयꣳ स्वप्नस्थानं तस्मिन्संध्ये स्थाने तिष्ठन्नेते
उभे स्थाने पश्यतीदं च परलोकस्थानं च अथ यथाक्रमो-
ऽयं परलोकस्थाने भवति तमाक्रममाक्रम्योभयान्पाप्मन
आनन्दाꣳश्च पश्यति स यत्र प्रस्वपित्यस्य लोकस्य
सर्वावतो मात्रामुपादाय स्वयं विहत्य स्वयं निर्माय
स्वेन भासा स्वेन ज्योतिषा प्रस्वपित्यत्रायं पुरुषः स्वयं-
ज्योतिर्भवति ॥ ९ ॥ न तत्र रथा न रथयोगा न पन्थानो
भवन्त्यथ रथान्रथयोगान्पथः सृजते न तत्रानन्दा
मुदः प्रमुदो भवन्त्यथानन्दान् मुदः प्रमुदः सृजते

न तत्र वेशान्ताः पुष्करिण्यः स्रवन्त्यो भव
वेशान्तान् पुष्करिणीः स्रवन्तीः सृजते स हि
॥ १० ॥ तदेते श्लोका भवन्ति ॥ स्वप्नेन शारीर
प्रहत्यासुप्तः सुप्तानभिचाकशीति । शुक्रमादाय पु
स्थानꣳ हिरण्मयः पुरुष एकहꣳसः ॥ ११ ॥ प्र
रक्षन्नवरं कुलायं बहिष्कुलायादमृतश्चरित्वा । स
ऽमृतो यत्र कामꣳ हिरण्मयः पुरुष एकहꣳसः ॥
स्वप्नान्त उच्चावचमीयमानो रूपाणि देवः कुरुते बहू
उतेव स्त्रीभिः सह मोदमानो जक्षदुतेवापि भ
पश्यन् ॥ १३ ॥ आराममस्य पश्यन्ति न तं प
कश्चनेति तं नायतं बोधयेदित्याहुः ॥ दुर्भिषज्यꣳ
भवति यमेष न प्रतिपद्यतेऽथो खल्वाहुर्जागरि
एवास्यैष इति यानि ह्येव जाग्रत्पश्यति तानि सुप्त
त्रायं पुरुषः स्वयंज्योतिर्भवति सोऽहं भगवते
ददाम्यत ऊर्ध्वं विमोक्षाय ब्रूहीति ॥ १४ ॥ स वा
एतस्मिन्संप्रसादे रत्वा चरित्वा दृष्ट्वैव पुण्यं च पा
पुनः प्रतिन्यायं प्रतियोन्याद्रवति स्वप्नायैव स
किंचित्पश्यत्यनन्वागतस्तेन भवत्यसङ्गो ह्ययं पुरुष
वमेवैतद्याज्ञवल्क्य सोऽहं भगवते सहस्रं दद
ऊर्ध्वं विमोक्षायैव ब्रूहीति ॥ १५ ॥ स वा एष एत
न्स्वप्ने रत्वा चरित्वा दृष्ट्वैव पुण्यं च पापं च पुनः प्र
त्यायं प्रतियोन्याद्रवति बुद्धान्तायैव स यत्तत्र कि

प्रत्ययनन्वागतस्तेन भवत्यसङ्गो ह्ययं पुरुष इत्येवमेवै-
तद्याज्ञवल्क्य सोऽहं भगवते सहस्रं ददाम्यत ऊर्ध्वं
विमोक्षायैव ब्रूहीति ॥ १६ ॥ स वा एष एतस्मिन्बुद्धा-
न्ते रत्वा चरित्वा दृष्ट्वैव पुण्यं च पापं च पुनः
प्रतिन्यायं प्रतियोन्याद्रवति स्वप्नान्तायैव ॥ १७ ॥
तद्यथा महामत्स्य उभे कूलेऽनुसंचरति पूर्वं चापरं चैवमे-
वायं पुरुष एतावुभावन्तावनुसंचरति स्वप्नान्तं च बुद्धान्तं
च ॥ १८ ॥ तद्यथास्मिन्नाकाशे श्येनो वा सुपर्णो वा
विपरिपत्य श्रान्तः सꣳहत्य पक्षौ संलयायैव ध्रियत
एवमेवायं पुरुष एतस्मा अन्ताय धावति यत्र सुप्तो
न कंचन कामं कामयते न कंचन स्वप्नं पश्यति
॥ १९ ॥ ता वा अस्यैता हिता नाम नाड्यो यथा
केशः सहस्रधा भिन्नस्तावताणिम्ना तिष्ठन्ति शुक्लस्य
नीलस्य पिङ्गलस्य हरितस्य लोहितस्य पूर्णा अथ यत्रैनं
घ्नन्तीव जिनन्तीव हस्तीव विच्छाययति गर्तमिव पतति
यदेव जाग्रद्भयं पश्यति तदत्राविद्यया मन्यतेऽथ यत्र
देव इव राजेवाहमेवेदꣳ सर्वोऽस्मीति मन्यते सोऽस्य
परमो लोकः ॥ २० ॥ तद्वा अस्यैतदतिच्छन्दा अपहत-
पाप्माऽभयꣳ रूपं तद्यथा प्रियया स्त्रिया संपरिष्वक्तो न
बाह्यं किंचन वेद नान्तरमेवमेवायं पुरुषः प्राज्ञेनात्मना
संपरिष्वक्तो न बाह्यं किंचन वेद नान्तरं तद्वा अस्यैतदाप्त-
काममात्मकाममकामꣳ रूपꣳ शोकान्तरम् ॥ २१ ॥

अत्र पिताऽपिता भवति माताऽमाता लोका अ
देवा अदेवा वेदा अवेदा अत्र स्तेनोऽस्तेनो भवति भ्रू
ऽभ्रूणहा चाण्डालोऽचाण्डालः पौल्कसोऽपौल्कसः श्र
ऽश्रमणस्तापसोऽतापसोनन्वागतं पुण्येनानन्वागतं प
तीर्णो हि तदा सर्वाञ्छोकान्हृदयस्य भवति ॥ २२ ॥
तन्न पश्यति पश्यन्वै तन्न पश्यति न हि द्रष्टुर्दृष्टेर्विपरि
विद्यतेऽविनाशित्वान्न तु तद्द्वितीयमस्ति ततोऽन्यद्वि
यत्पश्येत् ॥ २३ ॥ यद्वै तन्न जिघ्रति जिघ्रन्वै
जिघ्रति न हि घ्रातुर्घ्रातेर्विपरिलोपो विद्यतेऽविनाशि
तु तद्द्वितीयमस्ति ततोऽन्यद्विभक्तं यज्जिघ्रेत् ॥ २४
यद्वै तन्न रसयते रसयन्वै तन्न रसयते नहि रस
रसयतेर्विपरिलोपो विद्यतेऽविनाशित्वान्न तु तद्द्विती
स्ति ततोऽन्यद्विभक्तं यद्रसयेत् ॥ २५ ॥ यद्वै तन्न व
वदन्वै तन्न वदति न हि वक्तुर्वक्तेर्विपरिलोपो वि
ऽविनाशित्वान्न तु तद्द्वितीयमस्ति ततोऽन्यद्विभक्तं य
॥ २६ ॥ यद्वै तन्न शृणोति शृण्वन्वै तन्न शृणोति
हि श्रोतुः श्रुतेर्विपरिलोपो विद्यतेऽविनाशित्वान्न तु त
तीयमस्ति ततोऽन्यद्विभक्तं यच्छृणुयात् ॥ २७ ॥
तन्न मनुते मन्वानो वै तन्न मनुते न हि मन्तुर्मते
परिलोपो विद्यतेऽविनाशित्वान्न तु तद्द्वितीयमस्ति त
ऽन्यद्विभक्तं यन्मन्वीत ॥ २८ ॥ यद्वै तन्न स्पृ
स्पृशन्वै तन्न स्पृशति नहि स्प्रष्टुः स्पृष्टेर्विपरिलो

तेऽविनाशित्वान्न तु तद्द्वितीयमस्ति ततोऽन्यद्विभक्तं यत्स्पृशेत् ॥ २९ ॥ यद्वै तन्न विजानाति विजानन्वै तन्न विजानाति न हि विज्ञातुर्विज्ञातेर्विपरिलोपो विद्यतेऽविनाशित्वान्न तु तद्द्वितीयमस्ति ततोऽन्यद्विभक्तं यद्विजानीयात् ॥ ३० ॥ यत्र वान्यदिव स्यात्तत्रान्योऽन्यत्पश्येदन्योऽन्यज्जिघ्रेदन्योऽन्यद्रसयेदन्योऽन्यद्वदेदन्योऽन्यच्छृणुयादन्योऽन्यन्मन्वीतान्योऽन्यत्स्पृशेदन्योऽन्यद्विजानीयात् ॥ ३१ ॥ सलिल एको द्रष्टाऽद्वैतो भवत्येष ब्रह्मलोकः सम्राडिति हैनमनुशशास याज्ञवल्क्य एषास्य परमा गतिरेषास्य परमा संपदेषोऽस्य परमो लोक एषोऽस्य परम आनन्द एतस्यैवानन्दस्यान्यानि भूतानि मात्रामुपजीवन्ति ॥ ३२ ॥ स यो मनुष्याणाꣳ राद्धः समृद्धो भवत्यन्येषामधिपतिः सर्वैर्मानुष्यकैर्भोगैः संपन्नतमः स मनुष्याणां परम आनन्दोऽथ ये शतं मनुष्याणामानन्दाः स एकः पितॄणां जितलोकानामानन्दोऽथ ये शतं पितॄणां जितलोकानामानन्दाः स एको गन्धर्वलोक आनन्दोऽथ ये शतं गन्धर्वलोक आनन्दाः स एकः कर्मदेवानामानन्दो ये कर्मणा देवत्वमभिसंपद्यन्तेऽथ ये शतं कर्मदेवानामानन्दाः स एक आजानदेवानामानन्दो यश्च श्रोत्रियोऽवृजिनोऽकामहतोऽथ ये शतमाजानदेवानामानन्दाः स एकः प्रजापतिलोक आनन्दो यश्च श्रोत्रियोऽवृजिनोऽकामहतोऽथ ये शतं प्रजापतिलोक आनन्दाः स एको ब्रह्मलोक

आनन्दो यश्च श्रोत्रियोऽवृजिनोऽकामहतोऽथैष एव आनन्द एव ब्रह्मलोकः सम्राडिति होवाच याज्ञव सोऽहं भगवते सहस्रं ददाम्यत ऊर्ध्वं विमोक्षा ब्रूहीत्यत्र ह याज्ञवल्क्यो बिभयांचकार मेधावी सर्वेभ्यो मान्तेभ्य उदरौत्सीदिति ॥ ३३ ॥ स वा एतस्मिन्स्वप्नान्ते रत्वा चरित्वा दृष्ट्वैव पुण्यं च पा पुनः प्रतिन्यायं प्रतियोन्याद्रवति बुद्धान्तायैव ॥ ३ तद्यथाऽनः सुसमाहितमुत्सर्जद्यायादेवमेवायꣳ शा आत्मा प्राज्ञेनात्मनान्वारूढमुत्सर्जन्याति यत्रैतदूर्ध्वो सी भवति ॥ ३५ ॥ स यत्रायमणिमानं न्येति ज वोपतपता वाणिमानं निगच्छति तद्यथाम्रं वोदुम्बरं पिप्पलं वा बन्धनात्प्रमुच्यत एवमेवायं पुरुष ए ऽङ्गेभ्यः संप्रमुच्य पुनः प्रतिन्यायं प्रतियोन्याद्र प्राणायैव ॥३६॥ तद्यथा राजानमायान्तमुग्राः प्रत्येन सूतग्रामण्योऽन्नैः पानैरावसथैः प्रतिकल्पन्तेऽयमायात यमागच्छतीत्येवꣳ हैवंविदꣳ सर्वाणि भूतानि प्रति ल्पन्त इदं ब्रह्मायातीदमागच्छतीति ॥ ३७ ॥ तद राजानं प्रयियासन्तमुग्राः प्रत्येनसः सूतग्रामण्योऽभि मायन्त्येवमेवेममात्मानमन्तकाले सर्वे प्राणा अभिस यन्ति यत्रैतदूर्ध्वोच्छ्वासी भवति ॥ ३८ ॥ इति तृ ब्राह्मणम् ॥ ३ ॥

स यत्रायमात्माऽबल्यं न्येत्यसंमोहमिव न्येत्यथैनमे

णा अभिसमायन्ति स एतास्तेजोमात्राः समभ्याद-
दानो हृदयमेवान्ववक्रामति स यत्रैष चाक्षुषः पुरुषः
पराङ् पर्यावर्ततेऽथारूपज्ञो भवति ॥ १ ॥ एकीभवति
न पश्यतीत्याहुरेकीभवति न जिघ्रतीत्याहुरेकीभवति न
रसयत इत्याहुरेकीभवति न वदतीत्याहुरेकीभवति न
शृणोतीत्याहुरेकीभवति न मनुत इत्याहुरेकीभवति न
स्पृशतीत्याहुरेकीभवति न विजानातीत्याहुस्तस्य हैतस्य
हृदयस्याग्रं प्रद्योतते तेन प्रद्योतेनैष आत्मा निष्क्रामति
चक्षुष्टो वा मूर्ध्नो वाऽन्येभ्यो वा शरीरदेशेभ्यस्तमुत्क्राम-
न्तं प्राणोऽनूत्क्रामति प्राणमनूत्क्रामन्तꣳ सर्वे प्राणा
अनूत्क्रामन्ति स विज्ञानो भवति स विज्ञातमेवान्व-
वक्रामति तं विद्याकर्मणी समन्वारभेते पूर्वप्रज्ञा च ॥२॥
तद्यथा तृणजलायुका तृणस्यान्तं गत्वाऽन्यमाक्रममाक्र-
म्यात्मानमुपसꣳहरत्येवमेवायमात्मेदꣳ शरीरं निहत्या-
ऽविद्यां गमयित्वाऽन्यमाक्रममाक्रम्यात्मानमुपसꣳहरति
॥ ३ ॥ तद्यथा पेशस्कारी पेशसो मात्रामुपादायान्यन्नव-
तरं कल्याणतरꣳ रूपं तनुत एवमेवायमात्मेदꣳ शरीरं
निहत्याऽविद्यां गमयित्वान्यन्नवतरं कल्याणतरꣳ रूपं
कुरुते पित्र्यं वा गान्धर्वं वा दैवं वा प्राजापत्यं वा ब्राह्मं
वाऽन्येषां वा भूतानाम् ॥४॥ स वा अयमात्मा ब्रह्म विज्ञा-
नमयो मनोमयः प्राणमयश्चक्षुर्मयः श्रोत्रमयः पृथिवी-
मय आपोमयो वायुमय आकाशमयस्तेजोमयोऽतेजोमयः

काममयोऽकाममयः क्रोधमयोऽक्रोधमयो धर्ममयो
मयः सर्वमयस्तद्यदेतदिदंमयोऽदोमय इति यथा
यथाचारी तथा भवति साधुकारी साधुर्भवति पाप
पापो भवति पुण्यः पुण्येन कर्मणा भवति पापः पा
अथो खल्वाहुः काममय एवायं पुरुष इति स यथा
भवति तत्क्रतुर्भवति यत्क्रतुर्भवति तत्कर्म कुरुते य
कुरुते तदभिसंपद्यते ॥५॥ तदेष श्लोको भवति ॥
सक्तः सह कर्मणेति लिङ्गं मनो यत्र निषक्तमस्य ॥ प्राप्
कर्मणस्तस्य यत्किंचेह करोत्ययम् ॥ तस्माल्लोकात्पुन
लोकाय कर्मण इति नु कामयमानोऽथाकामयमानो
ऽकामो निष्काम आप्तकाम आत्मकामो न तस्य प्राण
त्क्रामन्ति ब्रह्मैव सन्ब्रह्माप्येति ॥६॥ तदेष श्लोको भव
यदा सर्वे प्रमुच्यन्ते कामा येऽस्य हृदि श्रिताः ॥
मर्त्योऽमृतो भवत्यत्र ब्रह्म समश्नुत इति ॥ तद्यथाऽहि
र्ल्वयनी वल्मीके मृता प्रत्यस्ता शयीतैवमेवेदꣳ श
शेतेऽथायमशरीरोऽमृतः प्राणो ब्रह्मैव तेज एव स
भगवते सहस्रं ददामीति होवाच जनको वैदेहः ॥
तदेते श्लोका भवन्ति ॥ अणुः पन्था विततः पु
माꣳ स्पृष्टोऽनुवित्तो मयैव ॥ तेन धीरा अपियन्ति ब्र
विदः स्वर्गं लोकमित ऊर्ध्वं विमुक्ताः ॥ ८ ॥ त
ञ्छुक्लमुत नीलमाहुः पिङ्गलꣳ हरितं लोहितं च ॥
पन्था ब्रह्मणा हानुवित्तस्तेनैति ब्रह्मवित्पुण्यकृत्तैजस

९ ॥ अन्धं तमः प्रविशन्ति येऽविद्यामुपासते ॥ ततो
भूय इव ते तमो य उ विद्यायाꣳ रताः ॥१०॥ अनन्दा
नाम ते लोका अन्धेन तमसाऽवृताः ॥ ताꣳस्ते प्रेत्या-
भिगच्छन्त्यविद्वाꣳसोऽबुधो जनाः ॥ ११ ॥ आत्मानं
चेद्विजानीयादयमस्मीति पूरुषः । किमिच्छन्कस्य कामाय
शरीरमनुसंज्वरेत् ॥ १२ ॥ यस्यानुवित्तः प्रतिबुद्ध आ-
त्माऽस्मिन्संदेह्ये गहने प्रविष्टः ॥ स विश्वकृत्स हि
सर्वस्य कर्ता तस्य लोकाः स उ लोक एव ॥ १३ ॥ इहैव
सन्तोऽथ विद्मस्तद्वयं न चेदवेदीर्महती विनष्टिः ॥ ये
तद्विदुरमृतास्ते भवन्त्यथेतरे दुःखमेवापियन्ति ॥ १४ ॥
यदैतमनुपश्यत्यात्मानं देवमञ्जसा ॥ ईशानं भूतभव्यस्य
न ततो विजुगुप्सते ॥१५॥ यस्मादर्वाक्संवत्सरोऽहोभिः
परिवर्तते ॥ तद्देवा ज्योतिषां ज्योतिरायुर्होपासतेऽमृतम्
॥ १६ ॥ यस्मिन्पञ्च पञ्चजना आकाशश्च प्रतिष्ठितः ॥
तमेव मन्य आत्मानं विद्वान्ब्रह्मामृतोऽमृतम् ॥ १७ ॥
प्राणस्य प्राणमुत चक्षुषश्चक्षुरुत श्रोत्रस्य श्रोत्रं मनसो ये
मनो विदुः ॥ ते निचिक्युर्ब्रह्म पुराणमग्र्यम् ॥ १८ ॥
मनसैवानुद्रष्टव्यं नेह नानास्ति किंचन ॥ मृत्योः स
मृत्युमाप्नोति य इह नानेव पश्यति ॥ १९ ॥ एकधैवानु-
द्रष्टव्यमेतदप्रमयं ध्रुवम् ॥ विरजः पर आकाशादज
आत्मा महान्ध्रुवः ॥ २० ॥ तमेव धीरो विज्ञाय प्रज्ञां
कुर्वीत ब्राह्मणः । नानुध्यायाद्बहूञ्छब्दान्वाचो विग्लापनꣳ

हि तदिति ॥ २१ ॥ स वा एष महानज आत्मा योऽयं
विज्ञानमयः प्राणेषु य एषोऽन्तर्हृदय आकाशस्तस्मिञ्छेते
सर्वस्य वशी सर्वस्येशानः सर्वस्याधिपतिः स न साध्वा
कर्मणा भूयान्नो एवासाधुना कनीयानेष सर्वेश्वर
भूताधिपतिरेष भूतपाल एष सेतुर्विधरण एषां लो
नामसंभेदाय तमेतं वेदानुवचनेन ब्राह्मणा विविदि
यज्ञेन दानेन तपसाऽनाशकेनैतमेव विदित्वा मुनिर्भ
एतमेव प्रव्राजिनो लोकमिच्छन्तः प्रव्रजन्ति एतद्ध
वैतत्पूर्वे विद्वाꣳसः प्रजां न कामयन्ते किं प्रजया
व्यामो येषां नोऽयमात्माऽयं लोक इति ते ह स्म
षणायाश्च वित्तैषणायाश्च लोकैषणायाश्च व्युत्थाय
भिक्षाचर्यं चरन्ति या ह्येव पुत्रैषणा सा वित्तैषणा
वित्तैषणा सा लोकैषणोभे ह्येते एषणे एव भवतः।
एष नेति नेत्यात्माऽगृह्यो नहि गृह्यतेऽशीर्यो नहि
तेऽसङ्गो नहि सज्ज्यतेऽसितो न व्यथते न रिष्यत्येत
वैते न तरत इत्यतः पापमकरवमित्यतः कल्याण
रवमित्युभे उ हैवैष एते तरति नैनं कृताकृते त
॥२२॥ तदेतदृचाभ्युक्तम्। एष नित्यो महिमा ब्राह्म
न वर्धते कर्मणा नो कनीयान्। तस्यैव स्यात्पदवित्तं
दित्वा न लिप्यते कर्मणा पापकेनेति तस्मादेवंविच्छान्त
दान्त उपरतस्तितिक्षुः समाहितो भूत्वाऽत्मन्येवात्मा
पश्यति सर्वमात्मानं पश्यति नैनं पाप्मा तरति स

पाप्मानं तरति नैनं पाप्मा तपति सर्वं पाप्मानं तपति
विपापो विरजो विचिकित्सो ब्राह्मणो भवत्येष ब्रह्मलोकः
सम्राडेनं प्रापितोऽसीति होवाच याज्ञवल्क्यः सोऽहं
भगवते विदेहान् ददामि मां चापि सह दास्यायेति ॥२३॥
स वा एष महानज आत्माऽन्नादो वसुदानो विन्दते वसु
य एवं वेद ॥२४॥ स वा एष महानज आत्माजरोऽमरो-
ऽमृतोऽभयो ब्रह्माभयं वै ब्रह्माभयꣳ हि वै ब्रह्म भवति य
एवं वेद ॥ २५ ॥ इति चतुर्थे चतुर्थं ब्राह्मणम् ॥ ४ ॥

अथ ह याज्ञवल्क्यस्य द्वे भार्ये बभूवतुर्मैत्रेयी च का-
त्यायनी च तयोर्ह मैत्रेयी ब्रह्मवादिनी बभूव स्त्रीप्रज्ञैव
तर्हि कात्यायन्यथ ह याज्ञवल्क्योऽन्यद्वृत्तमुपाकरिष्यन्
॥ १ ॥ मैत्रेयीति होवाच याज्ञवल्क्यः प्रव्रजिष्यन्वा
अरेऽयमस्मात्स्थानादस्मि हन्त तेऽनया कात्यायन्यान्तं
करवाणीति ॥ २ ॥ सा होवाच मैत्रेयी यन्नु म इयं
भगोः सर्वा पृथिवी वित्तेन पूर्णा स्यात्स्यां न्वहं तेनामृ-
ताऽऽहो३ नेति नेति होवाच याज्ञवल्क्यो यथैवोपकरण-
वतां जीवितं तथैव ते जीवितꣳ स्यादमृतत्वस्य तु ना-
शास्ति वित्तेनेति ॥ ३ ॥ सा होवाच मैत्रेयी येनाहं
नामृता स्यां किमहं तेन कुर्यां यदेव भगवान्वेद तदेव
मे विब्रूहीति ॥ ४ ॥ स होवाच याज्ञवल्क्यः प्रिया वै
खलु नो भवती सती प्रियमवृधद्धन्त तर्हि भवत्येतद्व्या-
ख्यास्यामि ते व्याचक्षाणस्य तु मे निदिध्यासस्वेति ॥५॥

स होवाच न वा अरे पत्युः कामाय पतिः प्रियो
त्यात्मनस्तु कामाय पतिः प्रियो भवति न वा
जायायै कामाय जाया प्रिया भवत्यात्मनस्तु का
जाया प्रिया भवति न वा अरे पुत्राणां का
पुत्राः प्रिया भवन्त्यात्मनस्तु कामाय पुत्राः प्रि
भवन्ति न वा अरे वित्तस्य कामाय वित्तं प्रियं भव
त्मनस्तु कामाय वित्तं प्रियं भवति न वा अरे पशू
कामाय पशवः प्रिया भवन्त्यात्मनस्तु कामाय पश
प्रिया भवन्ति न वा अरे ब्रह्मणः कामाय ब्रह्म प्रियं भ
त्यात्मनस्तु कामाय ब्रह्म प्रियं भवति न वा अरे क्षत्र
कामाय क्षत्रं प्रियं भवत्यात्मनस्तु कामाय क्षत्रं प्रि
भवति न वा अरे लोकानां कामाय लोकाः प्रि
भवन्त्यात्मनस्तु कामाय लोकाः प्रिया भवन्ति
वा अरे देवानां कामाय देवाः प्रिया भवन्त्यात्मन
कामाय देवाः प्रिया भवन्ति न वा अरे वेदानां का
वेदाः प्रिया भवन्त्यात्मनस्तु कामाय वेदाः प्रिया भव
न वा अरे भूतानां कामाय भूतानि प्रियाणि भवन्त्या
नस्तु कामाय भूतानि प्रियाणि भवन्ति न वा अरे सर्व
कामाय सर्वं प्रियं भवत्यात्मनस्तु कामाय सर्वं प्रि
भवति आत्मा वा अरे द्रष्टव्यः श्रोतव्यो मन्तव्यो नि
ध्यासितव्यो मैत्रेय्यात्मनि खल्वरे दृष्टे श्रुते मते विज्ञा
इदꣳ सर्वं विदितम् ॥ ६ ॥ ब्रह्म तं परादाद्योऽन्यत्र

ब्रह्म वेद क्षत्रं तं परादाद्योऽन्यत्रात्मनः क्षत्रं वेद
लोकास्तं परादुर्योऽन्यत्रात्मनो लोकान्वेद देवास्तं परा-
दुर्योऽन्यत्रात्मनो देवान्वेद वेदास्तं परादुर्योऽन्यत्रात्मनो
वेदान्वेद भूतानि तं परादुर्योऽन्यत्रात्मनो भूतानि वेद सर्वं
तं परादाद्योऽन्यत्रात्मनः सर्वं वेदेदं ब्रह्मेदं क्षत्रमिमे लोका
इमे देवा इमे वेदा इमानि भूतानीदꣳ सर्वं यदयमात्मा
॥ स यथा दुन्दुभेर्हन्यमानस्य न बाह्याञ्छब्दाञ्छ-
क्नुयाद्ग्रहणाय दुन्दुभेस्तु ग्रहणेन दुन्दुभ्याघातस्य वा शब्दो
गृहीतः ॥ ८ ॥ स यथा शङ्खस्य ध्मायमानस्य न बाह्या-
ञ्छब्दाञ्छक्नुयाद्ग्रहणाय शङ्खस्य तु ग्रहणेन शङ्खध्मस्य वा
शब्दो गृहीतः ॥ ९ ॥ स यथा वीणायै वाद्यमानायै न
बाह्याञ्छब्दाञ्छक्नुयाद्ग्रहणाय वीणायै तु ग्रहणेन वीणावा-
दस्य वा शब्दो गृहीतः ॥ १० ॥ स यथार्द्रैधाग्नेरभ्या-
हितस्य पृथग्धूमा विनिश्चरन्त्येवं वा अरेऽस्य महतो
भूतस्य निःश्वसितमेतद्यदृग्वेदो यजुर्वेदः सामवेदोऽथर्वा-
ङ्गिरस इतिहासः पुराणं विद्या उपनिषदः श्लोकाः सूत्राण्य-
नुव्याख्यानानि व्याख्यानानीष्टꣳ हुतमाशितं पायितमयं
च लोकः परश्च लोकः सर्वाणि च भूतान्यस्यैवैतानि सर्वाणि
निःश्वसितानि ॥ ११ ॥ स यथा सर्वासामपाꣳ समुद्र
एकायनमेवꣳ सर्वेषाꣳ स्पर्शानां त्वगेकायनमेवꣳ सर्वेषां
गन्धानां नासिके एकायनमेवꣳ सर्वेषाꣳ रसानां जिह्वै-

कायनमेवꣳ सर्वेषाꣳ रूपाणां चक्षुरेकायनमेवꣳ स
शब्दानाꣳ श्रोत्रमेकायनमेवꣳ सर्वेषाꣳ संकल्पानां
एकायनमेवꣳ सर्वासां विद्यानाꣳ हृदयमेकायन
सर्वेषां कर्मणाꣳ हस्तावेकायनमेवꣳ सर्वेषामानन्दा
पस्थ एकायनमेवꣳ सर्वेषां विसर्गाणां पायुरेकायन
सर्वेषामध्वनां पादावेकायनमेवꣳ सर्वेषां वेदानां
कायनम् ॥ १२ ॥ स यथा सैन्धवघनोऽनन्तरो
कृत्स्नो रसघन एवैवं वा अरेऽयमात्माऽनन्तरो
कृत्स्नः प्रज्ञानघन एवैतेभ्यो भूतेभ्यः समुत्थाय ता
वानुविनश्यति न प्रेत्य संज्ञास्तीत्यरे ब्रवीमीति हो
याज्ञवल्क्यः ॥ १३ ॥ सा होवाच मैत्रेय्यत्रैव मा
वान्मोहान्तमापीपिपन्न वा अहमिमं विजानामी
होवाच न वा अरेऽहं मोहं ब्रवीम्यविनाशी वा अ
मात्माऽनुच्छित्तिधर्मा ॥ १४ ॥ यत्र हि द्वैतमिव भ
तदितर इतरं पश्यति तदितर इतरं जिघ्रति त
इतरꣳ रसयते तदितर इतरमभिवदति तदितर
शृणोति तदितर इतरं मनुते तदितर इतरꣳ स्
तदितर इतरं विजानाति यत्र त्वस्य सर्वमात्मैवाभूत्त
कं पश्येत्तत्केन कं जिघ्रेत्तत्केन कꣳ रसयेत्तत्केन कम
देत्तत्केन कꣳ शृणुयात्तत्केन कं मन्वीत तत्केन कꣳ
स्पृशेत्तत्केन कं विजानीयाद्येनेदꣳ सर्वं विजानाति तं केन
नीयात्स एष नेति नेत्यात्माऽगृह्यो न हि गृह्यतेऽशी

शीर्यतेऽसङ्गो न हि सज्जतेऽसितो न व्यथते न रिष्य-
विज्ञातारमरे केन विजानीयादित्युक्तानुशासनासि मै-
तावदरे खल्वमृतत्वमिति होक्त्वा याज्ञवल्क्यो वि-
र ॥ १५ ॥ इति पञ्चमं ब्राह्मणम् ॥ ५ ॥

थ: वंशः पौतिमाष्यात्पौतिमाष्यो गौपवनाद्गौप-
पौतिमाष्यात्पौतिमाष्यो गौपवनाद्गौपवनः कौशि-
शिकः कौण्डिन्यात्कौण्डिन्यः शाण्डिल्याच्छाण्डि-
कौशिकाच्च गौतमाच्च गौतमः ॥ १ ॥ अग्निवेश्या-
वेश्यो गार्ग्याद्गार्ग्यो गार्ग्याद्गार्ग्यो गौतमाद्गौतमः
त्सैतवः पाराशर्यायणात्पाराशर्यायणो गार्ग्यायणा-
यण उद्दालकायनादुद्दालकायनो जाबालायनाज्जा-
यनो माध्यन्दिनायनान्माध्यन्दिनायनः सौकराय-
सौकरायणः काषायणात्काषायणः सायकायनात्साय-
नः कौशिकायनेः कौशिकायनिः ॥ २ ॥ घृतकौशि-
कौशिकः पाराशर्यायणात्पाराशर्यायणः पाराशर्या-
शर्यो जातूकर्ण्याज्जातूकर्ण्य आसुरायणाच्च यास्का-
सुरायणस्त्रैवणेस्त्रैवणिरौपजङ्घनेरौपजङ्घनिरासुरेरासुरि-
द्वाजाद्भारद्वाज आत्रेयादात्रेयो माण्टेर्माण्टिर्गौतमा-
तमो गौतमाद्गौतमो वात्स्याद्वात्स्यः शाण्डिल्याच्छा-
ल्यः कैशोर्यात्काप्यात्कैशोर्यः काप्यः कुमारहारिता-
मारहारितो गालवाद्गालवो विदर्भीकौण्डिन्याद्विदर्भी-
ण्डिन्यो वत्सनपातो बाभ्रवाद्वत्सनपाद्बाभ्रवः पथः

सौभरात्पन्थाः सौभरोऽयास्यादाङ्गिरसादयास्य आ
आभूतेस्त्वाष्ट्रादाभूतिस्त्वाष्ट्रो विश्वरूपात्त्वाष्ट्राद्वि
स्त्वाष्ट्रोऽश्विभ्यामश्विनौ दधीच आथर्वणाद्दध्यङ्
दैवादथर्वा दैवो मृत्योः प्राध्वꣳसनान्मृत्युः प्राध्व
प्रध्वꣳसनात्प्रध्वꣳसन एकर्षेरेकर्षिर्विप्रचित्तेर्विप्र
व्यष्टेर्व्यष्टिः सनारोः सनारुः सनातनात्सनातनः स
त्सनगः परमेष्ठिनः परमेष्ठी ब्रह्मणो ब्रह्म स्वयंभुब्रह्मणे
॥ ३ ॥ इति षष्ठं ब्राह्मणम् ॥ ६ ॥ चतुर्थोऽध्यायः

पञ्चमोऽध्यायः ।

ॐ पूर्णमदः पूर्णमिदं पूर्णात्पूर्णमुदच्यते ॥ पूर्णमादाय पूर्णमेवावशिष्यते ॥ ॐ ३ खं ब्रह्म खं वायुरं खमिति ह स्माह कौरव्यायणीपुत्रो वे ब्राह्मणा विदुर्वेदैनेन यद्वेदितव्यम् ॥ १ ॥ इति ब्राह्मणम् ॥ १ ॥

त्रयाः प्राजापत्याः प्रजापतौ पितरि ब्रह्मच देवा मनुष्या असुरा उषित्वा ब्रह्मचर्यं देवा ब्रवीतु नो भवानिति तेभ्यो हैतदक्षरमुवाच द इति ज्ञासिष्टा ३ इति व्यज्ञासिष्मेति होचुर्दाम्यतेति न त्योमिति होवाच व्यज्ञासिष्टेति ॥ १ ॥ अथ हैनं म ऊचुर्ब्रवीतु नो भवानिति तेभ्यो हैतदेवाक्षरमुवा इति व्यज्ञासिष्टा ३ इति व्यज्ञासिष्मेति होचुर्द

थेत्योमिति होवाच व्यज्ञासिष्टेति ॥ २ ॥ अथ हैनम-
ऊचुर्ब्रवीतु नो भवानिति तेभ्यो हैतदेवाक्षरमुवाच
इति व्यज्ञासिष्टा ३ इति व्यज्ञासिष्मेति होचुर्दयध्व-
ति न आत्थेत्योमिति होवाच व्यज्ञासिष्टेति तदेतदे-
दैवी वागनुवदति स्तनयित्नुर्द द द इति दाम्यत
दयध्वमिति तदेतत्त्रयꣳ शिक्षेद्दमं दानं दयामिति
॥ इति द्वितीयं ब्राह्मणम् ॥ २ ॥

ष प्रजापतिर्यद्धृदयमेतद्ब्रह्मैतत्सर्वं तदेतत्त्र्यक्षरꣳ हृद-
ति हृ इत्येकमक्षरमभिहरन्त्यस्मै स्वाश्चान्ये च य एवं
द इत्येकमक्षरं ददत्यस्मै स्वाश्चान्ये च य एवं वेद
त्येकमक्षरमेति स्वर्गं लोकं य एवं वेद ॥ १ ॥
तृतीयं ब्राह्मणम् ॥ ३ ॥

द्वै तदेतदेव तदास सत्यमेव स यो हैतं महद्यक्षं
जं वेद सत्यं ब्रह्मेति जयतीमाँल्लोकान् जित इन्व-
सौ य एवमेतं महद्यक्षं प्रथमजं वेद सत्यं ब्रह्मेति
ꣳ ह्येव ब्रह्म ॥ १ ॥ इति चतुर्थं ब्राह्मणम् ॥ ४ ॥

आप एवेदमग्र आसुस्ता आपः सत्यमसृजन्त सत्यं
ब्रह्म प्रजापतिं प्रजापतिर्देवाꣳस्ते देवाः सत्यमेवो-
ते तदेतत्त्र्यक्षरꣳ सत्यमिति स इत्येकमक्षरं तीत्येक-
रं यमित्येकमक्षरं प्रथमोत्तमे अक्षरे सत्यं मध्यतोऽनृतं
तदनृतमुभयतः सत्येन परिगृहीतꣳ सत्यभूयमेव भव-
नं विद्वाꣳसमनृतꣳ हिनस्ति ॥१॥ तद्यत्तत्सत्यमसौ स

आदित्यो य एष एतस्मिन्मण्डले पुरुषो यश्चायं दक्षि-
क्षन्पुरुषस्तावेतावन्योन्यस्मिन्प्रतिष्ठितौ रश्मिभि-
ऽस्मिन्प्रतिष्ठितः प्राणैरयममुष्मिन्स यदोत्क्रमिष्यन्
शुद्धमेवैतन्मण्डलं पश्यति नैनमेते रश्मयः प्रत्या-
॥ २ ॥ य एष एतस्मिन्मण्डले पुरुषस्तस्य भूरिति
एकं शिर एकमेतदक्षरं भुव इति बाहू द्वौ ब-
एते अक्षरे स्वरिति प्रतिष्ठा द्वे प्रतिष्ठे द्वे एते अक्षरे
पनिषदहरिति हन्ति पाप्मानं जहाति च य एवं
॥ ३ ॥ योऽयं दक्षिणेऽक्षन्पुरुषस्तस्य भूरिति शिर
शिर एकमेतदक्षरं भुव इति बाहू द्वौ बाहू द्वे एते
स्वरिति प्रतिष्ठा प्रतिष्ठे द्वे द्वे एते अक्षरे तस्योपनि-
मिति हन्ति पाप्मानं जहाति च य एवं वेद ॥
इति पञ्चमं ब्राह्मणम् ॥ ५ ॥

मनोमयोऽयं पुरुषो भाः सत्यस्तस्मिन्नन्तर्हृदये
व्रीहिर्वा यवो वा स एष सर्वस्येशानः सर्वस्याधि-
सर्वमिदं प्रशास्ति यदिदं किंच ॥ १ ॥ इति षष्ठं
णम् ॥ ६ ॥

विद्युद्ब्रह्मेत्याहुर्विदानाद्विद्युद्विद्यत्येनं पाप्मनो य
वेद विद्युद्ब्रह्मेति विद्युद्ध्येव ब्रह्म ॥ १ ॥ इति
ब्राह्मणम् ॥ ७ ॥

वाचं धेनुमुपासीत तस्याश्चत्वारः स्तनाः स्वाहा-
वषट्कारो हन्तकारः स्वधाकारस्तस्य द्वौ स्तनौ देवा

न्ति स्वाहाकारं च वषट्कारं च हन्तकारं मनुष्याः
कारं पितरस्तस्याः प्राण ऋषभो मनो वत्सः ॥ १ ॥
मं ब्राह्मणम् ॥ ८ ॥

यमग्निर्वैश्वानरो योयमन्तः पुरुषे येनेदमन्नं पच्यते
मद्यते तस्यैष घोषो भवति यमेतत्कर्णावपिधाय
ति स यदोत्क्रमिष्यन्भवति नैनं घोषꣳ शृणोति
॥ इति नवमं ब्राह्मणम् ॥ ९ ॥

दा वै पुरुषोऽस्माल्लोकात्प्रैति स वायुमागच्छति तस्मै
त्र विजिहीते यथा रथचक्रस्य खं तेन स ऊर्ध्व
मते स आदित्यमागच्छति तस्मै स तत्र विजिहीते
लम्बरस्य खं तेन स ऊर्ध्व आक्रमते स चन्द्रमसमा-
ति तस्मै स तत्र विजिहीते यथा दुन्दुभेः खं तेन
र्ध्व आक्रमते स लोकमागच्छत्यशोकमहिमं तस्मि-
ति शाश्वतीः समाः॥१॥इति दशमं ब्राह्मणम्॥१०॥

द्वै परमं तपो यद्व्याहितस्तप्यते परमꣳ हैव लोकं
य एवं वेदैतद्वै परमं तपो यं प्रेतमरण्यꣳ हरन्ति
हैव लोकं जयति य एवं वेदैतद्वै परमं तपो यं
ग्नावभ्यादधति परमꣳ हैव लोकं जयति य एवं
॥ १ ॥ इति एकादशं ब्राह्मणम् ॥ ११ ॥

न्नं ब्रह्मेत्येक आहुस्तन्न तथा पूयति वा अन्नमृते
प्राणो ब्रह्मेत्येक आहुस्तन्न तथा शुष्यति वै प्राण
नादेते ह त्वेव देवते एकधाभूयं भूत्वा परमतां

गच्छतस्तद्ध स्माह प्रातृदः पितरं किꣳस्विदेवैवं
साधु कुर्यां किमेवास्मा असाधु कुर्यामिति स ह
पाणिना मा प्रातृद कस्त्वेनयोरेकधाभूयं भूत्वा प
गच्छतीति तस्मा उ हैतदुवाच वीत्यन्नं वै वि अन्ने
नि सर्वाणि भूतानि विष्टानि रमिति प्राणो वै रं
हीमानि सर्वाणि भूतानि रमन्ते सर्वाणि ह वा
न्भूतानि विशन्ति सर्वाणि भूतानि रमन्ते य एवं
॥ १ ॥ इति द्वादशं ब्राह्मणम् ॥ १२ ॥

उक्थं प्राणो वा उक्थं प्राणो हीदꣳ सर्वमुत्था
द्धास्मादुक्थविद्वीरस्तिष्ठत्युक्थस्य सायुज्यꣳ सलो
जयति य एवं वेद ॥ १ ॥ यजुः प्राणो वै यजुः
हीमानि सर्वाणि भूतानि युज्यन्ते युज्यन्ते हास्मै स
भूतानि श्रैष्ठ्याय यजुषः सायुज्यꣳ सलोकतां जय
एवं वेद ॥ २ ॥ साम प्राणो वै साम प्राणे ह
सर्वाणि भूतानि सम्यञ्चि सम्यञ्चि हास्मै सर्वाणि भू
श्रैष्ठ्याय कल्पन्ते साम्नः सायुज्यꣳ सलोकतां जय
एवं वेद ॥३॥ क्षत्रं प्राणो वै क्षत्रं प्राणो हि वै क्षत्रं
हैनं प्राणः क्षणितोः प्र क्षत्रमत्राप्नोति क्षत्रस्य सा
सलोकतां जयति य एवं वेद ॥ ४ ॥ इति त्र
ब्राह्मणम् ॥ १३ ॥

भूमिरन्तरिक्षं द्यौरित्यष्टावक्षराण्यष्टाक्षरꣳ ह वा
गायत्र्यै पदमेतदु हैवास्या एतत्स यावदेषु त्रिषु लो

वद्ध जयति योऽस्या एतदेवं पदं वेद ॥ १ ॥ ऋचो
यजूꣳषि सामानीत्यष्टावक्षराण्यष्टाक्षरꣳ ह वा एकं गाय-
त्र्यै पदमेतदु हैवास्या एतत्स यावतीयं त्रयी विद्या ता-
वद्ध जयति योऽस्या एतदेवं पदं वेद ॥ २ ॥ प्राणो-
ऽपानो व्यान इत्यष्टावक्षराण्यष्टाक्षरꣳ ह वा एकं
गायत्र्यै पदमेतदु हैवास्या एतत्स यावदिदं प्राणि तावद्ध
जयति योऽस्या एतदेवं पदं वेदाथास्या एतदेव तुरीयं
दर्शतं पदं परोरजा य एष तपति यद्वै चतुर्थं तत्तुरीयं
दर्शतं पदमिति ददृश इव ह्येष परोरजा इति सर्वमु ह्ये-
वैष रज उपर्युपरि तपत्येवꣳ हैव श्रिया यशसा तपति
योऽस्या एतदेवं पदं वेद ॥ ३ ॥ सैषा गायत्र्येतस्मिꣳ-
स्तुरीये दर्शते पदे परोरजसि प्रतिष्ठिता तद्वैतत्सत्ये प्रति-
ष्ठितं चक्षुर्वै सत्यं चक्षुर्हि वै सत्यं तस्माद्यदिदानीं द्वौ वि-
वदमानावेयातामहमदर्शमहमश्रौषमिति य एवं ब्रूयाद-
हमदर्शमिति तस्मा एव श्रद्दध्याम तद्वै तत्सत्यं बले
प्रतिष्ठितं प्राणो वै बलं तत्प्राणे प्रतिष्ठितं तस्मादाहुर्बलꣳ
सत्यादोजीय इत्येवंवेषा गायत्र्यध्यात्मं प्रतिष्ठिता सा
हैषा गयाꣳस्तत्रे प्राणा वै गयास्तत्प्राणाꣳस्तत्रे तद्यद्गयाꣳ-
स्तत्रे तस्माद्गायत्री नाम स यामेवामूꣳ सावित्रीमन्वाहै-
षैव सा स यस्मा अन्वाह तस्य प्राणाꣳस्त्रायते ॥ ४ ॥ ताꣳ
हैतामेके सावित्रीमनुष्टुभमन्वाहुर्वागनुष्टुबेतद्वाचमनुब्रूम
इति न तथा कुर्याद्गायत्रीमेव सावित्रीमनुब्रूयाद्यदिह

वा अप्येवंविद्बह्विव प्रतिगृह्णाति न हैव तद्गायत्र्या
चन पदं प्रति ॥ ५ ॥ स य इमाꣳस्त्रींल्लोकान्पू
तिगृह्णीयात्सोऽस्या एतत्प्रथमं पदमाप्नुयादथ या
त्रयी विद्या यस्तावत्प्रतिगृह्णीयात्सोऽस्या एतद्द्वितीं
माप्नुयादथ यावदिदं प्राणि यस्तावत्प्रतिगृह्णीयात्
एतत्तृतीयं पदमाप्नुयादथास्या एतदेव तुरीयं दर्श
परोरजा य एष तपति नैव केनचनाप्यं कुत उ एता
तिगृह्णीयात् ॥ ६ ॥ तस्या उपस्थानं गायत्र्यसि
द्विपदी त्रिपदी चतुष्पद्यपदसि नहि पद्यसे नमस्ते
याय दर्शताय पदाय परोरजसेऽसावदो मा प्रा
यं द्विष्यादसावस्मै कामो मा समृद्धीति वा न
स कामः समृध्यते यस्मा एवमुपतिष्ठतेऽहमदः प्रा
वा ॥७॥ एतद्ध वै तज्जनको वैदेहो बुडिलमाश्वत
वाच यन्नु हो तद्गायत्रीविद्ब्रूथा अथ कथꣳ हस्तीभू
सीति मुखꣳ ह्यस्याः सम्राण्न विदांचकारेति होवा
अग्निरेव मुखं यदिह वा अपि बह्विवाग्नावभ्या
सर्वमेव तत्संदहत्येवꣳ हैवैवंविद्यद्यपि बह्विव पा
रुते सर्वमेव तत्संप्साय शुद्धः पूतोऽजरोऽमृतः सं
॥ ८ ॥ इति पञ्चमस्य चतुर्दशं ब्राह्मणम् ॥ १४ ॥

हिरण्मयेन पात्रेण सत्यस्यापिहितं मुखं । तत्त्वं
पावृणु सत्यधर्माय दृष्टये । पूषन्नेकर्षे यमसूर्य प्रा
व्यूहरश्मीन्समूह तेजो यत्ते रूपं कल्याणतमं

यासि योऽसावसौ पुरुषः सोऽहमस्मि । वायुरनिलममृतमथेदं भस्मान्तꣳ शरीरम् । ॐ ३ क्रतो स्मर कृतꣳ स्मर क्रतो स्मर कृतꣳ स्मर । अग्ने नय सुपथा राये अस्मान्विश्वानि देव वयुनानि विद्वान् । युयोध्यस्मज्जुहुराणमेनो भूयिष्ठां ते नमउक्तिं विधेम ॥ १ ॥ इति पञ्चदशं ब्राह्मणम् ॥ १५ ॥ इति पञ्चमोऽध्यायः ॥ ५ ॥

षष्ठोऽध्यायः ॥ ६ ॥

ॐ ॥ यो ह वै ज्येष्ठं च श्रेष्ठं च वेद ज्येष्ठश्च श्रेष्ठश्च स्वानां भवति प्राणो वै ज्येष्ठश्च श्रेष्ठश्च ज्येष्ठश्च श्रेष्ठश्च स्वानां भवत्यपि च येषां बुभूषति य एवं वेद ॥ १ ॥ यो ह वै वसिष्ठां वेद वसिष्ठः स्वानां भवति वाग्वै वसिष्ठा वसिष्ठः स्वानां भवत्यपि च येषां बुभूषति य एवं वेद ॥ २ ॥ यो ह वै प्रतिष्ठां वेद प्रतितिष्ठति समे प्रतितिष्ठति दुर्गे चक्षुर्वै प्रतिष्ठा चक्षुषा हि समे च दुर्गे च प्रतितिष्ठति प्रतितिष्ठति समे प्रतितिष्ठति दुर्गे य एवं वेद ॥ ३ ॥ यो ह वै संपदं वेद सꣳहास्मै पद्यते यं कामं कामयते श्रोत्रं वै संपच्छ्रोत्रे हीमे सर्वे वेदा अभिसंपन्नाः सꣳहास्मै पद्यते यं कामं कामयते य एवं वेद ॥ ४॥ यो ह वा आयतनं वेदायतनꣳ स्वानां भवत्यायतनं जनानां मनो वा आयतनमायतनꣳ स्वानां भवत्यायतनं जनानां य एवं वेद ॥ ५ ॥ यो ह वै प्रजापतिं वेद प्रजायते ह प्रजया पशुभी रेतो वै प्रजापतिः प्रजा-

यते ह प्रजया पशुभिर्य एवं वेद ॥ ६ ॥ ते हेमे
अहꣳश्रेयसे विवदमाना ब्रह्म जग्मुस्तद्धोचुः को नो
इति तद्धोवाच यस्मिन्व उत्क्रान्त इदꣳ शरीरं पा
मन्यते स वो वसिष्ठ इति ॥ ७ ॥ वाग्घोच्चक्राम
संवत्सरं प्रोष्यागत्योवाच कथमशकत मदृते जीवितु
ते होचुर्यथाकला अवदन्तो वाचा प्राणन्तः प्राणेन
न्तश्चक्षुषा शृण्वन्तः श्रोत्रेण विद्वाꣳसो मनसा प्र
माना रेतसैवमजीविष्मेति प्रविवेश ह वाक् ॥ ८ ॥
होच्चक्राम तत्संवत्सरं प्रोष्यागत्योवाच कथमशकत
जीवितुमिति ते होचुर्यथा अन्धा अपश्यन्तश्चक्षुषा
न्तः प्राणेन वदन्तो वाचा शृण्वन्तः श्रोत्रेण विद्वा
मनसा प्रजायमाना रेतसैवमजीविष्मेति प्रविवेश ह
॥ ९ ॥ श्रोत्रꣳ होच्चक्राम तत्संवत्सरं प्रोष्यागत्यो
कथमशकत मदृते जीवितुमिति ते होचुर्यथा ब
अशृण्वन्तः श्रोत्रेण प्राणन्तः प्राणेन वदन्तो वाचा
न्तश्चक्षुषा विद्वाꣳसो मनसा प्रजायमाना रेतसैव
विष्मेति प्रविवेश ह श्रोत्रम् ॥ १० ॥ मनो होच्च
तत्संवत्सरं प्रोष्यागत्योवाच कथमशकत मदृते जी
मिति ते होचुर्यथा मुग्धा अविद्वाꣳसो मनसा प्रा
प्राणेन वदन्तो वाचा पश्यन्तश्चक्षुषा शृण्वन्तः श्रो
प्रजायमाना रेतसैवमजीविष्मेति प्रविवेश ह मनः ॥
रेतो होच्चक्राम तत्संवत्सरं प्रोष्यागत्योवाच कथम

ते जीवितुमिति ते होचुर्यथा क्लीबा अप्रजायमाना रेतसा प्राणन्तः प्राणेन वदन्तो वाचा पश्यन्तश्चक्षुषा शृण्वन्तः श्रोत्रेण विद्वाꣳसो मनसैवमजीविष्मेति प्रविवेश ह रेतः ॥ १२ ॥ अथ ह प्राण उत्क्रमिष्यन्यथा महासुहयः सैन्धवः पड्वीशशङ्कून्संवृहेदेवꣳ हैवेमान्प्राणान्संववर्ह ते होचुर्मा भगव उत्क्रमीर्न वै शक्ष्यामस्त्वदृते जीवितुमिति तस्यो मे बलिं कुरुतेति तथेति ॥१३॥ सा ह वागुवाच यद्वा अहं वसिष्ठास्मि त्वं तद्वसिष्ठोऽसीति यद्वा अहं प्रतिष्ठास्मि त्वं तत्प्रतिष्ठोऽसीति चक्षुर्यद्वा अहꣳ संपदस्मि त्वं तत्संपदसीति श्रोत्रं यद्वा अहमायतनमस्मि त्वं तदायतनमसीति मनो यद्वा अहं प्रजातिरस्मि त्वं तत्प्रजातिरसीति रेतस्तस्यो मे किमन्नं किं वास इति यदिदं किंचाश्वभ्य आकृमिभ्य आकीटपतङ्गेभ्यस्तत्तेऽन्नमापो वास इति न ह वा अस्यानन्नं जग्धं भवति नान्नं प्रतिगृहीतं य एवमेतदनस्यान्नं वेद तद्विद्वाꣳसः श्रोत्रिया अशिष्यन्त आचामन्त्यशित्वाचामन्त्येतमेव तदनमनग्नं कुर्वन्तो मन्यन्ते ॥ १४ ॥ इति षष्ठे प्रथमं ब्राह्मणम् ॥१॥

श्वेतकेतुर्ह वा आरुणेयः पञ्चालानां परिषदमाजगाम स आजगाम जैबलिं प्रवाहणं परिचारयमाणं तमुदीक्ष्याभ्युवाद कुमार ३ इति स भो ३ इति प्रतिशुश्रावानुशिष्टोऽन्वसि पित्रेत्योमिति होवाच ॥ १ ॥ वेत्थ यथेमाः प्रजाः प्रयत्यो विप्रतिपद्यन्ता ३ इति नेति होवाच वेत्थो

यथेमं लोकं पुनरापद्यन्ता ३ इति नेति हैवोवाच
यथासौ लोक एवं बहुभिः पुनः पुनः प्रयद्भिर्न संपूर्य
इति नेति हैवोवाच वेत्थो यतिथ्यामाहुत्याꣳ
यामापः पुरुषवाचो भूत्वा समुत्थाय वदन्ती ३
नेति हैवोवाच वेत्थो देवयानस्य वा पथः प्रतिपदं
याणस्य वा यत्कृत्वा देवयानं वा पन्थानं प्रतिप
पितृयाणं वापि हि न ऋषेर्वचः श्रुतं । द्वे सृती अ
पितॄणामहं देवानामुत मर्त्यानां । ताभ्यामिदं विश्वं
त्समेति यदन्तरा पितरं मातरं चेति नाहमत एक
वेदेति होवाच ॥ २ ॥ अथैनं वसत्योपमन्त्रयांचक्रेऽना
वसतिं कुमारः प्रदुद्राव स आजगाम पितरं तꣳ हो
चेति वाव किल नो भवान्पुरानुशिष्टानवोचदिति
सुमेध इति पञ्च मा प्रश्नान् राजन्यबन्धुरप्राक्षीत्
नैकंचन वेदेति कतमे त इतीम इति ह प्रतीकान्
जहार ॥ ३ ॥ स होवाच तथा नस्त्वं तात जानी
यथा यदहं किंच वेद सर्वमहं तत्तुभ्यमवोचं प्रेहि
तत्र प्रतीत्य ब्रह्मचर्यं वत्स्याव इति भवानेव गच्छति
स आजगाम गौतमो यत्र प्रवाहणस्य जैवलेरास त
आसनमाहृत्योदकमाहारयांचकाराथ हास्मा अर्घ्यं च
तꣳ होवाच वरं भगवते गौतमाय दद्म इति ॥ ४ ॥
होवाच प्रतिज्ञातो म एष वरो यां तु कुमारस्यान्ते
चमभाषथास्तां मे ब्रूहीति ॥ ५ ॥ स होवाच दैवेषु

गौतम तद्वरेषु मानुषाणां ब्रूहीति ॥ ६ ॥ स होवाच विज्ञायते हास्ति हिरण्यस्योपात्तं गोअश्वानां दासीनां प्रवाराणां परिधानस्य मा नो भवान्बहोरनन्तस्यापर्यन्तस्याभ्यवदान्योऽभूदिति स वै गौतम तीर्थेनेच्छासा इत्युपैम्यहं भवन्तमिति वाचाह स्मैव पूर्व उपयन्ति स होपायनकीर्त्योवास ॥ ७ ॥ स होवाच यथा नस्त्वं गौतम मापराधास्तव च पितामहा यथेयं विद्येतः पूर्वं न कस्मिᳪश्चन ब्राह्मण उवास तां त्वहं तुभ्यं वक्ष्यामि को हि त्वैवं ब्रुवन्तमर्हति प्रत्याख्यातुमिति ॥ ८ ॥ असौ वै लोकोऽग्निर्गौतम तस्यादित्य एव समिद्रश्मयो धूमोऽहरर्चिर्दिशोऽङ्गारा अवान्तरदिशो विस्फुलिङ्गास्तस्मिन्नेतस्मिन्नग्नौ देवाः श्रद्धां जुह्वति तस्या आहुत्यै सोमो राजा संभवति ॥९॥ पर्जन्यो वाऽग्निर्गौतम तस्य संवत्सर एव समिदभ्राणि धूमो विद्युदर्चिरशनिरङ्गारा ह्रादुनयो विस्फुलिङ्गास्तस्मिन्नेतस्मिन्नग्नौ देवाः सोमᳪ राजानं जुह्वति तस्या आहुत्यै वृष्टिः संभवति ॥१०॥ अयं वै लोकोऽग्निर्गौतम तस्य पृथिव्येव समिदग्निर्धूमो रात्रिरर्चिश्चन्द्रमा अङ्गारा नक्षत्राणि विस्फुलिङ्गास्तस्मिन्नेतस्मिन्नग्नौ देवा वृष्टिं जुह्वति तस्या आहुत्या अन्नᳪ संभवति ॥ ११ ॥ पुरुषो वाऽग्निर्गौतम तस्य व्यात्तमेव समित्प्राणो धूमो वागर्चिश्चक्षुरङ्गाराः श्रोत्रं विस्फुलिङ्गास्तस्मिन्नेतस्मिन्नग्नौ देवा अन्नं जुह्वति तस्या आहुत्यै रेतः संभवति ॥ १२ ॥ योषा

वा अग्निर्गौतम तस्य उपस्थ एव समिल्लोमानि धूमो
निरर्चिर्यदन्तः करोति तेऽङ्गारा अभिनन्दा विस्फुलि
स्तस्मिन्नेतस्मिन्नग्नौ देवा रेतो जुह्वति तस्या आहुत्यै पु
संभवति स जीवति यावज्जीवत्यथ यदा म्रियते ॥ १
अथैनमग्नये हरन्ति तस्याग्निरेवाग्निर्भवति समित्
द्धूमो धूमोऽर्चिरर्चिरङ्गारा अङ्गारा विस्फुलिङ्गा विस्फु
ङ्गास्तस्मिन्नेतस्मिन्नग्नौ देवाः पुरुषं जुह्वति तस्या आ
पुरुषो भास्वरवर्णः संभवति ॥ १४ ॥ ते य एवमेतद्वि
र्ये चामी अरण्ये श्रद्धाꣳ सत्यमुपासते तेऽर्चिरभिसं
न्त्यर्चिषोऽहरह्न आपूर्यमाणपक्षमापूर्यमाणपक्षाद्या
ण्मासानुदङ्ङादित्य एति मासेभ्यो देवलोकं देवलो
दादित्यमादित्याद्वैद्युतं तान्वैद्युतान्पुरुषो मानस
ब्रह्मलोकान् गमयति तेषु ब्रह्मलोकेषु पराः परावतो
न्ति तेषां न पुनरावृत्तिः ॥ १५ ॥ अथ ये यज्ञेन दा
तपसा लोकाञ्जयन्ति ते धूममभिसंभवन्ति धूमाद्रा
रात्रेरपक्षीयमाणपक्षमपक्षीयमाणपक्षाद्यान्षण्मासान्
क्षिणादित्य एति मासेभ्यः पितृलोकं पितृलोकाच्चन्द्र
चन्द्रं प्राप्यान्नं भवन्ति ताꣳस्तत्र देवा यथा सो
राजानमाप्यायस्वापक्षीयस्वेत्येवमेनाꣳस्तत्र भक्षयन्ति
षां यदा तत्पर्यवैत्यथेममेवाकाशमभिनिष्पद्यन्त आ
शाद्वायुं वायोर्वृष्टिं वृष्टेः पृथिवीं ते पृथिवीं प्राप्य
भवन्ति ते पुनः पुरुषाग्नौ हूयन्ते ततो योषाग्नौ जाय

कान्प्रत्युत्थायिनस्त एवमेवानुपरिवर्तन्तेऽथ य एतौ पन्थानौ न विदुस्ते कीटाः पतङ्गा यदिदं दन्दशूकम् ॥ १६ ॥ इति षष्ठे द्वितीयं ब्राह्मणम् ॥ २ ॥

स यः कामयेत महत्प्राप्नुयामित्युदगयन आपूर्यमाणपक्षस्य पुण्याहे द्वादशाहमुपसद्व्रती भूत्वौदुम्बरे कꣳसे चमसे वा सर्वौषधं फलानीति संभृत्य परिसमुह्य परिलिप्याग्निमुपसमाधाय परिस्तीर्यावृताज्यꣳ सꣳस्कृत्य पुꣳसा नक्षत्रेण मन्थꣳ संनीय जुहोति—यावन्तो देवास्त्वयि जातवेदस्तिर्यञ्चो घ्नन्ति पुरुषस्य कामान्। तेभ्योऽहं भागधेयं जुहोमि ते मा तृप्ताः सर्वैः कामैस्तर्पयन्तु स्वाहा। या तिरश्ची निपद्यतेऽहं विधरणी इति। तां त्वा घृतस्य धारया यजे सꣳराधनीमहꣳ स्वाहा ॥ १ ॥ ज्येष्ठाय स्वाहा श्रेष्ठाय स्वाहेत्यग्नौ हुत्वा मन्थे सꣳस्रवमवनयति प्राणाय स्वाहा वसिष्ठायै स्वाहेत्यग्नौ हुत्वा मन्थे सꣳस्रवमवनयति वाचे स्वाहा प्रतिष्ठायै स्वाहेत्यग्नौ हुत्वा मन्थे सꣳस्रवमवनयति चक्षुषे स्वाहा संपदे स्वाहेत्यग्नौ हुत्वा मन्थे सꣳस्रवमवनयति श्रोत्राय स्वाहाऽऽयतनाय स्वाहेत्यग्नौ हुत्वा मन्थे सꣳस्रवमवनयति मनसे स्वाहा प्रजात्यै स्वाहेत्यग्नौ हुत्वा मन्थे सꣳस्रवमवनयति रेतसे स्वाहेत्यग्नौ हुत्वा मन्थे सꣳस्रवमवनयति ॥ २ ॥ अग्नये स्वाहेत्यग्नौ हुत्वा मन्थे सꣳस्रवमवनयति सोमाय स्वाहेत्यग्नौ हुत्वा मन्थे सꣳस्रवमवनयति भूः स्वाहेत्यग्नौ हुत्वा

मन्थे सꣳस्रवमवनयति भुवः स्वाहेत्यग्नौ हुत्वा
सꣳस्रवमवनयति स्वः स्वाहेत्यग्नौ हुत्वा मन्थे स
मवनयति भूर्भुवःस्वः स्वाहेत्यग्नौ हुत्वा मन्थे स
मवनयति ब्रह्मणे स्वाहेत्यग्नौ हुत्वा मन्थे सꣳस्रवम
यति क्षत्राय स्वाहेत्यग्नौ हुत्वा मन्थे सꣳस्रवमवन
भूताय स्वाहेत्यग्नौ हुत्वा मन्थे सꣳस्रवमवनयति
ष्यते स्वाहेत्यग्नौ हुत्वा मन्थे सꣳस्रवमवनयति वि
स्वाहेत्यग्नौ हुत्वा मन्थे सꣳस्रवमवनयति सर्वाय स
त्यग्नौ हुत्वा मन्थे सꣳस्रवमवनयति प्रजापतये स
त्यग्नौ हुत्वा मन्थे सꣳस्रवमवनयति ॥ ३ ॥ अथैनम
मृशति भ्रमदसि ज्वलदसि पूर्णमसि प्रस्तब्धमस्येक
मसि हिंकृतमसि हिंक्रियमाणमस्युद्गीथमसि उद्गी
नमसि श्रावितमसि प्रत्याश्रावितमस्यार्द्रे संदीप्त
विभूरसि प्रभूरस्यन्नमसि ज्योतिरसि निधनमसि
र्गोऽसीति ॥४ ॥ अथैनमुद्यच्छत्यामꣳस्यामꣳ हि ते
स हि राजेशानोऽधिपतिः स माꣳ राजेशानोऽधि
करोत्विति ॥ ५ ॥ अथैनमाचामति तत्सवितुर्वरेण्यं
वाता ऋतायते मधु क्षरन्ति सिन्धवः माध्वीर्नः सन्
षधीर्भूः स्वाहा भर्गो देवस्य धीमहि मधु नक्तमुतो
मधुमत्पार्थिवꣳ रजः मधु द्यौरस्तु नः पिता भुवः स्
धियो यो नः प्रचोदयान्मधुमान्नो वनस्पतिर्मधुमाँ ३
सूर्यः माध्वीर्गावो भवन्तु नः स्वः स्वाहेति सर्वां च

श्रीमन्थाह सर्वांश्च मधुमतीरहमेवेदꣳ सर्वं भूयासं भूर्भुवः स्वः स्वाहेत्यन्तत आचम्य पाणी प्रक्षाल्य जघनेनाग्निं प्राक्शिराः संविशति प्रातरादित्यमुपतिष्ठते दिशामेकपुण्डरीकमस्यहं मनुष्याणामेकपुण्डरीकं भूयासमिति यथेतमेत्य जघनेनाग्निमासीनो वꣳशं जपति ॥ ६ ॥ तꣳ हैतमुद्दालक आरुणिर्वाजसनेयाय याज्ञवल्क्यायान्तेवासिन उक्त्वोवाचापि य एनꣳ शुष्के स्थाणौ निषिञ्चेज्जायेरञ्छाखाः प्ररोहेयुः पलाशानीति ॥७॥ एतमु हैव वाजसनेयो याज्ञवल्क्यो मधुकाय पैङ्ग्यायान्तेवासिन उक्त्वोवाचापि य एनꣳ शुष्के स्थाणौ निषिञ्चेज्जायेरञ्छाखाः प्ररोहेयुः पलाशानीति ॥ ८ ॥ एतमु हैव मधुकः पैङ्ग्यश्चूलाय भागवित्तयेऽन्तेवासिन उक्त्वोवाचापि य एनꣳ शुष्के स्थाणौ निषिञ्चेज्जायेरञ्छाखाः प्ररोहेयुः पलाशानीति ॥ ९ ॥ एतमु हैव चूलो भागवित्तिर्जानकय आयस्थूणायान्तेवासिन उक्त्वोवाचापि य एनꣳ शुष्के स्थाणौ निषिञ्चेज्जायेरञ्छाखाः प्ररोहेयुः पलाशानीति ॥ ११ ॥ एतमु हैव जानकिरायस्थूणः सत्यकामाय जाबालायान्तेवासिन उक्त्वोवाचापि य एनꣳ शुष्के स्थाणौ निषिञ्चेज्जायेरञ्छाखाः प्ररोहेयुः पलाशानीति ॥ ११ ॥ एतमु हैव सत्यकामो जाबालोऽन्तेवासिभ्य उक्त्वोवाचापि य एनꣳ शुष्के स्थाणौ निषिञ्चेज्जायेरञ्छाखाः प्ररोहेयुः पलाशानीति तमेतन्नापुत्राय वानन्तेवासिने वा ब्रूयात् ॥१२॥

चतुरौदुम्बरो भवत्यौदुम्बरः स्रुव औदुम्बरश्चमस
म्बर इध्म औदुम्बर्यौ उपमन्थन्यौ दश ग्राम्याणि
न्यानि भवन्ति व्रीहियवास्तिलमाषा अणुप्रियङ्गवो
माश्च मसूराश्च खल्वाश्च खलकुलाश्च तान् पिष्टान्
मधुनि घृत उपसिञ्चत्याज्यस्य जुहोति ॥ १३ ॥ इति
तृतीयं ब्राह्मणम् ॥ ३ ॥

एषां वै भूतानां पृथिवी रसः पृथिव्या आपोऽप्
षधय ओषधीनां पुष्पाणि पुष्पाणां फलानि फल
पुरुषः पुरुषस्य रेतः ॥ १ ॥ स ह प्रजापतिरीक्षां
हन्तास्मै प्रतिष्ठां कल्पयानीति स स्त्रियꣳ ससृजे
सृष्ट्वाऽध उपास्त तस्मात्स्त्रियमध उपासीत स एतं
ग्रावाणमात्मन एव समुदपारयत्तेनैनामभ्यसृजत् ॥
तस्या वेदिरुपस्थो लोमानि बर्हिश्चर्माधिषवणे स
मध्यतस्तौ मुष्कौ स यावान् ह वै वाजपेयेन यजमान
लोको भवति तावानस्य लोको भवति य एवं विद्वान्
पहासंचरत्यासाꣳ स्त्रीणाꣳ सुकृतं वृङ्क्तेऽथ य इ
विद्वानधोपहासंचरत्यस्य स्त्रियः सुकृतं वृञ्जते ॥
एतद्ध स्म वै तद्विद्वानुद्दालक आरुणिराहैतद्ध स्म
तद्विद्वान्नाको मौद्गल्य आहैतद्ध स्म वै तद्विद्वान्कुमा
हारित आह बहवो मर्या ब्राह्मणायना निरिन्द्रिया वि
कृतोऽस्माल्लोकात्प्रयन्ति य इदमविद्वाꣳसोऽधोपहा
चरन्तीति बहु वा इदꣳ सुप्तस्य वा जाग्रतो वा रे

दात ॥ ४ ॥ तदभिमृशेदनु वा मन्त्रयेत यन्मेऽद्य
ः पृथिवीमस्कान्त्सीद्यदोषधीरप्यसरद्यदप इदमहं त-
आददे पुनर्मामैत्विन्द्रियं पुनस्तेजः पुनर्भगः पुनर-
र्धिष्ण्या यथास्थानं कल्पन्तामित्यनामिकाङ्गुष्ठाभ्यामा-
यान्तरेण स्तनौ वा भ्रुवौ वा निमृज्यात् ॥ ५ ॥ अथ
उदक आत्मानं पश्येत्तदभिमन्त्रयेत मयि तेज इ-
न्द्रियं यशो द्रविणꣳ सुकृतमिति श्रीर्ह वा एषां स्त्रीणां
मलोद्वासास्तस्मान्मलोद्वाससं यशस्विनीमभिक्रम्योप-
मन्त्रयेत ॥ ६ ॥ सा चेदस्मै न दद्यात्काममेनामवक्रीणी-
यात् सा चेदस्मै नैव दद्यात्काममेनां यष्ट्या वा पाणिना
वोपहत्यातिक्रामेदिन्द्रियेण ते यशसा यश आदद इत्यय-
शा एव भवति ॥ ७ ॥ सा चेदस्मै दद्यादिन्द्रियेण ते
यशसा यश आदधामीति यशस्विनावेव भवतः ॥ ८ ॥
स यामिच्छेत्कामयेत मेति तस्यामर्थं निष्ठाय मुखेन
मुखꣳ संधायोपस्थमस्या अभिमृश्य जपेदङ्गादङ्गात्संभवसि
हृदयादधि जायसे। स त्वमङ्गकषायोऽसि दिग्धविद्धा-
मिव मादयेमाममूं मयीति ॥ ९ ॥ अथ यामिच्छेन्न
गर्भं दधीतेति तस्यामर्थं निष्ठाय मुखेन मुखꣳ संधाया-
भिप्राण्यापान्यादिन्द्रियेण ते रेतसा रेत आदद इत्यरेता
एव भवति ॥ १० ॥ अथ यामिच्छेद्दधीतेति तस्यामर्थं
निष्ठाय मुखेन मुखꣳ संधायापान्याभिप्राण्यादिन्द्रियेण
ते रेतसा रेत आदधामीति गर्भिण्येव भवति ॥ ११ ॥

अथ यस्य जायायै जारः स्यात्तं चेद्द्विष्यादामपात्रेऽग्नि
समाधाय प्रतिलोमꣳ शरबर्हिस्तीर्त्वा तस्मिन्नेताः श
ष्टीः प्रतिलोमाः सर्पिषाक्ता जुहुयान्मम समिद्धेऽ
प्राणापानौ त आददेऽसाविति मम समिद्धेऽहौषीः
पशूꣳस्त आददेऽसाविति मम समिद्धेऽहौषीरिष्टा
त आददेऽसाविति मम समिद्धेऽहौषीराशापराकाशौ
आददेऽसाविति स वा एष निरिन्द्रियो विसुकृतोऽ
ल्लोकात्प्रैति यमेवं विद्वान्ब्राह्मणः शपति तस्मादेवंवि
त्रियस्य दारेण नोपहासमिच्छेदुत ह्येवंवित्परो भ
॥ १२ ॥ अथ यस्य जायामार्तवं विन्देत्त्र्यहं क
पिबेदहतवासा नैनां वृषलो न वृषल्युपहन्यात्त्रिरात्र
आप्लुत्य व्रीहीनवघातयेत् ॥ १३ ॥ स य इच्छेत्पुत्रो
शुक्लो जायेत वेदमनुब्रुवीत सर्वमायुरियादिति क्षीरौ
पाचयित्वा सर्पिष्मन्तमश्नीयातामीश्वरौ जनयितवै ॥ १
अथ य इच्छेत्पुत्रो मे कपिलः पिङ्गलो जायेत द्वौ वेदा
ब्रुवीत सर्वमायुरियादिति दध्योदनं पाचयित्वा स
ष्मन्तमश्नीयातामीश्वरौ जनयितवै ॥ १५ ॥ अथ
इच्छेत्पुत्रो मे श्यामो लोहिताक्षो जायेत त्रीन्वेदान
ब्रुवीत सर्वमायुरियादित्युदौदनं पाचयित्वा सर्पिष्म
मश्नीयातामीश्वरौ जनयितवै ॥ १६ ॥ अथ य इच्छे
हिता मे पण्डिता जायेत सर्वमायुरियादिति तिलौ
पाचयित्वा सर्पिष्मन्तमश्नीयातामीश्वरौ जनयितवै ॥ १

अथ य इच्छेत्पुत्रो मे पण्डितो विगीतः समितिंगमः शुश्रूषितां वाचं भाषिता जायेत सर्वान्वेदाननुब्रुवीत सर्वमायुरियादिति माꣳसौदनं पाचयित्वा सर्पिष्मन्तमश्नीयातामीश्वरौ जनयितवा औक्षेण वार्षभेण वा ॥ १८ ॥ अथाभिप्रातरेव स्थालीपाकावृताज्यं चेष्टित्वा स्थालीपाकस्योपघातं जुहोत्यग्नये स्वाहानुमतये स्वाहा देवाय सवित्रे सत्यप्रसवाय स्वाहेति हुत्वोद्धृत्य प्राश्नाति प्राश्येतरस्याः प्रयच्छति प्रक्षाल्य पाणी उदपात्रं पूरयित्वा तेनैनां त्रिरभ्युक्षत्युत्तिष्ठातोविश्वावसोऽन्यामिच्छ प्रपूर्व्यां संजायां पत्या सहेति ॥ १९ ॥ अथैनामभिपद्यतेऽमोहमस्मि सा त्वꣳ सा त्वमस्यमोऽहं सामाहमस्मि ऋक्त्वं द्यौरहं पृथिवी त्वं तावेहि सꣳरभावहै सह रेतो दधावहै पुꣳसे पुत्राय वित्तय इति ॥ २० ॥ अथास्य ऊरू विहापयति विजिहीथां द्यावापृथिवी इति तस्यामर्थं निष्ठाय मुखेन मुखꣳ संधाय त्रिरेनामनुलोमामनुमार्ष्टि । विष्णुर्योनिं कल्पयतु त्वष्टा रूपाणि पिꣳशतु । आसिञ्चतु प्रजापतिर्धाता गर्भं दधातु ते । गर्भं धेहि सिनीवालि गर्भं धेहि पृथुष्टुके । गर्भं ते अश्विनौ देवावाधत्तां पुष्करस्रजौ ॥ २१ ॥ हिरण्मयी अरणी याभ्यां निर्मन्थतामश्विनौ । तं ते गर्भं हवामहे दशमे मासि सूतये । यथाऽग्निगर्भा पृथिवी यथा द्यौरिन्द्रेण गर्भिणी । वायुर्दिशां यथा गर्भ एवं गर्भं दधामि तेजसाविति ॥ २२ ॥ सोष्यन्तीमद्भिर-

ऽभ्युक्षति यथा वायुः पुष्करिणीꣳसमिङ्गयति सर्वतः ।
ते गर्भ एजतु सहावैतु जरायुणा । इन्द्रस्यायं वज्रः
सार्गलः सपरिश्रयः । तमिन्द्र निर्जहि गर्भेण सावरा
ति ॥ २३ ॥ जातेऽग्निमुपसमाधायाङ्क आधाय
पृषदाज्यꣳ संनीय पृषदाज्यस्योपघातं जुहोत्यस्मि
स्त्र पुष्यासमेधमानः स्वे गृहे । अस्योपसंद्यां मा च्छै
प्रजया च पशुभिश्च स्वाहा । मयि प्राणाꣳस्त्वयि म
जुहोमि स्वाहा । यत्कर्मणात्यरीरिचं यद्वा न्यूनमिहाक
अग्निष्टत्स्विष्टकृद्विद्वान्विष्टꣳ सुहुतं करोतु नः स्वा
॥ २४ ॥ अथास्य दक्षिणं कर्णमभिनिधाय वाग्वा
त्रिरथ दधिमधुघृतꣳ संनीयानन्तर्हितेन जातरूपेण
शयति भूस्ते दधामि भुवस्ते दधामि स्वस्ते दधा
भूर्भुवः स्वः सर्वं त्वयि दधामीति ॥ २५ ॥ अथास्य न
करोति वेदोऽसीति तदस्य तद्गुह्यमेव नाम भवति ॥
अथैनं मात्रे प्रदाय स्तनं प्रयच्छति यस्ते स्तनः श
यो मयो भूर्येन विश्वा पुष्यसि वार्याणि यो रत्नधा वसुवि
सुदत्रः सरस्वति तमिह धातवेऽकरिति ॥ २७ ॥ अथा
मातरमभिमन्त्रयते इलासि मैत्रावरुणी वीरे वीरम
जनत् । सा त्वं वीरवती भव यास्मान् वीरवतो
ऽकरदिति तं वा एतमाहुरतिपिता बताभूरतिपितामह
बताभूः परमां बत काष्ठां प्रापच्छ्रिया यशसा ब्रह्मवर्चसे

य एवंविदो ब्राह्मणस्य पुत्रो जायत इति ॥ २८ ॥
ति षष्ठे चतुर्थं ब्राह्मणम् ॥ ४ ॥

अथ वꣳशः पौतिमाषीपुत्रः कात्यायनीपुत्रात्कात्या-
नीपुत्रो गौतमीपुत्राद्गौतमीपुत्रो भारद्वाजीपुत्राद्भार-
जीपुत्रः पाराशरीपुत्रात्पाराशरीपुत्र औपस्वस्तीपुत्रा-
पस्वस्तीपुत्रः पाराशरीपुत्रात्पाराशरीपुत्रः कात्यायनी-
त्रात्कात्यायनीपुत्रः कौशिकीपुत्रात्कौशिकीपुत्र आ-
वीपुत्राच्च वैयाघ्रपदीपुत्राच्च वैयाघ्रपदीपुत्रः काण्वी-
त्राच्च कापीपुत्राच्च कापीपुत्रः ॥ १ ॥ आत्रेयीपुत्रादात्रे-
पुत्रो गौतमीपुत्राद्गौतमीपुत्रो भारद्वाजीपुत्राद्भारद्वाजी-
त्रः पाराशरीपुत्रात्पाराशरीपुत्रो वात्सीपुत्राद्वात्सीपुत्रः
पाराशरीपुत्रात्पाराशरीपुत्रो वार्कारुणीपुत्राद्वार्कारुणीपुत्रो
वार्कारुणीपुत्राद्वार्कारुणीपुत्र आर्तभागीपुत्रादार्तभागीपु-
त्रः शौङ्गीपुत्राच्छौङ्गीपुत्रः सांकृतीपुत्रात्सांकृतीपुत्र आ-
लम्बायनीपुत्रादालम्बायनीपुत्र आलम्बीपुत्रादालम्बीपु-
त्रो जायन्तीपुत्राज्जायन्तीपुत्रो माण्डूकायनीपुत्रान्माण्डू-
कायनीपुत्रो माण्डूकीपुत्रान्माण्डूकीपुत्रः शाण्डिलीपुत्रा-
च्छाण्डिलीपुत्रो राथीतरीपुत्राद्राथीतरीपुत्रो भालुकीपु-
त्राद्भालुकीपुत्रः क्रौञ्चिकीपुत्राभ्यां क्रौञ्चिकीपुत्रौ वैदभृ-
तीपुत्राद्वैदभृतीपुत्रः कार्शकेयीपुत्रात्कार्शकेयीपुत्रः प्राची-
नयोगीपुत्रात्प्राचीनयोगीपुत्रः सांजीवीपुत्रात्सांजीवीपुत्रः
प्राश्नीपुत्रादासुरिवासिनः प्राश्नीपुत्र आसुरायणादासुरा-

यण आसुरेरासुरिः ॥ २ ॥ याज्ञवल्क्याद्याज्ञवल्क्य उ
द्दालकादुद्दालकोऽरुणादरुण उपवेशेरुपवेशिः कुश्रेः
श्रिर्वाजश्रवसो वाजश्रवा जिह्वावतो बाध्योगाज्जिह्वा
न्बाध्योगोऽसिताद्वार्षगणादसितो वार्षगणो हरिता
श्यपाद्धरितः कश्यपः शिल्पात्कश्यपाच्छिल्पः कश्य
कश्यपान्नैध्रुवेः कश्यपो नैध्रुविर्वाचो वागम्भिण्या अ
ण्यादित्यादादित्यानीमानि शुक्लानि यजूंषि वाजस
येन याज्ञवल्क्येनाख्यायन्ते ॥३॥ समानमा सांजीवी
त्रात्सांजीवीपुत्रो माण्डूकायनेर्माण्डूकायनिर्माण्डव्यान्
ण्डव्यः कौत्सात्कौत्सो माहित्थेर्माहित्थिर्वामकक्षायणा
मकक्षायणः शाण्डिल्याच्छाण्डिल्यो वात्स्याद्वात्स्यः कु
कुश्रिर्यज्ञवचसो राजस्तम्बायनाद्यज्ञवचा राजस्तम्बायन
रात्कावषेयात्तुरः कावषेयः प्रजापतेः प्रजापतिर्ब्रह्मणो ब्र
स्वयंभुब्रह्मणे नमः ॥४॥ इति षष्ठे पञ्चमं ब्राह्मणम् ॥

॥ इति बृहदारण्यकोपनिषत्समाप्ता ॥ १० ॥

ॐ पूर्णमदः पूर्णमिदं पूर्णात्पूर्णमुदच्यते ॥ पूर्ण
पूर्णमादाय पूर्णमेवावशिष्यते ॥ ॐ शान्तिः शान्ति
शान्तिः ॥

श्वेताश्वतरोपनिषत् ११

ॐ सह नाववतु सह नौ भुनक्तु सह वीर्यं करवावहै ॥ तेजस्विनावधीतमस्तु मा विद्विषावहै ॥ ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः ॥

ॐ ब्रह्मवादिनो वदन्ति ॥ किं कारणं ब्रह्म कुतः स्म जाता जीवाम केन क्व च संप्रतिष्ठाः । अधिष्ठिताः केन सुखेतरेषु वर्तामहे ब्रह्मविदो व्यवस्थाम् ॥१॥ कालः स्वभावो नियतिर्यदृच्छा भूतानि योनिः पुरुष इति चिन्त्या । संयोग एषां नत्वात्मभावादात्माप्यनीशः सुखदुःखहेतोः ॥ २ ॥ ते ध्यानयोगानुगता अपश्यन्देवात्मशक्तिं स्वगुणैर्निगूढाम् । यः कारणानि निखिलानि तानि कालात्मयुक्तान्यधितिष्ठत्येकः ॥३॥ तमेकनेमिं त्रिवृतं षोडशान्तं शतार्धारं विंशतिप्रत्यराभिः । अष्टकैः षड्भिर्विश्वरूपैकपाशं त्रिमार्गभेदं द्विनिमित्तैकमोहम् ॥ ४ ॥ पञ्चस्रोतोम्बुं पञ्चयोन्युग्रवक्रां पञ्चप्राणोर्मिं पञ्चबुद्ध्यादिमूलाम् । पञ्चावर्तां पञ्चदुःखौघवेगां पञ्चाशद्भेदां पञ्चपर्वामधीमः ॥ ५ ॥ सर्वाजीवे सर्वसंस्थे बृहन्ते तस्मिन्हंसो भ्राम्यते ब्रह्मचक्रे । पृथगात्मानं प्रेरितारं च मत्वा जुष्टस्ततस्तेनामृतत्वमेति ॥ ६ ॥ उद्गीतमेतत्परमं तु ब्रह्म तस्मिंस्त्रयं सुप्रतिष्ठाक्षरं च । अत्रान्तरं ब्रह्मविदो विदित्वा लीना ब्रह्मणि तत्परा योनिमुक्ताः ॥ ७ ॥ संयुक्तमेत-

त्क्षरमक्षरं च व्यक्ताव्यक्तं भरते विश्वमीशः । अनीश
त्मा बध्यते भोक्तृभावाज्ज्ञात्वा देवं मुच्यते सर्व
॥ ८ ॥ ज्ञाज्ञौ द्वावजावीशानीशावजा ह्येका भोक्तृ
गार्थयुक्ता । अनन्तश्चात्मा विश्वरूपो ह्यकर्ता त्रयं
विन्दते ब्रह्ममेतत् ॥ ९ ॥ क्षरं प्रधानममृताक्षरं
क्षरात्मानावीशते देव एकः । तस्याभिध्यानाद्योज
त्तत्वभावाद्भूयश्चान्ते विश्वमायानिवृत्तिः ॥ १० ॥
त्वा देवं सर्वपाशापहानिः क्षीणैः क्लेशैर्जन्ममृत्युप्रहाणिः
तस्याभिध्यानात्तृतीयं देहभेदे विश्वैश्वर्यं केवल आप्तका
॥ ११ ॥ एतज्ज्ञेयं नित्यमेवात्मसंस्थं नातः परं वेदित
हि किंचित् । भोक्ता भोग्यं प्रेरितारं च मत्वा सर्वं प्रो
त्रिविधं ब्रह्ममेतत् ॥ १२ ॥ वह्नेर्यथा योनिगतस्य मूर्ति
दृश्यते नैव च लिङ्गनाशः । स भूय एवेन्धनयोनिगृ
स्तद्वोभयं वै प्रणवेन देहे ॥ १३ ॥ स्वदेहमरणिं कृ
प्रणवं चोत्तरारणिम् । ध्याननिर्मथनाभ्यासाद्देवं पश्येन्नि
गूढवत् ॥ १४ ॥ तिलेषु तैलं दधनीव सर्पिरापः स्रो
तस्स्वरणीषु चाग्निः । एवमात्मात्मनि गृह्यतेऽसौ सत्येनैनं
तपसा योऽनुपश्यति ॥ १५ ॥ सर्वव्यापिनमात्मानं क्षीरे
सर्पिरिवार्पितम् । आत्मविद्यातपोमूलं तद्ब्रह्मोपनिषत्परं
तद्ब्रह्मोपनिषत्परमिति ॥ १६ ॥ इति श्वेताश्वतरोपनि
षत्सु प्रथमोऽध्यायः ॥ १ ॥

द्वितीयोऽध्यायः ॥ २ ॥

युञ्जानः प्रथमं मनस्तत्त्वाय सविता धियः। अग्नेर्ज्यो-
तिर्निचाय्य पृथिव्या अध्याभरत् ॥ १ ॥ युक्तेन मनसा
वयं देवस्य सवितुः सवे। सुवर्गेयाय शक्त्या ॥ २ ॥
युक्त्वाय मनसा देवान्सुवर्यतो धियां दिवम्। बृह-
ज्ज्योतिःकरिष्यतःसविता प्रसुवाति तान् ॥ ३ ॥ युञ्जते
मन उत युञ्जते धियो विप्रा विप्रस्य बृहतो विपश्चितः।
वि होत्रा दधे वयुना विदेक इन्मही देवस्य सवितुः परि-
ष्टुतिः ॥ ४ ॥ युजे वां ब्रह्म पूर्व्यं नमोभिर्विश्लोकायन्ति
पथ्येव सूराः। शृण्वन्ति विश्वे अमृतस्य पुत्रा आये धा-
मानि दिव्यानि तस्थुः ॥ ५ ॥ अग्निर्यत्राभिमथ्यते वायु-
र्यत्राभियुज्यते। सोमो यत्रातिरिच्यते तत्र संजायते मनः
॥ ६ ॥ सवित्रा प्रसवेन जुषेत ब्रह्म पूर्व्यम्। तत्र योनिं
कृणवसे नहि ते पूर्वमक्षिपत् ॥ ७ ॥ त्रिरुन्नतं स्थाप्य
समं शरीरं हृदीन्द्रियाणि मनसा संनिरुध्य। ब्रह्मोडुपेन
प्रतरेत विद्वान्स्रोतांसि सर्वाणि भयावहानि ॥ ८ ॥
प्राणान्प्रपीड्येह स युक्तचेष्टः क्षीणे प्राणे नासिकयो-
च्छ्वसीत। दुष्टाश्वयुक्तमिव वाहमेनं विद्वान्मनो धार-
येताप्रमत्तः ॥ ९ ॥ समे शुचौ शर्करावह्निवालुकाविव-
र्जिते शब्दजलाश्रयादिभिः। मनोऽनुकूले न तु चक्षुपी-
डने गुहानिवाताश्रयणे प्रयोजयेत् ॥ १० ॥ नीहारधूमा-
र्कानलानिलानां खद्योतविद्युत्स्फटिकाशशीनाम् ॥ एतानि

रूपाणि पुरःसराणि ब्रह्मण्यभिव्यक्तिकराणि योगे ॥ ११ ॥
पृथ्व्याप्यतेजोऽनिलखे समुत्थिते पञ्चात्मके योगगुणे
प्रवृत्ते । न तस्य रोगो न जरा न मृत्युः प्राप्तस्य योगाग्नि-
मयं शरीरम् ॥ १२ ॥ लघुत्वमारोग्यमलोलुपत्वं वर्णप्र-
सादं स्वरसौष्ठवं च । गन्धः शुभो मूत्रपुरीषमल्पं योग-
प्रवृत्तिं प्रथमां वदन्ति ॥ १३ ॥ यथैव बिम्बं मृदयोप-
लिप्तं तेजोमयं भ्राजते तत्सुधातम् । तद्वात्मतत्त्वं प्रसमी-
क्ष्य देही एकः कृतार्थो भवते वीतशोकः ॥ १४ ॥ यदात्मा-
त्मतत्त्वेन तु ब्रह्मतत्त्वं दीपोपमेनेह युक्तः प्रपश्येत् । अजं
ध्रुवं सर्वतत्त्वैर्विशुद्धं ज्ञात्वा देवं मुच्यते सर्वपाशैः
॥१५॥ एषो ह देवः प्रदिशोऽनु सर्वाः पूर्वो ह जातः स
उ गर्भे अन्तः । स एव जातः स जनिष्यमाणः प्रत्यङ्ज-
नास्तिष्ठति सर्वतोमुखः ॥ १६ ॥ यो देवोऽग्नौ योऽप्सु
यो विश्वं भुवनमाविवेश । य ओषधीषु यो वनस्पतिषु तस्मै
देवाय नमो नमः ॥ १७ ॥ इति श्वेताश्वतरोपनिषत्सु
द्वितीयोऽध्यायः ॥ २ ॥

तृतीयोऽध्यायः ॥ ३ ॥

य एको जालवानीशत ईशनीभिः सर्वाँल्लोकानीशत
ईशनीभिः य एवैक उद्भवे संभवे च य एतद्विदुरमृ-
तास्ते भवन्ति ॥ १ ॥ एको हि रुद्रो न द्वितीयाय तस्थुर्य
इमाँल्लोकानीशत ईशनीभिः । प्रत्यङ्जनास्तिष्ठति संचु-
कोपान्तकाले संसृज्य विश्वा भुवनानि गोपाः ॥२॥ विश्वतश्च-

क्षुरुत विश्वतोमुखो विश्वतोबाहुरुत विश्वतस्पात् । सं-
बाहुभ्यां धमति सं पतत्रैर्द्यावाभूमी जनयन्देव एकः
॥ ३ ॥ यो देवानां प्रभवश्चोद्भवश्च विश्वाधिपो रुद्रो मह-
र्षिः । हिरण्यगर्भं जनयामास पूर्वं स नो बुद्ध्या शुभया
संयुनक्तु ॥४॥ या ते रुद्र शिवा तनूरघोरा पापकाशिनी ।
तया नस्तनुवा शंतमया गिरिशन्ताभिचाकशीहि ॥ ५ ॥
यामिषुं गिरिशंत हस्ते बिभर्ष्यस्तवे । शिवां गिरित्र तां
कुरु मा हिꣳसीः पुरुषं जगत् ॥ ६ ॥ ततः परं ब्रह्म परं
बृहन्तं यथा निकायं सर्वभूतेषु गूढम् । विश्वस्यैकं परि-
वेष्टितारमीशं तं ज्ञात्वाऽमृता भवन्ति ॥ ७ ॥ वेदाहमेतं
पुरुषं महान्तमादित्यवर्णं तमसः परस्तात् । तमेव विदि-
त्वाऽतिमृत्युमेति नान्यः पन्था विद्यतेऽयनाय ॥८॥ यस्मा-
त्परं नापरमस्ति किंचिद्यस्मान्नाणीयो न ज्यायोऽस्ति
कश्चित् । वृक्ष इव स्तब्धो दिवि तिष्ठत्येकस्तेनेदं पूर्णं पुरु-
षेण सर्वम् ॥ ९ ॥ ततो यदुत्तरतरं तदरूपमनामयम् ।
य एतद्विदुरमृतास्ते भवन्त्यथेतरे दुःखमेवापियन्ति
॥१०॥ सर्वाननशिरोग्रीवः सर्वभूतगुहाशयः । सर्वव्या-
पी स भगवान् तस्मात्सर्वगतः शिवः ॥ ११ ॥ महा-
न्प्रभुर्वै पुरुषः सत्वस्यैष प्रवर्तकः । सुनिर्मलामिमां प्राप्ति-
मीशानो ज्योतिरव्ययः ॥ १२ ॥ अङ्गुष्ठमात्रः पुरुषोऽन्त-
रात्मा सदा जनानां हृदये संनिविष्टः । हृदा मनीषी मन-
साभिक्लृप्तो य एतद्विदुरमृतास्ते भवन्ति ॥ १३ ॥ सहस्र-

शीर्षा पुरुषः सहस्राक्षः सहस्रपात् । स भूमिं वि
वृत्वात्यतिष्ठद्दशाङ्गुलम् ॥ १४ ॥ पुरुष एवेद९ सर्वं य
यच्च भव्यम् । उतामृतत्वस्येशानो यदन्नेनातिरो
॥ १५ ॥ सर्वतः पाणिपादं तत्सर्वतोऽक्षिशिरोमुख
सर्वतः श्रुतिमल्लोके सर्वमावृत्य तिष्ठति ॥१६॥ सर्वे
यगुणाभासं सर्वेन्द्रियविवर्जितम् । सर्वस्य प्रभुमी
सर्वस्य शरणं बृहत् ॥ १७ ॥ नवद्वारे पुरे देही ह
लेलायते बहिः । वशी सर्वस्य लोकस्य स्थावरस्य च
च ॥ १८ ॥ अपाणिपादो जवनो ग्रहीता पश्यत्यच
स शृणोत्यकर्णः । स वेत्ति वेद्यं न च तस्यास्ति वे
तमाहुरग्र्यं पुरुषं महान्तम् ॥ १९ ॥ अणोरणीया
हतो महीयानात्मा गुहायां निहितोऽस्य जन्तोः । त
क्रतुं पश्यति वीतशोको धातुः प्रसादान्महिमानमी
॥ २० ॥ वेदाहमेतमजरं पुराणं सर्वात्मानं सर्व
विभुत्वात् । जन्मनिरोधं प्रवदन्ति यस्य ब्रह्मवादिनो
प्रवदन्ति नित्यम् ॥ २१ ॥ इति श्वेताश्वतरोपनिषत्सु
तीयोऽध्यायः ॥ ३ ॥

चतुर्थोऽध्यायः ॥ ४ ॥

य एकोऽवर्णो बहुधा शक्तियोगाद्वर्णाननेका
हितार्थो दधाति । विचैति चान्ते विश्वमादौ स देवः
नो बुद्ध्या शुभया संयुनक्तु ॥ १ ॥ तदेवाग्निस्तदादि
स्तद्वायुस्तदु चन्द्रमाः तदेव शुक्रं तद्ब्रह्म तदापस्त

तिः ॥ २ ॥ त्वं स्त्री त्वं पुमानसि त्वं कुमार उत वा
री । त्वं जीर्णो दण्डेन वंचसि त्वं जातो भवसि
तोमुखः ॥ ३ ॥ नीलः पतङ्गो हरितो लोहिताक्ष-
ड्गर्भ ऋतवः समुद्राः । अनादिमत्त्वं विभुत्वेन वर्तसे
जातानि भुवनानि विश्वा ॥४॥ अजामेकां लोहि-
क्लकृष्णां बह्वीः प्रजाः सृजमानां सरूपाः । अजो ह्येको
षाणोऽनुशेते जहात्येनां भुक्तभोगामजोऽन्यः ॥ ५ ॥
सुपर्णा सयुजा सखाया समानं वृक्षं परिषस्वजाते ।
रन्यः पिप्पलं स्वाद्वत्त्यनश्नन्नन्योऽभिचाकशीति ॥६॥
ाने वृक्षे पुरुषो निमग्नोऽनीशया शोचति मुह्यमानः ।
ं यदा पश्यत्यन्यमीशमस्य महिमानमिति वीतशोकः
॥ ऋचो अक्षरे परमे व्योमन्यस्मिन्देवा अधिविश्वे
दुः । यस्तन्न वेद किमृचा करिष्यति य इत्तद्विदुस्त
समासते ॥ ८ ॥ छन्दांसि यज्ञाः क्रतवो व्रतानि
भव्यं यच्च वेदा वदन्ति । अस्मान्मायी सृजते विश्व-
तस्मिंश्चान्यो मायया संनिरुद्धः ॥ ९ ॥ मायां तु
कृतिं विद्यान्मायिनं तु महेश्वरम् । तस्यावयवभूतैस्तु
सर्वमिदं जगत् ॥१०॥ यो योनिं योनिमधिति-
एको यस्मिन्निदं सं च विचैति सर्वम् । तमीशानं वरदं
मीड्यं निचाय्येमां शान्तिमत्यन्तमेति ॥ ११ ॥ यो
नानां प्रभवश्चोद्भवश्च विश्वाधिपो रुद्रो महर्षिः । हिर-
गर्भं पश्यति जायमानं स नो बुद्ध्या शुभया संयुनक्तु

॥ १२ ॥ यो देवानामधिपो यस्मिँल्लोका अधिश्रि
य ईशेऽस्य द्विपदश्चतुष्पदः कस्मै देवाय हविषा वि
॥ १३ ॥ सूक्ष्मातिसूक्ष्मं कलिलस्य मध्ये विश्वस्य स्र
मनेकरूपम् । विश्वस्यैकं परिवेष्टितारं ज्ञात्वा शिवं श
न्तिमत्यन्तमेति ॥ १४ ॥ स एव काले भुवनस्य गो
विश्वाधिपः सर्वभूतेषु गूढः । यस्मिन् युक्ता ब्रह्मर्षयो दे
ताश्च तमेवं ज्ञात्वा मृत्युपाशांश्छिनत्ति ॥ १५ ॥ घृ
त्परं मण्डमिवातिसूक्ष्मं ज्ञात्वा शिवं सर्वभूतेषु गूढम्
विश्वस्यैकं परिवेष्टितारं ज्ञात्वा देवं मुच्यते सर्वपा
॥ १६ ॥ एष देवो विश्वकर्मा महात्मा सदा जना
हृदये संनिविष्टः । हृदा मनीषी मनसाऽभिक्लृप्तो य ए
द्विदुरमृतास्ते भवन्ति ॥ १७ ॥ यदा तमस्तन्न दिवा
रात्रिर्न सन्न चासच्छिव एव केवलः । तदक्षरं तत्स
तुर्वरेण्यं प्रज्ञा च तस्मात्प्रसृता पुराणी ॥ १८ ॥ नैन
मूर्ध्वं न तिर्यञ्चं न मध्ये परिजग्रभत् । न तस्य प्रति
अस्ति यस्य नाम महद्यशः ॥ १९ ॥ न संदृशे तिष्ठ
रूपमस्य न चक्षुषा पश्यति कश्चनैनम् । हृदा हृदि
मनसा य एनमेवं विदुरमृतास्ते भवन्ति ॥ २० ॥ अज
इत्येवं कश्चिद्भीरुः प्रतिपद्यते । रुद्र यत्ते दक्षिणं मुखं ते
मां पाहि नित्यम् ॥ २१ ॥ मा नस्तोके तनये मा
आयुषि मा नो गोषु मा नो अश्वेषु रिरीषः । वीरान्

रुद्र भामिनोऽवधीर्हविष्मन्तः सदमित्त्वा हवामहे
॥ २२ ॥ इति श्वेताश्वतरोपनिषत्सु चतुर्थोऽध्यायः ॥४॥

पञ्चमोऽध्यायः ॥ ५ ॥

द्वे अक्षरे ब्रह्मपरे त्वनन्ते विद्याविद्ये निहिते यत्र गूढे ।
क्षरं त्वविद्या ह्यमृतं तु विद्या विद्याविद्ये ईशते यस्तु
सोऽन्यः ॥ १ ॥ यो योनिं योनिमधितिष्ठत्येको विश्वानि
रूपाणि योनीश्च सर्वाः । ऋषिं प्रसूतं कपिलं यस्तमग्रे
ज्ञानैर्बिभर्ति जायमानं च पश्येत् ॥ २ ॥ एकैकं जालं
बहुधा विकुर्वन्नस्मिन्क्षेत्रे संचरत्येष देवः । भूयः सृष्ट्वा
पतयस्तथेशः सर्वाधिपत्यं कुरुते महात्मा ॥ ३ ॥ सर्वा
दिश ऊर्ध्वमधश्च तिर्यक्प्रकाशयन्भ्राजते यद्वनड्वान् ।
एवं स देवो भगवान्वरेण्यो योनिस्वभावानधितिष्ठत्ये-
कः ॥ ४ ॥ यच्च स्वभावं पचति विश्वयोनिः पाच्यांश्च
सर्वान्परिणामयेद्यः । सर्वमेतद्विश्वमधितिष्ठत्येको गुणांश्च
सर्वान्विनियोजयेद्यः ॥ ५ ॥ तद्वेदगुह्योपनिषत्सु गूढं
तद्ब्रह्मा वेदयते ब्रह्मयोनिम् । ये पूर्वं देवा ऋषयश्च तद्वि-
दुस्ते तन्मया अमृता वै बभूवुः ॥ ६ ॥ गुणान्वयो यः
फलकर्मकर्ता कृतस्य तस्यैव स चोपभोक्ता । स विश्वरू-
पस्त्रिगुणस्त्रिवर्त्मा प्राणाधिपः संचरति स्वकर्मभिः ॥ ७ ॥
अङ्गुष्ठमात्रो रवितुल्यरूपः संकल्पाहंकारसमन्वितो यः ।
बुद्धेर्गुणेनात्मगुणेन चैव आराग्रमात्रो ह्यपरोऽपि दृष्टः
॥ ८ ॥ वालाग्रशतभागस्य शतधा कल्पितस्य च । भागो

जीवः स विज्ञेयः स चानन्त्याय कल्पते ॥ ९ ॥
स्त्री न पुमानेष न चैवायं नपुंसकः । यद्यच्छरीरमा
तेन तेन स युज्यते ॥ १० ॥ संकल्पनस्पर्शनदृष्टिमोहै
सांबुवृष्ट्यात्मविवृद्धिजन्म । कर्मानुगान्यनुक्रमेण दे
स्थानेषु रूपाण्यभिसंप्रपद्यते ॥ ११ ॥ स्थूलानि सू
णि बहूनि चैव रूपाणि देही स्वगुणैर्वृणोति । क्रिया
रात्मगुणैश्च तेषां संयोगहेतुरपरोऽपि दृष्टः ॥ १२ ॥ अ
द्यनन्तं कलिलस्य मध्ये विश्वस्य स्रष्टारमनेकरूपम् । वि
स्यैकं परिवेष्टितारं ज्ञात्वा देवं मुच्यते सर्वपाशैः ॥ १३ ॥ भा
वग्राह्यमनीडाख्यं भावाभावकरं शिवम् । कलासर्ग
देवं ये विदुस्ते जहुस्तनुम् ॥ १४ ॥ इति श्वेताश्वतरोप
षत्सु पञ्चमोऽध्यायः ॥ ५ ॥

षष्ठोऽध्यायः ॥ ६ ॥

स्वभावमेके कवयो वदन्ति कालं तथान्ये परिमुह्य
मानाः । देवस्यैष महिमा तु लोके येनेदं भ्राम्यते ब्रह्म
क्रम् ॥ १ ॥ येनावृतं नित्यमिदं हि सर्वं ज्ञः कालका
गुणी सर्वविद्यः । तेनेशितं कर्म विवर्ततेह पृथ्व्याप्ते
जोऽनिलखानि चिन्त्यम् ॥ २ ॥ तत्कर्म कृत्वा वि
वर्त्य भूयस्तत्त्वस्य तत्त्वेन समेत्य योगम् । एकेन द्वा
त्रिभिरष्टभिर्वा कालेन चैवात्मगुणैश्च सूक्ष्मैः ॥ ३
आरभ्य कर्माणि गुणान्वितानि भावांश्च सर्वान्विनि
जयेद्यः । तेषामभावे कृतकर्मनाशः कर्मक्षये याति

कृतोऽन्यः ॥४॥ आदिः स संयोगनिमित्तहेतुः परस्त्रिकालादकलोऽपि दृष्टः । तं विश्वरूपं भवभूतमीड्यं देवं स्वचित्तस्थमुपास्य पूर्वम् ॥५॥ स वृक्षकालाकृतिभिः परोऽन्यो यस्मात्प्रपञ्चः परिवर्ततेऽयम् । धर्मावहं पापनुदं भगेशं ज्ञात्वात्मस्थममृतं विश्वधाम ॥ ६ ॥ तमीश्वराणां परमं महेश्वरं तं देवतानां परमं च दैवतम् । पतिं पतीनां परमं परस्ताद्विदाम देवं भुवनेशमीड्यम् ॥ ७ ॥ न तस्य कार्यं करणं च विद्यते न तत्समश्चाभ्यधिकश्च दृश्यते । परास्य शक्तिर्विविधैव श्रूयते स्वाभाविकी ज्ञानबलक्रिया च ॥ ८ ॥ न तस्य कश्चित्पतिरस्ति लोके न चेशिता नैव च तस्य लिङ्गम् । स कारणं करणाधिपाधिपो न चास्य कश्चिज्जनिता न चाधिपः ॥ ९ ॥ यस्तूर्णनाभ इव तन्तुभिः प्रधानजैः स्वभावतः । देव एकः स्वमावृणोति स नो दधातु ब्रह्माव्ययम् ॥१०॥ एको देवः सर्वभूतेषु गूढः सर्वव्यापी सर्वभूतान्तरात्मा । कर्माध्यक्षः सर्वभूताधिवासः साक्षी चेता केवलो निर्गुणश्च ॥ ११ ॥ एको वशी निष्क्रियाणां बहूनामेकं बीजं बहुधा यः करोति । तमात्मस्थं येऽनुपश्यन्ति धीरास्तेषां सुखं शाश्वतं नेतरेषाम् ॥ १२ ॥ नित्यो नित्यानां चेतनश्चेतनानामेको बहूनां विदधाति कामान् । तत्कारणं सांख्ययोगाधिगम्यं ज्ञात्वा देवं मुच्यते सर्वपाशैः ॥ १२ ॥ न तत्र सूर्यो भाति न चन्द्रतारकं नेमा विद्युतो भान्ति कुतो-

ऽयमग्निः । तमेव भान्तमनुभाति सर्वं तस्य भासा सर्वमिदं विभाति ॥ १४ ॥ एको हꣳसो भुवनस्यास्य मध्ये स एवाग्निः सलिले संनिविष्टः । तमेव विदित्वातिमृत्युमेति नान्यः पन्था विद्यतेऽयनाय ॥ १५ ॥ स विश्वकृद्विश्वविदात्मयोनिर्ज्ञः कालकालो गुणी सर्वविद् यः । प्रधानक्षेत्रज्ञपतिर्गुणेशः संसारमोक्षस्थितिबन्धहेतुः ॥ १६ ॥ स तन्मयो ह्यमृत ईशसंस्थो ज्ञः सर्वगो भुवनस्यास्य गोप्ता । य ईशेऽस्य जगतो नित्यमेव नान्यो हेतुर्विद्यत ईशनाय ॥ १७ ॥ यो ब्रह्माणं विदधाति पूर्वं यो वै वेदांश्च प्रहिणोति तस्मै । तꣳह देवमात्मबुद्धिप्रकाशं मुमुक्षुर्वै शरणमहं प्रपद्ये ॥ १८ ॥ निष्कलं निष्क्रियꣳ शान्तं निरवद्यं निरञ्जनम् । अमृतस्य परं सेतुं दग्धेन्धनमिवानलम् ॥ १९ ॥ यदा चर्मवदाकाशं वेष्टयिष्यन्ति मानवाः । तदा देवमविज्ञाय दुःखस्यान्तो भविष्यति ॥ २० ॥ तपःप्रभावाद्देवप्रसादाच्च ब्रह्म ह श्वेताश्वतरोऽथ विद्वान् । अत्याश्रमिभ्यः परमं पवित्रं प्रोवाच सम्यगृषिसङ्घजुष्टम् ॥ २१ ॥ वेदान्ते परमं गुह्यं पुराकल्पे प्रचोदितम् । नाप्रशान्ताय दातव्यं नापुत्रायाशिष्याय वा पुनः ॥ २२ ॥ यस्य देवे परा भक्तिर्यथा देवे तथा गुरौ । तस्यैते कथिता ह्यर्थाः प्रकाशन्ते महात्मनः प्रकाशन्ते महात्मन इति ॥२३॥ इति श्वेताश्वतरोपनिषदि षष्ठोऽध्यायः ॥ ६ ॥

ॐ सह नाववतु सह नौ भुनक्तु सह वीर्यं करवावहै॥
तेजस्विनावधीतमस्तु मा विद्विषावहै । ॐ शान्तिः
शान्तिः शान्तिः ॥

॥ इति कृष्णयजुर्वेदीयश्वेताश्वतरोपनिषत्संपूर्णा ॥

कैवल्योपनिषत् ॥ १२ ॥

कैवल्योपनिषद्वेद्यं कैवल्यानन्दतुन्दिलम् । कैवल्यगिरिजारामं स्वमात्रं कलयेऽन्वहम् ॥ ॐ सह नाववत्विति शान्तिः ॥

ॐ अथाश्वलायनो भगवन्तं परमेष्ठिनमुपसमेत्योवाच । अधीहि भगवन्ब्रह्मविद्यां वरिष्ठां सदा सद्भिः सेव्यमानां निगूढाम् । यथा चिरात्सर्वपापं व्यपोह्य परात्परं पुरुषं याति विद्वान् ॥ १ ॥ तस्मै स होवाच पितामहश्च श्रद्धाभक्ति ध्यानयोगादवैहि । न कर्मणा न प्रजया धनेन त्यागेनैके अमृतत्वमानशुः ॥ २ ॥ परेण नाकं निहितं गुहायां विभ्राजते यद्यतयो विशन्ति । वेदान्तविज्ञानसुनिश्चितार्थाः संन्यासयोगाद्यतयः शुद्धसत्त्वाः ॥ ३ ॥ ते ब्रह्मलोकेषु परान्तकाले परामृतात्परिमुच्यन्ति सर्वे । विविक्तदेशे च सुखासनस्थः शुचिः समग्रीवशिरःशरीरः ॥ ४ ॥ अत्याश्रमस्थः सकलेन्द्रियाणि निरुध्य भक्त्या स्वगुरुं प्रणम्य । हृत्पुण्डरीकं विरजं विशुद्धं विचिन्त्य मध्ये विशदं विशोकम् ॥५॥ अचिन्त्यमव्यक्तमनन्तरूपं शिवं प्रशा-

न्तममृतं ब्रह्मयोनिम् । तमादिमध्यान्तविहीनमेकं
चिदानन्दमरूपमद्भुतम् ॥ ६ ॥ उमासहायं परमेश्वरं
त्रिलोचनं नीलकण्ठं प्रशान्तम् । ध्यात्वा मुनिर्गच्छ
भूतयोनिं समस्तसाक्षिं तमसः परस्तात् ॥ ७ ॥ स ब्र
स शिवः सेन्द्रः सोऽक्षरः परमः स्वराट् । स एव वि
स प्राणः स कालोऽग्निः स चन्द्रमाः ॥ ८ ॥ स एव
यद्भूतं यच्च भव्यं सनातनम् । ज्ञात्वा तं मृत्युमत्ये
नान्यः पन्था विमुक्तये ॥ ९ ॥ सर्वभूतस्थमात्मानं सर्व
भूतानि चात्मनि । संपश्यन्ब्रह्म परमं याति नान्ये
हेतुना ॥ १० ॥ आत्मानमरणिं कृत्वा प्रणवं चोत्तरा
णिम् । ज्ञाननिर्मथनाभ्यासात्पापं दहति पण्डितः ॥ ११
स एव मायापरिमोहितात्मा शरीरमास्थाय करोति स
म् । स्त्रियन्नपानादिविचित्रभोगैः स एव जाग्रत्परितृ
मेति ॥ १२ ॥ स्वप्ने स जीवः सुखदुःखभोक्ता स्वमाय
कल्पितजीवलोके । सुषुप्तिकाले सकले विलीने तमो
भिभूतः सुखरूपमेति ॥ १३ ॥ पुनश्च जन्मान्तरकर्म
गात्स एव जीवः स्वपिति प्रबुद्धः । पुरत्रये क्रीडति य
जीवस्ततः सुजातं सकलं विचित्रम् ॥ १४ ॥ अपारमा
न्दमखण्डबोधं यस्मिँल्लयं याति पुरत्रयं च । एतस्मा
यते प्राणो मनः सर्वेन्द्रियाणि च । खं वायुर्ज्योतिराप
पृथ्वी विश्वस्य धारिणी ॥ १५ ॥ यत्परं ब्रह्म सर्वात्म
विश्वस्यायतनं महत् । सूक्ष्मात्सूक्ष्मतरं नित्यं स त्वमे

मेव तत् ॥ १६ ॥ जाग्रत्स्वप्नसुषुप्त्यादिप्रपञ्चं यत्प्रकाशते । तद्ब्रह्माहमिति ज्ञात्वा सर्वबन्धैः प्रमुच्यते ॥१७॥ त्रिषु धामसु यद्भोग्यं भोक्ता भोगश्च यद्भवेत् । तेभ्यो विलक्षणः साक्षी चिन्मात्रोऽहं सदाशिवः ॥ १८ ॥ मय्येव सकलं जातं मयि सर्वं प्रतिष्ठितम् । मयि सर्वं लयं याति तद्ब्रह्माद्वयमस्म्यहम् ॥ १९ ॥ इति प्रथमः खण्डः ॥ १ ॥

अणोरणीयानहमेव तद्वन्महानहं विश्वमहं विचित्रम् । पुरातनोऽहं पुरुषोऽहमीशो हिरण्मयोऽहं शिवरूपमस्मि ॥ १ ॥ अपाणिपादोऽहमचिन्त्यशक्तिः पश्याम्यचक्षुः स शृणोम्यकर्णः । अहं विजानामि विविक्तरूपो न चास्ति वेत्ता मम चित्सदाहम् ॥ २ ॥ वेदैरनेकैरहमेव वेद्यो वेदान्तकृद्वेदविदेव चाहम् । न पुण्यपापे मम नास्ति नाशो न जन्म देहेन्द्रियबुद्धिरस्ति ॥ २ ॥ न भूमिरापो न च वह्निरस्ति न चानिलो मेऽस्ति न चाम्बरं च । एवं विदित्वा परमात्मरूपं गुहाशयं निष्कलमद्वितीयम् ॥ ४ ॥ समस्तसाक्षिं सदसद्विहीनं प्रयाति शुद्धं परमात्मरूपम् । यः शतरुद्रियमधीते सोऽग्निपूतो भवति स वायुभूतो भवति स आत्मपूतो भवति स सुरापानात्पूतो भवति स ब्रह्महत्यायाः पूतो भवति स सुवर्णस्तेयात्पूतो भवति स कृत्याकृत्यात्पूतो भवति तस्मादविमुक्तमाश्रितो भवत्यत्याश्रमी सर्वदा सकृद्वा जपेत् । अनेन ज्ञानमाप्नोति संसा-

राणवनाशनम् । तस्मादेवं विदित्वैनं कैवल्यं पदमश्नुते कैवल्यं पदमश्नुते इति ॥ ५ ॥ इति द्वितीयः खण्डः ॥ २ ॥

ॐ सह नाववत्विति शान्तिः ॥

॥ इत्यथर्ववेदे कैवल्योपनिषत्समाप्ता ॥ १२ ॥

जाबालोपनिषत् ॥ १३ ॥

जाबालोपनिषत्ख्यातं संन्यासज्ञानगोचरम् ।
वस्तुतस्त्रैपदं ब्रह्म स्वमात्रमवशिष्यते ॥

ॐ पूर्णमद इति शान्तिः ॥

ॐ बृहस्पतिरुवाच याज्ञवल्क्यं यदनु कुरुक्षेत्रं देवानां देवयजनं सर्वेषां भूतानां ब्रह्मसदनम् । अविमुक्तं वै कुरुक्षेत्रं देवानां देवयजनं सर्वेषां भूतानां ब्रह्मसदनम् तस्माद्यत्र क्वचन गच्छति तदेव मन्येत तदविमुक्तमेव । इदं वै कुरुक्षेत्रं देवानां देवयजनं सर्वेषां भूतानां ब्रह्मसदनम् । अत्र हि जन्तोः प्राणेषूत्क्रममाणेषु रुद्रस्तारकं ब्रह्म व्याचष्टे येनासावमृतीभूत्वा मोक्षीभवति तस्मादविमुक्तमेव निषेवेत अविमुक्तं न विमुञ्चेदेवमेवैतद्याज्ञवल्क्य ॥ १ ॥ अथ हैनमत्रिः पप्रच्छ याज्ञवल्क्यं य एषोऽनन्तोऽव्यक्त आत्मा तं कथमहं विजानीयामिति । स होवाच याज्ञवल्क्यः सोऽविमुक्त उपास्यो य एषोऽनन्तोऽव्यक्त आत्मा सोऽविमुक्ते प्रतिष्ठित इति । सोऽविमुक्तः

कस्मिन्प्रतिष्ठित इति वरणायां नाश्यां च मध्ये प्रतिष्ठित इति। का वै वरणा का च नाशीति सर्वानिन्द्रियकृतान्दोषान्वारयतीति तेन वरणा भवतीति सर्वानिन्द्रियकृतान्पापान्नाशयतीति तेन नाशी भवतीति ॥ कतमं चास्य स्थानं भवतीति ॥ भ्रुवोर्घ्राणस्य च यः संधिः स एष द्यौर्लोकस्य परस्य च संधिर्भवतीति ॥ एतद्वै संधिं संध्यां ब्रह्मविद उपासत इति सोऽविमुक्त उपास्य इति ॥ सोऽविमुक्तं ज्ञानमाचष्टे यो वैतदेवं वेदेति ॥ २ ॥ अथ हैनं ब्रह्मचारिण ऊचुः किं जप्येनामृतत्वं ब्रूहीति ॥ स होवाच याज्ञवल्क्यः ॥ शतरुद्रियेणेत्येतान्येव ह वा अमृतस्य नामानि ॥ एतैर्ह वा अमृतो भवतीति ॥ एवमेवैतद्याज्ञवल्क्यो ॥ ३ ॥ अथ हैनं जनको वैदेहो याज्ञवल्क्यमुपसमेत्योवाच भगवन् संन्यासं ब्रूहीति ॥ स होवाच याज्ञवल्क्यः ब्रह्मचर्यं परिसमाप्य गृही भवेत् गृही भूत्वा वनी भवेत् वनी भूत्वा प्रव्रजेत् ॥ यदि वेतरथा ब्रह्मचर्यादेव प्रव्रजेद्गृहाद्वनाद्वा ॥ अथ पुनरव्रती वा व्रती वा स्नातको वास्नातको वा उत्सन्नाग्निको वा यदहरेव विरजेत्तदहरेव प्रव्रजेत् ॥ तद्धैके प्राजापत्यामेवेष्टिं कुर्वन्ति ॥ तदु तथा न कुर्यादाग्नेयीमेव कुर्यात् ॥ अग्निर्ह वै प्राणः प्राणमेव तथा करोति ॥ त्रैधातवीयामेव कुर्यात् ॥ एतयैव त्रयो धातवो यदुत सत्त्वं रजस्तम इति ॥ अयं ते योनिर्ऋत्विजो यतो जातः प्राणा-

द्रोचथाः ॥ तं प्राणं जानन्नग्न आरोहाथा नो वर्ध
रयिम् इत्यनेन मन्त्रेणाग्निमाजिघ्रेत् ॥ एष ह वा अग्नेः
निर्यः प्राणः प्राणं गच्छ स्वाहेत्येवमेवैतदाह ॥ ग्रामादग्नि
माहृत्य पूर्ववदग्निमाघ्रापयेत् ॥ यद्यग्निं न विन्देदप्सु
जुहुयात् ॥ आपो वै सर्वा देवताः सर्वाभ्यो देवताभ्यो
जुहोमि स्वाहेति हुत्वोद्धृत्य प्राश्नीयात्साज्यं हविरनामयं
मोक्षमन्त्रस्त्रय्येवं वदेत् ॥ एतद्ब्रह्मैतदुपासितव्यम् ॥ एवं
वैतद्भगवन्निति वै याज्ञवल्क्यः ॥ ४ ॥ अथ हैनमत्रिः
पप्रच्छ याज्ञवल्क्यम् ॥ पृच्छामि त्वा याज्ञवल्क्य अय-
ज्ञोपवीती कथं ब्राह्मण इति ॥ स होवाच याज्ञवल्क्यः ।
इदमेवास्य तद्यज्ञोपवीतं य आत्मापः प्राश्याचम्यायं
विधिः परिव्राजकानाम् ॥ वीराध्वाने वा अनाशके वा
अपां प्रवेशे वा अग्निप्रवेशे वा महाप्रस्थाने वा ॥ अथ
परिव्राड् विवर्णवासा मुण्डोऽपरिग्रहः शुचिरद्रोही भैक्षणो
ब्रह्मभूयाय भवतीति ॥ यद्यातुरः स्यान्मनसा वाचा संन्य-
सेत् ॥ एष पन्था ब्रह्मणा हानुवित्तस्तेनैति संन्यासी ब्रह्म-
विदित्येवमेवैष भगवन्याज्ञवल्क्य ॥ ५ ॥ तत्र परमहं-
सानामसंवर्तकारुणिश्वेतकेतुदुर्वासऋभुनिदाघजडभरतद-
त्तात्रेयरैवतकप्रभृतयोऽव्यक्तलिङ्गा अव्यक्ताचारा अनुन्म-
त्ता उन्मत्तवदाचरन्तस्त्रिदण्डं कमण्डलुं शिक्यं पात्रं जल-
पवित्रं शिखां यज्ञोपवीतं च इत्येतत्सर्वं भूःस्वाहेत्यप्सु
परित्यज्यात्मानमन्विच्छेत् ॥ यथा जातरूपधरो निर्ग्रन्थो

ष्पपरिग्रहस्तत्त्वब्रह्ममार्गे सम्यक्संपन्नः शुद्धमानसः प्राण-संधारणार्थं यथोक्तकाले विमुक्तो भैक्षमाचरन्नुदरपात्रेण लाभालाभयोः समो भूत्वा शून्यागारदेवगृहतृणकूटवल्मीकवृक्षमूलकुलालशालाग्निहोत्रगृहनदीपुलिनगिरिकुहरकन्दरकोटरनिर्जरस्थण्डिलेषु तेष्वनिकेतवास्यप्रयतो निर्ममः शुक्लध्यानपरायणोऽध्यात्मनिष्ठोऽशुभकर्मनिर्मूलनपरः संन्यासेन देहत्यागं करोति स परमहंसो नाम परमहंसो नामेति ॥ ६ ॥ ॐ पूर्णमद इति शान्तिः ॥

॥ इत्यथर्ववेदे जाबालोपनिषत्समाप्ता ॥ १३ ॥

गर्भोपनिषत् ॥ १४ ॥

यद्गर्भोपनिषद्वेद्यं गर्भस्य स्वात्मबोधकम् ।
शरीरापह्नवात्सिद्धं स्वमात्रं कलये हरिम् ॥

ॐ सह नाववत्विति शान्तिः ॥

ॐ पञ्चात्मकं पञ्चसु वर्तमानं षडाश्रयं षड्गुणयोगयुक्तम् ॥ तं सप्तधातुं त्रिमलं द्वियोनिं चतुर्विधाहारमयं शरीरम् ॥ भवति पञ्चात्मकमिति कस्मात् पृथिव्यापस्तेजोवायुराकाशमित्यस्मिन्पञ्चात्मके शरीरे का पृथिवी का आपः किं तेजः को वायुः किमाकाशमित्यस्मिन्पञ्चात्मके शरीरे तत्र यत्कठिनं सा पृथिवी यद्द्रवं ता आपः यदुष्णं तत्तेजः यत्संचरति स वायुः यत्सुषिरं तदाकाश-

मित्युच्यते ॥ तत्र पृथिवी धारणे आपः पिण्डीकरणे तेजः
प्रकाशने वायुर्व्यूहने आकाशमवकाशप्रदाने ॥ पृथ
श्रोत्रे शब्दोपलब्धौ त्वक् स्पर्शे चक्षुषी रूपे जिह्वा रसे
नासिका घ्राणे उपस्थ आनन्दनेऽपानमुत्सर्गे बुद्ध्या
बुध्यति मनसा संकल्पयति वाचा वदति ॥ षडाश्रयमि
ति कस्मात् मधुराम्ललवणतिक्तकटुकषायरसान्विन्द
तीति ॥ षड्जऋषभगान्धारमध्यमपञ्चमधैवतनिषादाश्चे
तीष्टानिष्टशब्दसंज्ञाः प्रणिधानाद्दशविधा भवन्ति ॥ १ ॥
शुक्लो रक्तः कृष्णो धूम्रः पीतः कपिलः पाण्डर इति॥सप्त
धातुकमिति कस्मात् यदा देवदत्तस्य द्रव्यादिविषया
जायन्ते ॥ परस्परं सौम्यगुणत्वात्षड्विधो रसो रसाच्छो
णितं शोणितान्मांसं मांसान्मेदो मेदसः स्नायवः स्नायु
भ्योऽस्थीन्यस्थिभ्यो मज्जा मज्जातः शुक्रं शुक्रशोणि
तसंयोगादावर्तते गर्भो हृदि व्यवस्थां नयति हृदयेऽन्त
राग्निः अग्निस्थाने पित्तं पित्तस्थाने वायुः वायुतो हृदयं
प्राजापत्यात्क्रमात् ॥ २ ॥ ऋतुकाले संप्रयोगादेकरात्रो
षितं कललं भवति सप्तरात्रोषितं बुद्बुदं भवति अर्धमा
साभ्यन्तरे पिण्डो भवति मासाभ्यन्तरे कठिनो भवति
मासद्वयेन शिरः संपद्यते मासत्रयेण पादप्रदेशो भव
ति ॥ अथ चतुर्थे मासे गुल्फजठरकटिप्रदेशा भवन्ति ॥
पञ्चमे मासे पृष्ठवंशो भवति ॥ षष्ठे मासे मुखनासिका
क्षिश्रोत्राणि भवन्ति ॥ सप्तमे मासे जीवेन संयुक्तो भव

ते ॥ अष्टमे मासे सर्वलक्षणसंपूर्णो भवति ॥ पितूरेतोऽतिरेकात्पुरुषो मातूरेतोऽतिरेकात्स्त्री उभयोर्बीजतुल्यत्वान्नपुंसको भवति ॥ व्याकुलितमनसोऽन्धाः खञ्जाः कुब्जा वामना भवन्ति ॥ अन्योन्यवायुपरिपीडितशुक्रद्वैविध्यात्तनु स्यात्ततो युग्माः प्रजायन्ते ॥ पञ्चात्मकः समर्थः पञ्चात्मिका चेतसा बुद्धिर्गन्धरसादिज्ञानाक्षराक्षरमोङ्कारं चिन्तयतीति तदेतदेकाक्षरं ज्ञात्वाष्टौ प्रकृतयः षोडश विकाराः शरीरे तस्यैव देहिनः ॥ अथ मात्राशितपीतनाडीसूत्रगतेन प्राण आप्यायते ॥ अथ नवमे मासि सर्वलक्षणज्ञानकरणसंपूर्णो भवति पूर्वजातिं स्मरति शुभाशुभं च कर्म विन्दति ॥ ३ ॥ पूर्वयोनिसहस्राणि दृष्ट्वा चैव ततो मया ॥ आहारा विविधा भुक्ताः पीता नानाविधाः स्तनाः ॥ जातश्चैव मृतश्चैव जन्म चैव पुनः पुनः ॥ यन्मया परिजनस्यार्थे कृतं कर्म शुभाशुभम् ॥ एकाकी तेन दह्येऽहं गतास्ते फलभोगिनः ॥ अहो दुःखोदधौ मग्नो न पश्यामि प्रतिक्रियाम् ॥ यदि योन्याः प्रमुच्येऽहं तत्प्रपद्ये महेश्वरम् ॥ अशुभक्षयकर्तारं फलमुक्तिप्रदायकम् ॥ यदि योन्याः प्रमुच्येऽहं तत्प्रपद्ये नारायणम् ॥ अशुभक्षयकर्तारं फलमुक्तिप्रदायकम् ॥ यदि योन्याः प्रमुच्येऽहं तत्सांख्यं योगमभ्यसे ॥ अशुभक्षयकर्तारं फलमुक्तिप्रदायकम् ॥ यदि योन्याः प्रमुच्यामि ध्याये ब्रह्म सनातनम् ॥ अथ योनिद्वारं संप्राप्तो यन्त्रेणापी-

ड्यमानो महता दुःखेन जातमात्रस्तु वैष्णवेन वायुना संस्पृष्टस्तदा न स्मरति जन्ममरणानि न च क शुभाशुभं विन्दति ॥ ४ ॥ शरीरमिति कस्मात् अग्न ह्यत्र श्रयन्ते ज्ञानाग्निर्दर्शनाग्निः कोष्ठाग्निरिति ॥ त कोष्ठाग्निर्नामाशितपीतलेह्यचोष्यं पचति ॥ दर्शनाग्नि रूपाणां दर्शनं करोति ॥ ज्ञानाग्निः शुभाशुभं च क विन्दति ॥ त्रीणि स्थानानि भवन्ति मुखे आहवनी उदरे गार्हपत्यो हृदि दक्षिणाग्निः ॥ आत्मा यजमानो मन ब्रह्मा लोभादयः पशवो धृतिर्दीक्षा संतोषश्च बुद्धीन्द्रि याणि यज्ञपात्राणि हवींषि कर्मेन्द्रियाणि शिरः कपाल केशा दर्भा मुखमन्तर्वेदिः चतुष्कपालं शिरः षोड पार्श्वदन्तपटलानि सप्तोत्तरं मर्मशतं साशीतिकं संधि शतं सनवकं स्नायुशतं सप्तशिराशतानि पञ्च मज्जाशतानि अस्थीनि च ह वै त्रीणि शतानि षष्टिः सार्धचतस्रो रो माणि कोट्यो हृदयं पलान्यष्टौ द्वादशपला जिह्वा पित्त प्रस्थं कफस्याढकं शुक्लकुडवं मेदः प्रस्थौ द्वावनियतं मूत्रपु रीषमाहारपरिमाणात् । पैप्पलादं मोक्षशास्त्रं पैप्पलादं मोक्षशास्त्रमिति ॥ ५ ॥

ॐ सह नाववत्विति शान्तिः ।

इति गर्भोपनिषत्समाप्ता ॥

नारायणाथर्वशिरउपनिषत् ॥ १५ ॥

मायातत्कार्यमखिलं यद्बोधाद्यात्यपह्नवम् ।
त्रिपान्नारायणाख्यं तत्कलये स्वात्ममात्रतः ॥

ॐ सह नाववत्विति शान्तिः ॥

ॐ अथ पुरुषो ह वै नारायणोऽकामयत प्रजाः
येति ॥ नारायणात्प्राणो जायते मनः सर्वेन्द्रियाणि
खं वायुर्ज्योतिरापः पृथिवी विश्वस्य धारिणी ॥
ायणाद्ब्रह्मा जायते ॥ नारायणाद्रुद्रो जायते ॥ नारा-
ादिन्द्रो जायते ॥ नारायणात्प्रजापतिः प्रजायते ॥
ायणाद्द्वादशादित्या रुद्रा वसवः सर्वाणि च्छन्दांसि ॥
ायणादेव समुत्पद्यन्ते ॥ नारायणात्प्रवर्तन्ते ॥ नारा-
प्रलीयन्ते ॥ एतदृग्वेदशिरोऽधीते ॥ १ ॥ अथ नित्यो
ायणः ॥ ब्रह्मा नारायणः ॥ शिवश्च नारायणः ॥ श-
नारायणः ॥ कालश्च नारायणः ॥ दिशश्च नारायणः ॥
दिशश्च नारायणः ॥ ऊर्ध्वं च नारायणः ॥ अधश्च नारा-
ः ॥ अन्तर्बहिश्च नारायणः ॥ नारायण एवेदं सर्वं
ूतं यच्च भव्यम् ॥ निष्कलङ्को निरञ्जनो निर्विकल्पो
ाख्यातः शुद्धो देव एको नारायणो न द्वितीयोऽस्ति क-
त्॥ य एवं वेद स विष्णुरेव भवति स विष्णुरेव भव-
॥ य एतद्यजुर्वेदशिरोऽधीते ॥२॥ ॐमित्यग्रे व्याहरेत् ॥
इति पश्चात् ॥ नारायणायेत्युपरिष्टात् ॥ ॐमित्ये-

काक्षरम् ॥ नम इति द्वे अक्षरे ॥ नारायणायेति
क्षराणि ॥ एतद्वै नारायणस्याष्टाक्षरं पदम् ॥ यो
नारायणस्याष्टाक्षरं पदमध्येति अनपब्रुवः सर्वमायुरे
विन्दते प्राजापत्यं रायस्पोषं गौपत्यं ततोऽमृतत्वम
ततोऽमृतत्वमश्नुत इति ॥ एतत्सामवेदशिरोऽधीते ।
प्रत्यगानन्दं ब्रह्मपुरुषं प्रणवस्वरूपम् ॥ अकार उ
मकार इति ॥ ता अनेकधा समभवत्तदेतदोमिति
क्त्वा मुच्यते योगी जन्मसंसारबन्धनात् ॥ ॐ न
नारायणायेति मन्त्रोपासको वैकुण्ठभुवनं गमिष्य
तदिदं पुण्डरीकं विज्ञानघनम् ॥ तस्मात्तडिदाभमात्र
ब्रह्मण्यो देवकीपुत्रो ब्रह्मण्यो मधुसूदनः ॥ ब्रह्मण्यः पु
रीकाक्षो ब्रह्मण्यो विष्णुरच्युत इति ॥ सर्वभूतस्थमे
नारायणं कारणपुरुषमकारणं परं ब्रह्म ओम् ॥ एतद
शिरो योऽधीते ॥४॥ प्रातरधीयानो रात्रिकृतं पापं
यति ॥ सायमधीयानो दिवसकृतं पापं नाशयति
तत्सायंप्रातरधीयानोऽपापो भवति ॥ मध्यंदिनमा
त्याभिमुखोऽधीयानः पञ्चमहापातकोपपातकात्प्रमुच्य
सर्ववेदपारायणपुण्यं लभते ॥ नारायणसायुज्यमवा
ति ॥ श्रीमन्नारायणसायुज्यमवाप्नोति य एवं वेद ॥
ॐ सह नाववत्विति शान्तिः ॥

॥ इति नारायणाथर्वशिरउपनिषत्समाप्ता ॥ १५ ॥

नारायणोपनिषत् ॥ १६ ॥

…यात्तत्कार्यमखिलं यद्बोधाद्यात्यपह्नवम् ॥
…त्रिपान्नारायणाख्यं तत्कलये स्वात्ममात्रतः ॥ १ ॥

ॐ सह नाववत्विति शान्तिः ॥

ॐ अम्भस्यपारे भुवनस्य मध्ये नाकस्य पृष्ठे महतो
…यान् ॥ शुक्रेण ज्योतींꣳषि समनुप्रविष्टः प्रजापति-
…त गर्भे अन्तः ॥ यस्मिन्निदꣳ सं च विचैति सर्वं
…स्मिन्देवा अधिविश्वे निषेदुः ॥ तदेव भूतं तदु भव्यमा
…तदक्षरे परमे व्योमन् ॥ येनावृतं खं च दिवं महीं
…येनादित्यस्तपति तेजसा भ्राजसा च ॥ यमन्तःसमुद्रे
…यो ऽवयन्ति यदक्षरे परमे प्रजाः ॥ यतः प्रसूता जगतः
…ती तोयेन जीवान्व्यससर्ज भूम्याम् ॥ यदोषधीभिः
…यान्पशूꣳश्च विवेश भूतानि चराचराणि ॥ अतः परं
…यदणीयसꣳ हि परात्परं यन्महतो महान्तम् ॥ यदे-
…व्यक्तमनन्तरूपं विश्वं पुराणं तमसः परस्तात् ॥ १ ॥
…वर्तं तदु सत्यमाहुस्तदेव ब्रह्म परमं कवीनाम् ॥
…पूर्तं बहुधा जातं जायमानं विश्वं बिभर्ति भुवनस्य
…भिः ॥ तदेवाग्निस्तद्वायुस्तत्सूर्यस्तदु चन्द्रमाः ॥ तदेव
…मृतं तद्ब्रह्म तदापः स प्रजापतिः ॥ सर्वे निमेषा
…रे विद्युतः पुरुषादधि ॥ कला मुहूर्ताः काष्ठाश्चाहो-
…त्राश्च सर्वशः ॥ अर्धमासा मासा ऋतवः संवत्सरश्च

कल्पन्ताम् ॥ स आपः प्रदुवे उभे इमे अन्तरिक्ष
सुवः ॥ नैनमूर्ध्वं न तिर्यञ्चं न मध्ये परिजग्रभत् ।
तस्येशे कश्चन तस्य नाम महद्यशः ॥ २ ॥ न
तिष्ठति रूपमस्य न चक्षुषा पश्यति कश्चनैनम् ॥
मनीषी मनसाभिक्लृप्तो य एनं विदुरमृतास्ते भवन्ति
अद्भ्यः संभूतो हिरण्यगर्भ इत्यष्टौ ॥ एष हि देवः
शोऽनुसर्वाः पूर्वो हि जातः स उ गर्भे अन्तः
विजायमानः स जनिष्यमाणः प्रत्यङ्मुखास्तिष्ठति
तोमुखः ॥ विश्वतश्चक्षुरुत विश्वतो मुखो विश्वतो हस्त
विश्वतस्पात् ॥ सं बाहुभ्यां नमति संपतत्रैर्द्यावापृ
जनयन् देव एकः ॥ वेनस्तत्पश्यन्विश्वा भुवनानि
न्यत्र विश्वं भवत्येकनीडम् ॥ यस्मिन्निदꣳ सं च वि
स ओतः प्रोतश्च विभुः प्रजासु ॥ प्रतद्वोचे अमृतं नु वि
गन्धर्वो नाम निहितं गुहासु ॥ ३ ॥ त्रीणि पदा नि
गुहासु यस्तद्वेद स पितुः पितासत् ॥ स नो बन्धुर्ज
स विधाता धामानि वेद भुवनानि विश्वा ॥ यत्र
अमृतमानशानास्तृतीये धामान्यभ्यैरयन्त ॥ परि
पृथिवी यन्ति सद्यः परि लोकान्परि दिशः परि सु
ऋतस्य तन्तुं विततं विचृत्य इदपश्यत्तदभवत्प्रजा
परीत्य लोकान्परीत्य भूतानि परीत्य सर्वाः प्र
दिशश्च ॥ प्रजापतिः प्रथमजा ऋतस्यात्मनात्मानम
बभूव ॥ सदसस्पतिमद्भुतं प्रियमिन्द्रस्य काम्यम् ॥

मयासिषम् ॥ उद्दीप्यस्व जातवेदोपघ्नं निर्ऋतिं मम
॥ पशूꣳश्च मह्यमावह जीवनं च दिशो दिश ॥ मा
हिꣳसीज्जातवेदो गामश्वं पुरुषं जगत् ॥ अबिभ्रदग्न
हि श्रिया मा परिपातय ॥ पुरुषस्य विद्महे सहस्राक्ष-
महादेवस्य धीमहि ॥ तन्नो रुद्रः प्रचोदयात् ॥ तत्पु-
विद्महे महादेवाय धीमहि ॥ तन्नो रुद्रः प्रचोद-
॥ तत्पुरुषाय विद्महे वक्रतुण्डाय धीमहि ॥ तन्नो
: प्रचोदयात् ॥ तत्पुरुषाय विद्महे चक्रतुण्डाय
हि ॥ ५ ॥ तन्नो नन्दिः प्रचोदयात् ॥ तत्पुरुषाय
हे महासेनाय धीमहि ॥ तन्नः षण्मुखः प्रचोदयात्॥
रुषाय विद्महे सुवर्णपक्षाय धीमहि ॥ तन्नो गरुडः
दयात् ॥ वेदात्मनाय विद्महे हिरण्यगर्भाय धीमहि ॥
ब्रह्म प्रचोदयात् ॥ नारायणाय विद्महे वासुदेवाय
हि ॥ तन्नो विष्णुः प्रचोदयात् ॥ वज्रनखाय विद्महे
दꣳष्ट्राय धीमहि ॥ ६ ॥ तन्नो नारसिꣳहः प्रचो-
त् ॥ भास्कराय विद्महे महद्द्युतिकराय धीमहि ॥
आदित्यः प्रचोदयात् ॥ वैश्वानराय विद्महे लाली-
धीमहि ॥ तन्नो अग्निः प्रचोदयात् ॥ कात्यायनाय
हे कन्यकुमारि धीमहि ॥ तन्नो दुर्गिः प्रचोदयात् ॥
सपरमा देवी शतमूला शताङ्कुरा ॥ सर्वꣳ हरतु मे
दूर्वा दुःस्वप्ननाशिनी ॥ काण्डात्काण्डात्प्ररोहन्ती
पः परुषः परि ॥ एवा नो दूर्वे प्रतनु सहस्रेण शतेन

च ॥ ७ ॥ या शतेन प्रतनोषि सहस्रेण विरोहसि ॥ तस्यास्ते देवीष्टके विधेम हविषा वयम् ॥ अश्वक्रान्ते रथक्रान्ते विष्णुक्रान्ते वसुंधरे ॥ शिरसा धारयिष्यामि रक्षस्व मां पदे पदे ॥ भूमिर्धेनुर्धरणी लोकधारिणी ॥ उद्धृतासि वराहेण कृष्णेन शतबाहुना ॥ मृत्तिके हर मे पापं यन्मया दुष्कृतं कृतम् ॥ मृत्तिके ब्रह्मदत्तासि काश्यपेनाभिमन्त्रिता ॥ मृत्तिके देहि मे पुष्टिं त्वयि सर्वं प्रतिष्ठितम् ॥ ८ ॥ मृत्तिके प्रतिष्ठिते सर्वं तन्मे निर्णुद ... के ॥ त्वया हतेन पापेन गच्छामि परमां गतिम् ॥ ... इन्द्र भयामहे ततो नो अभयं कृधि ॥ मघवंच्छग्धि ... तन्न ऊतये विद्विषो विमृधो जहि ॥ स्वस्तिदा विशस्पतिर्वृत्रहा विमृधो वशी ॥ वृषेन्द्रः पुर एतु नः ... अभयंकरः ॥ स्वस्ति न इन्द्रो वृद्धश्रवाः स्वस्ति नः ... विश्ववेदाः ॥ स्वस्ति नस्तार्क्ष्यो अरिष्टनेमिः स्वस्ति ... बृहस्पतिर्दधातु ॥ आपांतमन्युस्तृपलप्रभर्मा धुनिः ... वाञ्छरुमाँ ऋजीषी ॥ सोमो विश्वान्यतसा वनानि च नार्वागिन्द्रं प्रतिमानानि देभुः ॥ ९ ॥ ब्रह्म जज्ञानं प्रथमं पुरस्ताद्विसीमतः सुरुचो वेन आवः ॥ स बुध्न्या ... उपमा अस्य विष्ठाः सतश्च योनिमसतश्च विवः ॥ ... पृथिवी भवानृक्षरा निवेशनी ॥ यच्छा नः शर्म सप्रथः ... गन्धद्वारां दुराधर्षां नित्यपुष्टां करीषिणीम् ॥ ईश्वरीं सर्वभूतानां तामिहोपह्वये श्रियम् ॥ श्रीर्मे भजतु ...

लक्ष्मीर्मे नश्यतु ॥ विष्णुमुखा वै देवाश्छन्दोभिरिमाँ-
ल्लोकाननपजय्यमभ्यजयन् ॥ महाँ इन्द्रो वज्रबाहुः
षोडशी शर्म यच्छतु ॥ १० ॥ स्वस्ति नो मघवा करोतु
हन्तु पाप्मानं योऽस्मान्द्वेष्टि ॥ सोमानँ स्वरणं कृणुहि
ब्रह्मणस्पते ॥ कक्षीवन्तं य औशिजम् ॥ शरीरं यज्ञशमलं
कुसीदं तस्मिन्त्सीदतु योऽस्मान्द्वेष्टि ॥ चरणं पवित्रं
विततं पुराणं येन पूतस्तरति दुष्कृतानि ॥ तेन पवित्रेण
शुद्धेन पूता अतिपाप्मानमरातिं तरेम ॥ सजोषा इन्द्र
सगणो मरुद्भिः सोमं पिब वृत्रहञ्छूर विद्वान् ॥ जहि
शत्रूँ रप मृधो नुदस्वाथाभयं कृणुहि विश्वतो नः ॥
सुमित्रा न आप ओषधयः सन्तु दुर्मित्रास्तस्मै भूयासुर्यो-
ऽस्मान्द्वेष्टि यं च वयं द्विष्मः ॥ आपो हि ष्ठा मयोभुवस्ता
न ऊर्जे दधातन ॥ महेरणाय चक्षसे ॥ ११ ॥ यो वः
शिवतमो रसस्तस्य भाजयतेह नः ॥ उशतीरिव मातरः ॥
तस्मा अरं गमाम वो यस्य क्षयाय जिन्वथ ॥ आपो जन-
यथा च नः ॥ हिरण्यशृङ्गं वरुणं प्रपद्ये तीर्थं मे देहि
याचितः ॥ यन्मया भुक्तमसाधूनां पापेभ्यश्च प्रतिग्रहः ॥
यन्मे मनसा वाचा कर्मणा वा दुष्कृतं कृतम् ॥ तन्न
इन्द्रो वरुणो बृहस्पतिः सविता च पुनन्तु पुनः पुनः ॥
नमोऽग्नयेऽप्सुमते नम इन्द्राय नमो वरुणाय नमो
वारुण्यै नमोऽद्भ्यः ॥ १२ ॥ यदपां क्रूरं यदमेध्यं यदशा-
न्तं तदपगच्छतात् ॥ अत्याशनादतीपानाद्यच्च उग्रात्प्रति-

ग्रहात् ॥ तन्नो वरुणो राजा पाणिना ह्यवमर्शतु ॥ यो अन्ये
हमपापो विरजो निर्मुक्तो मुक्तकिल्बिषः ॥ नाकस्य शोगु
मारुह्य गच्छेद्ब्रह्मसलोकताम् ॥ यश्चाप्सु वरुणः स पुनातु महि प
त्वघमर्षणः ॥ इमं मे गङ्गे यमुने सरस्वति शुतुद्रि स्तोमं सचत
सचता परुष्णिया ॥ असिक्निया मरुद्वृधे वितस्तया ॥ गरु
र्जीकीये शृणुह्यासुषोमया ॥ ऋतं च सत्यं चाभीद्धात्तपसो
पसोऽध्यजायत ॥ ततो रात्रिरजायत ततः समुद्रो अर्णवः
॥ १३ ॥ समुद्रादर्णवादधि संवत्सरो अजायत ॥ अहो रात्राणि
रात्राणि विदधद्विश्वस्य मिषतो वशी ॥ सूर्याचन्द्रमसौ धाता
धाता यथापूर्वमकल्पयत् ॥ दिवं च पृथिवीं चान्तरिक्षमथो
मथो सुवः ॥ यत्पृथिव्याꣳ रजःस्वमान्तरिक्षे विरोदसी इमाꣳ
इमाꣳस्तदापो वरुणः पुनात्वघमर्षणः ॥ पुनन्तु वसवः पुनातु
पुनातु वरुणः पुनात्वघमर्षणः ॥ एष भूतस्य मध्ये भुवनस्य
नस्य गोप्ता ॥ एष पुण्यकृतां लोकानेष मृत्योर्हिरण्मयं
द्यावापृथिव्योर्हिरण्मयꣳश्रितꣳ सुवः ॥ १४ ॥ स नो गृण
सुवः सꣳशिशाधि ॥ आर्द्रं ज्वलति ज्योतिरहमस्मि
ज्योतिर्ज्वलति ब्रह्माहमस्मि ॥ योऽहमस्मि ब्रह्माहमस्मि
अहमस्मि ब्रह्माहमस्मि ॥ अहमेवाहं मां जुहोमि स्वाहा
अकार्यकार्यवकीर्णी स्तेनो भ्रूणहा गुरुतल्पगः ॥ वरुणो
पामघमर्षणस्तस्मात्पापात्प्रमुच्यते ॥ रजोभूमिस्त्व
रोदयस्व प्रवदन्ति धीराः ॥ आक्रान्त्समुद्रः प्रथमे विधर्म
मैन् जनन्प्रजा भुवनस्य राजा ॥ वृषा पवित्रे अधि सानो

अव्ये बृहत्सोमो वावृधे सुवान इन्दुः ॥ १५ ॥ पर-
शोगुहासु मम चक्रतुण्डाय धीमहि तीक्ष्णदंष्ट्राय
महि परिम्रतिष्ठितं देभुर्यच्छतु दधातन्नाम्योऽर्णवःसुवो
कं च ॥१॥ रुद्रो रुद्रश्च दन्तिश्च नन्दिः षण्मुख एव
॥ गरुडो ब्रह्म विष्णुश्च नारसिंहस्तथैव च ॥ आदित्यो-
श्च दुर्गिश्च क्रमेण द्वादशास्मसि ॥ मम वचसम(?)-
वभावैकात्यायनाय ॥ जातवेदसे सुनवाम सोमम-
यतो निदहाति वेदः ॥ स नः पर्षदतिदुर्गाणि विश्वा
व सिन्धुं दुरितात्यग्निः ॥ तामग्निवर्णां तपसा ज्वल-
वैरोचनीं कर्मफलेषु जुष्टाम् ॥ दुर्गां देवींꣳ शरण-
प्रपद्ये सुतरसितरसे नमः ॥ अग्ने त्वं पारयानव्यो
सान्त्स्वस्तिभिरति दुर्गाणि विश्वा ॥ पूश्च पृथ्वी बहुला
र्वी भवा तोकाय तनयाय शंयोः ॥ विश्वानि नो दुर्गहा
तवेदः सिन्धुं न नावा दुरितातिपर्षि ॥ अग्ने अत्रिवन्म-
गृणानोऽस्माकं बोध्यविता तनूनाम् ॥ पृतनाजितꣳ
मानमुग्रमग्निꣳ हुवेम परमात्सधस्थात् ॥ स नः पर्ष-
तिदुर्गाणि विश्वा क्षामद्देवो अतिदुरितात्यग्निः ॥ प्रत्नोषि
मीड्यो अध्वरेषु सनाच्च होता नव्यश्च सत्सि ॥ स्वा
तनुवं पिप्रयस्वास्मभ्यं च सौभगमायजस्व ॥ गो-
र्जुष्टमयुजो निषिक्तं तवेन्द्र विष्णोरनुसंचरेम ॥ नाक-
पृष्ठमभिसंवसानो वैष्णवीं लोक इह मादयन्ताम् ॥
श्चित्वारि च ॥ २ ॥ भूरयमग्नये पृथिव्यै स्वाहा

भुवोऽन्नं वायवेऽन्तरिक्षाय स्वाहा सुवरन्नमादित्याय
स्वाहा भूर्भुवः सुवरन्नं चन्द्रमसे दिग्भ्यः स्वाहा
देवेभ्यः स्वधा पितृभ्यो भूर्भुवःसुवरन्नमोम् ॥३॥
ये पृथिव्यै स्वाहा भुवो वायवेऽन्तरिक्षाय स्वाहा सु
दित्याय दिवे स्वाहा भूर्भुवःसुवश्चन्द्रमसे दिग्भ्यः स्
नमो देवेभ्यः स्वधा पितृभ्यो भूर्भुवःसुवरन्न ओम् ॥
भूरग्नये च पृथिव्यै च महते च स्वाहा भुवो
चान्तरिक्षाय च महते च स्वाहा सुवरादित्याय च
च महते च स्वाहा भूर्भुवः सुवश्चन्द्रमसे च नक्षत्रे
दिग्भ्यश्च महते च स्वाहा नमो देवेभ्यः स्वधा पितृ
भूर्भुवःसुवर्महरोम् ॥ ५ ॥ पाहि नो अग्न ए
स्वाहा ॥ पाहि नो विश्ववेदसे स्वाहा ॥ यज्ञं पा
विभावसो स्वाहा ॥ सर्वं पाहि शतक्रतो स्वाहा ॥ ६
पाहि नो अग्न एकया ॥ पाह्युत द्वितीयया ॥ पा
तृतीयया ॥ पाहि गीर्भिश्चतसृभिर्वसो स्वाहा ॥ ७
यश्छन्दसामृषभो विश्वरूपश्छन्दोभ्यश्छन्दाꣳस्यावि
श ॥ सचाꣳशिक्यः पुरोवाचोपनिषदिन्द्रो ज्येष्ठ इन्द्रि
याय ऋषिभ्यो नमो देवेभ्यः स्वधा पितृभ्यो भूर्भु
सुवश्छन्द ओम् ॥८॥ नमो ब्रह्मणे धारणं मे अस्त्वनि
करणं धारयिता भूयासं कर्णयोः श्रुतं माच्योढ्वं ममामु
ओम् ॥९॥ ऋतं तपः सत्यं तपः श्रुतं तपः शान्तं त
दमस्तपः शमस्तपो दानं तपो यज्ञं तपो भूर्भुवः सुव

दुपास्यैतत्तपः ॥ १० ॥ यथा वृक्षस्य संपुष्पितस्य
द्गन्धो वात्येवं पुण्यस्य कर्मणो दूराद्गन्धो वाति यथा-
धारां कर्तेव हितामवक्रामेयद्युवेयुवेह वा विह्वयिष्यामि
पतिष्यामीत्येवममृतादात्मानं जुगुप्सेत् ॥ ११ ॥
णोरणीयान्महतो महीयानात्मा गुहायां निहितोऽस्य
तोः ॥ तमक्रतुं पश्यति वीतशोको धातुः प्रसादान्म-
मानमीशम् ॥ सप्त प्राणाः प्रभवन्ति तस्मात्सप्तार्चिषः
धः सप्त जिह्वाः ॥ सप्त इमे लोका येषु चरन्ति
णा गुहाशयान्निहिताः सप्त सप्त ॥ अतः समुद्रा गिर-
श्च सर्वेऽस्मात्स्यन्दन्ते सिन्धवः सर्वरूपाः ॥ अतश्च
वा ओषधयो रसाश्च येनैष भूतस्तिष्ठत्यन्तरात्मा ॥
ह्मा देवानां पदवीः कवीनामृषिर्विप्राणां महिषो मृगा-
णाम् ॥ श्येनो गृध्राणाँ स्वधितिर्वनानाँ सोमः पवित्र-
मत्येति रेभन् ॥ अजामेकां लोहितशुक्लकृष्णां बह्वीं प्रजां
नयन्तीँसरूपाम् ॥ अजो ह्येको जुषमाणोऽनुशेते
जहात्येनां भुक्तभोगामजोऽन्यः ॥ १ ॥ हँसः शुचिषद्-
रन्तरिक्षसद्धोता वेदिषदतिथिर्दुरोणसत् ॥ नृषद्वरसदृ-
तसद्व्योमसदब्जा गोजा ऋतजा अद्रिजा ऋतं बृहत् ॥
तं मिमिक्षिरे घृतमस्य योनिर्घृते श्रितो घृतमुवस्य
धाम ॥ अनुष्वधमावह मादयस्व स्वाहाकृतं वृषभ वक्षि
हव्यम् ॥ समुद्रादूर्मिर्मधुमाँ उदारदुपाँशुना सममृ-
तत्वमानट् ॥ घृतस्य नाम गुह्यं यदस्ति जिह्वा देवानाम-

मृतस्य नाभिः ॥ वयं नाम प्रब्रवामा घृतेनास्मिन्‌तः पर
धारयामा नमोभिः ॥ उपब्रह्माशृणवच्छस्यमानं चतुरुपस्तं
ङ्गोवमीद्गौर एतत् ॥ चत्वारि शृङ्गा त्रयो अस्य पादाद्वे शिव
शीर्षे सप्त हस्तासो अस्य ॥ त्रिधा बद्धो वृषभो रोरवीणम्
महो देवो मर्त्यां२ आविवेश ॥ २ ॥ त्रिधाहितं पणिभिर्ग्यणपर
गुह्यमानं गवि देवासो घृतमन्वविन्दन् ॥ इन्द्र एकता ध्य
सूर्य एकं जजान वेनादेकं२ स्वधया निष्टतक्षुः ॥ यो देवतेऽ
देवानां प्रथमं पुरस्ताद्विश्वा धियो रुद्रो महर्षिः ॥ हितः ॥
ण्यगर्भं पश्यति जायमानं२ स नो देवः शुभया स्मृत्यम् ॥
संयुनक्तु ॥ यस्मात्परं नापरमस्ति किंचिद्यस्मान्नाणीयो योनिष्ट
ज्यायोऽस्ति कश्चित् ॥ वृक्ष इव स्तब्धो दिवि तिष्ठत्येकाकुलं
स्तेनेदं पूर्णं पुरुषेण सर्वम् ॥ न कर्मणा न प्रजया धनेन तु लस
त्यागेनैके अमृतत्वमानशुः ॥ परेण नाकं निहितं गुहायां सन्तस
विभ्राजदेतद्यतयो विशन्ति ॥ वेदान्तविज्ञानसुनिश्चितार्थतोमु
र्थाः संन्यासयोगाद्यतयः शुद्धसत्त्वाः ॥ ते ब्रह्मलोके तु परामृतार्ध्व
परान्तकाले परामृतात्परिमुच्यन्ति सर्वे ॥ दह्रं विपाप्मं देहम
परवेश्मभूतं यत्पुण्डरीकं पुरमध्यसं२स्थम् ॥ तत्रापि दह्रं व्य
दह्रं गगनं विशोकस्तस्मिन्यदन्तस्तदुपासितव्यम् ॥ यो वेदादौ ॥
वेदादौ स्वरः प्रोक्तो वेदान्ते च प्रतिष्ठितः ॥ तस्य प्रकृतिलीनस्य
तिलीनस्य यः परः स महेश्वरः ॥ ३ ॥ अजोऽन्या आविश शिवः
वेश सर्वे चत्वारि च ॥ १२ ॥ सहस्रशीर्षं देवं विश्वाक्षं विश्वस
विश्वशंभुवम् । विश्वं नारायणं देवमक्षरं परमं पदम् ॥ लं त

विश्वतः परमान्नित्यं विश्वं नारायणꣳ हरिम् ॥ विश्वमेवे-
दं पुरुषस्तद्विश्वमुपजीवति ॥ पतिं विश्वस्यात्मेश्वरꣳ शा-
श्वतꣳ शिवमच्युतम् ॥ नारायणं महाज्ञेयं विश्वात्मानं
परायणम् ॥ नारायणपरो ज्योतिरात्मा नारायणः परः ॥
नारायणपरं ब्रह्म तत्त्वं नारायणः परः ॥ नारायणपरो
ध्याता ध्यानं नारायणः परः ॥ यच्च किंचिज्जगत्सर्वं दृश्य-
ते श्रूयतेऽपि वा ॥ अन्तर्बहिश्च तत्सर्वं व्याप्य नारायणः
स्थितः ॥ १ ॥ अनन्तमव्ययं कविꣳ समुद्रेऽन्तं विश्वशं-
भुवम् ॥ पद्मकोशप्रतीकाशꣳ हृदयं चाप्यधोमुखम् ॥
अधो निष्ट्या वितस्त्यान्तु नाभ्यामुपरि तिष्ठति ॥ ज्वाल-
मालाकुलं भाति विश्वस्यायतनं महत् ॥ संततꣳ शिला-
भिस्तु लम्बत्याकोशसंनिभम् ॥ तस्यान्ते सुषिरꣳ सूक्ष्मं
तस्मिन्त्सर्वं प्रतिष्ठितम् ॥ तस्य मध्ये महानग्निर्विश्वार्चि-
र्विश्वतोमुखः ॥ सोऽग्रभुग्विभजन्तिष्ठन्नाहारमजरः कविः ॥
तिर्यगूर्ध्वमधःशायी रश्मयस्तस्य संतताः ॥ संतापयति
स्वं देहमापादतलमस्तकः ॥ तस्य मध्ये वह्निशिखा अणी-
योर्ध्वा व्यवस्थितः ॥ नीलतोयदमध्यस्था विद्युल्लेखेव भा-
स्वरा ॥ नीवारशूकवत्तन्वी पीता भास्वत्यणूपमा ॥
तस्याः शिखाया मध्ये परमात्मा व्यवस्थितः ॥ स ब्रह्मा
स शिवः स हरिः सेन्द्रः सोऽक्षरः परमः स्वराट् ॥ २ ॥
पिवासंतता पट्ट च ॥ १३ ॥ आदित्यो वा एष एतन्म-
ण्डलं तपति तत्र ता ऋचस्तदृचां मण्डलꣳ स ऋचां

लोकोऽथ य एष एतस्मिन्मण्डलेऽर्चिर्दीप्यते ता
सामानि स साम्नां लोकोऽथ य एष एतस्मिन्म
र्चिषि पुरुषस्तानि यजूꣳषि स यजुषां मण्डलꣳ स
षां लोकः सैषा त्रय्येव विद्या तपति य एषोऽन्तरा
हिरण्मयः पुरुषः ॥ १४ ॥ आदित्यो वै तेज ओजो
यशश्चक्षुः श्रोत्रमात्मा मनो मन्युर्मनुर्मृत्युः सत्यो
वायुराकाशः प्राणो लोकपालः कः किं कं तत्सत्यम
मृतो जीवो विश्वः कतमः स्वयंभु ब्रह्मैतदमृत एष पु
एष भूतानामधिपतिर्ब्रह्मणः सायुज्यꣳ सलोकतामा
त्येतासामेव देवतानाꣳ सायुज्यꣳ सार्ष्टिताꣳ समान
कतामाप्नोति य एवं वेदेत्युपनिषत् ॥ १५ ॥ निधनप
नमः ॥ निधनपतान्तिकाय नमः ॥ ऊर्ध्वाय नमः
ऊर्ध्वलिङ्गाय नमः ॥ हिरण्याय नमः ॥ हिरण्यलि
नमः ॥ सुवर्णाय नमः ॥ सुवर्णलिङ्गाय नमः ॥ दि
नमः ॥ दिव्यलिङ्गायः नमः ॥ भवाय नमः॥ भवलि
नमः ॥ शर्वाय नमः ॥ शर्वलिङ्गाय नमः ॥ शिवा
नमः ॥ शिवलिङ्गाय नमः ॥ ज्वलाय नमः ॥ ज्वलि
ङ्गाय नमः ॥ आत्माय नमः ॥ आत्मलिङ्गाय नमः
परमाय नमः ॥ परमलिङ्गाय नमः ॥ एतत्सोमस्य सू
सर्वलिङ्गꣳ स्थापयति पाणिमन्त्रं पवित्रम् ॥ १६ ॥ स
जातं प्रपद्यामि सद्योजाताय वै नमोनमः ॥ भवे भ
नाति भवे भवस्व माम् ॥ भवोद्भवाय नमः ॥ १७

वामदेवाय नमो ज्येष्ठाय नमः श्रेष्ठाय नमो रुद्राय नमः कालाय नमः कलविकरणाय नमो बलविकारणाय नमो बलाय नमो बलप्रमथनाय नमः सर्वभूतदमनाय नमो मनोन्मनाय नमः ॥ १८ ॥ अघोरेभ्योऽथ घोरेभ्यो घोरघोरतरेभ्यः ॥ सर्वेभ्यः सर्वशर्वेभ्यो नमस्ते अस्तु रुद्ररूपेभ्यः ॥ १९ ॥ तत्पुरुषाय विद्महे महादेवाय धीमहि ॥ तन्नो रुद्रः प्रचोदयात् ॥ २० ॥ ईशानः सर्वविद्यानामीश्वरः सर्वभूतानां ब्रह्माधिपतिर्ब्रह्मणोऽधिपतिर्ब्रह्मा शिवो मे अस्तु सदाशिवोम् ॥ २१ ॥ नमो हिरण्यबाहवे हिरण्यवर्णाय हिरण्यरूपाय हिरण्यपतयेऽम्बिकापतय उमापतये पशुपतये नमोनमः ॥ २२ ॥ ऋतꣳ सत्यं परं ब्रह्म पुरुषं कृष्णपिङ्गलम् ॥ ऊर्ध्वरेतं विरूपाक्षं विश्वरूपाय वै नमोनमः ॥ २३ ॥ सर्वो वै रुद्रस्तस्मै रुद्राय नमो अस्तु ॥ पुरुषो वै रुद्रस्तन्महो नमोनमः ॥ विश्वं भूतं भुवनं चित्रं बहुधा जातं जायमानं च यत् ॥ सर्वो ह्येष रुद्रस्तस्मै रुद्राय नमो अस्तु ॥२४॥ कद्रुद्राय प्रचेतसे मीढुष्टमाय तव्यसे ॥ वोचेम शंतमꣳ हृदे ॥ सर्वो ह्येष रुद्रस्तस्मै रुद्राय नमो अस्तु ॥ २५ ॥ यस्य वैकंकत्यग्निहोत्रहवणी भवति प्रत्येवास्याहुतयस्तिष्ठन्त्यथो प्रतिष्ठित्यै ॥ २६ ॥ कृणुष्वपाज इति पञ्च ॥ २७ ॥ अदितिर्देवा गन्धर्वा मनुष्याः पितरोऽसुरास्तेषाꣳ सर्वभूतानां माता मेदिनी महतामही सावित्री गायत्री

जगत्युर्वी पृथ्वी बहुला विश्वा भूता कतमा का या
सत्येत्यमृतेति वसिष्ठः ॥ २८ ॥ आपो वा इदꣳ
विश्वाभूतान्यापः प्राणा वा आपः पशव आपोऽन्नमा
ऽमृतमापः सम्राडापो विराडापः स्वराडापश्छन्दाꣳसि
ज्योतीꣳष्यापो यजूꣳष्यापः सत्यमापः सर्वा देवता आ
भूर्भुवः सुवराप ओम् ॥ २९ ॥ आपः पुनन्तु पृथि
पृथिवी पूता पुनातु माम् ॥ पुनन्तु ब्रह्मणस्पतिर्ब्रह्म
पुनातु माम् ॥ यदुच्छिष्टमभोज्यं यद्वा दुश्चरितं मम
सर्वं पुनन्तु मामापोऽसतां च प्रतिग्रहꣳस्वाहा ॥ ३०
अग्निश्च मा मन्युश्च मन्युपतयश्च मन्युकृतेभ्यः ॥ पापे
रक्षन्ताम् ॥ यदह्ना पापमकार्षम् ॥ मनसा वा
हस्ताभ्याम् ॥ पद्भ्यामुदरेण शिश्ना ॥ अहस्तदवलुम्पतु
यत्किंच दुरितं मयि ॥ इदमहं माममृतयोनौ ॥ स
ज्योतिषि जुहोमि स्वाहा ॥ ३१ ॥ सूर्यश्च मा मन्यु
मन्युपतयश्च मन्युकृतेभ्यः ॥ पापेभ्यो रक्षन्ताम् ॥ यद्रा
ञ्या पापमकार्षम् ॥ मनसा वाचा हस्ताभ्याम् ॥ पद्भ्या
मुदरेण शिश्ना ॥ रात्रिस्तदवलुम्पतु ॥ यत्किंच दुरितं
मयि ॥ इदमहं माममृतयोनौ ॥ सूर्ये ज्योतिषि जुहोमि
स्वाहा ॥ ३२ ॥ ओमित्येकाक्षरं ब्रह्म ॥ अग्निर्देवता ब्रह्म
इत्यार्षम् ॥ गायत्रं छन्दं परमात्मं सरूपम् ॥ सायुज्यं
विनियोगम् ॥ ३३ ॥ आयातु वरदा देवी अक्षरं ब्रह्म
संमितम् ॥ गायत्रीं छन्दसां मातेदं ब्रह्म जुषस्व मे ॥

ह्नात्कुरुते पापं तदह्नात्प्रतिमुच्यते ॥ यद्रात्र्यात्कुरुते
ं तद्रात्र्यात्प्रतिमुच्यते । सर्ववर्णे महादेवि संध्याविद्ये
वति ॥ ३४ ॥ ओजोऽसि सहोऽसि बलमसि भ्राजो-
ि देवानां धामनामासि विश्वमसि विश्वायुः सर्वमसि
ायुरभिभूरों गायत्रीमावाहयामि सावित्रीमावाहयामि
स्वतीमावाहयामि श्रियमावाहयामि ह्रियमावाहयामि
दृऋषीनावाहयामि गायत्र्या गायत्रीछन्दो विश्वामित्र
ः सविता देवताऽग्निर्मुखं ब्रह्मा शिरो विष्णुर्हृदयᳪ
ः शिखा पृथिवी योनिः प्राणापानव्यानोदानसमाना स-
ा श्वेतवर्णा सांख्यायनसगोत्रा गायत्री चतुर्विᳪशत्य-
ा त्रिपदा षट्कुक्षिः पञ्चशीर्षोपनयने विनियोगः॥ ॐ
ः ॥ ॐ भुवः ॥ ओᳪ स्वः ॥ ॐ महः ॥ ॐ जनः ॥
तपः ॥ ओᳪ सत्यम् ॥ ॐ तत्सवितुर्वरेण्यं भर्गो देवस्य
ीमहि ॥ धियो नः प्रचोदयात् ॥ ओमापो ज्योती
ोऽमृतं ब्रह्मभूर्भुवः सुवरोम् ॥ ३५ ॥ उत्तमे शिखरे
ते भूम्यां पर्वतमूर्धनि ॥ ब्राह्मणेभ्योऽभ्यनुज्ञाता गच्छ
वि यथासुखम् ॥ स्तुतो मया वरदा वेदमाता प्रचोदय-
ी पवने द्विजाता ॥ आयुः पृथिव्यां द्रविणं ब्रह्म-
र्चसं मह्यं दत्वा प्रजातुं ब्रह्मलोकम् ॥३६॥ घृणिः सूर्य
आदित्यो न प्रभावात्यक्षरम् ॥ मधु क्षरन्ति तद्रसम्
त्यं वैतद्रसमापो ज्योती रसोऽमृतं ब्रह्मभूर्भुवः सुवरोम्
॥ ३७ ॥ ब्रह्मसेतु माम् ॥ मधुमेतु माम् ॥ ब्रह्ममेव

मधुमेतु माम् ॥ यास्ते सोम प्रजावत्सोभिसो अह
दुःष्वप्नहं दुरुष्वह ॥ यास्ते सोम प्राणाꣳस्तान्जुहो
त्रिसुपर्णमयाचितं ब्राह्मणाय दद्यात् ॥ ब्रह्महत्यां
एते घ्नन्ति ॥ ये ब्राह्मणास्त्रिसुपर्णं पठन्ति ॥ ते
प्राप्नुवन्ति ॥ आसहस्रात्पङ्क्तिं पुनन्ति ॥ ३८ ॥
ब्रह्ममेधया ॥ मधुमेधया ॥ ब्रह्ममेव मधुमेध
अद्या नो देव सवितः प्रजावत्सावीः सौभगम् ॥
दुःष्वप्निय꣡ꣳ सुव ॥ विश्वानि देव सवितर्दुरितानि
सुव ॥ यद्भद्रं तन्न आसुव ॥ मधु वाता ऋतायते
क्षरन्ति सिन्धवः ॥ माध्वीर्नः सन्त्वोषधीः ॥ मधु
मुतोषसि मधुमत्पार्थिवꣳ रजः ॥ मधु द्यौरस्तु नः पि
मधुमान्नो वनस्पतिर्मधुमाꣳ अस्तु सूर्यः ॥ माध्वी
भवन्तु नः ॥ य इमं त्रिसुपर्णमयाचितं ब्राह्मणाय द
त् ॥ भ्रूणहत्यां वा एते घ्नन्ति ॥ ये ब्राह्मणास्त्रिसु
पठन्ति ॥ ते सोमं प्राप्नुवन्ति ॥ आसहस्रात्पङ्क्तिं पुन
॥ ३९ ॥ ॐ ॥ ब्रह्ममेधवा ॥ मधुमेधवा ॥ ब्र
मेव मधुमेधवा ॥ ब्रह्मा देवानां पदवीः कवीनामृषि
प्राणां महिषो मृगाणाम् ॥ श्येनो गृध्राणाꣳ स्वधि
र्वनानाꣳ सोमः पवित्रमत्येति रेभन् ॥ हꣳसः शुचि
सुरन्तरिक्षसद्धोता वेदिषदतिथिर्दुरोणसत् ॥ नृषद्
दृतसद्व्योमसदब्जा गोजा ऋतजा अद्रिजा ऋतं बृहत्
ऋचे त्वा रुचे त्वा समित्स्रवन्ति सरितो न धेनाः

न्तर्हृदा मनसा पूयमानाः ॥ घृतस्य धारा अभिचाक-
शीमि ॥ हिरण्ययो वेतसो मध्य आसाम् ॥ तस्मिन्सु-
पर्णो मधुकृत्कुलायी भजन्नास्ते मधु देवताभ्यः ॥ तस्या-
सते हरयः सप्त तीरे स्वधां दुहाना अमृतस्य धाराम् ॥
इदं त्रिसुपर्णमयाचितं ब्राह्मणाय दद्यात् ॥ वीरहत्यां
वा एते घ्नन्ति ॥ ये ब्राह्मणास्त्रिसुपर्णं पठन्ति ॥ ते सोमं
प्राप्नुवन्ति ॥ आसहस्रात्पङ्क्तिं पुनन्ति ॥ ४० ॥ ॐ ॥
मेधादेवी जुषमाणा न आगाद्विश्वाची भद्रा सुमनस्य-
माना ॥ त्वया जुष्टा नुदमाना दुरुक्तान्बृहद्वदेम विदथे
सुवीराः ॥ त्वया जुष्ट ऋषिर्भवति देवि त्वया ब्रह्मागत-
श्रीरुत त्वया ॥ त्वया जुष्टश्चित्रं विन्दते वसु सा नो जुषस्व
द्रविणो न मेधे ॥ ४१ ॥ मेधां म इन्द्रो ददातु मेधां
देवी सरस्वती ॥ मेधां मे अश्विनावुभावाधत्तां पुष्कर-
स्रजा ॥ अप्सरासु च या मेधा गन्धर्वेषु च यन्मनः ॥
दैवी मेधा सरस्वती सा मां मेधा सुरभिर्जुषताᳫं स्वाहा
॥ ४२ ॥ आमां मेधा सुरभिर्विश्वरूपा हिरण्यवर्णा जगती
जगम्या ॥ ऊर्जस्वती पयसा पिन्वमाना सा मां मेधा
सुप्रतीका जुषन्ताम् ॥ ४३ ॥ मयि मेधां मयि प्रजां
मय्यग्निस्तेजो दधातु मयि मेधां मयि प्रजां मयीन्द्र
इन्द्रियं दधातु मयि मेधां मयि प्रजां मयि सूर्यो भ्राजो
दधातु ॥ ४४ ॥ अपैतु मृत्युरमृतं न आगन्वैवस्वतो नो
अभयं कृणोतु ॥ पर्णं वनस्पतेरिवाभि नः शीयताᳫं रयिः

सचतान्नः शचीपतिः ॥ ४५ ॥ परं मृत्यो अनुपरेहि पन्थां यस्ते स्व इतरो देवयानात् ॥ चक्षुष्मते शृण्वते ब्रवीमि मा नः प्रजाᳪ रीरिषो मोत वीरान् ॥ ४६ ॥ वातं प्राणं मनसान्वारभामहे प्रजापतिं यो भुवनस्य गोपाः ॥ स नो मृत्योस्त्रायतां पात्वᳪहसो ज्योग्जीवा जरामशीमहि ॥ ४७ ॥ अमुत्र भूयादध यद्यमस्य बृहस्पतेरभिशस्तेरमुञ्चः ॥ प्रत्यौहतामश्विना मृत्युमस्मद्देवानामग्ने भिषजा शचीभिः ॥ ४८ ॥ हरिᳪ हरन्तमनुयन्ति देवा विश्वस्येशानं वृषभं मतीनाम् ॥ ब्रह्मसरूपमनु मेदमागादयनं माविवधीर्विक्रमस्व ॥ ४९ ॥ शल्कैरग्निमिन्धान उभौ लोकौ सनेमहम् ॥ उभयोर्लोकयोर्ऋध्वातिमृत्युं तराम्यहम् ॥ ५० ॥ मा छिदो मृत्यो मावधीर्मा मे बलं विवृहो मा प्रमोषीः ॥ प्रजां मा मे रीरिष आयुरुग्र नृचक्षसं त्वा हविषा विधेम ॥ ५१ ॥ मा नो महान्तमुत मा नो अर्भकं मा न उक्षन्तमुत मा न उक्षितम् ॥ मा नो वधीः पितरं मोत मातरं प्रिया मा नस्तनुवो रुद्र रीरिषः ॥ ५२ ॥ मा नस्तोके तनये मा न आयुषि मा नो गोषु मा नो अश्वेषु रीरिषः ॥ वीरान्मा नो रुद्र भामितो वधीर्हविष्मन्तो नमसा विधेम ते ॥ ५३ ॥ प्रजापते न त्वदेतान्यन्यो विश्वा जातानि परिता बभूव ॥ यत्कामास्ते जुहुमस्तन्नो अस्तु वयᳪ स्याम पतयो रयीणाम् ॥ ५४ ॥ स्वस्ति दा विशस्पतिर्वृत्रहा विमृधो वशी ॥ वृषेन्द्रः पुर एतु नः

नः स्वस्तिदा अभयंकरः ॥ ५५ ॥ त्र्यम्बकं यजामहे
सुगन्धिं पुष्टिवर्धनम् ॥ उर्वारुकमिव बन्धनान्मृत्योर्मुक्षी-
य मामृतात् ॥ ५६ ॥ ये ते सहस्रमयुतं पाशा मृत्यो
मर्त्याय हन्तवे ॥ तान्यज्ञस्य मायया सर्वानवयजामहे
॥ ५७ ॥ मृत्यवे स्वाहा मृत्यवे स्वाहा ॥ ५८ ॥ देवकृत-
स्यैनसोऽवयजनमसि स्वाहा ॥ मनुष्यकृतस्यैनसोऽवयज-
नमसि स्वाहा ॥ पितृकृतस्यैनसोऽवयजनमसि स्वाहा ॥
आत्मकृतस्यैनसोऽवयजनमसि स्वाहा ॥ अन्यकृतस्यैन-
सोऽवयजनमसि स्वाहा ॥ अस्मत्कृतस्यैनसोऽवयजनमसि
स्वाहा ॥ यद्दिवा च नक्तं चैनश्चकृम तस्यावयजनमसि
स्वाहा ॥ यत्स्वपन्तश्च जाग्रतश्चैनश्चकृम तस्यावयजनमसि
स्वाहा ॥ यत्सुषुप्ताश्च जाग्रतश्चैनश्चकृम तस्यावयजनमसि
स्वाहा ॥ यद्विद्वाꣳसश्चाविद्वाꣳसश्चैनश्चकृम तस्यावयजन-
मसि स्वाहा ॥ एनस एनसोऽवयजनमसि स्वाहा ॥ ५९ ॥
यद्वो देवाश्चकृम जिह्वया गुरु मनसो वा प्रयुती देवहेडन-
म् ॥ अरा वा यो नो अभिदुच्छुनायते तस्मिन्तदेनो वसवो
निधेतन स्वाहा ॥ ६० ॥ कामोऽकार्षीन्नमोनमः ॥ कामो-
ऽकार्षीत्कामः करोति नाहं करोमि कामः कर्ता नाहं कर्ता
कामः कारयिता नाहं कारयिता ॥ एष ते कामकामाय
स्वाहा ॥ ६१ ॥ मन्युरकार्षीन्नमोनमः ॥ मन्युरकार्षीन्मन्युः
करोति नाहं करोमि मन्युः कर्ता नाहं कर्ता मन्युः कार-
यिता नाहं कारयिता ॥ एष ते मन्यो मन्यवे स्वाहा

॥ ६२ ॥ तिलाञ्जुहोमि सरसाꣳ सपिष्टान्गन्धारमम
रमन्तु स्वाहा ॥ गावो हिरण्यं धनमन्नपानꣳ सर्वेषाꣳ
स्वाहा ॥ श्रियं च लक्ष्मीं च पुष्टिं च कीर्तिं चानृण्यता
ब्रह्मण्यं बहुपुत्रताम् ॥ श्रद्धामेधे प्रजाः संददातु
॥६३॥ तिलाः कृष्णास्तिलाः श्वेतास्तिलाः सौम्या व
गाः ॥ तिलाः पुनन्तु मे पापं यत्किञ्चिद्दुरितं मयि स्वा
चोरस्यान्नं नवश्राद्धं ब्रह्महा गुरुतल्पगः ॥ गोस्तेयꣳ
पानं भ्रूणहत्या तिलाः शान्तिꣳ शमयन्तु स्वाहा ॥
लक्ष्मीश्च पुष्टिश्च कीर्तिं चानृण्यताम् ॥ ब्रह्मण्यं बहुपु
म् ॥ श्रद्धामेधे प्रज्ञा तु जातवेदः संददातु स्वाहा ॥
प्राणापानव्यानोदानसमाना मे शुध्यन्तां ज्योति
विरजा विपाप्मा भूयासꣳ स्वाहा ॥ वाङ्मनश्चक्षुः
जिह्वाघ्राणरेतोबुद्ध्याकूतिः संकल्पा मे शुध्यन्तां ज्यो
रहं विरजा विपाप्मा भूयासꣳ स्वाहा ॥ त्वक्चर्ममा
सरुधिरमेदोमज्जास्नायवोऽस्थीनि मे शुध्यन्तां ज्योति
विरजा विपाप्मा भूयासꣳ स्वाहा ॥ शिरःपाणिप
पार्श्वपृष्ठोरूदरजङ्घाशिश्नोपस्थपायवो मे शुध्यन्तां ज्यो
रहं विरजा विपाप्मा भूयासꣳ स्वाहा ॥ उत्तिष्ठ पु
हरितपिङ्गल लोहिताक्ष देहि देहि ददापयिता मे शु
न्तां ज्योतिरहं विरजा विपाप्मा भूयासꣳ स्वाहा ॥६
पृथिव्यापस्तेजोवायुराकाशा मे शुध्यन्तां ज्योतिरहं वि
विपाप्मा भूयासꣳ स्वाहा ॥ शब्दस्पर्शरूपरसगन्धा

न्तां ज्योतिरहं विरजा विपाप्मा भूयासꣳ स्वाहा ॥
वाक्कायकर्माणि मे शुध्यन्तां ज्योतिरहं विरजा
पाप्मा भूयासꣳ स्वाहा ॥ अव्यक्तभावैरहंकारै-
तिरहं विरजा विपाप्मा भूयासꣳ स्वाहा ॥ आत्मा
शुध्यन्तां ज्योतिरहं विरजा विपाप्मा भूयासꣳ स्वा-
॥ अन्तरात्मा मे शुध्यन्तां ज्योतिरहं विरजा विपा-
भूयासꣳ स्वाहा ॥ परमात्मा मे शुध्यन्तां ज्योति-
विरजा विपाप्मा भूयासꣳ स्वाहा ॥ क्षुधे स्वाहा ॥
पिपासाय स्वाहा ॥ विविट्यै स्वाहा ॥ ऋग्विधानाय
हा ॥ कषोत्काय स्वाहा ॥ क्षुत्पिपासामलां ज्येष्ठामल-
नाशयाम्यहम् ॥ अभूतिमसमृद्धिं च सर्वां निर्णुद
पाप्मानꣳ स्वाहा ॥ अन्नमयप्राणमयमनोमयविज्ञान-
मानन्दमयमात्मा मे शुध्यन्तां ज्योतिरहं विरजा
पाप्मा भूयासꣳ स्वाहा ॥ ६६ ॥ अग्नये स्वाहा ॥
भ्यो देवेभ्यः स्वाहा ॥ ध्रुवाय भूमाय स्वाहा ॥ ध्रुव-
तये स्वाहा ॥ अच्युतक्षितये स्वाहा ॥ अग्नये स्विष्ट-
ते स्वाहा ॥ धर्माय स्वाहा ॥ अधर्माय स्वाहा ॥ अद्भ्यः
हा ॥ ओषधिवनस्पतिभ्यः स्वाहा ॥ १ ॥ रक्षोदेव-
भ्यः स्वाहा ॥ गृहाभ्यः स्वाहा । अवसानेभ्यः स्वा-
॥ अवसानपतिभ्यः स्वाहा ॥ सर्वभूतेभ्यः स्वाहा ॥
माय स्वाहा ॥ अन्तरिक्षाय स्वाहा ॥ यदेजति जगति
च चेष्टति नाम्नो भागो यन्नाम्ने स्वाहा ॥ पृथिव्यै स्वा-

हा ॥ अन्तरिक्षाय स्वाहा ॥ २ ॥ दिवे स्वाहा ॥
स्वाहा ॥ चन्द्रमसे स्वाहा ॥ नक्षत्रेभ्यः स्वाहा ॥
स्वाहा ॥ बृहस्पतये स्वाहा ॥ प्रजापतये स्वाहा ॥
स्वाहा ॥ स्वधापितृभ्यः स्वाहा ॥ नमो रुद्राय
तये स्वाहा ॥३॥ देवेभ्यः स्वाहा ॥ पितृभ्यः स्वधा
भूतेभ्यो नमः ॥ मनुष्येभ्यो हन्त ॥ प्रजापतये स्वा
परमेष्ठिने स्वाहा ॥ यथा कूपः शतधारः सहस्रधार
क्षितः ॥ एवा मे अस्तु धान्यꣳ सहस्रधारमक्षित
धनधान्यै स्वाहा ॥ ये भूताः प्रचरन्ति दिवानक्तं ब
च्छन्तो वितुदस्य प्रेष्याः ॥ तेभ्यो बलिं पुष्टिकामो
मि मयि पुष्टिं पुष्टिपतिर्दधातु स्वाहा ॥ ६७ ॥
तद्ब्रह्म ॥ ॐ तद्वायुः ॥ ॐ तदात्मा ॥ ॐ तत्सत्य
ॐ तत्सर्वम् ॥ ॐ तत्पुरोर्नमः ॥ अन्तश्चरति भू
गुहायां विश्वमूर्तिषु ॥ त्वं यज्ञस्त्वं वषट्कारस्त्व
स्त्वꣳरुद्रस्त्वं विष्णुस्त्वं ब्रह्म त्वं प्रजापतिः ॥ त्वं त
आपो ज्योती रसोऽमृतं ब्रह्म भूर्भुवः सुवरोम् ॥
श्रद्धायां प्राणे निविष्टोऽमृतं जुहोमि श्रद्धाया
निविष्टोऽमृतं जुहोमि श्रद्धायां व्याने निविष्टोऽमृतं
होमि श्रद्धायामुदाने निविष्टोऽमृतं जुहोमि श्रद्धा
समाने निविष्टोऽमृतं जुहोमि ॥ ब्रह्मणि म आ
ऽमृतत्वाय अमृतोपस्तरणमसि ॥ श्रद्धायां प्राणे नि
ष्टोऽमृतं जुहोमि ॥ शिवो माविशाप्रदाहाय ॥ प्रा

श्रद्धायामपाने निविष्टोऽमृतं जुहोमि ॥ शिवो माविशाप्रदाहाय ॥ अपानाय स्वाहा ॥ श्रद्धायां व्याने निविष्टोऽमृतं जुहोमि ॥ शिवो माविशाप्रदाहाय ॥ व्यानाय स्वाहा ॥ श्रद्धायामुदाने निविष्टोऽमृतं जुहोमि ॥ शिवो माविशाप्रदाहाय ॥ उदानाय स्वाहा ॥ श्रद्धायाᳪं समाने निविष्टोऽमृतं जुहोमि ॥ शिवो माविशाप्रदाहाय ॥ समानाय स्वाहा ॥ ब्रह्मणि म आत्मामृतत्वाय ॥ अमृतोपस्तरणमस्यमृतापिधानमसि ॥६९॥ श्रद्धायां प्राणे निविश्यामृतᳪं हुतम् ॥ प्राणमन्नेनाप्यायस्व ॥ श्रद्धायामपाने निविश्यामृतᳪं हुतम् ॥ अपानमन्नेनाप्यायस्व ॥ श्रद्धायां व्याने निविश्यामृतᳪं हुतम् ॥ व्यानमन्नेनाप्यायस्व ॥ श्रद्धायामुदाने निविश्यामृतᳪं हुतम् ॥ उदानमन्नेनाप्यायस्व ॥ श्रद्धायाᳪं समाने निविश्यामृतᳪं हुतम् ॥ समानमन्नेनाप्यायस्व ॥ ७० ॥ अङ्गुष्ठमात्रः पुरुषोऽङ्गुष्ठं च समाश्रितः ॥ ईशः सर्वस्य जगतः प्रभुः प्रीणाति विश्वभुक् ॥७१॥ वाङ्म आसन् ॥ नसोः प्राणः ॥ अक्ष्योश्चक्षुः ॥ कर्णयोः श्रोत्रम् ॥ बाहुवोर्बलम् ॥ ऊरुवोरोजः ॥ अरिष्टाविश्वान्यङ्गानि तनूः ॥ तनुवा मे सह नमस्ते अस्तु मा मा हिᳪंसीः ॥ ७२ ॥ वयः सुपर्णा उपसेदुरिन्द्रं प्रियमेधा ऋषयो नाधमानाः ॥ अपध्वान्तमूर्णुहि पूर्धि चक्षुर्मुमुग्ध्यस्मान्निधयेव बद्धान् ॥ ७३ ॥ प्राणानां ग्रन्थिरसि रुद्रो माविशान्तकः ॥ तेनान्नेनाप्यायस्व

॥ ७४ ॥ नमो रुद्राय विष्णवे मृत्युर्मे पाहि ॥ ७५
त्वमग्ने द्युभिस्त्वमाशुशुक्षणिस्त्वमद्भ्यस्त्वमश्मनस्परि
त्वं वनेभ्यस्त्वमोषधीभ्यस्त्वं नृणां नृपते जायसे शुचि
॥ ७६ ॥ शिवेन मे संतिष्ठस्व स्योनेन मे संतिष्ठ
सुभूतेन मे संतिष्ठस्व ब्रह्मवर्चसेन मे संतिष्ठस्व यज्ञ
र्द्धिमनु संतिष्ठस्वोप ते यज्ञ नम उप ते नमःउपते न
॥ ७७ ॥ सत्यं परं पर॰ सत्य॰ सत्येन न सुव
ल्लोकाच्च्यवन्ते कदाचन सता॰ हि सत्यं तस्मात्सत्ये रमन्
तप इति तपो नानशनात्परं यद्धि परं तपस्तद्दु
तद्दुराधर्षं तस्मात्तपसि रमन्ते दम इति नियतं ब्रह्म
रिणस्तस्माद्दमे रमन्ते शम इत्यरण्ये मुनयस्तस्माच्छ
रमन्ते दानमिति सर्वाणि भूतानि प्रशं॰सन्ति दान
न्नातिदुश्करं तस्माद्दाने रमन्ते धर्म इति धर्मेण सर्वमि
परिगृहीतं धर्मान्नातिदुष्करं तस्माद्धर्मे रमन्ते प्रजन इति
भूयां॰सस्तस्माद्भूयिष्ठाः प्रजायन्ते तस्माद्भूयिष्ठाः प्रजनने
रमन्तेऽग्नय इत्याह तस्मादग्नय आधातव्या अग्निहोत्र
त्याह तस्मादग्निहोत्रे रमन्ते यज्ञ इति यज्ञो हि देवा
स्माद्यज्ञे रमन्ते मानसमिति विद्वां॰सस्तस्माद्विद्वां
एव मानसे रमन्ते न्यास इति ब्रह्मा ब्रह्मा हि परः प
हि ब्रह्मा तानि वा एतान्यवराणि परां॰सि न्यास ए
त्यरेचयद्य एवं वेदेत्युपनिषद् ॥७८॥ प्राजापत्यो हारु
सुपर्णेयः प्रजापतिं पितरमुपससार किं भगवन्तः पर

वदन्तीति तस्मै प्रोवाच सत्येन वायुरावाति सत्येनादित्यो रोचते दिवि सत्यं वाचः प्रतिष्ठा सत्ये सर्वं प्रतिष्ठितं तस्मात्सत्यं परमं वदन्ति तपसा देवा देवतामग्र आयन् तपस ऋषयः सुवरन्वविन्दन् तपसा सपत्नान् प्रणुदामा- रातीस्तपसि सर्वं प्रतिष्ठितं तस्मात्तपः परमं वदन्ति दमेन दान्ताः किल्बिषमवधून्वन्ति दमेन ब्रह्मचारिणः सुवर- गच्छन् दमो भूतानां दुराधर्षं दमे सर्वं प्रतिष्ठितं तस्मा- द्दमः परमं वदन्ति शमेन शान्ताः शिवमाचरन्ति शमेन नाकं मुनयोऽन्वविन्दञ्छमो भूतानां दुराधर्षं शमे सर्वं प्रतिष्ठितं तस्माच्छमः परमं वदन्ति दानं यज्ञानां वरूथं दक्षिणा लोके दातारꣳ सर्वभूतान्युपजीवन्ति दानेनारा- तीरपानुदन्त दानेन द्विषन्तो मित्रा भवन्ति दाने सर्वं प्रतिष्ठितं तस्माद्दानं परमं वदन्ति धर्मो विश्वस्य जगतः प्रतिष्ठा लोके धर्मिष्ठं प्रजा उपसर्पन्ति धर्मेण पापमपनु- दति धर्मे सर्वं प्रतिष्ठितं तस्माद्धर्मं परमं वदन्ति प्रजननं वै प्रतिष्ठा लोके साधु प्रजायास्तन्तुं तन्वानः पितृणामनृ- णो भवति तदेव तस्या अनृणं तस्मात्प्रजननं परमं वद- न्त्यग्नयो वै त्रयी विद्या देवयानः पन्था गार्हपत्यं ऋक्पृ- थिवी रथन्तरमन्वाहार्यपचनं यजुरन्तरिक्षं वामदेव्यमाह- वनीयः साम सुवर्गो लोको बृहत्तस्मादग्नीन् परमं वद- न्त्यग्निहोत्रꣳ सायं प्रातर्गृहाणां निष्कृतिः स्विष्टꣳ सुहुतं यज्ञक्रतूनां प्रायणꣳ सुवर्गस्य लोकस्य ज्योतिस्तस्मादग्नि-

होत्रं परमं वदन्ति यज्ञ इति यज्ञेन हि देवा दिवं ग
यज्ञेनासुरापानुदन्त यज्ञेन द्विषन्तो मित्रा भ
यज्ञे सर्वं प्रतिष्ठितं तस्माद्यज्ञं परमं वदन्ति मानसं
प्राजापत्यं पवित्रं मानसेन मनसा साधु पश्यति मान
ऋषयः प्रजा असृजन्त मानसे सर्वं प्रतिष्ठितं तस्मा
नसं परमं वदन्ति न्यास इत्याहुर्मनीषिणो ब्रह्माणं ब्र
विश्वः कतमः स्वयंभूः प्रजापतिः संवत्सर इति सं
रोऽसावादित्यो य एष आदित्ये पुरुषः स परमेष्ठी ब्र
त्मा याभिरादित्यस्तपति रश्मिभिस्ताभिः पर्जन्यो व
पर्जन्येनौषधिवनस्पतयः प्रजायन्त ओषधिवनस्पति
न्नं भवत्यन्नेन प्राणाः प्राणैर्बलं बलेन तपस्तपसा श्र
श्रद्धया मेधा मेधया मनीषा मनीषया मनो मन
शान्तिः शान्त्या चित्तं चित्तेन स्मृतिः स्मृत्या स्मा
स्मारेण विज्ञानं विज्ञानेनात्मानं वेदयति तस्मादन्नं द
न्त्सर्वाण्येतानि ददात्यन्नात्प्राणा भवन्ति भूतानां प्राणै
नो मनसश्च विज्ञानं विज्ञानादानन्दो ब्रह्मयोनिः स
एष पुरुषः पञ्चधा पञ्चात्मा येन सर्वमिदं प्रोतं पृथि
चान्तरिक्षं च द्यौश्च दिशश्चावान्तरदिशश्च स वै सर्व
जगत्स स भूतꣳ स भव्यं जिज्ञासक्लृप्तऋतजा रयिष्ठा श्र
सत्यो महस्वान्तपसो वरिष्ठा ज्ञात्वा तमेवं मनसा हृ
च भूयो न मृत्युमुपयाति विद्वान् तस्मान्न्यासमे
तपसामतिरिक्तमाहुर्वसुरण्वो विभूरसि प्राणे त्वम

संधाता ब्रह्मन् त्वमसि विश्वधृत्तेजोदास्त्वमस्यग्निरसि वर्चोदास्त्वमसि सूर्यस्य द्युम्नोदास्त्वमसि चन्द्रमस उपयाम गृहीतोऽसि ब्रह्मणे त्वा महस ओमित्यात्मानं युञ्जीतैतद्वै महोपनिषदं देवानां गुह्यं य एवं वेद ब्रह्मणो महिमानमाप्नोति तस्माद्ब्रह्मणो महिमानमित्युपनिषत् ॥ ७९ ॥ तस्यैवं विदुषो यज्ञस्यात्मा यजमानः श्रद्धा पत्नी शरीरमिध्ममुरो वेदिर्लोमानि बर्हिर्वेदः शिखा हृदयं यूपः काम आज्यं मन्युः पशुस्तपोऽग्निर्दमः शमयिता दक्षिणा वाग्घोता प्राण उद्गाता चक्षुरध्वर्युर्मनो ब्रह्मा श्रोत्रमग्नीध्रावद्ध्रियते सा दीक्षा यदश्नाति तद्धविर्यत्पिबति तदस्य सोमपानं यद्रमते तदुपसदो यत्संचरत्युपविशत्युत्तिष्ठते च स प्रवर्ग्यो यन्मुखं तदाहवनीयो या व्याहृतिराहुतिर्यदस्य विज्ञानं तज्जुहोति यत्सायं प्रातरत्ति तत्समिधं यत्प्रातर्मध्यंदिनꣳ सायं च तानि सवनानि ये अहोरात्रे ते दर्शपूर्णमासौ येऽर्धमासाश्च मासाश्च ते चातुर्मास्यानि य ऋतवस्ते पशुबन्धा ये संवत्सराश्च परिवत्सराश्च तेऽहर्गणाः सर्ववेदसं वा एतत्सत्रं यन्मरणं तदवभृथ एतद्वै जरामर्यमग्निहोत्रꣳ सत्रं य एवं विद्वानुदगयने प्रमीयते देवानामेव महिमानं गत्वादित्यस्य सायुज्यं गच्छत्यथ यो दक्षिणे प्रमीयते पितृणामेव महिमानं गत्वा चन्द्रमसः सायुज्यꣳ सलोकतामाप्नोत्येतौ वै सूर्याचन्द्रमसोर्महिमानौ ब्राह्मणो विद्वानभि-

जयति तस्माद्ब्रह्मणो महिमानमाप्नोति तस्माद्ब्रह्मणो महि-
मानम् ॥ ८० ॥ सह नाववत्विति शान्तिः ॥ इति ना-
यणोपनिषत्समाप्ता ॥ १६ ॥

अथ बृहज्जाबालोपनिषत् ॥ १७ ॥

यज्ज्ञानाग्निः स्वातिरिक्तभ्रमं भस्म करोति तत् ।
बृहज्जाबालनिगमशिरोवेद्यमहं महः ॥
भद्रं कर्णेभिरिति शान्तिः ॥

ॐ ॥ आपो वा इदमसत्सलिलमेव ॥ स प्रजापति-
कः पुष्करपर्णे समभवत् ॥ तस्यान्तर्मनसि कामः समव-
र्तत इदं सृजेयमिति । तस्माद्यत्पुरुषो मनसाभिगच्छ-
तद्वाचा वदति । तत्कर्मणा करोति । तदेषाभ्यनूक्ता
कामस्तदग्रे समवर्तताधि । मनसो रेतः प्रथमं यदासीत् ।
सतो बन्धुमसति निरविन्दन् । हृदि प्रतीष्या कवयो
मनीषेति । उपैनं तदुपनमति । यत्कामो भवति ।
एवं वेद । स तपोऽतप्यत । स तपस्तप्त्वा । स एतं भुसु-
ण्डः कालाग्निरुद्रमगमदागत्य भो विभूतेर्माहात्म्यं ब्रूहीति
तथेति प्रत्यवोचत् भुसुण्डं वक्ष्यमाणं किमिति विभूति-
रुद्राक्षयोर्माहात्म्यं बभाणेति आदावेव पैप्पलादेन सहो-
क्तमिति तत्फलश्रुतिरिति तस्योर्ध्वं किं वदामेति । बृह-
ज्जाबालाभिधां मुक्तिश्रुतिं ममोपदेशं कुरुष्वेति । ॐ

भवतीति सद्योजातात्पृथिवी । तस्याः स्यान्निवृत्तिः । तस्याः कपिलवर्णानन्दा । तद्गोमयेन विभूतिर्जाता । वामदेवादुदकम् । तस्मात्प्रतिष्ठा । तस्याः कृष्णवर्णा भद्रा । तद्गोमयेन भसितं जातम् । अघोराद्वह्निः । तस्माद्विद्या । तस्या रक्तवर्णा सुरभिः । तद्गोमयेन भस्म जातम् । तत्पुरुषाद्वायुः । तस्माच्छान्तिः । तस्याः श्वेतवर्णा सुशीला । तस्या गोमयेन क्षारं जातम् । ईशानादाकाशम् । तस्माच्छान्त्यतीता । तस्याश्चित्रवर्णा सुमनाः । तद्गोमयेन रक्षा जाता । विभूतिर्भसितं भस्म क्षारं रक्षेति भस्मनो भवन्ति पञ्च नामानि । पञ्चभिर्नामभिर्भृशमैश्वर्यकारणाद्भूतिः भस्म सर्वाघभक्षणात् । भासनाद्भसितम् । क्षारणादापदां क्षारम् । भूतप्रेतपिशाचब्रह्मराक्षसापस्मारभवभीतिभ्योऽभिरक्षणाद्रक्षेति ॥ इति प्रथमं ब्राह्मणम् ॥ १ ॥

अथ भुसुण्डः कालाग्निरुद्रमग्नीषोमात्मकं भस्मस्नानविधिं पप्रच्छ । अग्निर्यथैको भुवनं प्रविष्टो रूपं रूपं प्रतिरूपो बभूव । एकं भस्म सर्वभूतान्तरात्मा रूपं रूपं प्रतिरूपो बहिश्च ॥ अग्नीषोमात्मकं विश्वमित्यग्निराचक्षते । रौद्री घोरा या तैजसी तनूः । सोमः शक्त्यमृतमयः शक्तिकरी तनूः । अमृतं यत्प्रतिष्ठा सा तेजोविद्या कला स्वयम् । स्थूलसूक्ष्मेषु भूतेषु स एव रसतेजसी ॥ १ ॥ द्विविधा तेजसो वृत्तिः सूर्यात्मा चानलात्मिका । तथैव

रसशक्तिश्च सोमात्मा चानलात्मिका ॥ २ ॥ वैद्युतादि-
मयं तेजो मधुरादिमयो रसः । तेजोरसविभेदैस्तु वृतं
तच्चराचरम् ॥ ३ ॥ अग्नेरमृतनिष्पत्तिरमृतेनाग्निरेधते,
अत एव हविः क्लृप्तमग्नीषोमात्मकं जगत् ॥ ४ ॥ ऊर्ध्व-
शक्तिमयं सोम अधोशक्तिमयोऽनलः । ताभ्यां संपुटि-
तस्तस्माच्छश्वद्विश्वमिदं जगत् ॥ ५ ॥ अग्नेरूर्ध्वं भवत्येष
यावत्सौम्यं परामृतम् । यावदग्न्यात्मकं सौम्यममृ-
विसृजत्यधः ॥ ६ ॥ अत एव हि कामाग्निरधस्ताच्छक्ति-
रूर्ध्वगा । यावदादहनश्चोर्ध्वमधस्तात्पावनं भवेत् ॥ ७ ॥
आधारशक्त्यावधृतः कालाग्निरयमूर्ध्वगः । तथैव निम्न-
सोमः शिवशक्तिपदास्पदः ॥ ८ ॥ शिवश्चोर्ध्वमधः
शक्तिरूर्ध्वशक्तिमयः शिवः । तदित्थं शिवशक्तिभ्यां
नाव्याप्तमिह किंचन ॥ ९ ॥ असकृच्चाग्निना दग्धं जग-
त्तद्भस्मसात्कृतम् । अग्नेर्वीर्यमिदं प्राहुस्तद्वीर्यं भस्म
यत्ततः ॥ १० ॥ यश्चेत्थं भस्मसद्भावं ज्ञात्वाभिस्नाति
भस्मना । अग्निरित्यादिभिर्मन्त्रैर्दग्धपापः स मुच्यते ॥ ११ ॥
अग्नेर्वीर्यं च तद्भस्म सोमेनाप्लावितं पुनः । अयोगयुक्त्या
प्रकृतेरधिकाराय कल्पते ॥ १२ ॥ योगयुक्त्या तु तद्भस्म
प्लाव्यमानं समंततः । शाक्तेनामृतवर्षेण ह्यधिकारान्निव-
र्तते ॥ १३ ॥ अतो मृत्युंजयायेत्थममृतप्लावनं सताम् ।
शिवशक्त्यमृतस्पर्शे लब्ध एव कुतो मृतिः ॥ १४ ॥
यो वेद गहनं गुह्यं पावनं च ततोदितम् । अग्नीषोमपुटं

ध्वा न स भूयोऽभिजायते ॥ १५ ॥ शिवाग्निना तनुं दग्ध्वा शक्तिसोमामृतेन यः । प्लावयेद्योगमार्गेण सोऽमृतत्वाय कल्पते । सोऽमृतत्वाय कल्पत इति ॥ १६ ॥

द्वितीयं ब्राह्मणम् ॥ २ ॥

अथ भुसुण्डः कालाग्निरुद्रं विभूतियोगमनुब्रूहीति होवाच । विकटाङ्गामुन्मत्तां महाखलां मलिनामशिवादिचिह्नान्वितां पुनर्धेनुं कृशाङ्गीं वत्सहीनामशान्तामल्पदोहिनीं निरिन्द्रियां जग्धतृणां केशचेलास्थिभक्षिणीं संधिनीं नवप्रसूतां रोगार्तां गां विहाय प्रशस्तगोमयमाहरेद्गोमयं स्वस्थं ग्राह्यं शुभे स्थाने वा पतितमपरित्यज्यात ऊर्ध्वं मर्दयेद्द्रव्येन गोमयग्रहणे कपिला वा धवला वा अलाभे तदन्या गौः स्याद्दोषवर्जिता कपिलागोभस्मोक्तं लब्धं गोभस्म नो चेदन्यगोक्षारं यत्र क्वापि स्थितं च यत्तन्न हि धार्यं संस्कारसहितं धार्यम् । अत्रैते श्लोका भवन्ति । विद्या शक्तिः समस्तानां शक्तिरित्यभिधीयते । गुणत्रयाश्रया विद्या सा विद्या च तदाश्रया ॥ १ ॥ गुणत्रयमिदं धेनुर्विद्याभूद्गोमयं शुभम् । मूत्रं चोपनिषत्प्रोक्तं कुर्याद्भस्म ततः परम् ॥ २ ॥ वत्सस्तु स्मृतयश्चास्य तत्संभूतं तु गोमयम् । आगाव इति मन्त्रेण धेनुं तत्राभिमन्त्रयेत् ॥ ३ ॥ गावो भगो गाव इति प्राशयेत्तर्पणं जलम् । उपोष्य च चतुर्दश्यां शुक्ले कृष्णेऽथवा व्रती ॥ ४ ॥ परेद्युः प्रातरुत्थाय शुचिर्भूत्वा

समाहितः । कृतस्नानो धौतवस्त्रः पयोधं च सुशे-
च्च गाम् ॥ ५ ॥ उत्थाप्य गां प्रयत्नेन गायत्र्या
मूत्रमाहरेत् । सौवर्णे राजते ताम्रे धारयेन्मृन्मये वे
॥ ६ ॥ पौष्करेऽथ पलाशे वा पात्रे गोशृङ्ग एव वा ।
आदधीति हि गोमूत्रं गन्धद्वारेति गोमयम् ॥ ७ ॥
अभूमिपातं गृह्णीयात्पात्रे पूर्वोदिते गृही । गोमयं शोध-
येद्विद्वाञ्छ्रीर्मे भजतु मन्त्रतः ॥ ८ ॥ अलक्ष्मीर्म इति
मन्त्रेण गोमयं धान्यवर्जितम् । संत्वासिञ्चामि मन्त्रेण
गोमूत्रं गोमये क्षिपेत् ॥ ९ ॥ पञ्चानां त्रिवृति मन्त्रेण
पिण्डानां च चतुर्दश । कुर्यात्संशोध्य किरणैः सौरकैरा-
हरेत्ततः ॥ १० ॥ निदध्यादथ पूर्वोक्तपात्रे गोमयपि-
ण्डकान् । स्वगृह्योक्तविधानेन प्रतिष्ठाप्याग्निमीजयेत्
॥ ११ ॥ पिण्डांश्च निक्षिपेत्तत्र आद्यन्तं प्रणवेन तु ।
षडक्षरस्य सूक्तस्य व्याकृतस्य तथाक्षरैः ॥१२॥ स्वाहान्ते
जुहुयात्तत्र वर्णदेवाय पिण्डकान् । आघारावाज्यभागौ
च प्रक्षिपेद्व्याहृतीः सुधीः ॥ १३ ॥ ततो निधनपतये
त्रयोविंशज्जुहोति च । होतव्याः पञ्च ब्रह्मणि नमो हिर-
ण्यबाहवे ॥ १४ ॥ इति सर्वाहुतीर्हुत्वा चतुर्थ्यन्तैश्च
मन्त्रकैः ॥ ऋतं सत्यं कद्रुद्राय यस्य वैकंकतीति च ॥१५॥
एतैश्च जुहुयाद्विद्वाननाज्ञातत्रयं तथा । व्याहृतीरथ हुत्वा
च ततः स्विष्टकृतं हुनेत् ॥ १६ ॥ हुष्मशेषं तु निर्वर्त्य
पूर्णपात्रोदकं तथा । पूर्णमसीति यजुषा जलेनान्येन

पूयेत् ॥ १७ ॥ ब्राह्मणेष्वमृतमिति तज्जलं शिरसि क्षिपेत् । प्राच्यामिति दिशं लिङ्गैर्दिक्षु तोयं विनिक्षिपेत् ॥ १८ ॥ ब्राह्मणे दक्षिणां दत्त्वा शान्त्यै पुलकमाहरेत् । आहरिष्यामि देवानां सर्वेषां कर्मगुप्तये ॥ १९ ॥ जातवेदसमेनं त्वां पुलकैश्छादयाम्यहम् । मन्त्रेणानेन तं वह्निं पुलकैश्छादयेत्ततः ॥ २० ॥ त्रिदिनं ज्वलनस्थित्यै छादनं पुलकैः स्मृतम् । ब्राह्मणान्भोजयेद्भक्त्या स्वयं भुञ्जीत वाग्यतः ॥ २१ ॥ भस्माधिक्यमभीप्सुस्तु अधिकं गोमयं हरेत् । दिनत्रयेण यदि वा एकस्मिन्दिवसेऽथवा ॥२२॥ तृतीये वा चतुर्थे वा प्रातः स्नात्वा सिताम्बरः । शुक्लयज्ञोपवीती च शुक्लमाल्यानुलेपनः ॥ २३ ॥ शुक्लदन्तो भस्मदिग्धो मन्त्रेणानेन मन्त्रवित् । ॐ तद्ब्रह्मेति चोच्चार्य पुलकं भस्म संत्यजेत् ॥ २४ ॥ तत्र चावाहनमुखानुपचारांस्तु षोडश । कुर्याद्व्याहृतिभिस्त्वेवं ततोऽग्निमुपसंहरेत् ॥ २५ ॥ अग्निर्भस्मेति मन्त्रेण गृह्णीयाद्भस्म चोत्तमम् । अग्निरित्यादिमन्त्रेण प्रमृज्य च ततः परम् ॥२६॥ संयोज्य गन्धसलिलैः कपिलामूत्रकेण वा । चन्द्रकुङ्कुमकाश्मीरमुशीरं चन्दनं तथा ॥ २७ ॥ अगरुत्रितयं चैव चूर्णयित्वा तु सूक्ष्मतः । क्षिपेद्भस्मनि तच्चूर्णमोमिति ब्रह्ममन्त्रतः ॥ २८ ॥ प्रणवेनाहरेद्विद्वान्बृहतो वटकानथ । अणोरणीयानिति हि मन्त्रेण च विचक्षणः ॥ २९ ॥ इत्थं भस्म सुसंपाद्य शुष्कमादाय मन्त्रवित् । प्रणवेन विमृ-

ज्याथ सप्तप्रणवमभिमन्त्रितम् ॥ ३० ॥ ईशानेति शिरोदेशं
मुखं तत्पुरुषेण तु । ऊरुदेशमघोरेण गुह्यं वामेन मन्त्रेण
॥ ३१ ॥ सद्योजातेन वै पादान्सर्वाङ्गं प्रणवेन तु । तत
उद्धृत्य सर्वाङ्गमापादतलमस्तकम् ॥ ३२ ॥ आचम्य
वसनं धौतं ततश्चैतत्प्रधारयेत् । पुनराचम्य कर्म
कर्तुमर्हसि सत्तम ॥ ३३ ॥ अथ चतुर्विधं भस्मकल्पम्
प्रथममनुकल्पम् । द्वितीयमुपकल्पम् । उपोपकल्पं तृती-
यम् । अकल्पं चतुर्थम् । अग्निहोत्रसमुद्भूतं विरजानल-
जमनुकल्पम् । वने शुष्कं शकृत्संगृह्य कल्पोक्तविधिना
कल्पितमुपकल्पं स्यात् । अरण्ये शुष्कगोमयं चूर्णीकृत्या-
नुसंगृह्य गोमूत्रैः पिण्डीकृत्य यथाकल्पं संस्कृतमुपोपक-
ल्पम् । शिवालयस्थमकल्पं शतकल्पं च । इत्थं चतुर्विधं
भस्म पापं निकृन्तयेन्मोक्षं ददातीति भगवान्कालाग्निरुद्रः
॥ ३४ ॥ इति तृतीयं ब्राह्मणम् ॥ ३ ॥

अथ भुसुण्डः कालाग्निरुद्रं भस्मस्नानविधिं ब्रूहीति स
होवाचाथ प्रणवेन विमृज्याथ सप्तप्रणवेनाभिमन्त्रितम-
गमेन तु तेनैव दिग्बन्धनं कारयेत्पुनरपि तेनास्त्रमन्त्रेणा-
ङ्गानि मूर्धादीन्युद्धूलयेन्मलस्नानमिदमीशानाद्यैः पञ्च-
भिर्मन्त्रैस्तनुं क्रमादुद्धूलयेत् । ईशानेति शिरोदेशं मुखं
तत्पुरुषेण तु । ऊरुदेशमघोरेण गुह्यकं वामदेवतः । स-
द्योजातेन वै पादौ सर्वाङ्गं प्रणवेन तु । आपादतलमस्तकं
सर्वाङ्गं तत उद्धूल्याचम्य वसनं धौतं श्वेतं प्रधारयेद्वि-

धिस्नानमिदम् । तत्र श्लोका भवन्ति । भस्ममुष्टिं समादाय संहितामन्त्रमन्त्रिताम् । मस्तकात्पादपर्यन्तं मलस्नानं पुरोदितम् ॥ १ ॥ तन्मन्त्रेणैव कर्तव्यं विधिस्नानं समाचरेत् । ईशाने पञ्चधा भस्म विकिरेन्मूर्ध्नि यत्नतः ॥ २ ॥ मुखे चतुर्थवक्त्रेण अघोरेणाष्टधा हृदि । वामेन गुह्यदेशे तु त्रिदशस्थानभेदतः ॥ ३ ॥ अष्टावन्तेन साध्येन पादावुद्धूल्य यत्नतः । सर्वाङ्गोद्धूलनं कार्यं राजन्यस्य यथाविधि ॥ ४ ॥ मुखं विना च तत्सर्वमुद्धूल्य क्रमयोगतः । संध्याद्वये निशीथे च तथा पूर्वावसानयोः ॥ ५ ॥ सुप्त्वा भुक्त्वा पयः पीत्वा कृत्वा चावश्यकादिकम् । स्त्रियं नपुंसकं गृध्रं बिडालं बकलूपिकम् ॥ ६ ॥ स्पृष्ट्वा तथाविधानन्यान्भस्मस्नानं समाचरेत् । देवाग्निगुरुवृद्धानां समीपेऽन्त्यजदर्शने ॥ ७ ॥ अशुद्धभूतले मार्गे कुर्यान्नोद्धूलनं व्रती । शङ्खतोयेन मूलेन भस्मना मिश्रणं भवेत् ॥ ८ ॥ योजितं चन्दनेनैव वारिणा भस्मसंयुतम् । चन्दनेन समालिम्पेज्ज्ञानदं चूर्णमेव तत् ॥ ९ ॥ मध्याह्नात्प्राग्जलैर्युक्तं तोयं तदनुवर्जयेत् ॥ अथ भुसुण्डो भगवन्तं कालाग्निरुद्रं त्रिपुण्ड्रविधिं पप्रच्छ । तत्रैते श्लोका भवन्ति । त्रिपुण्ड्रं कारयेत्पश्चाद्ब्रह्मविष्णुशिवात्मकम् । मध्याङ्गुलिभिरादाय तिसृभिर्मूलमन्त्रतः ॥ १० ॥ अनामामध्यमाङ्गुष्ठैरथवा स्यात्त्रिपुण्ड्रकम् । उद्धूलयेन्मुखं विप्रः क्षत्रियस्तच्छिरोदितम् ॥ ११ ॥ द्वात्रिंशत्स्थानके चार्धं

षोडशस्थानकेऽपि वा । अष्टस्थाने तथा चैव पञ्चस्थाने-
ऽपि योजयेत् ॥ १२ ॥ उत्तमाङ्गे ललाटे च कर्णयोर्नेत्रयो-
स्तथा । नासावक्त्रे गले चैवमंसद्वयमतः परम् ॥ १३ ॥
कूर्परे मणिबन्धे च हृदये पार्श्वयोर्द्वयोः । नाभौ गुह्यद्वये
चैवमूर्वोः स्फिग्बिम्बजानुनि ॥ १४ ॥ जङ्घाद्वये च पादे
च द्वात्रिंशत्स्थानमुत्तमम् । अष्टमूर्त्यष्टविद्येशान्दिक्पाला-
न्वसुभिः सह ॥ १५ ॥ धरो ध्रुवश्च सोमश्च कृपश्चैवा-
निलोऽनलः । प्रत्यूपश्च प्रभासश्च वसवोऽष्टावितीरिताः
॥ १६ ॥ एतेषां नाममन्त्रेण त्रिपुण्ड्रान्धारयेद्बुधः । विद-
ध्यात्षोडशस्थाने त्रिपुण्ड्रं तु समाहितः ॥ १७ ॥ शीर्षके
च ललाटे च कर्णे कण्ठेंऽसकद्वये । कूर्परे मणिबन्धे च
हृदये नाभिपार्श्वयोः ॥ १८ ॥ पृष्ठे चैकं प्रतिस्थानं जपे-
त्तत्राधिदेवताः । शिवं शक्तिं च सादाख्यामीशं विद्या-
ख्यमेव च ॥ १९ ॥ वामादिनवशक्तीश्च एते षोडश
देवताः । नासत्यौ दस्रकश्चैव अश्विनौ द्वौ समीरितौ
॥ २० ॥ अथवा मूर्ध्न्यलीके च कर्णयोः श्वसने तथा ।
बाहुद्वये च हृदये नाभ्यामूर्वोर्युगे तथा ॥ २१ ॥ जानु-
द्वये च पदयोः पृष्ठभागे च षोडश । शिवश्चेन्द्रश्च रुद्रार्कौ
विघ्नेशो विष्णुरेव च ॥२२॥ श्रीश्चैव हृदयेशश्च तथा नाभौ
प्रजापतिः । नागश्च नागकन्याश्च उभे च ऋषिकन्यके
॥ २३ ॥ पादयोश्च समुद्राश्च तीर्थाः पृष्ठेऽपि च स्थिताः ।
एवं वा षोडशस्थानमष्टस्थानमथोच्यते ॥ २४ ॥ गुरुस्था-

ं ललाटं च कर्णद्वयमवान्तरम् । अंसयुग्मं च हृदयं नाभिरित्यष्टमं भवेत् ॥ २५ ॥ ब्रह्मा च ऋषयः सप्त देवताश्च प्रकीर्तिताः । अथवा मस्तकं बाहू हृदयं नाभिरेव च ॥ २६ ॥ पञ्च स्थानान्यमून्याहुर्भस्मतत्त्वविदो जनाः । यथासंभवतः कुर्याद्देशकालाद्यपेक्षया ॥ २७ ॥ उद्धूलनेऽप्यशक्तश्चेत्रिपुण्ड्रादीनि कारयेत् । ललाटे हृदये नाभौ गले च मणिबन्धयोः ॥२८॥ बाहुमध्ये बाहुमूले पृष्ठे चैव च शीर्षके ॥ ललाटे ब्रह्मणे नमः । हृदये हव्यवाहनाय नमः । नाभौ स्कन्दाय नमः । गले विष्णवे नमः । मध्ये प्रभञ्जनाय नमः । मणिबन्धे वसुभ्यो नमः । पृष्ठे हरये नमः । ककुदि शंभवे नमः । शिरसि परमात्मने नमः । इत्यादिस्थानेषु त्रिपुण्ड्रं धारयेत् । त्रिनेत्रं त्रिगुणाधारं त्रयाणां जनकं प्रभुम् । स्मरन्नमः शिवायेति ललाटे तत्रिपुण्ड्रकम् ॥ २९ ॥ कूर्पराधः पितृभ्यां तु ईशानाभ्यां तथोपरि । ईशाभ्यां नम इत्युक्त्वा पार्श्वयोश्च त्रिपुण्ड्रकम् ॥ ३० ॥ स्वच्छाभ्यां नम इत्युक्त्वा धारयेत्तत्प्रकोष्ठयोः । भीमायेति तथा पृष्ठे शिवायेति च पार्श्वयोः ॥ ३१ ॥ नीलकण्ठाय शिरसि क्षिपेत्सर्वात्मने नमः । पापं नाशयते कृत्स्नमपि जन्मान्तरार्जितम् ॥३२॥ कण्ठोपरि कृतं पापं नष्टं स्यात्तत्र धारणात् । कर्णे तु धारणात्कर्णरोगादिकृतपातकम् ॥ ३३ ॥ बाह्वोर्बाहुकृतं पापं वक्षःसु मनसा कृतम् । नाभ्यां शिश्नकृतं पापं पृष्ठे

गुदकृतं तथा ॥३४॥ पार्श्वयोर्धारणात्पापं परस्त्र्यालिङ्गनादिकम् । तद्वद्भस्मधारणं कुर्यात्सर्वत्रैव त्रिपुण्ड्रकम् ॥३५॥ ब्रह्मविष्णुमहेशानां त्रय्यग्नीनां च धारणम् । गुणलोकत्रयाणां च धारणं तेन वै श्रुतम् ॥ ३६ ॥ इति चतुर्थं ब्राह्मणम् ॥ ४ ॥

मानस्तोकेन मन्त्रेण मन्त्रितं भस्म धारयेत् । ऊर्ध्वपुण्ड्रं भवेत्सामं मध्यपुण्ड्रं त्रियायुषम् ॥ १ ॥ त्रियायुषाणि कुरुते ललाटे च भुजद्वये । नाभौ शिरसि हृत्पार्श्वे ब्राह्मणाः क्षत्रियास्तथा ॥ २ ॥ त्रैवर्णिकानां सर्वेषामग्निहोत्रसमुद्भवम् । इदं मुख्यं गृहस्थानां विरजानलजं भवेत् ॥ ३ ॥ विरजानलजं चैव धार्यं प्रोक्तं महर्षिभिः । औपासनसमुत्पन्नं गृहस्थानां विशेषतः ॥ ४ ॥ समिदग्निसमुत्पन्नं धार्यं वै ब्रह्मचारिणा । शूद्राणां श्रोत्रियागारपचनाग्निसमुद्भवम् ॥ ५ ॥ अन्येषामपि सर्वेषां धार्यं चैवानलोद्भवम् । यतीनां ज्ञानदं प्रोक्तं वनस्थानां विरक्तिदम् ॥ ६ ॥ अतिवर्णाश्रमाणां तु श्मशानाग्निसमुद्भवम् । सर्वेषां देवालयस्थं भस्म शिवाग्निजं शिवयोगिनाम् । शिवालयस्थं तल्लिङ्गलिप्तं वा मन्त्रसंस्कारदग्धं वा। तत्रैते श्लोका भवन्ति । तेनाधीतं श्रुतं तेन तेन सर्वमनुष्ठितम् । येन विप्रेण शिरसि त्रिपुण्ड्रं भस्मना धृतम् ॥ ७ ॥ त्यक्तवर्णाश्रमाचारो लुप्तसर्वक्रियोऽपि यः । सकृत्तिर्यक्त्रिपुण्ड्राङ्कधारणात्सोऽपि पूज्यते ॥ ८ ॥ ये भस्म-

धारणं त्यक्त्वा कर्म कुर्वन्ति मानवाः । तेषां नास्ति विनिर्मोक्षः संसाराज्जन्मकोटिभिः ॥ ९ ॥ महापातकयुक्तानां पूर्वजन्मार्जितागसाम् । त्रिपुण्ड्रोद्धूलनद्वेषो जायते सुदृढं बुधाः ॥ १० ॥ येषां कोपो भवेद्ब्रह्मँल्ललाटे भस्मदर्शनात् । तेषामुत्पत्तिसांकर्यमनुमेयं विपश्चिता ॥११॥ येषां नास्ति मुने श्रद्धा श्रौते भस्मनि सर्वदा । गर्भाधानादिसंस्कारास्तेषां नास्तीति निश्चयः ॥ १२ ॥ ये भस्मधारिणं दृष्ट्वा नराः कुर्वन्ति ताडनम् । तेषां चण्डालतो जन्म ब्रह्मन्नूह्यं विपश्चिता ॥ १३ ॥ येषां क्रोधो भवेद्भस्मधारणे तत्प्रमाणके । ते महापातकैर्युक्ता इति शास्त्रस्य निश्चयः ॥ १४ ॥ त्रिपुण्ड्रं ये विनिन्दन्ति निन्दन्ति शिवमेव ते । धारयन्ति च ये भक्त्या धारयन्ति शिवं च ते ॥ १५ ॥ धिग्भस्मरहितं फालं धिग्ग्राममशिवालयम् । धिगनीशार्चनं जन्म धिग्विद्यामशिवाश्रयाम् ॥ १६ ॥ रुद्राग्नेर्यत्परं वीर्यं तद्भस्म परिकीर्तितम् । तस्मात्सर्वेषु कालेषु वीर्यवान्भस्मसंयुतः ॥१७॥ भस्मनिष्ठस्य दह्यन्ते दोषा भस्माग्निसंगमात् । भस्मस्नानविशुद्धात्मा भस्मनिष्ठ इति स्मृतः ॥ १८ ॥ भस्मसंदिग्धसर्वाङ्गो भस्मदीप्तत्रिपुण्ड्रकः । भस्मशायी च पुरुषो भस्मनिष्ठ इति स्मृतः ॥ १९ ॥ इति पञ्चमं ब्राह्मणम् ॥ ५ ॥

अथ भुसुण्डः कालाग्निरुद्रं नामपञ्चकस्य माहात्म्यं ब्रूहीति होवाच । अथ वसिष्ठवंशजस्य शतभार्यासमेतस्य

धनंजयस्य ब्राह्मणस्य ज्येष्ठभार्यापुत्रः करुण इति नाम
तस्य शुचिस्मिता भार्या । असौ करुणो भ्रातृवैरमसहमा-
नो भवानीतटस्थं नृसिंहमगमत् । तत्र देवसमीपेऽन्ये-
नोपायनार्थं समर्पितं जम्बीरफलं गृहीत्वाजिघ्रत्तदा तत्र-
स्था अशपन्पाप मक्षिको भव वर्षाणां शतमिति । सो-
ऽपि शापमादाय मक्षिकः सन्स्वचेष्टितं तस्यै निवेद्य मां
रक्षेति स्वभार्यामवदत्तदा मक्षिकोऽभवत्तमेवं ज्ञात्वा
ज्ञातयस्तैलमध्ये ह्यमारयन्त्सा मृतं पतिमादायारुन्धती-
मगमच्छो शुचिस्मिते शोकेनालमरुन्धत्यहममुं जीवयाम्य-
द्य विभूतिमादायेति एषाग्निहोत्रजं भस्म । मृत्युंजयेन
मन्त्रेण मृतजन्तौ तदाक्षिपत् । मन्दवायुस्तदा जज्ञे व्यज-
नेन शुचिस्मितः ॥ १ ॥ उदतिष्ठत्तदा जन्तुर्भस्मनोऽस्य
प्रभावतः । ततो वर्षशते पूर्णे ज्ञातिरेको ह्यमारयत् ॥२॥
भस्मैव जीवयामास काश्यां पञ्च तदाभवन् । देवानपि
तथाभूतान्मासप्येतादृशं पुरा ॥ ३ ॥ तस्मात्तु भस्मना
जन्तुं जीवयामि तदानघे । इत्येवमुक्त्वा भगवान्दधीचिः
समजायत ॥ ४ ॥ स्वरूपं च ततो गत्वा स्वमाश्रमपदं
ययाविति ॥ इदानीमस्य भस्मनः सर्वाघभक्षणसामर्थ्यं
विधत्त इत्याह । श्रीगौतमविवाहकाले तामहल्यां दृष्ट्वा सर्वे
देवाः कामातुरा अभवन् तदा नष्टज्ञाना दूर्वाससं गत्वा
पप्रच्छुः स तद्दोषं शमयिष्यामीत्युवाच ततः शतरुद्रेण
मन्त्रेण मन्त्रितं भस्म वै पुरा मयापि दत्तं ब्रह्महत्यादि

शान्तम् । इत्येवमुक्त्वा दूर्वासा दत्तवान्भस्म चोत्तमम् । जाता मद्वचनात्सर्वे यूयं तेऽधिकतेजसः ॥ ५ ॥ शतरुद्रेण मन्त्रेण भस्मोद्धूलितविग्रहाः । निर्धूतरजसः सर्वे तत्क्षणाच्च वयं मुने ॥ ६ ॥ आश्चर्यमेतज्जानीमो भस्मसामर्थ्यमीदृशम् । अस्य भस्मनः शक्तिमन्यां शृणु । एतदेव हरिशंकरयोर्ज्ञानप्रदम् । ब्रह्महत्यादिपापनाशकम् । महाविभूतिदमिति शिववक्षसि स्थितं नखेनादाय प्रणवेनाभिमन्त्र्य गायत्र्या पञ्चाक्षरेणाभिमन्त्र्य हरेर्मस्तकगात्रेषु समर्पयेत् तथा हृदि ध्यायस्वेति हरिमुक्त्वा हरः स्वहृदि ध्यात्वा दृष्टो दृष्ट इति शिवमाह । ततो भस्म भक्षयेति हरिमाह हरस्ततः । भक्षयिष्ये शिवं भस्म स्नात्वाहं भस्मना पुरा ॥ ७ ॥ पृष्ट्वेश्वरं भक्तिगम्यं भस्माभक्षयदच्युतः । तत्राश्चर्यमतीवासीत्प्रतिबिम्बसमद्युतिः ॥ ८ ॥ वासुदेवः शुद्धमुक्ताफलवर्णोऽभवत्क्षणात् । तदाप्रभृति शुक्लाभो वासुदेवः प्रसन्नवान् ॥ ९ ॥ न शक्यं भस्मनो ज्ञानं प्रभावं ते कुतो विभो । नमस्तेऽस्तु नमस्तेऽस्तु त्वामहं शरणं गतः ॥ १० ॥ त्वत्पादयुगले शंभो भक्तिरस्तु सदा मम । भस्मधारणसंपन्नो मम भक्तो भविष्यति ॥ ११ ॥ अत एवैषा भूतिर्भूतिकरीत्युक्ता । अस्य पुरस्ताद्वसव आसन्रुद्रा दक्षिणत आदित्याः पश्चाद्विश्वेदेवा उत्तरतो ब्रह्मविष्णुमहेश्वरा नाभ्यां सूर्याचन्द्रमसौ पार्श्वयोस्तदेतदृचाभ्युक्तम् । ऋचो अक्षरे परमे व्योमन् । य-

सिन्देवा अधिविश्वे निषेदुः । यस्तन्न वेद किमृचा करि-
ष्यति । य इत्तद्विदुस्त इमे समासते । य एतद्बृहज्जाबालं
सार्वकामिकं मोक्षद्वारमृङ्मयं यजुर्मयं साममयं ब्रह्म-
यममृतमयं भवति । य एतद्बृहज्जाबालं बालो वा युवा वा
वेद स महान्भवति । स गुरुः सर्वेषां मन्त्राणामुपदेष्टा
भवति । मृत्युतारकं गुरुणा लब्धं कण्ठे बाहौ शिखायां
वा बध्नीत । सप्तद्वीपवती भूमिर्दक्षिणार्थं नावकल्पते
तस्माच्छ्रद्धया यां कांचिद्गां दद्यात्सा दक्षिणा भवति॥१२॥
इति षष्ठं ब्राह्मणम् ॥ ६ ॥

अथ जनको वैदेहो याज्ञवल्क्यमुपसमेत्योवाच भगव-
न् त्रिपुण्ड्रविधिं नो ब्रूहीति स होवाच सद्योजातादिपञ्च-
ब्रह्ममन्त्रैः परिगृह्याग्निरिति भस्मेत्यभिमन्त्र्य मा नस्तोक इति
समुद्धृत्य त्रियायुषमिति जलेन संसृज्य त्र्यम्बकमिति शि-
रोललाटवक्षःस्कन्धेषु धृत्वा पूतो भवति मोक्षी भवति श-
तरुद्रेण यत्फलमवाप्नोति तत्फलमश्नुते स एष भस्मज्योति-
रिति वै याज्ञवल्क्यः॥१॥जनको ह वैदेहः स होवाच याज्ञ-
वल्क्यं भस्मधारणात्किं फलमश्नुत इति स होवाच तद्भस्म-
धारणादेव मुक्तिर्भवति तद्भस्मधारणादेव शिवसायुज्य-
मवाप्नोति न स पुनरावर्तते न स पुनरावर्तते स एष
भस्मज्योतिरिति वै याज्ञवल्क्यः ॥ २ ॥ जनको ह वैदेहः
स होवाच याज्ञवल्क्यं भस्मधारणात्किं फलमश्नुते न
वेति तत्र परमहंसानाम संवर्तकारुणिश्वेतकेतुदूर्वासऋभु-

दाघजडभरतदत्तात्रेयरैवतकभुसुण्डप्रभृतयो विभूति-
धारणादेव मुक्ताः स्युः स एष भस्मज्योतिरिति वै याज्ञ-
वल्क्यः ॥ ३ ॥ जनको ह वैदेहः स होवाच याज्ञवल्क्यं
भस्मस्नानेन किं जायत इति यस्य कस्यचिच्छरीरे यान-
न्ता रोमकूपास्तावन्ति लिङ्गानि भूत्वा तिष्ठन्ति ब्राह्मणो
वा क्षत्रियो वा वैश्यो वा शूद्रो वा तद्भस्मधारणादेतच्छ-
रीरस्य रूपं यस्यां तस्यां ह्येवावतिष्ठते ॥ ४ ॥ जनको ह
वैदेहः पैप्पलादेन सह प्रजापतिलोकं जगाम तं गत्वोवा-
च भो प्रजापते त्रिपुण्ड्रस्य माहात्म्यं ब्रूहीति तं प्रजाप-
तिरब्रवीद्यथैवेश्वरस्य माहात्म्यं तथैव त्रिपुण्ड्रस्येति ॥ ५ ॥
अथ पैप्पलादो वैकुण्ठं जगाम तं गत्वोवाच भो विष्णो
त्रिपुण्ड्रस्य माहात्म्यं ब्रूहीति यथैवेश्वरस्य माहात्म्यं तथैव
त्रिपुण्ड्रस्येति विष्णुराह ॥ ६ ॥ अथ पैप्पलादः काला-
ग्निरुद्रं परिसमेत्योवाचाधीहि भगवन् त्रिपुण्ड्रस्य विधि-
मिति त्रिपुण्ड्रस्य विधिर्मया वक्तुं न शक्य इति सत्यमि-
ति होवाचाथ भस्मच्छन्नः संसारान्मुच्यते भस्मशय्या-
शयानस्तच्छब्दगोचरः शिवसायुज्यमवाप्नोति न स पुन-
रावर्तते न स पुनरावर्तते रुद्राध्यायी सन्नमृतत्वं च
गच्छति स एष भस्मज्योतिर्विभूतिधारणाद्ब्रह्मैकत्वं च
गच्छति विभूतिधारणादेव सर्वेषु तीर्थेषु स्नातो भवति
विभूतिधारणाद्वाराणस्यां स्नानेन यत्फलमवाप्नोति तत्फ-
लमश्नुते स एष भस्मज्योतिर्यस्य कस्यचिच्छरीरे त्रिपुण्ड्र-

स्य लक्ष्म वर्तते प्रथमा प्रजापतिर्द्वितीया विष्णुस्तृतीया सदाशिव इति स एष भस्मज्योतिरिति स एष भस्मज्योतिरिति ॥ ७ ॥ अथ कालाग्निरुद्रं भगवन्तं सनत्कुमारः पप्रच्छाधीहि भगवन्रुद्राक्षधारणविधिं स होवाच रुद्रस्य नयनादुत्पन्ना रुद्राक्षा इति लोके ख्यायन्ते सदाशिवः संहारकाले संहारं कृत्वा संहाराक्षं मुकुलीकरोति तन्नयनाज्जाता रुद्राक्षा इति होवाच तस्माद्रुद्राक्षाणां रुद्राक्षत्वमिति तद्रुद्राक्षे वाग्विषये कृते दशगोप्रदानेन यत्फलमवाप्नोति तत्फलमश्नुते स एष भस्मज्योती रुद्राक्ष इति तद्रुद्राक्षं करेण स्पृष्ट्वा धारणमात्रेण द्विसहस्रगोप्रदानफलं भवति। तद्रुद्राक्षे कर्णयोर्धार्यमाणे एकादशसहस्रगोप्रदानफलं भवति एकादशरुद्रत्वं च गच्छति। तद्रुद्राक्षे शिरसि धार्यमाणे कोटिगोप्रदानफलं भवति। एतेषां स्थानानां कर्णयोः फलं वक्तुं न शक्यमिति होवाच। मूर्ध्नि चत्वारिंशच्छिखायामेकं त्रयं वा श्रोत्रयोर्द्वादश कर्णे द्वात्रिंशद्बाह्वोः षोडश षोडश द्वादश द्वादश मणिबन्धयोः षट् षडङ्गुष्ठयोस्ततः संध्यां सकुशोऽहरहरुपासीताग्निर्ज्योतिरित्यादिभिरग्नौ जुहुयात् ॥ ८ ॥ इति सप्तमं ब्राह्मणम् ॥ ७ ॥

अथ बृहज्जाबालस्य फलं नो ब्रूहि भगवन्निति स होवाच य एतद्बृहज्जाबालं नित्यमधीते सोऽग्निपूतो भवति स वायुपूतो भवति स आदित्यपूतो भवति स सोमपू-

तो भवति स ब्रह्मपूतो भवति स विष्णुपूतो भवति स रुद्रपूतो भवति स सर्वपूतो भवति स सर्वपूतो भवति ॥ १ ॥ य एतद्बृहज्जाबालं नित्यमधीते सोऽग्निं स्तम्भयति स आदित्यं स्तम्भयति स सोमं स्तम्भयति स उदकं स्तम्भयति स सर्वान्देवान्स्तम्भयति स सर्वान्ग्रहान्स्तम्भयति स विषं स्तम्भयति स विषं स्तम्भयति ॥ २ ॥ य एतद्बृहज्जाबालं नित्यमधीते स मृत्युं तरति स पाप्मानं तरति स ब्रह्महत्यां तरति स भ्रूणहत्यां तरति स वीरहत्यां तरति स सर्वहत्यां तरति स संसारं तरति स सर्वं तरति स सर्वं तरति ॥ ३ ॥ य एतद्बृहज्जाबालं नित्यमधीते स भूर्लोकं जयति स भुवर्लोकं जयति स सुवर्लोकं जयति स महर्लोकं जयति स जनोलोकं जयति स तपोलोकं जयति स सत्यलोकं जयति स सर्वांल्लोकाञ्जयति स सर्वांल्लोकाञ्जयति ॥ ४ ॥ य एतद्बृहज्जाबालं नित्यमधीते स ऋचोऽधीते स यजूंष्यधीते स सामान्यधीते सोऽथर्वणमधीते सोऽङ्गिरसमधीते स शाखा अधीते स कल्पानधीते स नाराशंसीरधीते स पुराणान्यधीते स ब्रह्मप्रणवमधीते स ब्रह्मप्रणवमधीते ॥ ५ ॥ अनुपनीतशतमेकमेकेनोपनीतेन तत्सममुपनीतशतमेकमेकेन गृहस्थेन तत्समं गृहस्थशतमेकमेकेन वानप्रस्थेन तत्समं वानप्रस्थशतमेकमेकेन यतिना तत्समं यतीनां तु शतं

पूर्णमेकमेकेन रुद्रजापकेन तत्समं रुद्रजापकशतमेकमेकेन अथर्वशिरःशिखाध्यापकेन तत्सममथर्वशिरःशिखाध्यापकशतमेकमेकेन बृहज्जाबालोपनिषदध्यापकेन तत्समं तद्वा एतत्परं धाम बृहज्जाबालोपनिषज्जपशीलस्य यत्र न सूर्यस्तपति यत्र न वायुर्वाति यत्र न चन्द्रमा भाति यत्र न नक्षत्राणि भान्ति यत्र नाग्निर्दहति यत्र न मृत्युः प्रविशति यत्र न दुःखानि प्रविशन्ति सदानन्दं परमानन्दं शान्तं शाश्वतं सदाशिवं ब्रह्मादिवन्दितं योगिध्येयं परं पदं यत्र गत्वा न निवर्तन्ते योगिनस्तदेतदृचाभ्युक्तम् ॥ तद्विष्णोः परमं पदं सदा पश्यन्ति सूरयः । दिवीव चक्षुराततम् ॥ तद्विप्रासो विपन्यवो जागृवांसः समिन्धते । विष्णोर्यत्परमं पदम् ॥ ॐसत्यमित्युपनिषत् ॥ ६ ॥ इत्यष्टमं ब्राह्मणम् ॥ ८ ॥

ॐ भद्रं कर्णेभिरिति शान्तिः ॥

॥ इत्यथर्ववेदीयबृहज्जाबालोपनिषत्समाप्ता ॥ १७ ॥

कौषीतकिब्राह्मणोपनिषत् ॥ १८ ॥

श्रीमत्कौषीतकीविद्यावेद्यप्रज्ञापराक्षरम् ।
प्रतियोगिविनिर्मुक्तब्रह्ममात्रं विचिन्तये ॥

ॐ वाङ्मे मनसीति शान्तिः ॥

चित्रो ह वै गार्ग्यायणिर्यक्ष्यमाण आरुणिं वव्रे स ह पुत्रं श्वेतकेतुं प्रजिघाय याजयेति तं हासीनं पप्रच्छ

तमस्य पुत्रस्ते संवृतं लोके यस्मिन्माधास्यस्यन्यसहो
द्धा तस्य लोके धास्यतीति स होवाच नाहमेतद्वेद
त्ताचार्यं पृच्छानीति स ह पितरमासाद्य पप्रच्छेतीति
प्राक्षीत्कथं प्रतिब्रवाणीति स होवाचाहमप्येतन्न वेद-
दस्येव वयं स्वाध्यायमधीत्य हरामहे यन्नःपरे ददत्येह्यु-
गमिष्याव इति ॥ स ह समित्पाणिश्चित्रं गार्ग्यायणिं
तिचक्रम उपायानीति तं होवाच ब्रह्मार्होऽसि गौतम
मामुपागा एहि त्वा ज्ञपयिष्यामीति ॥ १ ॥ स होवाच
वैके चास्माल्लोकात्प्रयन्ति चन्द्रमसमेव ते सर्वे गच्छ-
तेषां प्राणैः पूर्वपक्ष आप्यायतेऽथापरपक्षे न प्रजनय-
तद्वै स्वर्गस्य लोकस्य द्वारं यश्चन्द्रमास्तं यत्प्रत्याह तमि-
सृजते य एनं प्रत्याह तमिह वृष्टिर्भूत्वा वर्षति स इह
टो वा पतङ्गो वा शकुनिर्वा शार्दूलो वा सिंहो वा
त्स्यो वा परः श्वा पुरुषो वान्यो वैतेषु स्थानेषु प्रत्या-
यते यथाकर्म यथाविद्यं तमागतं पृच्छति कोऽसीति
प्रतिब्रूयाद्विचक्षणादृतवो रेत आभृतं पञ्चदशात्प्रसूता-
त्र्यावतस्तन्मा पुंसि कर्तर्येरयध्वं पुंसा कर्त्रा मातरि
सिषिक्तः स जायमान उपजायमानो द्वादशत्रयोदश
मासो द्वादशत्रयोदशेन पित्रा संतद्विदेहं प्रतितद्विदेहं
म ऋतवो मर्त्यव आरभध्वं तेन सत्येन तपसर्तुरस्म्या-
वोऽसि कोऽस्मि त्वहमस्मीति तमतिसृजते ॥ २ ॥ स
तं देवयानं पन्थानमापद्याग्निलोकमागच्छति स वायु-

लोकं स वरुणलोकं स आदित्यलोकं स इन्द्रलोकं
प्रजापतिलोकं स ब्रह्मलोकं ह तस्य वा एतस्य ब्रह्मलोक-
स्यारो ह्रदो मुहूर्ता येष्टिहा विरजा नदी ल्यो वृक्षः सालज्यं
संस्थानमपराजितमायतनमिन्द्रप्रजापती द्वारगोपौ वि-
प्रमितं विचक्षणासंध्यमितौजाः पर्यङ्कः प्रिया च मानसी
प्रतिरूपा च चाक्षुषी पुष्पाण्यादायावयतौ वै च जग-
म्बाश्चाम्बावयवाश्चाप्सरसोऽम्बया नद्यस्तमित्थंविदा ग-
च्छति तं ब्रह्माहाभिधावत मम यशसा विरजां वायं नदीं
प्रापन्न वायं जिगीष्यतीति ॥ ३ ॥ तं पञ्चशतान्यप्सरसां
प्रतिधावन्ति शतं मालाहस्ताः शतमाञ्जनहस्ताः शतं
चूर्णहस्ताः शतं वासोहस्ताः शतं कणाहस्तास्तं ब्रह्मालं-
कारेणालंकुर्वन्ति स ब्रह्मालंकारेणालंकृतो ब्रह्म विद्वान्
ब्रह्मैवाभिप्रैति स आगच्छत्यारं ह्रदं तन्मनसात्येति तदि-
त्वा संप्रतिविदो मज्जन्ति स आगच्छति मुहूर्तान्येष्टि-
हांस्तेऽस्मादपद्रवन्ति स आगच्छति विरजां नदीं तां
मनसैवात्येति तत्सुकृतदुष्कृते धूनुते तस्य प्रिया ज्ञातयः
सुकृतमुपयन्त्यप्रिया दुष्कृतं तद्यथा रथेन धावयन्रथचक्रे
पर्यवेक्षत एवमहोरात्रे पर्यवेक्षत एवं सुकृतदुष्कृते सर्वा-
णि च द्वन्द्वानि स एष निसुकृतो विदुष्कृतो ब्रह्म विद्वान्
ब्रह्मैवाभिप्रैति ॥ ४ ॥ स आगच्छति ल्यं वृक्षं तं ब्रह्मग-
न्धः प्रविशति स आगच्छति सालज्यं संस्थानं तं ब्रह्मरसः
प्रविशति आगच्छत्यपराजितमायतनं तं ब्रह्मतेजः प्रवि-

इति स आगच्छतीन्द्रप्रजापती द्वारगोपौ तावस्मादप-
द्रवतः स आगच्छति विभु प्रमितं तं ब्रह्मयशः प्रविशति
स आगच्छति विचक्षणामासन्दीं बृहद्रथन्तरे सामनी
पूर्वौ पादौ श्यैत नौधसे चापरौ पादौ वैरूपवैराजे शा-
क्वररैवते तिरश्ची सा प्रज्ञा प्रज्ञया हि विपश्यति स
आगच्छत्यमितौजसं पर्यङ्कं स प्राणस्तस्य भूतं च भवि-
ष्यच्च पूर्वौ पादौ श्रीश्चराचारौ बृहद्रथन्तरे अनूच्ये भद्र-
यज्ञायज्ञीये शीर्षण्यमृचश्च सामानि च प्राचीनातानं
यजूंषि तिरश्चीनानि सोमांशव उपस्तरणमुद्गीथ उपश्रीः
श्रीरुपबर्हणं तस्मिन्ब्रह्मास्ते तमित्थंवित्पादेनैवाग्र आरो-
हति तं ब्रह्माह कोऽसीति तं प्रतिब्रूयात् ॥ ५ ॥ ऋतुर-
स्म्यार्तवोऽस्म्याकाशाद्योनेः संभूतो भार्यायै रेतः संवत्स-
रस्य तेजोभूतस्य भूतस्यात्मा भूतस्य त्वमात्मासि यस्त्व-
मसि सोऽहमस्मीति तमाह कोऽहमस्मीति सत्यमिति
ब्रूयात्किं तद्यत्सत्यमिति यदन्यद्देवेभ्यश्च प्राणेभ्यश्च तत्स-
दथ यद्देवाश्च प्राणाश्च तद्यं तदेतया वाचाभिव्याह्रियते
सत्यमित्येतावदिदं सर्वमिदं सर्वमसीत्येवैनं तदाह तदे-
तच्छ्लोकेनाभ्युक्तम् ॥ ६ ॥ यजूदरः सामशिरा असावृङ्-
मूर्तिरव्ययः । स ब्रह्मेति हि विज्ञेय ऋषिर्ब्रह्ममयो महा-
निति ॥ तमाह केन पौंस्नानि नामान्याप्नोतीति प्राणेनेति
ब्रूयात्केन स्त्रीनामानीति वाचेति केन नपुंसकनामानीति
मनसेति केन गन्धानिति घ्राणेनेति ब्रूयात्केन रूपाणीति

चक्षुषेति केन शब्दानिति श्रोत्रेणेति केनान्नरसानिति जिह्वयेति केन कर्माणीति हस्ताभ्यामिति केन सुखदुःखे इति शरीरेणेति केनानन्दं रतिं प्रजातिमित्युपस्थेनेति केनेत्या इति पादाभ्यामिति केन धियो विज्ञातव्यं कामानिति प्रज्ञयेति प्रब्रूयात्तमाहापो वै खलु मे ह्यसावयं ते लोक इति सा या ब्रह्मणि चितिर्या व्यष्टिस्तां चितिं जयति तां व्यष्टिं व्यश्नुते य एवं वेद य एवं वेद ॥ ७ ॥
प्रथमोऽध्यायः ॥ १ ॥

प्राणो ब्रह्मेति ह स्माह कौषीतकिस्तस्य ह वा एतस्य प्राणस्य ब्रह्मणो मनो दूतं वाक्परिवेष्ट्री चक्षुर्गोप्तृ श्रोत्रं संश्रावयितृ यो ह वा एतस्य प्राणस्य ब्रह्मणो मनो दूतं वेद दूतवान् भवति यश्चक्षुर्गोप्तृ गोप्तृमान् भवति यः श्रोत्रं संश्रावयितृ संश्रावयितृमान् भवति यो वाचं परिवेष्ट्रीं परिवेष्ट्रीमान् भवति तस्मै वा एतस्मै प्राणाय ब्रह्मण एताः सर्वा देवता अयाचमानाय बलिं हरन्ति तथो एवास्मै सर्वाणि भूतान्ययाचमानायैव बलिं हरन्ति य एवं वेद तस्योपनिषन्न याचेदिति तद्यथा ग्रामं भिक्षित्वा लब्ध्वोपविशेन्नाहमतो दत्तमश्नीयामिति य एवैनं पुरस्तात्प्रत्याचक्षीरंस्त एवैनमुपमन्त्रयन्ते ददाम त इत्येष धर्मो याचतो भवत्यनन्तरस्त्वेवैनमुपमन्त्रयन्ते ददाम त इति ॥ १ ॥
प्राणो ब्रह्मेति ह स्माह पैङ्ग्यस्तस्य ह वा एतस्य प्राणस्य ब्रह्मणो वाक्परस्ताच्चक्षुरारुन्धे चक्षुः परस्ताच्छ्रोत्रमारुन्धे

श्रोत्रं परस्तान्मन आरुन्धे मनः परस्तात्प्राण आरुन्धे तस्मै वा एतस्मै प्राणाय ब्रह्मण एताः सर्वा देवता अयाचमानाय बलिं हरन्ति तथो एवास्मै सर्वाणि भूतान्ययाचमानाय बलिं हरन्ति य एवं वेद तस्योपनिषन्न याचेदिति तद्यथा ग्रामं भिक्षित्वा लब्ध्वोपविशेन्नाहमतो दत्तमश्नीयामिति य एवैनं पुरस्तात्प्रत्याचक्षीरंस्त एवैनमुपमन्त्रयन्ते ददाम त इत्येष धर्मो याचतो भवत्यन्यतरस्त्वेवैनमुपमन्त्रयन्ते ददाम त इति ॥ २ ॥ अथात एकधनावरोधनं यदेकधनमभिध्यायात् पौर्णमास्यां वामावास्यायां वा शुद्धपक्षे वा पुण्ये नक्षत्रेऽग्निमुपसमाधाय परिसमुह्य परिस्तीर्य पर्युक्ष्य पूर्वदक्षिणं जान्वाच्य स्रुवेण वा चमसेन वा कंसेन वैता आज्याहुतीर्जुहोति वाङ्नाम देवतावरोधिनी सा मेऽमुष्मादिदमवरुन्धां तस्यै स्वाहा प्राणो नाम देवतावरोधिनी सा मेऽमुष्मादिदमवरुन्धां तस्यै स्वाहा चक्षुर्नाम देवतावरोधिनी सा मेऽमुष्मादिदमवरुन्धां तस्यै स्वाहा श्रोत्रं नाम देवतावरोधिनी सा मेऽमुष्मादिदमवरुन्धां तस्यै स्वाहा मनो नाम देवतावरोधिनी सा मेऽमुष्मादिदमवरुन्धां तस्यै स्वाहा प्रज्ञा नाम देवतावरोधिनी सा मेऽमुष्मादिदमवरुन्धां तस्यै स्वाहेत्यथ धूमगन्धं प्रजिघ्रायाज्यलेपेनाङ्गान्यनुविमृज्य वाचंयमोऽभिप्रव्रज्यार्थं ब्रवीत दूतं वा प्रहिणुयाल्लभते हैव ॥३॥ अथातो दैवस्मरो यस्य प्रियो बुभूषेद्यस्यै वा एषां वैतेषामेवैतस्मि-

न्पर्वण्यग्निमुपसमाधायैतयैवावृतैता आज्याहुतीर्जुहोति वाचं ते मयि जुहोम्यसौ स्वाहा प्राणं ते मयि जुहोम्यसौ स्वाहा चक्षुस्ते मयि जुहोम्यसौ स्वाहा श्रोत्रं ते मयि जुहोम्यसौ स्वाहा मनस्ते मयि जुहोम्यसौ स्वाहा प्रज्ञां ते मयि जुहोम्यसौ स्वाहेत्यथ धूमगन्धं प्रजिघ्रायाज्यले-पेनाङ्गान्यनुविमृज्य वाचंयमोऽभिप्रवृज्य संस्पर्शं जिग-मिषेदपि वाताद्वा संभाषमाणस्तिष्ठेत्प्रियो हैव भवति स्मरन्ति हैवास्य ॥ ४ ॥ अथातः सायमन्नं प्रातर्दनमन्त-रमग्निहोत्रमित्याचक्षते यावद्वै पुरुषो भासते न तावत्प्रा-णितुं शक्नोति प्राणं तदा वाचि जुहोति यावद्वै पुरुषः प्राणिति न तावद्भाषितुं शक्नोति वाचं तदा प्राणे जुहोत्येते अनन्ते अमृते आहुती जाग्रच्च स्वपंश्च संततमव्यवच्छिन्नं जुहोत्यथ या अन्या आहुतयोऽन्तवत्यस्ताः कर्ममय्यो भवन्त्येतद्ध वै पूर्वे विद्वांसोऽग्निहोत्रं जुहुवाञ्चक्रुः ॥ ५ ॥ उक्थं ब्रह्मेति ह स्माह शुष्कभृङ्गारस्तदृगित्युपासीत स-र्वाणि हास्मै भूतानि श्रैष्ठ्यायाभ्यर्च्यन्ते तद्यजुरित्युपासी-त सर्वाणि हास्मै भूतानि श्रैष्ठ्याय युज्यन्ते तत्सामेत्यु-पासीत सर्वाणि हास्मै भूतानि श्रैष्ठ्याय सन्नमन्ते तच्छ्री-रित्युपासीत तद्यश इत्युपासीत तत्तेज इत्युपासीत तद्यथै-तच्छास्त्राणां श्रीमत्तमं यशस्वितमं तेजस्वितमं भवति तथो एवैवं विद्वान् सर्वेषां भूतानां श्रीमत्तमो यशस्वि-तमस्तेजस्वितमो भवति तमेतमैष्टकं कर्ममयमात्मानम-

ध्वर्युः संस्करोति तस्मिन्यजुर्मयं प्रवयति यजुर्मयं ऋङ्मयं होता ऋङ्मयं साममयमुद्गाता स एष सर्वस्यै त्रयीविद्याया आत्मैष उत एवास्यात्मैतदात्मा भवति य एवं वेद ॥ ६ ॥ अथातः सर्वजितः कौषीतकेस्त्रीण्युपासनानि भवन्ति यज्ञोपवीतं कृत्वाप आचम्य त्रिरुदपात्रं प्रसिच्योद्यन्तमादित्यमुपतिष्ठेत वर्गोऽसि पाप्मानं मे वृङ्धीत्येतयैवावृता मध्ये सन्तमुद्वर्गोऽसि पाप्मानं म उद्वृङ्धीत्येतयैवावृतास्तं यन्तं संवर्गोऽसि पाप्मानं मे संवृङ्धीति यदहोरात्राभ्यां पापं करोति संतद्वृङ्क्ते ॥ ७ ॥ अथ मासि मास्यमावास्यायाः पश्चाच्चन्द्रमसं दृश्यमानमुपतिष्ठेतैतयेवावृता हरिततृणाभ्यामथ वाक् प्रत्यस्यति यत्ते सुसीमं हृदयमधिचन्द्रमसि श्रितम् ॥ तेनामृतत्वस्येशानं माहं पौत्रमघं रुदमिति न हास्मात्पूर्वाः प्रजाः प्रयन्तीति न जातपुत्रस्याथाजातपुत्रस्याह आप्यायस्व समेतु ते सन्ते पयांसि समु यन्तु वाजाः यमादित्या अंशुमाप्याययन्तीत्येतास्तिस्र ऋचो जपित्वा नास्माकं प्राणेन प्रजया पशुभिराप्यायस्वेति दैवीमावृतमावर्त आदित्यस्यावृतमन्वावर्तयति दक्षिणं बाहुमन्वावर्तते ॥ ८ ॥ अथ पौर्णमास्यां पुरस्ताच्चन्द्रमसं दृश्यमानमुपतिष्ठेतैतयैवावृता सोमो राजासि विचक्षणः पञ्चमुखोऽसि प्रजापतिर्ब्राह्मणस्त एकं मुखं तेन मुखेन राज्ञोऽत्सि तेन मुखेन मामन्नादं कुरु ॥ राजा त एकं मुखं तेन मुखेन विशोऽत्सि

तेनैव मुखेन मामन्नादं कुरु ॥ श्येनस्त एकं मुखं तेन मुखेन पक्षिणोऽत्सि तेन मुखेन मामन्नादं कुरु ॥ अग्नि-स्त एकं मुखं तेन मुखेनेमं लोकमत्सि तेन मुखेन माम-न्नादं कुरु ॥ सर्वाणि भूतानीत्येव पञ्चमं मुखं तेन मुखेन सर्वाणि भूतान्यत्सि तेन मुखेन मामन्नादं कुरु ॥ मा-स्माकं प्राणेन प्रजया पशुभिरवक्षेष्ठा योऽस्मान्द्वेष्टि यं च वयं द्विष्मस्तस्य प्राणेन प्रजया पशुभिरवक्षीयस्वेति श्वि-तिदैंवीमावृतमावर्ते आदित्यस्यावृतमन्वावर्तन्त इति द-क्षिणं बाहुमन्वावर्तते ॥ ९ ॥ अथ संवेश्यन् जायायै हृदयमभिमृशेत् ॥ यत्ते सुशीमे हृदये हितमन्तः प्रजा-पतौ । मन्येऽहं मां तद्विद्वांसं माहं पौत्रमघं रुदमिति न हास्मात्पूर्वाः प्रजाः प्रैति ॥ १० ॥ अथ प्रोष्यायन् पुत्रस्य मूर्धानमभिमृशति ॥ अङ्गादङ्गात्संभवसि हृदयादधिजा-यसे । आत्मा वै पुत्रनामासि स जीव शरदः शतम-साविति नामास्य गृह्णाति । अश्मा भव परशुर्भव हि-रण्यमस्तृतं भव । तेजो वै पुत्रनामासि स जीव शरदः शतमसाविति नामास्य गृह्णाति । येन प्रजापतिः प्रजाः पर्यगृह्णीतारिष्ट्यै । तेन त्वा परिगृह्णाम्यसावित्य-थास्य दक्षिणे कर्णे जपत्यस्मे प्रयन्धि मघवन्नृजीषिन्निती-न्द्रश्रेष्ठानि द्रविणानि धेहीति माच्छेत्ता मा व्यतिष्ठाः शतं शरद आयुषो जीव पुत्र । ते नाम्ना मूर्धानमभिजिघ्रा-म्यसाविति त्रिरस्य मूर्धानमभिजिघ्रेद्गवां त्वा हिंकारेणा-

अहिंकरोसीति त्रिरस्य मूर्धानमभिहिंकुर्यात् ॥ ११ ॥
अथातो दैवः परिमर एतद्वै ब्रह्म दीप्यते यदग्निर्ज्वलत्य-
थैतन्म्रियते यन्न ज्वलति तस्यादित्यमेव तेजो गच्छति
वायुं प्राण एतद्वै ब्रह्म दीप्यते यथादित्यो दृश्यतेऽथैत-
न्म्रियते यन्न दृश्यते तस्य चन्द्रमसमेव तेजो गच्छति
वायुं प्राण एतद्वै ब्रह्म दीप्यते यच्चन्द्रमा दृश्यतेऽथैत-
न्म्रियते यन्न दृश्यते तस्य विद्युतमेव तेजो गच्छति वायुं
प्राण एतद्वै ब्रह्म दीप्यते यद्विद्युद्विद्योततेऽथैतन्म्रियते
यन्न विद्योतते तस्य वायुमेव तेजो गच्छति वायुं प्राणस्ता
वा एताः सर्वा देवता वायुमेव प्रविश्य वायौ सृप्ता न
मूर्च्छन्ते तस्मादेव पुनरुदीरत इत्यधिदैवतमथाध्यात्मम्
॥ १२ ॥ एतद्वै ब्रह्म दीप्यते यद्वाचा वदत्यथैतन्म्रियते
यन्न वदति तस्य चक्षुरेव तेजो गच्छति प्राणं प्राण एतद्वै
ब्रह्म दीप्यते यच्चक्षुषा पश्यत्यथैतन्म्रियते यन्न पश्यति
तस्य श्रोत्रमेव तेजो गच्छति प्राणं प्राण एतद्वै ब्रह्म दी-
प्यते यच्छ्रोत्रेण शृणोत्यथैतन्म्रियते यन्न शृणोति तस्य
मन एव तेजो गच्छति प्राणं प्राण एतद्वै ब्रह्म दीप्यते
यन्मनसा ध्यायत्यथैतन्म्रियते यन्न ध्यायति तस्य प्राणमेव
तेजो गच्छति प्राणं प्राणस्ता वा एताः सर्वा देवताः प्रा-
णमेव प्रविश्य प्राणे सृप्ता न मूर्च्छन्ते तस्माद्वैव पुनरुदी-
रते तद्यदिह वा एवंविद्वांस उभौ पर्वतावभिप्रवर्तेयातां
तुस्तूर्षमाणो दक्षिणश्चोत्तरश्च न हैवैनं स्तृण्वीयातामथ

य एनं द्विषन्ति यांश्च स्वयं द्वेष्टि त एनं सर्वे परितो म्रि-
यन्ते ॥ १३ ॥ अथातो निःश्रेयसादानमेता ह वै देवता
अहंश्रेयसे विवदमाना अस्माच्छरीरादुच्चक्रमुस्तद्दारुभूतं
शिश्येऽथतद्वाक्प्रविवेश तद्वाचा वदच्छिश्य एवाथैतच्चक्षुः
प्रविवेश तद्वाचा वदच्चक्षुषा पश्यच्छिश्य एवाथैतच्छ्रोत्रं
प्रविवेश तद्वाचा वदच्चक्षुषा पश्यच्छ्रोत्रेण शृण्वच्छिश्य
एवाथैतन्मनः प्रविवेश तद्वाचा वदच्चक्षुषा पश्यच्छ्रोत्रेण
शृण्वन्मनसा ध्यायञ्छिश्य एवाथैतत्प्राणः प्रविवेश तत्तत
एव समुत्तस्थौ तद्देवाः प्राणे निःश्रेयसं विचिन्त्य प्राण-
मेव प्रज्ञात्मानमभिसंस्तूय सहैतैः सर्वैरस्माल्लोकादुच्चक्र-
मुस्ते वायुप्रतिष्ठाकाशात्मानः स्वर्ययुस्तथो एवैवं विद्वान्
सर्वेषां भूतानां प्राणमेव प्रज्ञात्मानमभिसंस्तूय सहैतैः
सर्वैरस्माच्छरीरादुत्क्रामति स वायुप्रतिष्ठाकाशात्मा न
स्वरेति तद्भवति यत्रैतद्देवास्तत्प्राप्य तदमृतो भवति
यदमृता देवाः ॥ १४ ॥ अथातः पितापुत्रीयं संप्रदान-
मिति चाचक्षते पिता पुत्रं प्रेष्याह्वयति नवैस्तृणैरगारं
संस्तीर्याग्निमुपसमाधायोदकुम्भं सपात्रमुपनिधायाहतेन
वाससा संप्रच्छन्नः श्येत एत्य पुत्र उपरिष्टादभिनिपद्यत
इन्द्रियैरस्येन्द्रियाणि संस्पृश्यापि वास्याभिमुखत एवा-
सीताथास्मै संप्रयच्छति वाचं मे त्वयि दधानीति पिता
वाचं ते मयि दध इति पुत्रः प्राणं मे त्वयि दधानीति
पिता प्राणं ते मयि दध इति पुत्रश्चक्षुर्मे त्वयि दधानी-

ति पिता चक्षुस्ते मयि दध इति पुत्रः श्रोत्रं मे त्वयि दधानीति पिता श्रोत्रं ते मयि दध इति पुत्रो मनो मे त्वयि दधानीति पिता मनस्ते मयि दध इति पुत्रोऽन्नरसान्मे त्वयि दधानीति पितान्नरसाँस्ते मयि दध इति पुत्रः कर्माणि मे त्वयि दधानीति पिता कर्माणि ते मयि दध इति पुत्रः सुखदुःखे मे त्वयि दधानीति पिता सुखदुःखे ते मयि दध इति पुत्र आनन्दं रतिं प्रजातिं मे त्वयि दधानीति पिता आनन्दं रतिं प्रजातिं ते मयि दध इति पुत्र इत्यां मे त्वयि दधानीति पिता इत्यां ते मयि दध इति पुत्रो धियो विज्ञातव्यं कामान्मे त्वयि दधानीति पिता धियो विज्ञातव्यं कामांस्ते मयि दध इति पुत्रोऽथ दक्षिणावृदुपनिष्क्रामति तं पितानुमन्त्रयते यशो ब्रह्मवर्चसमन्नाद्यं कीर्तिस्त्वा जुषतामित्यथेतरः सव्यमंसमन्ववेक्षते पाणिनान्तर्धाय वसनान्तेन वा प्रच्छाद्य स्वर्गांल्लोकान्कामानवाप्नुहीति स यद्यगदः स्यात्पुत्रस्यैश्वर्ये पिता वसेत्परि वा व्रजेद्यद्युवै प्रेयाद्यदेवैनं समापयति तथा समापयितव्यो भवति तथा समापयितव्यो भवति ॥ १५ ॥ इति द्वितीयोऽध्यायः ॥ २ ॥

प्रतर्दनो ह वै दैवोदासिरिन्द्रस्य प्रियं धामोपजगाम युद्धेन पौरुषेण च तं हेन्द्र उवाच प्रतर्दन वरं ते ददानीति स होवाच प्रतर्दनस्त्वमेव वृणीष्व यं त्वं मनुष्याय हिततमं मन्यस इति तं हेन्द्र उवाच न वै वरं परस्मै

वृणीते त्वमेव वृणीष्वेत्यवरो वैतर्हि किल स इति होवाच प्रतर्दनोऽथो खल्विन्द्रः सत्यादेव नेयाय सत्यं हीन्द्रः स होवाच मामेव विजानीह्येतदेवाहं मनुष्याय हिततमं मन्ये यन्मां विजानीयात्रिशीर्षाणं त्वाष्ट्रमहनमवाङ्मुखान्यतीन्सालावृकेभ्यः प्रायच्छं बह्वीः संधा अतिक्रम्य दिवि प्रह्लादीनतृणमहमन्तरिक्षे पौलोमान्पृथिव्यां कालकाश्यांस्तस्य मे तत्र न लोम च नामीयते स यो मां विजानीयान्नास्य केन च कर्मणा लोको मीयते न मातृवधेन न पितृवधेन न स्तेयेन न भ्रूणहत्यया नास्य पापं च न चकृषो मुखान्नीलं वेत्तीति ॥ १ ॥ स होवाच प्राणोऽस्मि प्रज्ञात्मा तं मामायुरमृतमित्युपास्स्वायुः प्राणः प्राणो वा आयुः प्राण उवाचामृतं यावद्ध्यस्मिञ्छरीरे प्राणो वसति तावदायुः प्राणेन ह्येवामुष्मिल्लोकेऽमृतत्वमाप्नोति प्रज्ञया सत्यसंकल्पं स यो म आयुरमृतमित्युपास्ते सर्वमायुरस्मिँल्लोक एत्याप्नोत्यमृतत्वमक्षितिं स्वर्गे लोके तद्धैक आहुरेकभूयं वै प्राणा गच्छन्तीति न हि कश्चन शक्नुयात्सकृद्वाचा नाम प्रज्ञापयितुं चक्षुषा रूपं श्रोत्रेण शब्दं मनसा ध्यानमित्येकभूयं वै प्राणा भूत्वा एकैकं सर्वाण्येवैतानि प्रज्ञापयन्ति वाचं वदतीं सर्वे प्राणा अनुवदन्ति चक्षुः पश्यत्सर्वे प्राणा अनुपश्यन्ति श्रोत्रं शृण्वत्सर्वे प्राणा अनुश्रृण्वन्ति मनो ध्यायत्सर्वे पाणा अनुध्यायन्ति प्राणं प्राणन्तं सर्वे प्राणा अनुप्राणन्तीत्येवमुहैवैतदिति हेन्द्र

उवाचास्तीत्येव प्राणानां निःश्रेयसादानमिति ॥ २ ॥ जीवति वागपेतो मूकान्हिपश्यामो जीवति चक्षुरपेतोऽन्धान्हिपश्यामो जीवति श्रोत्रापेतो बधिरान्हिपश्यामो जीवति बाहुच्छिन्नो जीवत्यूरुच्छिन्न इत्येवं हि पश्याम इत्यथ खलु प्राण एव प्रज्ञात्मेदं शरीरं परिगृह्योत्थापयति तस्मादेतमेवोक्थमुपासीत यो वै प्राणः सा प्रज्ञा या वा प्रज्ञा स प्राणः स ह ह्येतावस्मिञ्छरीरे वसतः सहोत्क्रामतस्तस्यैषैव दृष्टिरेतद्विज्ञानं यत्रैतत्पुरुषः सुप्तः स्वप्नं न कंचन पश्यत्यथास्मिन्प्राण एवैकधा भवति तदैनं वाक्सर्वैर्नामभिः सहाप्येति चक्षुः सर्वै रूपैः सहाप्येति श्रोत्रं सर्वैः शब्दैः सहाप्येति मनः सर्वैर्ध्यातैः सहाप्येति स यदा प्रतिबुध्यते यथाग्नेर्ज्वलतो विस्फुलिङ्गा विप्रतिष्ठेरन्नेवमेवैतस्मादात्मनः प्राणा यथायतनं विप्रतिष्ठन्ते प्राणेभ्यो देवा देवेभ्यो लोकास्तस्यैषैव सिद्धिरेतद्विज्ञानं यत्रैतत्पुरुष आर्तो मरिष्यन्नाबल्यं न्येत्य मोहं नैति तदाहुरुदक्रमीच्चित्तं न शृणोति न पश्यति न वाचा वदत्यथास्मिन्प्राण एवैकधा भवति तदैनं वाक्सर्वैर्नामभिः सहाप्येति चक्षुः सर्वै रूपैः सहाप्येति श्रोत्रं सर्वैः शब्दैः सहाप्येति मनः सर्वैर्ध्यातैः सहाप्येति स यदा प्रतिबुध्यते यथाग्नेर्ज्वलतो विस्फुलिङ्गा विप्रतिष्ठेरन्नेवमेवैतस्मादात्मनः प्राणा यथायतनं विप्रतिष्ठन्ते प्राणेभ्यो देवा देवेभ्यो लोकाः ॥३॥ स यदास्माच्छरीरादुत्क्रामति वागस्मात्सर्वाणि नामान्य-

भिविसृजते वाचा सर्वाणि नामान्याप्नोति घ्राणोऽस्मात्स- र्वान्गन्धानभिविसृजते घ्राणेन सर्वान्गन्धानाप्नोति चक्षु- रस्मात्सर्वाणि रूपाण्यभिविसृजते चक्षुषा सर्वाणि रूपा- ण्याप्नोति श्रोत्रमस्मात्सर्वाञ्छब्दानभिविसृजते श्रोत्रेण सर्वाञ्शब्दानाप्नोति मनोऽस्मात्सर्वाणि ध्यातान्यभिविसृ- जते मनसा सर्वाणि ध्यातान्याप्नोति सैषा प्राणे सर्वाप्तिर्यो वै प्राणः सा प्रज्ञा या वा प्रज्ञा स प्राणः स ह ह्येताव- स्मिञ्छरीरे वसतः सहोत्क्रामतोऽथ खलु यथा प्रज्ञायां सर्वाणि भूतान्येकीभवन्ति तद्व्याख्यास्यामः ॥ ४ ॥ वा- गेवास्या एकमङ्गमुदूढं तस्यै नाम परस्तात्प्रतिविहिता भूतमात्रा घ्राणमेवास्या एवमङ्गमुदूढं तस्य गन्धः पर- स्तात्प्रतिविहिता भूतमात्रा चक्षुरेवास्या एकमङ्गमुदूढं तस्य रूपं परस्तात्प्रतिविहिता भूतमात्रा श्रोत्रमेवास्या एकमङ्गमुदूढं तस्य शब्दः परस्तात्प्रतिविहिता भूतमात्रा जिह्वैवास्या एकमङ्गमुदूढं तस्यान्नरसः परस्तात्प्रतिविहिता भूतमात्रा हस्तावेवास्या एकमङ्गमुदूढं तयोः कर्म परस्ता- त्प्रतिविहिता भूतमात्रा शरीरमेवास्या एकमङ्गमुदूढं तस्य सुखदुःखे परस्तात्प्रतिविहिता भूतमात्रा उपस्थ एवास्या एकमङ्गमुदूढं तस्यानन्दो रतिः प्रजातिः परस्ता- त्प्रतिविहिता भूतमात्रा पादावेवास्या एकमङ्गमुदूढं तयो- रित्या परस्तात्प्रतिविहिता भूतमात्रा प्रज्ञैवास्या एकमङ्ग- मुदूढं तस्यै धियो विज्ञातव्यं कामाः परस्तात्प्रतिविहिता

भूतमात्रा ॥ ५ ॥ प्रज्ञया वाचं समारुह्य वाचा सर्वाणि नामान्याप्नोति प्रज्ञया प्राणं समारुह्य प्राणेन सर्वान्गन्धानाप्नोति प्रज्ञया चक्षुः समारुह्य चक्षुषा सर्वाणि रूपाण्याप्नोति प्रज्ञया श्रोत्रं समारुह्य श्रोत्रेण सर्वाञ्छब्दानाप्नोति प्रज्ञया जिह्वां समारुह्य जिह्वया सर्वानन्नरसानाप्नोति प्रज्ञया हस्तौ समारुह्य हस्ताभ्यां सर्वाणि कर्माण्याप्नोति प्रज्ञया शरीरं समारुह्य शरीरेण सुखःदुखे आप्नोति प्रज्ञयोपस्थं समारुह्योपस्थेनानन्दं रतिं प्रजातिमाप्नोति प्रज्ञया पादौ समारुह्य पादाभ्यां सर्वा इत्या आप्नोति प्रज्ञयैव धियं समारुह्य प्रज्ञयैव धियो विज्ञातव्यं कामानाप्नोति ॥ ६ ॥ न हि प्रज्ञापेता वाङ्नाम किंचन प्रज्ञपयेदन्यत्र मे मनोऽभूदित्याह नाहमेतन्नाम प्राज्ञासिषमिति न हि प्रज्ञापेतः प्राणो गन्धं कंचन प्रज्ञपयेदन्यत्र मे मनोऽभूदित्याह नाहमेतं गन्धं प्राज्ञासिषमिति न हि प्रज्ञापेतं चक्षू रूपं किंचन प्रज्ञपयेदन्यत्र मे मनोऽभूदित्याह नाहमेतद्रूपं प्राज्ञासिषमिति न हि प्रज्ञापेतं श्रोत्रं शब्दं कंचन प्रज्ञपयेदन्यत्र मे मनोऽभूदित्याह नाहमेतं शब्दं प्राज्ञासिषमिति न हि प्रज्ञापेता जिह्वान्नरसं कंचन प्रज्ञपयेदन्यत्र मे मनोऽभूदित्याह नाहमेतमन्नरसं प्राज्ञासिषमिति न हि प्रज्ञापेतौ हस्तौ कर्म किंचन प्रज्ञपयेतामन्यत्र मे मनोऽभूदित्याह नाहमेतत्कर्म प्राज्ञासिषमिति न हि प्रज्ञापेतं शरीरं सुखदुःखं किंचन प्रज्ञपयेदन्यत्र

मे मनोऽभूदित्याह नाहमेतत्सुखदुःखे प्राज्ञासिषमिति न हि प्रज्ञापेत उपस्थ आनन्दं रतिं प्रजातिं कंचन प्रज्ञपयेदन्यत्र मे मनोऽभूदित्याह नाहमेतमानन्दं रतिं प्रजातिं प्राज्ञासिषमिति न हि प्रज्ञापेतौ पादावित्यां कांचन प्रज्ञपयेतामन्यत्र मे मनोऽभूदित्याह नाहमेतामित्यां प्राज्ञासिषमिति न हि प्रज्ञापेता धीः काचन सिध्येन्न प्रज्ञातव्यं प्रज्ञायेत ॥ ७ ॥ न वाचं विजिज्ञासीत वक्तारं विद्यान्न गन्धं विजिज्ञासीत घ्रातारं विद्यान्न रूपं विजिज्ञासीत रूपविदं विद्यान्न शब्दं विजिज्ञासीत श्रोतारं विद्यान्नान्नरसं विजिज्ञासीतान्नरसविज्ञातारं विद्यान्न कर्म विजिज्ञासीत कर्तारं विद्यान्न सुखदुःखे विजिज्ञासीत सुखदुःखयोर्विज्ञातारं विद्यान्नानन्दं रतिं प्रजातिं विजिज्ञासीतानन्दस्य रतेः प्रजातेर्विज्ञातारं विद्यान्नेत्यां विजिज्ञासीतैतारं विद्यान्न मनो विजिज्ञासीत मन्तारं विद्यात्ता वा एता दशैव भूतमात्रा अधिप्रज्ञं दशप्रज्ञामात्रा अधिभूतं यद्धि भूतमात्रा न स्युर्न प्रज्ञामात्राः स्युर्यद्वा प्रज्ञामात्रा न स्युर्न भूतमात्राः स्युः ॥ ८ ॥ न ह्यन्यतरतो रूपं किंचन सिध्येन्नो एतन्नाना तद्यथा रथस्यारेषु नेमिरर्पिता नाभावरा अर्पिता एवमेवैता भूतमात्राः प्रज्ञामात्रास्वर्पिताः प्रज्ञामात्राः प्राणे अर्पिताः । एष प्राण एव प्रज्ञात्मानन्दोऽजरोऽमृतो न साधुना कर्मणा भूयान्नो एवासाधुना कर्मणा कनीयानेष ह्येवैनं साधु कर्म कारय-

ति तं यमन्वानुनेपत्येप एवैनमसाधु कर्म कारयति तं यमेभ्यो लोकेभ्यो नुनुत्सत एप लोकपाल एप लोकाधिपतिरेष सर्वेश्वरः स म आत्मेति विद्यात्स म आत्मेति विद्यात् ॥ ९ ॥ इति तृतीयोऽध्यायः ॥ ३ ॥

गार्ग्यो ह वै बलाकिरनूचानः संस्पष्ट आस सोऽयमुशीनरेषु संवसन्मत्स्येषु कुरुपञ्चालेषु काशीविदेहेष्विति स हाजातशत्रुं काश्यमेत्योवाच ब्रह्म ते ब्रवाणीति तं होवाचाजातशत्रुः सहस्रं दद्मस्त एतस्यां वाचि जनको जनक इति वा उ जना धावन्तीति ॥ १ ॥ स होवाच बालाकिर्य एवैष आदित्ये पुरुषस्तमेवाहमुपास इति तं होवाचाजातशत्रुर्मामैतस्मिन्समवादयिष्ठा बृहत्पाण्डरवासा अतिष्ठाः सर्वेषां भूतानां मूर्धेति वा अहमेतमुपास इति स यो हैतमेवमुपास्तेऽतिष्ठाः सर्वेषां भूतानां मूर्धा भवति ॥ २ ॥ स एवैष बालाकिर्य एवैष चन्द्रमसि पुरुषस्तमेवाहं ब्रह्मोपास इति तं होवाचाजातशत्रुर्मामैतस्मिन्समवादयिष्ठाः सोमो राजान्नस्यात्मेति वा अहमेतमुपास इति स यो हैतमेवमुपास्तेऽन्नस्यात्मा भवति ॥ ३ ॥ सहोवाच बालाकिर्य एवैष विद्युति पुरुष एतमेवाहं ब्रह्मोपास इति तं होवाचाजातशत्रुर्मामैतस्मिन्समवादयिष्ठास्तेजस्यात्मेति वा अहमेतमुपास इति स यो हैतमेवमुपास्ते तेजस आत्मा भवति ॥ ४ ॥ स होवाच बालाकिर्य एवैष स्तनयित्नौ पुरुष एतमेवाहं ब्रह्मोपास

इति तं होवाचाजातशत्रुर्मामैतस्मिन्समवादयिष्ठाः शब्दस्यात्मेति वा अहमेतमुपास इति स यो हैतमेवमुपास्ते शब्दस्यात्मा भवति ॥ ५ ॥ स होवाच बालाकिर्य एवैष आकाशे पुरुषस्तमेवाहमुपास इति तं होवाचाजातशत्रुर्मामैतस्मिन्समवादयिष्ठाः पूर्णमप्रवर्ति ब्रह्मेति वा अहमेतमुपास इति स यो हैतमेवमुपास्ते पूर्यते प्रजया पशुभिर्नो एव स्वयं नास्य प्रजा पुरा कालात्प्रवर्तते ॥ ६ ॥ स होवाच बालाकिर्य एवैष वायौ पुरुषस्तमेवाहमुपास इति तं होवाचाजातशत्रुर्मामैतस्मिन्समवादयिष्ठा इन्द्रो वैकुण्ठोऽपराजिता सेनेति वा अहमेतमुपास इति स यो हैतमेवमुपास्ते जिष्णुर्ह वा पराजिष्णुरन्यतस्तज्जयायान्भवति ॥ ७ ॥ स होवाच बालाकिर्य एवैषोऽग्नौ पुरुषस्तमेवाहमुपास इति तं होवाचाजातशत्रुर्मामैतस्मिन्समवादयिष्ठा विषासहिरिति वा अहमेतमुपास इति स यो हैतमेवमुपास्ते विषासहिर्वा एष भवति ॥ ८ ॥ स होवाच बालाकिर्य एवैषोऽप्सु पुरुषस्तमेवाहमुपास इति तं होवाचाजातशत्रुर्मामैतस्मिन्समवादयिष्ठा नाम्न आत्मेति वा अहमेतमुपास इति स यो हैतमेवमुपास्ते नाम्न आत्मा भवतीत्यधिदैवतमथाध्यात्मम् ॥ ९ ॥ स होवाच बालाकिर्य एवैष आदर्शे पुरुषस्तमेवाहमुपास इति तं होवाचाजातशत्रुर्मामैतस्मिन्समवादयिष्ठाः प्रतिरूप इति वा अहमेतमुपास इति स यो हैतमेवमुपास्ते प्रतिरूपो हैवास्य

प्रजायामाजायते नाप्रतिरूपः ॥ १० ॥ स होवाच बालाकिर्य एवैष प्रतिश्रुत्कायाः पुरुषस्तमेवाहमुपास इति तं होवाचाजातशत्रुर्मामैतस्मिन्समवादयिष्ठा द्वितीयोऽनपग इति वा अहमेतमुपास इति स यो हैतमेवमुपास्ते विन्दते द्वितीयाद्द्वितीयवान्भवति ॥ ११ ॥ स होवाच बालाकिर्य एवैष शब्दः पुरुषमन्वेति तमेवाहमुपास इति तं होवाचाजातशत्रुर्मामैतस्मिन्समवादयिष्ठा असुरिति वा अहमेतमुपास इति स यो हैतमेवमुपास्ते नो एव स्वयं नास्य प्रजा पुरा कालात्संमोहमेति ॥ १२ ॥ स होवाच बालाकिर्य एवैष छायायां पुरुषस्तमेवाहमुपास इति तं होवाचाजातशत्रुर्मामैतस्मिन्समवादयिष्ठा मृत्युरिति वा अहमेतमुपास इति स यो हैतमेवमुपास्ते नो एव स्वयं नास्य प्रजा पुरा कालात्प्रमीयते ॥ १३ ॥ स होवाच बालाकिर्य एवैष शारीरः पुरुषस्तमेवाहमुपास इति तं होवाचाजातशत्रुर्मामैतस्मिन्समवादयिष्ठाः प्रजापतिरिति वा अहमेतमुपास इति स यो हैतमेवमुपास्ते प्रजायते प्रजया पशुभिः ॥ १४ ॥ स होवाच बालाकिर्य एवैष प्राज्ञ आत्मा येनैतत्सुप्तः स्वप्नमाचरति तमेवाहमुपास इति तं होवाचाजातशत्रुर्मामैतस्मिन्समवादयिष्ठा यमो राजेति वा अहमेतमुपास इति स यो हैतमेवमुपास्ते सर्वं हास्मा इदं श्रैष्ठ्याय यम्यते ॥ १५ ॥ स होवाच बालाकिर्य एवैष दक्षिणेऽक्षन्पुरुषस्तमेवाहमुपास इति

तं होवाचाजातशत्रुर्मामैतस्मिन्समवादयिष्ठा नाम्न आत्माग्निरात्मा ज्योतिष आत्मेति वा अहमेतमुपास इति स यो हैतमेवमुपास्त एतेषां सर्वेषामात्मा भवति ॥ १६ ॥ स होवाच बालाकिर्य एवैष सव्येक्षन्पुरुषस्तमेवाहमुपास इति तं होवाचाजातशत्रुर्मामैतस्मिन्समवादयिष्ठाः सत्यस्यात्मा विद्युत आत्मा तेजस आत्मेति वा अहमेतमुपास इति स यो हैतमेवमुपास्त एतेषां सर्वेषामात्मा भवतीति ॥ १७ ॥ तत उ ह बालाकिस्तूष्णीमास तं होवाचाजातशत्रुरेतावन्नु बालाकि इति एतावद्धीति होवाच बालाकिस्तं होवाचाजातशत्रुर्मृषा वै किल मा संवदिष्ठा ब्रह्म ते ब्रवाणीति स होवाच यो वै बालाक एतेषां पुरुषाणां कर्ता यस्य वैतत्कर्म स वै वेदितव्य इति तत उ ह बालाकिः समित्पाणिः प्रतिचक्रम उपायानीति तं होवाचाजातशत्रुः प्रतिलोमरूपमेव स्याद्यत्क्षत्रियो ब्राह्मणमुपनयीतैहि व्येव त्वाज्ञपयिष्यामीति तं ह पाणावभिपद्य प्रवव्राज तौ ह सुप्तं पुरुषमीयतुस्तं हाजातशत्रुरामन्त्रयांचक्रे बृहत्पाण्डरवासः सोमराजन्निति स उ ह तूष्णीमेव शिश्ये तत उ हैनं यष्ट्या विचिक्षेप स तत एव समुत्तस्थौ तं होवाचाजातशत्रुः क्वैष एतद्बालाके पुरुषोऽशयिष्ट क्वैतदभूत्कुत एतदगादिति तदु ह बालाकिर्न विजज्ञौ ॥ १८ ॥ तं होवाचाजातशत्रुर्यत्रैष एतद्बालाके पुरुषोऽशयिष्ट यत्रैतदभूद्यत एतदगाद्धिता नाम

हृदयस्य नाड्यो हृदयात्पुरीततमभिप्रतन्वन्ति यथा सहस्रधा केशो विपाटितस्तावदण्व्यः पिङ्गलस्याणिम्ना तिष्ठन्ते शुक्लस्य कृष्णस्य पीतस्य लोहितस्येति तासु तदाभवति यदा सुप्तः स्वप्नं न कंचन पश्यत्यथास्मिन्प्राण एवैकधा भवति तथैनं वाक् सर्वैर्नामभिः सहाप्येति चक्षुः सर्वै रूपैः सहाप्येति श्रोत्रं सर्वैः शब्दैः सहाप्येति मनः सर्वैर्ध्यातैः सहाप्येति स यदा प्रतिबुध्यते यथाग्नेर्ज्वलतो विस्फुलिङ्गा विप्रतिष्ठेरन्नेवमेवैतस्मादात्मनः प्राणा यथायतनं विप्रतिष्ठन्ते प्राणेभ्यो देवान्देवेभ्यो लोकांस्तद्यथा क्षुरः क्षुरध्याने हितः स्याद्विश्वंभरो वा विश्वंभरकुलाय एवमेवैष प्राज्ञ आत्मेदं शरीरमनुप्रविष्ट आ लोमभ्य आ नखेभ्यः ॥ १९ ॥ तमेतमात्मानमेतमात्मनोऽन्ववस्यति यथा श्रेष्ठिनं स्वास्तद्यथा श्रेष्ठः स्वैर्भुङ्क्ते यथा वा श्रेष्ठिनं स्वा भुञ्जन्त एवमेवैष प्राज्ञ आत्मैतैरात्मभिर्भुङ्क्ते ॥ यथा श्रेष्ठी स्वैरेवं वैतमात्मानमेत आत्मानोऽन्ववस्यन्ति यथा श्रेष्ठिनं स्वाः स यावद्ध वा इन्द्र एतमात्मानं न विजज्ञौ तावदेनमसुरा अभिबभूवुः स यदा विजज्ञावथ हत्वासुरान्विजित्य सर्वेषां भूतानां श्रैष्ठ्यं स्वाराज्यमाधिपत्यं पर्यैति तथो एवैवं विद्वान्सर्वेषां भूतानां श्रैष्ठ्यं स्वाराज्यमाधिपत्यं पर्यैति य एवं वेद य एवं वेद ॥२०॥ इति चतुर्थोऽध्यायः ॥४॥ ॐवाङ्मे मनसीति शान्तिः ॥ इति कौषीतकिब्राह्मणोपनिषत्समाप्ता ॥

सूर्योपनिषत् ॥ १९ ॥

सूदितस्वातिरिक्तारिसूरिनन्दात्मभावितम् ।
सूर्यनारायणाकारं नौमि चित्सूर्यवैभवम् ॥

ॐभद्रंकर्णेभिरिति शान्तिः ॥ हरिः ओम् । अथ सूर्याथर्वाङ्गिरसं व्याख्यास्यामः । ब्रह्मा ऋषिः । गायत्री च्छन्दः । आदित्यो देवता । हंसः सोऽहमग्निनारायणयुक्तं बीजम् । हृल्लेखा शक्तिः । वियदादिसर्गसंयुक्तं कीलकम् । चतुर्विधपुरुषार्थसिद्ध्यर्थे जपे विनियोगः । षट्स्वरारूढेन बीजेन षडङ्गं रक्ताम्बुजसंस्थितं सप्ताश्वरथिनं हिरण्यवर्णं चतुर्भुजं पद्मद्वयाभयवरदहस्तं कालचक्रप्रणेतारं श्रीसूर्यनारायणं य एवं वेद स वै ब्राह्मणः । ॐ भूर्भुवः सुवः । ॐ तत्सवितुर्वरेण्यं भर्गो देवस्य धीमहि । धियो यो नः प्रचोदयात् । सूर्य आत्मा जगतस्तस्थुषश्च । सूर्याद्वै खल्विमानि भूतानि जायन्ते । सूर्याद्यज्ञः पर्जन्योऽन्नमात्मा । नमस्त आदित्य । त्वमेव प्रत्यक्षं कर्मकर्तासि । त्वमेव प्रत्यक्षं ब्रह्मासि । त्वमेव प्रत्यक्षं विष्णुरसि । त्वमेव प्रत्यक्षं रुद्रोऽसि । त्वमेव प्रत्यक्षमृगसि । त्वमेव प्रत्यक्षं यजुरसि । त्वमेव प्रत्यक्षं सामासि । त्वमेव प्रत्यक्षमथर्वासि । त्वमेव सर्वं छन्दोऽसि । आदित्याद्वायुर्जायते । आदित्याद्भूमिर्जायते । आदित्यादापो जायन्ते । आदित्याज्ज्योतिर्जायते । आदित्याद्व्योम दिशो

जायन्ते । आदित्याद्देवा जायन्ते । आदित्याद्वेदा जायन्ते । आदित्यो वा एष एतन्मण्डलं तपति । असावादित्यो ब्रह्म । आदित्योऽन्तःकरणमनोबुद्धिचित्ताहंकाराः । आदित्यो वै व्यानः समानोदानोऽपानः प्राणः । आदित्यो वै श्रोत्रत्वक्चक्षूरसनघ्राणाः । आदित्यो वै वाक्पाणिपादपायूपस्थाः । आदित्यो वै शब्दस्पर्शरूपरसगन्धाः । आदित्यो वै वचनादानगमनविसर्गानन्दाः । आनन्दमयो विज्ञानमयो विज्ञानमयघन आदित्यः । नमो मित्राय भानवे मृत्योर्मा पाहि । भ्राजिष्णवे विश्वहेतवे नमः । सूर्याद्भवन्ति भूतानि सूर्येण पालितानि तु । सूर्ये लयं प्राप्नुवन्ति यः सूर्यः सोऽहमेव च । चक्षुर्नो देवः सविता चक्षुर्न उत पर्वतः । चक्षुर्धाता दधातु नः । आदित्याय विद्महे सहस्रकिरणाय धीमहि । तन्नः सूर्यः प्रचोदयात् । सविता पश्चात्तात्सविता पुरस्तात्सवितोत्तरात्तात्सविताधरात्तात् । सविता नः सुवतु सर्वतातिँ सविता नो रासतां दीर्घमायुः । ओमित्येकाक्षरं ब्रह्म । घृणिरिति द्वे अक्षरे । सूर्य इत्यक्षरद्वयम् । आदित्य इति त्रीण्यक्षराणि । एतस्यैव सूर्यस्याष्टाक्षरो मनुः । यः सदाहरहर्जपति स वै ब्राह्मणो भवति स वै ब्राह्मणो भवति । सूर्याभिमुखो जप्त्वा महाव्याधिभयात्प्रमुच्यते । अलक्ष्मीर्नश्यति । अभक्ष्यभक्षणात्पूतो भवति । अगम्यागमनात्पूतो भवति । पतितसंभाषणात्पूतो भवति । असत्संभा-

पणात्पूतो भवति । मध्याह्ने सूर्याभिमुखः पठेत् । सद्योत्पन्नपञ्चमहापातकात्प्रमुच्यते । सैष सावित्री विद्यां न किंचिदपि न कस्मैचित्प्रशंसयेत् । य एतां महाभागः प्रातः पठति स भाग्यवाञ्जायते पशून्विन्दति । वेदार्थं लभते । त्रिकालमेतज्जप्त्वा क्रतुशतफलमवाप्नोति । हस्तादित्ये जपति स महामृत्युं तरति स महामृत्युं तरति य एवं वेद । इत्युपनिषत् । हरिः ॐ तत्सत् ॥ ॐभद्रं कर्णेभिरिति शान्तिः ॥

इति सूर्योपनिषत्समाप्ता ॥

कृष्णोपनिषत् ॥ २० ॥

यो रामः कृष्णतामेत्य सार्वात्म्यं प्राप्य लीलया ।
अतोषयद्देवमौनिपटलं तं नतोऽस्म्यहम् ॥ १ ॥

ॐभद्रं कर्णेभिरिति शान्तिः ॥ हरिः ॐ श्रीमहाविष्णुं सच्चिदानन्दलक्षणं रामचन्द्रं दृष्ट्वा सर्वाङ्गसुन्दरं मुनयो वनवासिनो विस्मिता बभूवुः । तं होचुर्नोऽवद्यमवतारान्वै गण्यन्ते आलिङ्गामो भवन्तमिति । भवान्तरे कृष्णावतारे यूयं गोपिका भूत्वा मामालिङ्गथ अन्ये येऽवतारास्ते हि गोपा न स्त्रीश्च नो कुरु । अन्योन्यविग्रहं धार्यं तवाङ्गस्पर्शनादिह । शश्वत्स्पर्शयितास्माकं गृह्णीमोऽवतारान्वयम् ॥ १ ॥ रुद्रादीनां वचः श्रु-

ला प्रोवाच भगवान्स्वयम् । अङ्गसङ्गं करिष्यामि भव-
द्वाक्यं करोम्यहम् ॥ २ ॥ मोदितास्ते सुराः सर्वे कृतकृ-
त्याऽधुना वयम् । यो नन्दः परमानन्दो यशोदा मुक्ति-
गेहिनी ॥ ३ ॥ माया सा त्रिविधा प्रोक्ता सत्त्वराजस-
तामसी । प्रोक्ता च सात्त्विकी रुद्रे भक्ते ब्रह्मणि राजसी
॥ ४ ॥ तामसी दैत्यपक्षेषु माया त्रेधा ह्युदाहृता । अजे-
या वैष्णवी माया जप्येन च सता पुरा ॥ ५ ॥ देवकी
ब्रह्मपुत्रा सा या वेदैरुपगीयते । निगमो वसुदेवो यो
वेदार्थः कृष्णरामयोः ॥ ६ ॥ स्तुवीत सततं यस्तु
सोऽवतीर्णो महीतले । वने वृन्दावने क्रीडन् गोपगोपी-
सुरैः सह ॥ ७ ॥ गोप्यो गाव ऋचस्तस्य यष्टिका कम-
लासनः । वंशस्तु भगवान्रुद्रः शृङ्गमिन्द्रः सगोसुरः
॥ ८ ॥ गोकुलं वनवैकुण्ठं तापसास्तत्र ते द्रुमाः । लोभ-
क्रोधादयो दैत्याः कलिकालस्तिरस्कृतः ॥ ९ ॥ गोपरूपो
हरिः साक्षान्मायाविग्रहधारणः । दुर्बोधं कुहकं तस्य
मायया मोहितं जगत् ॥ १० ॥ दुर्जया सा सुरैः सर्वैर्धृ-
ष्टिरूपोऽभवद्द्विजः । रुद्रो येन कृतो वंशस्तस्य माया
जगत्कथम् ॥ ११ ॥ बलं ज्ञानं सुराणां वै तेषां ज्ञानं
हृतं क्षणात् । शेषनागोऽभवद्रामः कृष्णो ब्रह्मैव शाश्वतम्
॥ १२ ॥ अष्टावष्टसहस्रे द्वे शताधिक्यः स्त्रियस्तथा ।
ऋचोपनिषदस्ता वै ब्रह्मरूपा ऋचः स्त्रियः ॥ १३ ॥ द्वेष-
श्चाणूरमल्लोऽयं मत्सरो मुष्टिको जयः । दर्पः कुवलया-

पीडो गर्वो रक्षः खगो बकः ॥ १४ ॥ दया सा रोहिणी माता सत्यभामा धरेति वै । अघासुरो महाव्याधिः कलिः कंसः स भूपतिः ॥ १५ ॥ शमो मित्रः सुदामा च सत्याक्रूरोद्धवो दमः । यः शङ्खः स स्वयं विष्णुर्लक्ष्मीरूपो व्यवस्थितः ॥ १६ ॥ दुग्धसिन्धौ समुत्पन्नो मेघघोषस्तु संस्मृतः । दुग्धोदधिः कृतस्तेन भग्नभाण्डो दधिग्रहे । ॥ १७ ॥ क्रीडते बालको भूत्वा पूर्ववत्सुमहोदधौ । संहारार्थं च शत्रूणां रक्षणाय च संस्थितः ॥ १८ ॥ कृपार्थे सर्वभूतानां गोप्तारं धर्ममात्मजम् । यत्स्रष्टुमीश्वरेणासीत्तच्चक्रं ब्रह्मरूपधृक् ॥ १९ ॥ जयन्तीसंभवो वायुश्चमरो धर्मसंज्ञितः । यस्यासौ ज्वलनाभासः खड्गरूपो महेश्वरः ॥ २० ॥ कश्यपोलूखलः ख्यातो रज्जुर्मातादितिस्तथा । चक्रं शङ्खं च संसिद्धिं बिन्दुं च सर्वमूर्धनि ॥ २१ ॥ यावन्ति देवरूपाणि वदन्ति विबुधा जनाः । नमन्ति देवरूपेभ्य एवमादि न संशयः ॥ २२ ॥ गदा च कालिका साक्षात्सर्वशत्रुनिबर्हिणी । धनुः शार्ङ्गं स्वमाया च शरत्कालः सुभोजनः ॥ २३ ॥ अब्जकाण्डं जगद्बीजं धृतं पाणौ स्वलीलया । गरुडो वटभाण्डीरः सुदामा नारदो मुनिः ॥ २४ ॥ वृन्दा भक्तिः क्रिया बुद्धिः सर्वजन्तुप्रकाशिनी । तस्मान्न भिन्नं नाभिन्नमाभिर्भिन्नो न वै विभुः ॥ २५ ॥ भूमावुत्तारितं सर्वं वैकुण्ठस्वर्गवासिनाम् ॥ सर्वतीर्थ-

फलं लभते य एवं वेद । देहबन्धाद्विमुच्यते । इत्युपनिषत् ॥ ॐ भद्रं कर्णेभिरिति शान्तिः ॥ हरिः ॐ तत्सत् ॥

इति कृष्णोपनिषत्समाप्ता ॥

हयग्रीवोपनिषत् ॥ २१ ॥

स्वाज्ञोऽपि यत्प्रसादेन ज्ञानं तत्फलमाप्नुयात् ।
सोऽयं हयास्यो भगवान् हृदि मे भातु सर्वदा ॥ १ ॥

ॐ भद्रं कर्णेभिरिति शान्तिः । हरिः ॐ नारदो ब्रह्माणमुपसमेत्योवाचाधीहि भगवन् ब्रह्मविद्यां वरिष्ठां ययाऽचिरात्सर्वपापं व्यपोह्य ब्रह्मविद्यां लब्ध्वैश्वर्यवान् भवति । ब्रह्मोवाच हयग्रीवदैवत्यान्मन्त्रान्यो वेद स श्रुतिस्मृतीतिहासपुराणानि वेद स सर्वैश्वर्यवान् भवति । त एते मन्त्राः । विश्वोत्तीर्णस्वरूपाय चिन्मयानन्दरूपिणे । तुभ्यं नमो हयग्रीव विद्याराजाय स्वाहास्वाहा नमः ॥ १ ॥ ऋग्यजुःसामरूपाय वेदाहरणकर्मणे । प्रणवोद्गीथवपुषे महाश्वशिरसे नमः स्वाहास्वाहा नमः ॥ २ ॥ उद्गीथ प्रणवोद्गीथ सर्ववागीश्वरेश्वर । सर्ववेदमयाचिन्त्य सर्वं बोधयबोधय स्वाहास्वाहा नमः ॥ ३ ॥ ब्रह्मात्रिरविसवितृभार्गवा ऋषयः । गायत्रीत्रिष्टुबनुष्टुभश्छन्दांसि । श्रीमान् हयग्रीवः परमात्मा देवतेति । हसौमिति बीजम् । सोऽहमिति शक्तिः । ह्लसौमिति कील-

कम् । भोगमोक्षयोर्विनियोगः । अकारोकारमकारैरङ्ग-
न्यासः ॥ ध्यानम् । शङ्खचक्रमहामुद्रापुस्तकाढ्यं चतु-
र्भुजम् । संपूर्णचन्द्रसंकाशं हयग्रीवमुपास्महे ॥ ॐ
श्रीमिति द्वे अक्षरे । ह्सौमित्येकाक्षरम् । ॐ नमो
भगवत इति सप्ताक्षराणि । हयग्रीवायेति पञ्चाक्षराणि।
विष्णव इति त्र्यक्षराणि । मह्यं मेधां प्रज्ञामिति षडक्ष-
राणि । प्रयच्छ स्वाहेति पञ्चाक्षराणि । हयग्रीवस्य तुरीयो
भवति ॥ ४ ॥ ॐ श्रीमिति द्वे अक्षरे । ह्सौमित्येकाक्ष-
रम् । ऐंमैंमैमिति त्रीण्यक्षराणि । क्लीं क्लीमिति द्वे अक्षरे।
सौःसौरिति द्वे अक्षरे । ह्रीमित्येकाक्षरम् । ॐनमो
भगवत इति सप्ताक्षराणि । हयग्रीवायेति पञ्चाक्षरा-
णि । मह्यं मेधां प्रज्ञामिति षडक्षराणि । प्रयच्छ स्वाहे-
ति पञ्चाक्षराणि पञ्चमो मनुर्भवति ॥ ५ ॥ हयग्रीवैका-
क्षरेण ब्रह्मविद्यां प्रवक्ष्यामि । ब्रह्मा महेश्वराय महेश्वरः
संकर्षणाय संकर्षणो नारदाय नारदो व्यासाय व्यासो
लोकेभ्यः प्रायच्छदिति हकारः सकारो मकारोंत्रय-
मेकस्वरूपं भवति ह्सौं बीजाक्षरं भवति । बीजाक्षरेण
ह्सौं रूपेण तज्जापकानां संपत्सारस्वतौ भवतः ।
तत्स्वरूपज्ञानानां वैदेही मुक्तिश्च भवति । दिक्पा-
लानां राज्ञां नागानां किंनराणामधिपतिर्भवति । हय-
ग्रीवैकाक्षरजपशीलाज्ञया सूर्यादयः स्वतः स्वस्वकर्मणि
प्रवर्तन्ते । सर्वेषां बीजानां हयग्रीवैकाक्षरबीजमनु-

तमं मन्त्रराजात्मकं भवति । ह्सौं हयग्रीवस्वरूपो भवति । अमृतं कुरुकुरु स्वाहा । तज्जापकानां वाक्सिद्धिः श्रीसिद्धिरष्टाङ्गयोगसिद्धिश्च भवति । ह्सौं सकलसाम्राज्येन सिद्धिं कुरुकुरु स्वाहा । त एतान्मन्त्रान्यो वेद । अपवित्रः पवित्रो भवति । अब्रह्मचारी सुब्रह्मचारी भवति । अगम्यागमनात्पूतो भवति । पतितसंभाषणात्पूतो भवति । ब्रह्महत्यादिपातकैर्मुक्तो भवति । गृहं गृहपतिरिव देही देहान्ते परमात्मानं प्रविशति । प्रज्ञानं ब्रह्म तत्त्वमसि अयमात्मान्तर्याम्यमृतः । अहं ब्रह्मास्मीति महावाक्यैः प्रतिपादितमर्थं त एते मन्त्राः प्रतिपादयन्ति । स्वरव्यञ्जनभेदेन द्विधायते । अथानुमन्त्राञ्जपति । यद्वाग्वदन्त्यविचेतनानि राष्ट्री देवानां निषसाद मन्द्रा । चतस्र ऊर्जं दुदुहे पयांसि क्व स्विदस्याः परमं जगाम ॥ १ ॥ गौरीर्मिमाय सलिलानि तक्षत्येकपदी द्विपदी सा चतुष्पदी । अष्टापदी नवपदी बभूवुषी सहस्राक्षरा परमे व्योमन् ॥ २ ॥ ओष्ठापिधाना नकुली दन्तैः परिवृता पविः । सर्वस्यै वाच ईशाना चारु मामिह वादयेत् ॥ ३ ॥ स सर्परीरमृतिं बाधमाना बृहन्मिमाय जमदग्निदत्ता । आ सूर्यस्य दुहिता ततान श्रवो देवेष्वमृतमजुर्यम् ॥ ४ ॥ य इमां ब्रह्मविद्यामेकादश्यां पठेद्धयग्रीवप्रभावेण महापुरुषो भवति । स जीवन्मुक्तो भवति । ॐ नमो ब्रह्मणे धारणं

मे अस्त्वनिराकरणं धारयिता भूयासं कर्णयोः श्रुतं वाच्योढ्वं ममामुष्य ओमित्युपनिषत् ॥ ॐ भद्रं कर्णेभिरिति शान्तिः ॥ हरिः ॐ तत्सत् ॥

इति श्रीहयग्रीवोपनिषत्समाप्ता ॥

दत्तात्रेयोपनिषत् ॥ २२ ॥

दत्तात्रेयीब्रह्मविद्यासंवेद्यानन्दविग्रहम् ।
त्रिपान्नारायणाकारं दत्तात्रेयमुपास्महे ॥ १ ॥

भद्रं कर्णेभिरिति शान्तिः ॥ हरिःॐ सत्यक्षेत्रे ब्रह्मा नारायणं महासाम्राज्यं किं तारकं तन्नो ब्रूहीत्युवाच भगवन्नित्युक्तः सत्यानन्दचिदात्मकं सात्त्विकं मामकं धामोपास्स्वेत्याह । सदा दत्तोऽहमस्मीति प्रत्येतत्संवदन्ति येन ते संसारिणो भवन्ति नारायणेनैवं विवक्षितो ब्रह्मा विश्वरूपधरं विष्णुं नारायणं दत्तात्रेयं ध्यात्वा सद्वदति । दमिति हंसः । दामिति दीर्घं तद्बीजं नाम बीजस्थम् । दामित्येकाक्षरं भवति । तदेतत्तारकं भवति । तदेवोपासितव्यं विज्ञेयं गर्भादितारणम् । गायत्री छन्दः । सदाशिव ऋषिः । दत्तात्रेयो देवता । वटबीजस्थमिव दत्तबीजस्थं सर्वं जगत् । एतदेवैकाक्षरं व्याख्यातम् । व्याख्यास्ये षडक्षरम् । ओमिति प्रथमम् । श्रीमिति द्वितीयम् । ह्रीमिति तृतीयम् । क्लीमिति चतु-

र्थम् । ग्लौमिति पञ्चमम् । द्रामिति षष्ठम् । षडक्षरोऽयं भवति । सर्वसंपद्वृद्धिकरो भवति । योगानुभवो भवति । गायत्री छन्दः । सदाशिव ऋषिः । दत्तात्रेयो देवता । द्रमित्युक्त्वा द्रामित्युक्त्वा वा दत्तात्रेयाय नम इत्यष्टाक्षरः । दत्तात्रेयायेति सत्यानन्दचिदात्मकम् । नम इति पूर्णानन्दकविग्रहम् । गायत्री छन्दः । सदाशिव ऋषिः । दत्तात्रेयो देवता । दत्तात्रेयायेति कीलकम् । तदेव बीजम् । नमःशक्तिर्भवति । ओमिति प्रथमम् । आमिति द्वितीयम् । ह्रीमिति तृतीयम् । क्रोमिति चतुर्थम् । एहीति तदेव वदेत् । दत्तात्रेयेति स्वाहेति मन्त्रराजोऽयं द्वादशाक्षरः । जगती छन्दः । सदाशिव ऋषिः । दत्तात्रेयो देवता । ओमिति बीजम् । स्वाहेति शक्तिः । संबुद्धिरिति कीलकम् । द्रमिति हृदये । ह्रीं क्लीमिति शीर्षे । एहीति शिखायाम् । दत्तेति कवचे । आत्रेयेति चक्षुषि । स्वाहेत्यस्त्रे । तन्मयो भवति । य एवं वेद । षोडशाक्षरं व्याख्यास्ये । प्राणं देयम् । मानं देयम् । चक्षुर्देयम् । श्रोत्रं देयम् । षड्दशशिरश्छिनत्ति षोडशाक्षरमन्त्रो न देयो भवति । अतिसेवापरभक्तगुणवच्छिष्याय वदेत् । ओमिति प्रथमं भवति । ऐमिति द्वितीयम् । क्रोमिति तृतीयम् । क्लीमिति चतुर्थम् । क्लीमिति पञ्चमम् । ह्रामिति षष्ठम् । ह्रीमिति सप्तमम् । ह्रमित्यष्टमम् । सौरिति

नवमम् । दत्तात्रेयायेति चतुर्दश । स्वाहेति षोडश । गायत्री छन्दः । सदाशिव ऋषिः । दत्तात्रेयो देवता । ॐ बीजम् । स्वाहा शक्तिः । चतुर्थ्यन्तं कीलकम् । ओमिति हृदये । क्रां क्रीं क्रूमिति शिखायाम् । सौरिति कवचे । चतुर्थ्यन्तं चक्षुषि । स्वाहेत्यस्त्रे । यो नित्यमधीयानः सच्चिदानन्दः सुखी मोक्षी भवति । सौरित्यन्ते श्रीवैष्णव इत्युच्यते तज्जापी विष्णुरूपी भवति । अनुष्टुप् छन्दो व्याख्यास्ये । सर्वत्र संबुद्धिरिमानीत्युच्यन्ते । दत्तात्रेय हरे कृष्ण उन्मत्तानन्ददायक । दिगम्बर मुने बाल पिशाच ज्ञानसागर ॥ १ ॥ इत्युपनिषत् । अनुष्टुप् छन्दः । सदाशिव ऋषिः । दत्तात्रेयो देवता । दत्तात्रेयेति हृदये । हरे कृष्णेति शीर्षे । उन्मत्तानन्देति शिखायाम् । दायक मुन इति कवचे । दिगम्बरेति चक्षुषोः । पिशाचज्ञानसागरेत्यस्त्रे । आनुष्टुभोऽयं मयाधीतः । अब्रह्मजन्मदोषाश्च प्रणश्यन्ति । सर्वोपकारी मोक्षी भवति । य एवं वेदेत्युपनिषत् ॥ १ ॥ इति प्रथमः खण्डः ॥ ॥

ओमिति व्याहरेत् । ॐ नमो भगवते दत्तात्रेयाय स्मरणमात्रसंतुष्टाय महाभयनिवारणाय महाज्ञानप्रदाय चिदानन्दात्मने बालोन्मत्तपिशाचवेषायेति महायोगिनेऽवधूतायेति अनसूयानन्दवर्धनायात्रिपुत्रायेति सर्वकामफलप्रदाय ओमिति व्याहरेत् । भवबन्धमोचनायेति ह्रीमिति व्याहरेत् । सकलविभूतिदायेति क्रोमिति

व्याहरेत् । साध्याकर्षणायेति सौरिति व्याहरेत् । सर्वमनःक्षोभणायेति श्रीमिति व्याहरेत् । महोमिति व्याहरेत् । चिरञ्जीविने वषडिति व्याहरेत् । वशीकुरुवशीकुरु वौषडिति व्याहरेत् । आकर्षयाकर्षय हुमिति व्याहरेत् । विद्वेषयविद्वेषय फडिति व्याहरेत् । उच्चाटयोच्चाटय ठठेति व्याहरेत् । स्तम्भयस्तम्भय खखेति व्याहरेत् । मारयमारय नमः संपन्नाय नमः संपन्नाय स्वाहा पोषयपोषय परमन्त्रपरयन्त्रपरतन्त्रांश्छिन्धिच्छिन्धि ग्रहान्निवारयनिवारय व्याधीन्निवारयनिवारय दुःखं हरयहरय दारिद्र्यं विद्रावयविद्रावय देहं पोषयपोषय चित्तं तोषयतोषयेति सर्वमन्त्रसर्वयन्त्रसर्वतन्त्रसर्वपल्लवस्वरूपायेति ॐ नमः शिवायेत्युपनिषत् ॥ २ ॥ इति द्वितीयः खण्डः ॥ ॥ य एवं वेद । अनुष्टुप् छन्दः । सदाशिव ऋषिः । दत्तात्रेयो देवता । ओमिति बीजम् । स्वाहेति शक्तिः । द्रामिति कीलकम् । अष्टमूर्त्यष्टमन्त्रा भवन्ति । यो नित्यमधीते वाय्वग्निसोमादित्यब्रह्मविष्णुरुद्रैः पूतो भवति । गायत्र्याः शतसहस्रं जप्तं भवति । महारुद्रशतसहस्रजापी भवति । प्रणवायुतकोटिजप्तो भवति । शतपूर्वाञ्छतापरान्पुनाति । स पङ्क्तिपावनो भवति । ब्रह्महत्यादिपातकैर्मुक्तो भवति । गोहत्यादिपातकैर्मुक्तो भवति । तुलापुरुषादिदानैः प्रपादानतः पूतो भवति । अशेषपापान्मुक्तो भवति । अभक्ष्यभक्षपापैर्मुक्तो भवति ।

सर्वमन्त्रयोगपारीणो भवति । स एव ब्राह्मणो भवति, तस्माच्छिष्यं भक्तं प्रतिगृह्णीयात् । सोऽनन्तफलमश्नुते । स जीवन्मुक्तो भवतीत्याह भगवान्नारायणो ब्रह्माणमित्युपनिषत् । ॐ भद्रं कर्णेभिरिति शान्तिः ॥ हरिः ॐ तत्सत् ॥

इति दत्तात्रेयोपनिषत्समाप्ता ॥

रुद्राक्षजाबालोपनिषत् ॥ २३ ॥

रुद्राक्षोपनिषद्वेद्यं महारुद्रतयोज्ज्वलम् ।
प्रतियोगिविनिर्मुक्तं शिवमात्रपदं भजे ॥ १ ॥

ॐ आप्यायन्त्विति शान्तिः ॥

हरिः ओम् ॥ अथ हैनं कालाग्निरुद्रं भुसुण्डः पप्रच्छ कथं रुद्राक्षोत्पत्तिः । तद्धारणात्किं फलमिति । तं होवाच भगवान्कालाग्निरुद्रः । त्रिपुरवधार्थमहं निमीलिताक्षोऽभवम् । तेभ्यो जलबिन्दवो भूमौ पतितास्ते रुद्राक्षा जाताः । सर्वानुग्रहार्थाय तेषां नामोच्चारमात्रेण दशगोप्रदानफलं दर्शनस्पर्शनाभ्यां द्विगुणं फलमत ऊर्ध्वं वक्तुं न शक्नोमि । तत्रैते श्लोका भवन्ति । कस्मिन्स्थितं तु किं नाम कथं वा धार्यते नरैः । कतिभेदमुखान्यत्र कैर्मन्त्रैर्धार्यते कथम् ॥ १ ॥ दिव्यवर्षसहस्राणि चक्षुरुन्मीलितं मया । भूमावक्षिपुटाभ्यां तु पतिता जलबिन्दवः ॥ २ ॥ तत्राश्रुबिन्दवो जाता महारुद्रा-

वृक्षकाः । स्थावरत्वमनुप्राप्य भक्तानुग्रहकारणात्
॥ ३ ॥ भक्तानां धारणात्पापं दिवारात्रिकृतं हरेत् । लक्षं
दर्शनात्पुण्यं कोटिस्तद्धारणाद्भवेत् ॥ ४ ॥ तस्य कोटि-
शतं पुण्यं लभते धारणान्नरः । लक्षकोटिसहस्राणि लक्ष-
कोटिशतानि च ॥ ५ ॥ तज्जपाल्लभते पुण्यं नरो रुद्राक्ष-
धारणात् । धात्रीफलप्रमाणं यच्छ्रेष्ठमेतदुदाहृतम् ॥ ६ ॥
बदरीफलमात्रं तु मध्यमं प्रोच्यते बुधैः । अधमं चणमात्रं
स्यात्प्रक्रियैषा मयोच्यते ॥ ७ ॥ ब्राह्मणाः क्षत्रिया वैश्याः
शूद्राश्चेति शिवाज्ञया । वृक्षा जाताः पृथिव्यां तु
तज्जातीयाः शुभाक्षकाः ॥ ८ ॥ श्वेतास्तु ब्राह्मणा ज्ञेयाः
क्षत्रिया रक्तवर्णकाः । पीतास्तु वैश्या विज्ञेयाः कृष्णाः
शूद्रा उदाहृताः ॥ ९ ॥ ब्राह्मणो बिभृयाच्छ्वेतान्रक्तान्रा-
जा तु धारयेत् । पीतान्वैश्यस्तु बिभृयात्कृष्णाञ्छूद्रस्तु
धारयेत् ॥ १० ॥ समाः स्निग्धा दृढाः स्थूलाः कण्टकैः
संयुताः शुभाः । कृमिदुष्टं भिन्नभिन्नं कण्टकैर्हीनमेव च
॥ ११ ॥ व्रणयुक्तमयुक्तं च षड्रुद्राक्षाणि वर्जयेत् ।
स्वयमेव कृतं द्वारं रुद्राक्षं स्यादिहोत्तमम् ॥ १२ ॥ यत्तु
पौरुषयत्नेन कृतं तन्मध्यमं भवेत् । समान्स्निग्धान्दृढा-
न्स्थूलान् क्षौमसूत्रेण धारयेत् ॥ १३ ॥ सर्वगात्रेण
सौम्येन सामान्यानि विचक्षणः । निकषे हेमरेखाभा
यस्य रेखा प्रदृश्यते ॥ १४ ॥ तदक्षमुत्तमं विद्यात्तद्धार्यं
शिवपूजकैः । शिखायामेकरुद्राक्षं त्रिशतं शिरसा वहेत्

॥ १५ ॥ षट्त्रिंशतं गले दद्याद्बाह्वोः षोडशषोडश । मणिबन्धे द्वादशैव स्कन्धे पञ्चशतं वहेत् ॥ १६ ॥ अष्टोत्तरशतैर्मालामुपवीतं प्रकल्पयेत् । द्विसरं त्रिसरं वापि सराणां पञ्चकं तथा ॥ १७ ॥ सराणां सप्तकं वापि बिभृयात्कण्ठदेशतः । मुकुटे कुण्डले चैव कर्णिकाहारकेऽपि वा ॥ १८ ॥ केयूरकटके सूत्रं कुक्षिबन्धे विशेषतः । सुप्ते पीते सदा कालं रुद्राक्षं धारयेन्नरः ॥ १९ ॥ त्रिशतं त्वधमं पञ्चशतं मध्यममुच्यते । सहस्रमुत्तमं प्रोक्तमेवं भेदेन धारयेत् ॥ २० ॥ शिरसीशानमन्त्रेण कण्ठे तत्पुरुषेण तु । अघोरेण गले धार्यं तेनैव हृदयेऽपि च ॥२१॥ अघोरबीजमन्त्रेण करयोर्धारयेत्सुधीः । पञ्चाशदक्षग्रथितान्व्योमव्याप्यपि चोदरे ॥ २२ ॥ पञ्चब्रह्मभिरङ्गैश्च त्रिमाला पञ्च सप्त च । ग्रथित्वा मूलमन्त्रेण सर्वाण्यक्षाणि धारयेत् ॥ २३ ॥ अथ हैनं भगवन्तं कालाग्निरुद्रं भुसुण्डः पप्रच्छ रुद्राक्षाणां भेदेन यदक्षं यत्स्वरूपं यत्फलमिति । तत्स्वरूपं मुखयुक्तमरिष्टनिरसनं कामाभीष्टफलं ब्रूहीति होवाच ॥ तत्रैते श्लोका भवन्ति ॥ एकवक्त्रं तु रुद्राक्षं परतत्त्वस्वरूपकम् । तद्धारणात्परे तत्त्वे लीयते विजितेन्द्रियः ॥ १ ॥ द्विवक्त्रं तु मुनिश्रेष्ठ चार्धनारीश्वरात्मकम् । धारणादर्धनारीशः प्रीयते तस्य नित्यशः ॥ २ ॥ त्रिमुखं चैव रुद्राक्षमग्नित्रयस्वरूपकम् । तद्धारणाच्च हुतभुक्तस्य तुष्यति नित्यदा ॥३॥ चतुर्मुखं

रुद्राक्षं चतुर्वक्त्रस्वरूपकम् । तद्धारणाच्चतुर्वक्त्रः प्रीयते तस्य नित्यदा ॥ ४ ॥ पञ्चवक्त्रं तु रुद्राक्षं पञ्चब्रह्मस्वरूपकम् । पञ्चवक्त्रः स्वयं ब्रह्म पुंहत्यां च व्यपोहति ॥ ५ ॥ षड्वक्त्रमपि रुद्राक्षं कार्तिकेयाधिदैवतम् । तद्धारणान्महाश्रीः स्यान्महदारोग्यमुत्तमम् ॥ ६ ॥ मतिविज्ञानसंपत्तिशुद्धये धारयेत्सुधीः । विनायकाधिदैवं च प्रवदन्ति मनीषिणः ॥ ७ ॥ सप्तवक्त्रं तु रुद्राक्षं सप्तमालाधिदैवतम् । तद्धारणान्महाश्रीः स्यान्महदारोग्यमुत्तमम् ॥ ८ ॥ महती ज्ञानसंपत्तिः शुचिर्धारणतः सदा । अष्टवक्त्रं तु रुद्राक्षमष्टमात्राधिदैवतम् ॥ ९ ॥ वस्वष्टकप्रियं चैव गङ्गाप्रीतिकरं तथा । तद्धारणादिमे प्रीता भवेयुः सत्यवादिनः ॥ १० ॥ नववक्त्रं तु रुद्राक्षं नवशक्त्यधिदैवतम् । तस्य धारणमात्रेण प्रीयन्ते नवशक्तयः ॥ ११ ॥ दशवक्त्रं तु रुद्राक्षं यमदैवत्यमीरितम् । दशाप्रशान्तिजनकं धारणान्नात्र संशयः ॥१२॥ एकादशमुखं त्वक्षं रुद्रैकादशदैवतम् । तदिदं दैवतं प्राहुः सदा सौभाग्यवर्धनम् ॥ १३ ॥ रुद्राक्षं द्वादशमुखं महाविष्णुस्वरूपकम् । द्वादशादित्यरूपं च बिभर्त्येव हि तत्परम् ॥ १४ ॥ त्रयोदशमुखं त्वक्षं कामदं सिद्धिदं शुभम् । तस्य धारणमात्रेण कामदेवः प्रसीदति ॥ १५ ॥ चतुर्दशमुखं चाक्षं रुद्रनेत्रसमुद्भवम् । सर्वव्याधिहरं चैव सर्वदारोग्यमाप्नुयात् ॥ १६ ॥ मद्यं मांसं च लशुनं

पलाण्डुं शिग्रुमेव च। श्लेष्मातकं विड्वराहमभक्ष्यं वर्जयेन्नरः ॥ १७ ॥ ग्रहणे विषुवे चैवमयने संक्रमेऽपि च। दर्शेषु पूर्णमासे च पूर्णेषु दिवसेषु च ॥ १८ ॥ रुद्राक्षधारणात्सद्यः सर्वपापैः प्रमुच्यते। रुद्राक्षमूलं तद्ब्रह्मा तन्नालं विष्णुरेव च ॥ १९ ॥ तन्मुखं रुद्र इत्याहुस्तद्बिन्दुः सर्वदेवताः ॥ २० ॥ इति ॥ अथ कालाग्निरुद्रं भगवन्तं सनत्कुमारः पप्रच्छाधीहि भगवन्रुद्राक्षधारणविधिम्। तस्मिन्समये निदाघजडभरतदत्तात्रेयकात्यायनभरद्वाजकपिलवसिष्ठपिप्पलादादयश्च कालाग्निरुद्रं परिसमेत्योचुः। अथ कालाग्निरुद्रः किमर्थं भवतामागमनमिति होवाच। रुद्राक्षधारणविधिं वै सर्वे श्रोतुमिच्छामह इति। अथ कालाग्निरुद्रः प्रोवाच। रुद्रस्य नयनादुत्पन्ना रुद्राक्षा इति लोके ख्यायन्ते। अथ सदाशिवः संहारकाले संहारं कृत्वा संहाराक्षं मुकुलीकरोति। तन्नयनाज्जाता रुद्राक्षा इति होवाच। तस्माद्रुद्राक्षत्वमिति कालाग्निरुद्रः प्रोवाच। तद्रुद्राक्षे वाग्विषये कृते दशगोप्रदानेन न यत्फलमवाप्नोति तत्फलमश्नुते। स एष भस्मज्योती रुद्राक्ष इति। तद्रुद्राक्षं करेण स्पृष्ट्वा कारणमात्रेण द्विसहस्रगोप्रदानफलं भवति। तद्रुद्राक्षे कर्णयोर्धार्यमाणे एकादशसहस्रगोप्रदानफलं भवति। एकादशरुद्रत्वं च गच्छति। तद्रुद्राक्षे शिरसि धार्यमाणे कोटिगोप्रदानफलं भवति। एतेषां

ध्यानानां कर्णयोः फलं वक्तुं न शक्यमिति होवाच । य इमां रुद्राक्षजाबालोपनिषदं नित्यमधीते बालो वा युवा वा वेद स महान्भवति । स गुरुः सर्वेषां मन्त्राणामुपदेष्टा भवति । एतैरेव होमं कुर्यात् । एतैरेवार्चनम् । तथा रक्षोघ्नं मृत्युतारकं गुरुणा लब्धं कण्ठे बाहौ शिखायां वा बध्नीत । सप्तद्वीपवती भूमिर्दक्षिणार्थं नावकल्पते । तस्माच्छ्रद्धया यां कांचिद्गां दद्यात् सा दक्षिणा भवति । य इमामुपनिषदं ब्राह्मणः सायमधीयानो दिवसकृतं पापं नाशयति । मध्याह्नेऽधीयानः षड्जन्मकृतं पापं नाशयति । सायं प्रातः प्रयुञ्जानोऽनेकजन्मकृतं पापं नाशयति । षट्सहस्रलक्षगायत्रीजपफलमवाप्नोति । ब्रह्महत्यासुरापानस्वर्णस्तेयगुरुदारगमनतत्संयोगपातकेभ्यः पूतो भवति सर्वतीर्थफलमश्नुते । पतितसंभाषणात्पूतो भवति । पंक्तिशतसहस्रपावनो भवति । शिवसायुज्यमवाप्नोति । न च पुनरावर्तते न च पुनरावर्तत इत्यों सत्यमित्युपनिषत् ॥ ओमाप्यायन्त्विति शान्तिः ॥ हरिः ॐ तत्सत् ॥

इति रुद्राक्षजाबालोपनिषत्समाप्ता ॥

महावाक्योपनिषत् ॥ २४ ॥

यन्महावाक्यसिद्धान्तमहाविद्याकलेवरम् ।
विकलेवरकैवल्यं रामचन्द्रपदं भजे ॥ १ ॥

ॐ भद्रं कर्णेभिरिति शान्तिः ॥

हरिः ओम् ॥ अथ होवाच भगवान्ब्रह्मा परोक्षानुभवपरोपनिषदं व्याख्यास्यामः । गुह्याद्गुह्यतरमेषा न प्राकृतायोपदेष्टव्या । सात्त्विकायान्तर्मुखाय परिशुश्रूषवे उपदेष्टव्या । अथ संसृतिबन्धमोक्षयोर्विद्याविद्ये चक्षुषी उपसंहृत्य विज्ञायाविद्यालोकान्धस्तमोदृक् । तमो हि शारीरप्रपञ्चमाब्रह्मस्थावरान्तमनन्ताखिलाजाण्डभूतम् । निखिलनिगमोदितसकामकर्मव्यवहारो लोकः । नैषोऽन्धकारोऽयमात्मा । विद्या हि काण्डान्तरादित्यो ज्योतिर्मण्डलं ग्राह्यम् नापरम् । असावादित्यो ब्रह्मेत्यजपयोपहितं हंसः सोऽहम् । प्राणापानाभ्यां प्रतिलोमानुलोमाभ्यां समुपलभ्यैवं सा चिरं लब्ध्वा त्रिवृदात्मनि ब्रह्मण्यभिध्यायमाने सच्चिदानन्दः परमात्माविर्भवति । सहस्रभानुमच्छुरितापूरितत्वादलिप्या पारावारपूर इव । नैषा समाधिः । नैषा योगसिद्धिः । नैषा मनोलयः । ब्रह्मैक्यं तत् । आदित्यवर्णं तमसस्तु पारे । सर्वाणि रूपाणि विचित्य धीरः नामानि कृत्वाभिवदन्यदास्ते । धाता पुरस्ताद्यमुदाज-

हार । शक्रः प्रविद्वान्प्रदिशश्चतस्रः । तमेवं विद्वानमृत इह भवति । नान्यः पन्था अयनाय विद्यते । यज्ञेन यज्ञमयजन्त देवाः । तानि धर्माणि प्रथमान्यासन् । ते ह नाकं महिमानः सचन्ते । यत्र पूर्वे साध्याः सन्ति देवाः । सोऽहमर्कः परं ज्योतिरर्कज्योतिरहं शिवः । आत्मज्योतिरहं शुक्रः सर्वज्योतिरसावदोम् । एतदथर्वशिरोऽधीते । प्रातरधीयानो रात्रिकृतं पापं नाशयति । सायमधीयानो दिवसकृतं पापं नाशयति । तत्सायं प्रातः प्रयुञ्जानः पापोऽपापो भवति । मध्यन्दिनमादित्याभिमुखोऽधीयानः पञ्चमहापातकोपपातकात्प्रमुच्यते । सर्ववेदपारायणपुण्यं लभते । श्रीमहाविष्णुसायुज्यमवाप्नोतीत्युपनिषत् ॥ ॐ भद्रं कर्णेभिरिति शान्तिः ॥ हरिः ॐ तत्सत् ॥ इति श्रीमहावाक्योपनिषत्समाप्ता ॥

कलिसंतरणोपनिषत् ॥ २५ ॥

यद्दिव्यनाम स्मरतां संसारो गोष्पदायते ।
स्वानन्यभक्तिर्भवति तद्रामपदमाश्रये ॥
ॐ सह नाववत्विति शान्तिः ॥

हरिः ॐ ॥ द्वापरान्ते नारदो ब्रह्माणं जगाम कथं भगवन् गां पर्यटन्कलिं संतरेयमिति । स होवाच ब्रह्मा साधु पृष्टोऽस्मि । सर्वश्रुतिरहस्यं गोप्यं तच्छृणु

येन कलिसंसारं तरिष्यसि । भगवत आदिपुरुषस्य नारायणस्य नामोच्चारणमात्रेण निर्धूतकलिर्भवति। नारदः पुनः पप्रच्छ तन्नाम किमिति । स होवाच हिरण्यगर्भः—हरे राम हरे राम राम राम हरे हरे । हरे कृष्ण हरे कृष्ण कृष्ण कृष्ण हरे हरे ॥ १ ॥ इति षोडशकं नाम्नां कलिकल्मषनाशनम् । नातः परतरोपायः सर्ववेदेषु दृश्यते ॥ २ ॥ इति षोडशकलस्य जीवस्यावरणविनाशनम् । ततः प्रकाशते परं ब्रह्म मेघापाये रविरश्मिमण्डलीवेति । पुनर्नारदः पप्रच्छ भगवन्कोऽस्य विधिरिति । तं होवाच नास्य विधिरिति। सर्वदा शुचिरशुचिर्वा पठन्ब्राह्मणः सलोकतां समीपतां सरूपतां सायुज्यतामेति । यदास्य षोडशीकस्य सार्धत्रिकोटीर्जपति तदा ब्रह्महत्यां तरति वीरहत्याम् । स्वर्णस्तेयात्पूतोभवति । पितृदेवमनुष्याणामपकारात्पूतो भवति। सर्वधर्मपरित्यागपापात्सद्यःशुचितामाप्नुयात्। सद्योमुच्यते सद्यो मुच्यते इत्युपनिषत् ॥ ॐ सह नाववत्विति शान्तिः ॥ हरिः ॐ तत्सत् ॥ इति श्रीकलिसंतरणोपनिषत्समाप्ता ॥

जाबाल्युपनिषत् ॥ २६ ॥

जाबाल्युपनिषद्वेद्यपरतत्त्वस्वरूपकम् ।
पारमैश्वर्यविभवं रामचन्द्रपदं भजे ॥ १ ॥

ओमाप्यायन्त्विति शान्तिः ॥

हरिः ॐ ॥ अथ हैनं भगवन्तं जाबालिं पैप्पलादिः पप्रच्छ भगवन्मे ब्रूहि परमतत्त्वरहस्यम् । किं तत्त्वं को जीवः कः पशुः क ईशः को मोक्षोपाय इति । स तं होवाच साधु पृष्टं सर्वं निवेदयामि यथाज्ञातमिति । पुनः स तमुवाच कुतस्त्वया ज्ञातमिति । पुनः स तमुवाच षडाननादिति । पुनः स तमुवाच तेनाथ कुतो ज्ञातमिति । पुनः स तमुवाच तेनेशानादिति । पुनः स तमुवाच कथं तस्मात्तेन ज्ञातमिति । पुनः स तमुवाच तदुपासनादिति । पुनः स तमुवाच भगवन्कृपया मे सरहस्यं सर्वं निवेदयेति । स तेन पृष्टः सर्वं निवेदयामास तत्त्वम् । पशुपतिरहंकाराविष्टः संसारी जीवः स एव पशुः । सर्वज्ञः पञ्चकृत्यसंपन्नः सर्वेश्वर ईशः पशुपतिः । के पशव इति पुनः स तमुवाच जीवाः पशव उक्ताः तत्पतित्वात्पशुपतिः । स पुनस्तं होवाच कथं जीवाः पशव इति । कथं तत्पतिरिति । स तमुवाच यथा तृणाशिनो विवेकहीनाः परप्रेष्याः कृष्यादिकर्मसु नियुक्ताः सकलदुःखसहाः स्वस्वामिबध्यमाना गवादयः पशवः । यथा तत्स्वामिन इव सर्वज्ञ ईशः पशुपतिः । तज्ज्ञानं केनोपायेन जायते । पुनः स तमुवाच विभूतिधारणादेव । तत्प्रकारः कथमिति । कुत्रकुत्र धार्यम् । पुनः स तमुवाच सद्योजातादिपञ्चब्रह्ममन्त्रैर्भस्म संगृह्याग्निरिति भस्मे

त्यनेनाभिमन्त्र्य मानस्तोक इति समुद्धृत्य जलेन संमृज्य त्र्यायुषमिति शिरोललाटवक्षःस्कन्धेष्विति तिसृभिस्त्र्यायुषैस्त्रियम्बकैस्तिस्रो रेखाः प्रकुर्वीत । व्रतमेतच्छाम्भवं सर्वेषु वेदेषु वेदवादिभिरुक्तं भवति । तत्समाचरेन्मुमुक्षुर्न पुनर्भवाय । अथ सनत्कुमारः प्रमाणं पृच्छति। त्रिपुण्डधारणस्य त्रिधा रेखा आललाटादाचक्षोराभ्रुवोर्मध्यतश्च । यास्य प्रथमा रेखा सा गार्हपत्यश्चाकारो रजो भूर्लोकः स्वात्मा क्रियाशक्तिः ऋग्वेदः प्रातःसवनं प्रजापतिर्देवो देवतेति । यास्य द्वितीया रेखा सा दक्षिणाग्निरुकारः सत्त्वमन्तरिक्षमन्तरात्मा चेच्छाशक्तिर्यजुर्वेदो माध्यन्दिनं सवनं विष्णुर्देवो देवतेति। यास्य तृतीया रेखा साहवनीयो मकारस्तमो द्यौर्लोकः परमात्मा ज्ञानशक्तिः सामवेदस्तृतीयसवनं महादेवो देवतेति त्रिपुण्डं भस्मना करोति । यो विद्वान्ब्रह्मचारी गृही वानप्रस्थो यतिर्वा स महापातकोपपातकेभ्यः पूतो भवति । स सर्वान्देवान्ध्यातो भवति । स सर्वेषु तीर्थेषु स्नातो भवति । स सकलरुद्रमन्त्रजापी भवति । न स पुनरावर्तते न स पुनरावर्तते ॥ इति । ॐ सत्यमित्युपनिषत् ॥ ओमाप्यायन्त्विति शान्तिः ॥ हरिः ॐ तत्सत्॥

इति श्रीजाबाल्युपनिषत्समाप्ता ॥

बह्वृचोपनिषत् ॥ २७ ॥

बह्वृचाख्यब्रह्मविद्यामहाखण्डार्थवैभवम् ।
अखण्डानन्दसाम्राज्यं रामचन्द्रपदं भजे ॥ १ ॥

ॐ वाङ्मे मनसीति शान्तिः ॥ हरिः ॐ ॥ देवी ह्येकाग्र आसीत् । सैव जगदण्डमसृजत् । कामकलेति विज्ञायते । शृङ्गारकलेति विज्ञायते । तस्या एव ब्रह्मा अजीजनत् । विष्णुरजीजनत् । रुद्रोऽजीजनत् । सर्वे मरुद्गणा अजीजनन् । गन्धर्वाप्सरसः किन्नरा वादित्रवादिनः समन्तादजीजनन् । भोग्यमजीजनत् । सर्वमजीजनत् । सर्वं शाक्तमजीजनत् । अण्डजं स्वेदजमुद्भिज्जं जरायुजं यत्किंचैतत्प्राणि स्थावरजङ्गमं मनुष्यमजीजनत् । सैषा परा शक्तिः । सैषा शाम्भवी विद्या कादिविद्येति वा आदिविद्येति वा सादिविद्येति वा रहस्यम् । ओमों वाचि प्रतिष्ठा सैव पुरत्रयं शरीरत्रयं व्याप्य बहिरन्तरवभासयन्ती देशकालवस्त्वन्तरसङ्गान्महात्रिपुरसुन्दरी वै प्रत्यक् चितिः सैवात्मा । ततोऽन्यदसत्यमनात्मा । अत एषा ब्रह्मसंवित्तिर्भावाभावकलाविनिर्मुक्ता चिद्विद्याद्वितीयब्रह्मसंवित्तिः सच्चिदानन्दलहरी महात्रिपुरसुन्दरी बहिरन्तरनुप्रविश्य स्वयमेकैव विभाति । यदस्ति सन्मात्रम् । यद्विभाति चिन्मात्रम् । यत्प्रियमानन्दं तदेतत्सर्वाकारा महात्रिपुरसुन्दरी । त्वं चाहं च सर्वं

विश्वं सर्वदेवता। इतरत्सर्वं महात्रिपुरसुन्दरी। सत्यमेकं ललिताख्यं वस्तु तदद्वितीयमखण्डार्थं परं ब्रह्म। पञ्चरूपपरित्यागादस्वरूपप्रहाणतः। अधिष्ठानं परं तत्त्वमेकं सच्छिष्यते महत्॥ इति। प्रज्ञानं ब्रह्मेति वा अहं ब्रह्मास्मीति वा भाष्यते। तत्त्वमसीत्येव संभाष्यते। अयमात्मा ब्रह्मेति वा ब्रह्मैवाहमस्मीति वा योऽहमस्मीति वा सोऽहमस्मीति वा योऽसौ सोऽहमस्मीति वा या भाष्यते सैषा षोडशी श्रीविद्या पञ्चदशाक्षरी श्रीमहात्रिपुरसुन्दरी बालाम्बिकेति बगलेति वा मातङ्गीति स्वयंवरकल्याणीति भुवनेश्वरीति चामुण्डेति चण्डेति वाराहीति तिरस्करिणी राजमातङ्गीति वा शुकश्यामलेति वा लघुश्यामलेति वा अश्वारूढेति वा प्रत्यङ्गिरा धूमावती सावित्री सरस्वती ब्रह्मानन्दकलेति। ऋचो अक्षरे परमे व्योमन्। यस्मिन्देवा अधि विश्वे निषेदुः। यस्तन्न वेद किमृचा करिष्यति। य इत्तद्विदुस्त इमे समासते। इत्युपनिषत्॥ ॐ वाङ्मे मनसीति शान्तिः॥ हरिः ॐ तत्सत्॥

इति बह्वृचोपनिषत्समाप्ता॥

मुक्तिकोपनिषत् ॥ २८ ॥

ईशाद्यष्टोत्तरशतवेदान्तपटलाशयम् ।
मुक्तिकोपनिषद्वेद्यं रामचन्द्रपदं भजे ॥ १ ॥

ॐ पूर्णमदः इति शान्तिः ॥ हरिः ॐ ॥ अयोध्यानगरे रम्ये रत्नमण्डपमध्यमे । सीताभरतसौमित्रिशत्रुघ्नाद्यैः समन्वितम् ॥ १ ॥ सनकाद्यैर्मुनिगणैर्वसिष्ठाद्यैः शुकादिभिः । अन्यैर्भागवतैश्चापि स्तूयमानमहर्निशम् ॥ २ ॥ धीविक्रियासहस्राणां साक्षिणं निर्विकारिणम् । स्वरूपध्याननिरतं समाधिविरमे हरिम् ॥ ३ ॥ भक्त्या शुश्रूषया रामं स्तुवन्पप्रच्छ मारुतिः । राम त्वं परमात्मासि सच्चिदानन्दविग्रहः ॥ ४ ॥ इदानीं त्वां रघुश्रेष्ठ प्रणमामि मुहुर्मुहुः । त्वद्रूपं ज्ञातुमिच्छामि तत्त्वतो राम मुक्तये ॥ ५ ॥ अनायासेन येनाऽहं मुच्येयं भवबन्धनात् । कृपया वद मे राम येन मुक्तो भवाम्यहम् ॥ ६ ॥ साधु पृष्टं महाबाहो वदामि शृणु तत्त्वतः । वेदान्ते सुप्रतिष्ठोऽहं वेदान्तं समुपाश्रय ॥ ७ ॥ वेदान्ताः के रघुश्रेष्ठ वर्तन्ते कुत्र ते वद । हनूमञ्छृणु वक्ष्यामि वेदान्तस्थितिमञ्जसा ॥ ८ ॥ निश्वासभूता मे विष्णोर्वेदा जाताः सुविस्तराः । तिलेषु तैलवद्वेदे वेदान्तः सुप्रतिष्ठितः ॥ ९ ॥ राम वेदाः कतिविधास्तेषां शाखाश्च राघव । तासूपनिषदः काः स्युः कृपया वद

तत्त्वतः ॥ १० ॥ श्रीराम उवाच । ऋग्वेदादिविभागेन वेदाश्चत्वार ईरिताः । तेषां शाखा ह्यनेकाः स्युस्तासूपनिषदस्तथा ॥ ११ ॥ ऋग्वेदस्य तु शाखाः स्युरेकविंशतिसंख्यकाः । नवाधिकशतं शाखा यजुषो मारुतात्मज ॥ १२ ॥ सहस्रसंख्यया जाताः शाखाः साम्नः परन्तप । अथर्वणस्य शाखाः स्युः पञ्चाशद्भेदतो हरे ॥ १३ ॥ एकैकस्यास्तु शाखाया एकैकोपनिषन्मता । तासामेकामृचं यश्च पठते भक्तितो मयि ॥ १४ ॥ स मत्सायुज्यपदवीं प्राप्नोति मुनिदुर्लभाम् । राम केचिन्मुनिश्रेष्ठा मुक्तिरेकेति चक्षिरे ॥ १५ ॥ केचित्त्वन्नामभजनात्काश्यां तारोपदेशतः । अन्ये तु सांख्ययोगेन भक्तियोगेन चापरे ॥१६॥ अन्ये वेदान्तवाक्यार्थविचारात्परमर्षयः । सालोक्यादिविभागेन चतुर्धा मुक्तिरीरिता ॥ १७ ॥ सहोवाच श्रीरामः । कैवल्यमुक्तिरेकैव पारमार्थिकरूपिणी । दुराचाररतो वापि मन्नामभजनात्कपे ॥ १८ ॥ सालोक्यमुक्तिमाप्नोति न तु लोकान्तरादिकम् । काश्यां तु ब्रह्मनालेऽस्मिन्मृतो मत्तारमाप्नुयात् ॥ १९ ॥ पुनरावृत्तिरहितां मुक्तिं प्राप्नोति मानवः । यत्र कुत्रापि वा काश्यां मरणे स महेश्वरः ॥ २० ॥ जन्तोर्दक्षिणकर्णे तु मत्तारं समुपादिशेत् । निर्धूताशेषपापौघो मत्सारूप्यं भजत्ययम् ॥ २१ ॥ सैव सालोक्यसारूप्यमुक्तिरित्यभिधीयते । सदाचाररतो भूत्वा

द्विजो नित्यमनन्यधीः ॥ २२ ॥ मयि सर्वात्मके भावो
मत्सामीप्यं भजत्ययम् । सैव सालोक्यसारूप्यसामीप्या
मुक्तिरिष्यते ॥ २३ ॥ गुरूपदिष्टमार्गेण ध्यायन्मद्गुणम-
व्ययम् । मत्सायुज्यं द्विजः सम्यग्भजेद्भ्रमरकीटवत् ॥२४॥
सैव सायुज्यमुक्तिः स्याद्ब्रह्मानन्दकरी शिवा । चतुर्विधा
तु या मुक्तिर्मदुपासनया भवेत् ॥ २५ ॥ इयं कैवल्य-
मुक्तिस्तु केनोपायेन सिध्यति । माण्डूक्यमेकमेवालं
मुमुक्षूणां विमुक्तये ॥ २६ ॥ तथाप्यसिद्धं चेज्ज्ञानं
दशोपनिषदं पठ । ज्ञानं लब्ध्वाचिरादेव मामकं धाम
यास्यसि ॥ २७ ॥ तथापि दृढता नो चेद्विज्ञानस्याञ्ज-
नासुत । द्वात्रिंशाख्योपनिषदं समभ्यस्य निवर्तय
॥ २८ ॥ विदेहमुक्ताविच्छा चेदष्टोत्तरशतं पठ । तासां
क्रमं सशान्तिं च शृणु वक्ष्यामि तत्त्वतः ॥२९॥ ईशकेन-
कठप्रश्नमुण्डमाण्डूक्यतित्तिरिः । ऐतरेयं च छान्दोग्यं बृह-
दारण्यकं तथा ॥ ३० ॥ ब्रह्मकैवल्यजाबालश्वेताश्वो हंस
आरुणिः । गर्भो नारायणो हंसो बिन्दुर्नादशिरः शिखा
॥ ३१ ॥ मैत्रायणी कौषितकी बृहज्जाबालतापनी । का-
लाग्निरुद्रमैत्रेयी सुबालक्षुरिमन्त्रिका ॥ ३२ ॥ सर्व-
सारं निरालम्बं रहस्यं वज्रसूचिकम् । तेजोनादध्यानवि-
द्यायोगतत्त्वात्मबोधकम् ॥ ३३ ॥ परिव्राड् त्रिशिखी
सीता चूडा निर्वाणमण्डलम् । दक्षिणा शरभं स्कन्दं
महानारायणाह्वयम् ॥ ३४ ॥ रहस्यं रामतपनं वासु-

देवं च मुद्गलम् । शाण्डिल्यं पैङ्गलं भिक्षुमहच्छारीरकं शिखा ॥ ३५ ॥ तुरीयातीतसंन्यासपरिव्राजाक्षमालिका । अव्यक्तैकाक्षरं पूर्णा सूर्याक्ष्यध्यात्मकुण्डिका ॥ ३६ ॥ सावित्र्यात्मा पाशुपतं परंब्रह्मावधूतकम् । त्रिपुरातपनं देवी त्रिपुरा कठभावना । हृदयं कुण्डली भस्म रुद्राक्षगणदर्शनम् ॥ ३७ ॥ तारसारमहावाक्यपञ्चब्रह्माग्निहोत्रकम् । गोपालतपनं कृष्णं याज्ञवल्क्यं वराहकम् ॥ ३८ ॥ शाट्यायनी हयग्रीवं दत्तात्रेयं च गारुडम् । कलिजाबालिसौभाग्यरहस्यऋचमुक्तिका ॥३९॥ एवमष्टोत्तरशतं भावनात्रयनाशनम् । ज्ञानवैराग्यदं पुंसां वासनात्रयनाशनम् ॥ ४० ॥ पूर्वोत्तरेषु विहिततत्तच्छान्तिपुरःसरम् । वेदविद्याव्रतस्नातदेशिकस्य मुखात्स्वयम् ॥ ४१ ॥ गृहीत्वाष्टोत्तरशतं ये पठन्ति द्विजोत्तमाः । प्रारब्धक्षयपर्यन्तं जीवन्मुक्ता भवन्ति ते ॥ ४२ ॥ ततः कालवशादेव प्रारब्धे तु क्षयं गते । वैदेहीं मामकीं मुक्तिं यान्ति नास्त्यत्र संशयः ॥ ४३ ॥ सर्वोपनिषदां मध्ये सारमष्टोत्तरं शतम् । सकृच्छ्रवणमात्रेण सर्वाघौघनिकृन्तनम् ॥ ४४ ॥ मयोपदिष्टं शिष्याय तुभ्यं पवननन्दन । इदं शास्त्रं मयादिष्टं गुह्यमष्टोत्तरं शतम् ॥ ४५ ॥ ज्ञानतोऽज्ञानतो वापि पठतां बन्धमोचकम् । राज्यं देयं धनं देयं याचतः कामपूरणम् ॥४६॥ इदमष्टोत्तरशतं न देयं यस्य कस्यचित् । नास्तिकाय

कृतघ्नाय दुराचाररताय वै ॥ ४७ ॥ मद्भक्तिविमुखायापि शास्त्रगर्तेषु मुह्यते । गुरुभक्तिविहीनाय दातव्यं न कदाचन ॥ ४८ ॥ सेवापराय शिष्याय हितपुत्राय मारुते । मद्भक्ताय सुशीलाय कुलीनाय सुमेधसे ॥ ४९ ॥ सम्यक् परीक्ष्य दातव्यमेवमष्टोत्तरं शतम् । यः पठेच्छृणुयाद्वापि स मामेति न संशयः । तदेतदृचाभ्युक्तम् । विद्या ह वै ब्राह्मणमाजगाम गोपाय मां शेवधिष्टेऽहमस्मि । असूयकायानृजवे शठाय मा मा ब्रूया वीर्यवती तथा स्याम् ॥ यमेव विद्याश्रुतमप्रमत्तं मेधाविनं ब्रह्मचर्योपपन्नम् । अस्मा इमामुपसन्नाय सम्यक् परीक्ष्य दद्याद्वैष्णवीमात्मनिष्ठाम् ॥ १ ॥ इति ॥ अथ हैनं श्रीरामचन्द्रं मारुतिः पप्रच्छ ऋग्वेदादिविभागेन पृथक् शान्तिमनुब्रूहीति । सहोवाच श्रीरामः । ऐतरेयकौषीतकिनादबिन्द्वात्मप्रबोधनिर्वाणमुद्गलाक्षमालिकात्रिपुरासौभाग्यबह्वृचानामृग्वेदगतानां दशसंख्याकानामुपनिषदां वाङ् मे मनसीति शान्तिः ॥१॥ ईशावास्यबृहदारण्यजाबालहंसपरमहंससुबालमन्त्रिकानिरालम्बत्रिशिखीब्राह्मणमण्डलब्राह्मणाद्वयतारकपैङ्गलभिक्षुतुरीयातीताध्यात्मतारसारयाज्ञवल्क्यशाट्यायनिमुक्तिकानां शुक्लयजुर्वेदगतानामेकोनविंशतिसंख्याकानामुपनिषदां पूर्णमद इति शान्तिः ॥ २ ॥ कठवल्लीतैत्तिरीयकब्रह्मकैवल्यश्वेताश्वतरगर्भनारायणामृतबिन्द्वमृतनादकालाग्नि-

रुद्रक्षुरिकासर्वसारशुकरहस्यतेजोबिन्दुध्यानबिन्दुब्रह्मविद्यायोगतत्त्वदक्षिणामूर्तिस्कन्दशारीरकयोगशिखैकाक्षराक्ष्यवधूतकठरुद्रहृदययोगकुण्डलिनीपञ्चब्रह्मप्राणाग्निहोत्रवराहकलिसंतरणसरस्वतीरहस्यानां कृष्णयजुर्वेदगतानां द्वात्रिंशत्संख्याकानामुपनिषदां सहना ववत्विति शान्तिः ॥ ३ ॥ केनच्छान्दोग्यारुणिमैत्रायणिमैत्रेयीवज्रसूचिकायोगचूडामणिवासुदेवमहत्संन्यासाव्यक्तकुण्डिकासावित्रीरुद्राक्षजाबालदर्शनजाबालीनां सामवेदगतानां षोडशसंख्याकानामुपनिषदामाप्यायन्त्विति शान्तिः ॥ ४ ॥ प्रश्नमुण्डकमाण्डूक्याथर्वशिरोऽथर्वशिखाबृहज्जाबालनृसिंहतापनीनारदपरिव्राजकसीताशरभमहानारायणरामरहस्यरामतापनीशाण्डिल्यपरमहंसपरिव्राजकान्नपूर्णासूर्यात्मपाशुपतपरब्रह्मत्रिपुरातपनदेवीभावनाब्रह्मजाबालगणपतिमहावाक्यगोपालतपनकृष्णहयग्रीवदत्तात्रेयगारुडानामथर्ववेदगतानामेकत्रिंशत्संख्याकानामुपनिषदां भद्रं कर्णेभिरिति शान्तिः ॥ ५ ॥ मुमुक्षवः पुरुषाः साधनचतुष्टयसंपन्नाः श्रद्धावन्तः सुकुलभवं श्रोत्रियं शास्त्रवात्सल्यगुणवन्तमकुटिलं सर्वभूतहिते रतं दयासमुद्रं सद्गुरुं विधिवदुपसंगम्योपहारपाणयोऽष्टोत्तरशतोपनिषदं विधिवदधीत्य श्रवणमनननिदिध्यासनानि नैरन्तर्येण कृत्वा प्रारब्धक्षयाद्देहत्रयभङ्गं प्राप्योपाधिविनिर्मुक्तघटाकाशवत्परिपूर्णता विदेहमुक्तिः । सैव

कैवल्यमुक्तिरिति । अत एव ब्रह्मलोकस्था अपि ब्रह्मसुखाद्वेदान्तश्रवणादि कृत्वा तेन सह कैवल्यं लभन्ते । अतः सर्वेषां कैवल्यमुक्तिर्ज्ञानमार्गेणोक्ता । न कर्मसांख्ययोगोपासनादिभिरित्युपनिषत् ॥ इति प्रथमोऽध्यायः ॥ १ ॥ अथ हैनं श्रीरामचन्द्रं मारुतिः पप्रच्छ । केयं वा तत्सिद्धिः सिद्ध्या वा किं प्रयोजनमिति । सहोवाच श्रीरामः । पुरुषस्य कर्तृत्वभोक्तृत्वसुखदुःखादिलक्षणश्चित्तधर्मः क्लेशरूपत्वाद्बन्धो भवति । तन्निरोधनं जीवन्मुक्तिः । उपाधिविनिर्मुक्तघटाकाशवत्प्रारब्धक्षयाद्विदेहमुक्तिः । जीवन्मुक्तिविदेहमुक्त्योरष्टोत्तरशतोपनिषदः प्रमाणम् । कर्तृत्वादिदुःखनिवृत्तिद्वारा नित्यानन्दावाप्तिः प्रयोजनं भवति । तत्पुरुषप्रयत्नसाध्यं भवति । यथा पुत्रकामेष्टिना पुत्रं वाणिज्यादिना वित्तं ज्योतिष्टोमेन स्वर्गं तथा पुरुषप्रयत्नसाध्यवेदान्तश्रवणादिजनितसमाधिना जीवन्मुक्त्यादिलाभो भवति. । सर्ववासनाक्षयात्तल्लाभः । अत्र श्लोका भवन्ति ॥ उच्छास्त्रं शास्त्रितं चेति पौरुषं द्विविधं मतम् । तत्रोच्छास्त्रमनर्थाय परमार्थाय शास्त्रितम् ॥ १ ॥ लोकवासनया जन्तोः शास्त्रवासनयापि च । देहवासनया ज्ञानं यथावन्नैव जायते ॥ २ ॥ द्विविधो वासनाव्यूहः शुभश्चैवाशुभश्च तौ । वासनौघेन शुद्धेन तत्र चेदनुनीयसे ॥ ३ ॥ तत्क्रमेणाशु तेनैव मामकं

पदमाप्नुहि । अथ चेदशुभो भावस्त्वां योजयति संकटे ॥ ४ ॥ प्राक्तनस्तदसौ यत्नाज्जेतव्यो भवता कपे । शुभाशुभाभ्यां मार्गाभ्यां वहन्ती वासनासरित् ॥५॥ पौरुषेण प्रयत्नेन योजनीया शुभे पथि । अशुभेषु समाविष्टं शुभेष्वेवावतारयेत् ॥ ६ ॥ अशुभाच्चालितं याति शुभं तस्मादपीतरत् । पौरुषेण प्रयत्नेन लालयेच्चित्तबालकम् ॥ ७ ॥ द्रागभ्यासवशाद्याति यदा ते वासनोदयम् । तदाभ्यासस्य साफल्यं विद्धि त्वमरिमर्दन ॥ ८ ॥ संदिग्धायामपि भृशं शुभामेव समाचर । शुभायां वासनावृद्धौ न दोषाय मरुत्सुत ॥ ९ ॥ वासनाक्षयविज्ञानमनोनाशा महामते । समकालं चिराभ्यस्ता भवन्ति फलदा मताः ॥ १० ॥ त्रय एवं समं यावन्नाभ्यस्ताश्च पुनः पुनः । तावन्न पदसंप्राप्तिर्भवत्यपि समाशतैः ॥११॥ एकैकशो निषेव्यन्ते त एते चिरमप्यलम् । तन्न सिद्धिं प्रयच्छन्ति मन्त्राः संकीर्तिता इव ॥ १२ ॥ त्रिभिरेतैश्चिराभ्यस्तैर्हृदयग्रन्थयो दृढाः । निःशङ्कमेव त्रुट्यन्ति बिसच्छेदाद्गुणा इव ॥ १३ ॥ जन्मान्तरशताभ्यस्ता मिथ्या संसारवासना । सा चिराभ्यासयोगेन विना न क्षीयते क्वचित् ॥ १४ ॥ तस्मात्सौम्य प्रयत्नेन पौरुषेण विवेकिना । भोगेच्छां दूरतस्त्यक्त्वा त्रयमेव समाश्रय ॥१५॥ तस्माद्वासनया युक्तं मनो बद्धं विदुर्बुधाः । सम्यग्वासनया त्यक्तं मुक्तमित्य-

भिधीयते ॥ १६ ॥ मनोनिर्वासनीभावमाचराशु म-
हाकपे । सम्यगालोचनात्सत्याद्वासना प्रविलीयते ॥१७॥
वासनाविलये चेतः शममायाति दीपवत् । वासनां संप-
रित्यज्य मयि चिन्मात्रविग्रहे ॥ १८ ॥ यस्तिष्ठति गतव्य-
ग्रः सोऽहं सच्चित्सुखात्मकः । समाधिमथ कार्याणि
मा करोतु करोतु वा ॥ १९ ॥ हृदयेनात्तसर्वेहो मुक्त
एवोत्तमाशयः । नैष्कर्म्येण न तस्यार्थस्तस्यार्थोऽस्ति
न कर्मभिः ॥ २० ॥ न समाधानजाप्याभ्यां यस्य नि-
र्वासनं मनः । संत्यक्तवासनान्मौनादृते नास्त्युत्तमं
पदम् ॥ २१ ॥ वासनाहीनमप्येतच्चक्षुरादीन्द्रियं स्वतः ।
प्रवर्तते बहिः स्वार्थे वासनामात्रकारणम् ॥ २२ ॥
अयत्नोपनतेष्वक्षि दृग्द्रव्येषु यथा पुनः । नीरागमेव पत-
ति तद्वत्कार्येषु धीरधीः ॥ २३ ॥ भावसंवित्प्रकटिताम-
नुरूपां च मारुते । चित्तस्योत्पत्त्युपरमां वासनां
मुनयो विदुः ॥ २४ ॥ दृढाभ्यस्तपदार्थैकभावनाद-
तिचञ्चलम् । चित्तं संजायते जन्मजरामरणकारणम्
॥ २५ ॥ वासनावशतः प्राणस्पन्दस्तेन च वासना ।
क्रियते चित्तबीजस्य तेन बीजाङ्कुरक्रमः ॥ २६ ॥
द्वे बीजे चित्तवृक्षस्य प्राणस्पन्दनवासने । एकस्मिंश्च
तयोः क्षीणे क्षिप्रं द्वे अपि नश्यतः ॥ २७ ॥ असङ्गव्यव-
हारत्वाद्भवभावनवर्जनात् । शरीरनाशदर्शित्वाद्वासना न
प्रवर्तते ॥ २८ ॥ वासनासंपरित्यागाच्चित्तं गच्छत्यचित्त-

ताम् । अवासनत्वात्सततं यदा न मनुते मनः ॥ २९ ॥ अमनस्ता तदोदेति परमोपशमप्रदा । अव्युत्पन्नमना यावद्भवानज्ञाततत्पदः ॥ ३० ॥ गुरुशास्त्रप्रमाणैस्तु निर्णीतं तावदाचर । ततः पक्ककषायेण नूनं विज्ञातवस्तुना ॥ ३१ ॥ शुभोऽप्यसौ त्वया त्याज्यो वासनौघो निराधिना । द्विविधश्चित्तनाशोऽस्ति सरूपोऽरूप एव च ॥ ३२ ॥ जीवन्मुक्तः सरूपः स्यादरूपो देहमुक्तिगः । अस्य नाशमिदानीं त्वं पावने श्रृणु सादरम् ॥ ३३ ॥ चित्तनाशाभिधानं हि यदा ते विद्यते पुनः । मैत्र्यादिभिर्गुणैर्युक्तं शान्तिमेति न संशयः ॥ ३४ ॥ भूयोजन्मविनिर्मुक्तं जीवन्मुक्तस्य तन्मनः । सरूपोऽसौ मनोनाशो जीवन्मुक्तस्य विद्यते ॥ ३५ ॥ अरूपस्तु मनोनाशो वैदेहीमुक्तिगो भवेत् । सहस्राङ्कुरशाखात्मफलपल्लवशालिनः ॥ ३६ ॥ अस्य संसारवृक्षस्य मनो मूलमिदं स्थितम् । संकल्प एव तन्मन्ये संकल्पोपशमेन तत् ॥ ३७ ॥ शोषयाशु यथा शोषमेति संसारपादपः । उपाय एक एवास्ति मनसः स्वस्य निग्रहे ॥ ३८ ॥ मनसोऽभ्युदयो नाशो मनोनाशो महोदयः । ज्ञमनो नाशमभ्येति मनो ज्ञस्य हि शृङ्खला ॥ ३९ ॥ यावन्निशीव वेताला वल्गन्ति हृदि वासनाः । एकतत्त्वदृढाभ्यासाद्यावन्न विजितं मनः ॥ ४० ॥ प्रक्षीणचित्तदर्पस्य निगृहीतेन्द्रियद्विषः ।

पद्मिन्य इव हेमन्ते क्षीयन्ते भोगवासनाः ॥ ४१ ॥ हस्तं हस्तेन संपीड्य दन्तैर्दन्तान्विचूर्ण्य च । अङ्गान्यङ्गैः समाक्रम्य जयेदादौ स्वकं मनः ॥ ४२ ॥ उपविश्योपविश्यैकं चिन्तकेन मुहुर्मुहुः । न शक्यते मनो जेतुं विना युक्तिमनिन्दिताम् ॥ ४३ ॥ अङ्कुशेन विना मत्तो यथा दुष्टमतङ्गजः । अध्यात्मविद्याधिगमः साधुसंगतिरेव च ॥ ४४ ॥ वासनासंपरित्यागः प्राणस्पन्दनिरोधनम् । एतास्तु युक्तयः पुष्टाः सन्ति चित्तजये किल ॥ ४५ ॥ सतीषु युक्तिष्वेतासु हठान्नियमयन्ति ये । चेतसो दीपमुत्सृज्य विचिन्वन्ति तमोऽञ्जनैः ॥ ४६ ॥ विमूढाः कर्तुमुद्युक्ता ये हठाच्चेतसो जयम् । ते निबध्नन्ति नागेन्द्रमुन्मत्तं बिसतन्तुभिः ॥ ४७ ॥ द्वे बीजे चित्तवृक्षस्य वृत्तिव्रततिधारिणः । एकं प्राणपरिस्पन्दो द्वितीयं दृढभावना ॥ ४८ ॥ सा हि सर्वगता संवित्प्राणस्पन्देन चाल्यते । चित्तैकाग्र्याद्यतो ज्ञानमुक्तं समुपजायते ॥ ४९ ॥ तत्साधनमथो ध्यानं यथावदुपदिश्यते । विनाप्यविकृतिं कृत्स्नां संभवव्यत्ययक्रमात् ॥ ५० ॥ यशोऽरिष्टं च चिन्मात्रं चिदानन्दं विचिन्तय । अपानेऽस्तंगते प्राणो यावन्नाभ्युदितो हृदि ॥ ५१ ॥ तावत्सा कुम्भकावस्था योगिभिर्यानुभूयते । बहिरस्तं गते प्राणे यावन्नापान उद्गतः ॥ ५२ ॥ तावत्पूर्णां समावस्थां बहिष्ठं कुम्भकं

विदुः। ब्रह्माकारमनोवृत्तिप्रवाहोऽहंकृतिं विना ॥ ५३॥ संप्रज्ञातसमाधिः स्याद्ध्यानाभ्यासप्रकर्षतः । प्रशान्तवृत्तिकं चित्तं परमानन्ददायकम् ॥ ५४ ॥ असंप्रज्ञातनामायं समाधिर्योगिनां प्रियः । प्रभाशून्यं मनःशून्यं बुद्धिशून्यं चिदात्मकम् ॥ ५५ ॥ अतद्व्यावृत्तिरूपोऽसौ समाधिर्मुनिभावितः। ऊर्ध्वपूर्णमधःपूर्णं मध्यपूर्णं शिवात्मकम् । साक्षाद्विधिमुखो ह्येष समाधिः पारमार्थिकः ॥ ५६ ॥ दृढभावनया त्यक्तपूर्वापरविचारणम्। यदादानं पदार्थस्य वासना सा प्रकीर्तिता ॥ ५७ ॥ भावितं तीव्रसंवेगादात्मना यत्तदेव सः। भवत्याशु कपिश्रेष्ठ विगतेतरवासनः ॥ ५८ ॥ तादृग्रूपो हि पुरुषो वासनाविवशीकृतः। संपश्यति यदैवैतत्सद्वस्त्विति विमुह्यति ॥ ५९ ॥ वासनावेगवैचित्र्यात्स्वरूपं न जहाति तत्। भ्रान्तं पश्यति दुर्दृष्टिः सर्वं मदवशादिव ॥ ६० ॥ वासना द्विविधा प्रोक्ता शुद्धा च मलिना तथा । मलिना जन्महेतुः स्याच्छुद्धा जन्मविनाशिनी ॥ ६१ ॥ अज्ञानसुघनाकारा घनाहंकारचालिनी । पुनर्जन्मकरी प्रोक्ता मलिना वासना बुधैः ॥ ६२ ॥ पुनर्जन्मांकुरं त्यक्त्वा स्थितिः संभृष्टबीजवत् । बहुशास्त्रकथाकन्थारोमन्थेन वृथैव किम् ॥ ६३ ॥ अन्वेष्टव्यं प्रयत्नेन मारुते ज्योतिरान्तरम् । दर्शनादर्शने हित्वा स्वयं केवलरूपतः। य आस्ते कपिशार्दूल ब्रह्म स ब्रह्म-

वित्स्वयम् ॥ ६४ ॥ अधीत्य चतुरो वेदान्सर्वशास्त्राण्यनेकशः । ब्रह्मतत्त्वं न जानाति दर्वी पाकरसं यथा ॥ ६५ ॥ स्वदेहाशुचिगन्धेन न विरज्येत यः पुमान् । विरागकारणं तस्य किमन्यदुपदिश्यते ॥ ६६ ॥ अत्यन्तमलिनो देहो देही चात्यन्तनिर्मलः । उभयोरन्तरं ज्ञात्वा कस्य शौचं विधीयते ॥ ६७ ॥ बन्धो हि वासनाबन्धो मोक्षः स्याद्वासनाक्षयः । वासनां संपरित्यज्य मोक्षार्थित्वमपि त्यज ॥ ६८ ॥ मानसीर्वासनाः पूर्वं त्यक्त्वा विषयवासनाः । मैत्र्यादिवासनानाम्नीर्गृहाणामलवासनाः ॥ ६९ ॥ ता अप्यतः परित्यज्य ताभिर्व्यवहरन्नपि । अन्तःशान्तः समस्नेहो भव चिन्मात्रवासनः ॥ ७० ॥ तामप्यथ परित्यज्य मनोबुद्धिसमन्विताम् । शेषस्थिरसमाधानो मयि त्वं भव मारुते ॥ ७१ ॥ अशब्दमस्पर्शमरूपमव्ययं तथाऽरसं नित्यमगन्धवच्च यत् । अनामगोत्रं मम रूपमीदृशं भजस्व नित्यं पवनात्मजार्तिहम् ॥ ७२ ॥ दृशिस्वरूपं गगनोपमं परं सकृद्विभातं त्वजमेकमक्षरम् । अलेपकं सर्वगतं यदद्वयं तदेव चाहं सकलं विमुक्तॐ ॥ ७३ ॥ दृशिस्तु शुद्धोऽहमविक्रियात्मको न मेऽस्ति कश्चिद्विषयः स्वभावतः । पुरस्तिरश्चोर्ध्वमधश्च सर्वतः सुपूर्णभूमाहमितीह भावय ॥ ७४ ॥ अजोऽमरश्चैव तथाजरोऽमृतः स्वयंप्रभः सर्वगतोऽहमव्ययः । न कारणं कार्यमतीत्य निर्मलः सदैव तृप्तोऽहमि-

तीह भावय ॥७५॥ जीवन्मुक्तपदं त्यक्त्वा स्वदेहे कालसात्कृते । विशत्यदेहमुक्तत्वं पवनोऽस्पन्दतामिव ॥ ७६॥ तदेतदृचाभ्युक्तम् । तद्विष्णोः परमं पदं सदा पश्यन्ति सूरयः । दिवीव चक्षुराततम् । तद्विप्रासो विपन्यवो जागृवांसः समिन्धते । विष्णोर्यत्परमं पदम् ॥ ॐ सत्यमित्युपनिषत् ॥ ॐ पूर्णमदः पूर्णमिदं पूर्णात्पूर्णमुदच्यते । पूर्णस्य पूर्णमादाय पूर्णमेवावशिष्यते ॥ ॐशान्तिः शान्तिः शान्तिः ॥ हरिः ॐ तत्सत् ॥

इति शुक्लयजुर्वेदगता मुक्तिकोपनिषत्समाप्ता ॥

संपूर्णा अष्टाविंशत्युपनिषदः ।

विक्रेयाणि संस्कृतपुस्तकानि ।

अष्टोत्तरशतोपनिषदः ।

मू० २॥ रु., मा. ४ आ.

तत्त्वप्रदीपिका—चित्सुखी ।

श्रीमच्चित्सुखाचार्यमुनिविरचिता । परमहंस-प्रत्यग्रूपभगवत्प्रणीतया नयनप्रसादिनीसमाख्यया व्याख्यया सहिता ।

मूल्यं ३ रु., मा. ६ आ.

ब्रह्मसूत्रशाङ्करभाष्यम् ।

श्रीमदप्पयदीक्षितविरचितपरिमलोपबृंहितश्रीमदमलानन्दसरस्वतीप्रणीतकल्पतरुव्याख्यायुतश्रीमद्वाचस्पतिमिश्रकृतभामतीव्याख्याविलसितम् ।

मू० १० रु०, मा० १ रु०.

ब्रह्मसूत्रशाङ्करभाष्यम् ।

चतुःसूत्रीभागः ।

मूल्यं १॥ रु०, मा० ३ आ.

ब्रह्मसूत्रशांकरभाष्यम् ।

मूलमात्रं, सटिप्पणम् ।

मूल्यं २ रु०, मार्ग. ४ आ.

योगवासिष्ठः ।

वासिष्ठमहारामायणतात्पर्यप्रकाशव्याख्या-सहितः ।

मू. १० रु. मा. १ रु.

लघुयोगवासिष्ठः ।

आत्मसुखकृतया वासिष्ठचन्द्रिकाटीकया सहितः ।

मू. ५ रु. मा. ८ आ.

भगवद्गीता ।

शांकरानन्दीव्याख्यासहिता ।

मूल्यं २ रु०, मार्ग. ४ आ.

श्रीमद्भगवद्गीता ।

(व्याख्याष्टक ८ मण्डिता ।)

१ शांकरभाष्यं २ आनन्दगिरिव्याख्या ३ नीलकण्ठी ४ मधुसूदनी ५ भाष्योत्कर्षदीपिका ६ श्रीधरी ७ अभिनवगुप्तपादाचार्यव्याख्या ८ मधुसूदनीव्याख्या गूढार्थतत्त्वालोकविवरणं च ।

मू० ८ रु. ट० १ रु.

ललितासहस्रनाम ।

भास्कररायप्रणीतसौभाग्यभास्कराख्यभाष्योपेतम् ।

मू० १॥ रु. मार्ग. ४ आ.

अद्वैतसिद्धिः ।

श्रीमत्परमहंसमधुसूदनसरस्वती-
स्वामिप्रणीता ।

विट्ठलेशीयव्याख्योपबृंहित-गौडब्रह्मानन्दी-
व्याख्यासनाथीकृता बलभद्रप्रणीतसि-
द्धिव्याख्यया-अनन्तकृष्णशास्त्रि-
संगृहीतन्यायामृताऽद्वैतसिद्धि-
तरङ्गिणीलघुचन्द्रिका-
संग्रहश्च ।

(मिथ्यात्वमिथ्यात्वान्तो भागः ।)

मू. २॥ रु., मा. ४ आ.

निर्णयसागरयन्त्रालयाधिपतिः

पांडुरङ्ग जावजी,

कालिकादेवीरोड-मुंबई.

R220,SHA-E
04564

पुस्तकालय
पुस्तकालय
गुरुकुल कांगड़ी विश्वविद्यालय

